БИБЛИОТЕКА

Житие на Евгения

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР

БИБЛИОТЕКА ЛЕГЕНДА

ПРЕВОДИ НА СРЕДНОВЕКОВНИ И РЕНЕСАНСОВИ ТВОРБИ • МЕДИЕВИСТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ • ОБРАЗОВАТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА • АЛБУМИ

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

доц. д-р Славия Бърлиева
доц. д-р Албена Миланова
проф. дин Илия Илиев
проф. дин Димитър Димитров
доц. д-р Ана Стойкова
проф. дфн Валери Стефанов
доц. д-р Александър Николов

Отговорен редактор на поредицата
д-р Евгени Зашев

ПОРЕДИЦА НА КМНЦ ПРИ БАН

СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БАЛКАНИ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ЕВРОПЕЙСКИ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ (14.–15. в.)

ИВАЙЛА ПОПОВА

Редактор
Евгени Зашев

Научен редактор
Албена Миланова

СОФИЯ, 2018
ИЗДАНИЕ НА КМНЦ ПРИ БАН

Книгата се издава с подкрепата на
адв. Ирена Георгиева, Деница Такева-Германова
и Михаил Ненчев, възпитаници на НГДЕК

СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БАЛКАНИ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ЕВРОПЕЙСКИ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ (14.–15. в.)

Ивайла Попова

Редакционен съвет: доц. д-р Славия Бърлиева, доц. д-р Албена Миланова, проф. дин Илия Илиев, проф. дин Димитър Димитров, доц. д-р Ана Стойкова, доц. д-р Александър Николов, проф. дфн Валери Стефанов

Българска, 2018

© Ивайла Любомирова Попова, 2018
© Евгени Зашев, редактор, 2018
© Светлана Тодорова, коректор и редактор, 2018
© Анита Борисова, графично оформление, 2018
© Кирило-Методиевски научен център при БАН, всички права запазени, 2018

ISBN 978-954-9787-35-1

СЪДЪРЖАНИЕ

Извори 7

Литература 15

Въведение 25

Биографии на пътешествениците 33

1. География и история на Балканите, отразени в европейски пътеписи от 14.–15. век 69

1.1. География 69

1.2. История и археология 90

2. Градовете на Балканите през погледа на европейски пътешественици от 14.–15. век 109

3. Църкви и мощи, обичаи и език на Балканите според европейски пътеписни свидетелства от 14.–15. век 171

3.1. Църкви, реликви и мощи 171

3.2. Обичаи 203

3.3. Език и религия 205

4. Населението на Балканите и поминъкът му според сведенията на европейски пътешественици от 14.–15. век 211

Приложение: Трудностите по пътя 239

Заключение 247

Summary 249

ИЗВОРИ

Alessandro Ariosto
Ariosto, Alessandro. Itinerarium (1476–1479). A cura di Fabio Uliana. Alessandria: Ed. dell'Orso, 2007. 644 p.

Alessandro di Filippo Rinuccini
Rinuccini, Alessandro di Filippo. Sanctissimo Peregrinaggio del Sancto Sepolcro 1474. In appendice: Itinerario di Pierantonio Buondelmonti. A cura di Andrea Calamai. Pisa, 1993.

Anglicus
Itinerarium cuiusdam anglici (1344–1345). Edizione e introduzione a cura di Mariana Cocciolo. Edizioni digitali de CISVA, 2010.

Anonym
Die Reise eines niederadeligen Anonymos ins Heilige Land im Jahre 1494. Hrsg. Gerhard Fouquet. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007.

Anselme Adorno
Itinéraire d'Anselme Adorno en Terre Sainte (1470–1471). Texte édité, traduit et annoté par Jacques Heers et Georgette de Groer. Paris, 1978.

Antonio da Crema
Crema, Antonio da. Itinerario al Santo Sepolcro (1486). A cura di Gabriele Nori. Pacini Editore, 1996. Corpus peregrinationum Italicarum 3(3.1). E-pub.

Arnold von Harff
Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien wie er sie in den Jahren 1496 bis 1499 vollendet, beschrieben und durch Zeichnungen erläutert hat. Nach den ältesten Handschriften und mit deren 47 Bildern in Holzschnitt herausgegeben von Dr. E. Von Groote. Cöln, 1860.
The Pilgrimage of Arnold von Harff, knight, from Cologne through Italy, Syria, Egypt, Arabia, Ethiopia, Nubia, Palestine, Turkey, France, and Spain, which he accomplished in the years 1496 to 1499, translated from the German and edited with notes and an introduction by Malcolm Letts. London, 1946.
Rom, Jerusalem, Santiago. Das Pilgertagebuch des Ritters Arnoldf fon Harff 1495–1499. Nach dem text der Ausgabe von Eberhard von Groote übersetzt, kommentiert und eingeleitet von Helmut Brall-Tuchel und Folker Reichert. Köln-Weimar-Wien, 2007.

Bernardo Michelozzi – Bonsignore Bonsignori
Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori in the Levant (1497–1498). – In: Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, 36, 1973, 145–197.

Bernhard von Breydenbach
Breydenbach, Bernhard von. Peregrinationes. Un viaggiatore del Quattrocento a Gerusalemme e in Egitto. Ristampa anastatica dell'incunabolo. Traduzione italiana e note di Gabirella Bartolini e Giulio Caporali. Prefazione di Massimo Miglio. Saggio introduttivo di Gabirella Bartolini. Roma, 1999.
Mozer, I. Bernhard von Breydenbach. Peregrinatio in terram sanctam. Eine Pilgerreise ins Heilige Land. Berlin-New York, 2010.

Bertrandon de la Broquière
Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière: premier conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne. Publié et annoté par Ch. Schefer. Paris, 1892; Farnborough: Gregg, 1972.
Брокиер, Бертрандон дьо ла. Задморско пътешествие. Редакция и бележки Вера Мутафчиева. Превод Никола Колев. С., 1968.
Kline, G.R. The Voyage d'Outremer by Bertrandon de la Broquière. Translated, Edited and Annotated with an Introduction and Maps. New York: Lang, 1988.

Cristoforo Buondelmonti
Chr. Buondelmonti Florentini Librum Insularum Archipelagi e codicibus Parisinis regiis nunc primum totum edidit G.R.L. De Sinner, Lipsiae et Berolini, 1824.
Legrand, E. (éd.) Description des îles de l'Archipel par Christophe Buondelmonti. Paris, 1897.
Buondelmonti, Cristoforo. Liber insularum archipelagi. Transkription des Exemplars Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf Ms.G 13, Übersetzung und Kommentar von Karl Bayer. Wiesbaden, 2007.

Felix Fabri
Fratris Felicis Fabri Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Aegypti Peregrinationem. Ed. C. D. Hassler. 3 vols. Sttutgartiae 1843–1849.
Voyage en Egypte de Felix Fabri, 1483. Trad. du latin, presenté et annoté par le R.P. Jacques Masson, S.J. 1–3. Inst. français d'archéologie orientale du Caire. Le Caire, 1975.
Fabri, Felix. Galeere und Karawane: Pilgerreise ins Heilige Land, zum Sinai und nach Ägypten 1483. Die Übersetzung besorgten Herbert Wiegandt und Herbert Kraus. Stuttgart-Wien-Bern, 1996.
Fabri, Felix. Die Sionspilger. Hrsg. von Wieland Carls. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1999.

Fabri, Felix. Les errances de frère Félix, pèlerin en Terre Sainte, en Arabie et en Égypte (1480–1483). Hrsg. von Jean Meyers und Nicole Chareyron. Band 1: CERCAM. Montpellier, 2000; Band 2. Montpellier, 2002.
Fabri OP, Felix. Tractatus de civitate Ulmensi. Traktat über die Stadt Ulm. Hrsg., übersetzt und kommentiert von Folker Reichert. Eggingen, 2012.

Gabriele Capodilista
Capodilista, Gabriele. Itinerario. – In: Brasca, Santo. Viaggio in Terrasanta 1480. A cura di Anna Laura Momigliano Lepschy. Milano, 1966, 159–241.

Gaspare di Bartolomeo
Viaggio di Gaspare di Bartolomeo. Appendice in: Mariano da Siena. Viaggio fatto al Santo Sepolcro 1431. A cura di Paolo Pirillo. Pisa, 1991, 143–161.

Georges Lengherand
Voyage de Georges Lengherand, Mayeur de Mons en Haynaut, à Venise, Rome, Jérusalem, Mont Sinaï et Le Kaire, 1485–1486. Avec Introduction, Note par le Marquis de Godefroy Ménilglaise. Mons, 1861.

Ghillebert de Lannoy
Œuvres de Ghillebert de Lannoy. Voyageur, diplomate et moraliste. Recueillis et publiés par Ch. Potvin. Louvain, 1878.

Gilles Le Bouvier
Le livre de la description des pays de Gilles Le Bouvier, dit Berry... ; publié pour la première fois avec une introduction et des notes, et suivi de l'*Itinéraire brugeois* et de la *Table de Velletri* et de plusieurs autres documents géographiques, inédits ou mal connus du XVe siècle, recueillis et commentés par le Dr E.-T. Hamy. Paris : E. Leroux, 1908.
Гюзелев, В. Югоизточна Европа в описанието на Жил льо Бувие, наречен Бери, от 1451 г. – В: Пътуванията в Средновековна България. Материали от първата национална конференция „Пътуване към България. Пътуванията в Средновековна България и съвременният туризъм“, Шумен, 8–11.05.2008 г. В. Търново, 2009, 24–28.

Giovan-Maria Angiolello
Capparozzo, A. (ed.) Come l'anno 1468 io Francesco e Gio. Maria mio fratello degli Anzolelli vicentini, partimmo da Vicenza a' di 5 Agosto per lo viaggio di Negroponte, et quello che ne incontra fino alla ritornata (Di G.M. Angiolello e di un suo inedito manoscritto). Vicenza, 1881.
Da Lezze, Donado. Historia Turchesca (1300–1514). Ed. Ion Ursu. Bucarest, 1910.
Reinhard, J. Edition de J.M. Angiolello. I. Ses Manuscrits inédits. Besançon, 1913.
Angiolello Historien des Ottomans et des Persans. Buenos Aires, *s.d.* (1913?). 81 p.
Angiolello, G.M. Viaggio di Negroponte. A cura di Cristina Bazzolo. Vicenza, 1982.

Hans Schiltberger
Neumann, K.Fr. (Hrsg.). Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427. München, 1859.
Bruun, Ph., J.B. Telfer. The Bondage and Travels of Johann Schiltberger, a Native of Bavaria, in Europa, Asia, and Africa, 1396–1427. Translated from the Heidelberg Ms., 1859.
Путешествие Ивана Шильтбергера по Европе, Азии и Африке с 1394 по 1427 г. Перевел с немецкого и снабдил примечаниями Ф. Брун. Одесса, 1866.
Schiltberger, Hans. Reisebuch. Nach der Nürnberger Handschrift hrausgegeben von dr. V. Längmantel. Tübingen, 1885 (repr. Amsterdam, 1976).
Шилтбергер, Ханс. Пътепис. Превод от немски по Мюнхенския ръкопис Мария Киселинчева. С., 1971.
Schlemmer, Ulrich (Hrsg.) Johannes Schiltberger. Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren 1394–1427. Stuttgart, 1983.
Tremmel, M. (Hrsg.). Johann Schiltbergers Irrfahrt durch den Orient. Der aufsehenerregende Bericht einer Reise, die 1394 begann und erst nach über 30 Jahren ein Ende fand. Taufkirchen, 2000.

Joos van Ghistele
Zeebout, A. Tvoyage van Mher Joos van Ghistele (ed. R.J.G.A.A. Gaspar). Hilversum: Verloren, 1998.

Konrad Grünemberg
R. Graf von Stillfried-Alcantara, Ad. M. Hildebrandt (Hrsg.). Des Conrad Grünenberg, Ritters und Burgers zu Constenz, Wappenbuch. Volbracht am nünden Tag des Abrellen do man zalt tusend vierhundert drü und achtzig jar. In Farbendruck neu herausgegeben. Starke, Görlitz 1875–1884 (Als Faksimile: Saarbrücken, 2009).
The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage to the Holy land in 1486. Translated and annotated by Kristiaan Aercke from the Dutch translation by A.C.J. De Vrankrijker based on the rare German edition by Walter Fräzel. Centro Interuniversitario di Ricerche sul *Viaggio in Italia*. Moncalieri, 2005.
Konrad Grünembergs Pilgerreise ins Heilige Land, 1486. Untersuchung, Edition und Kommentar Andrea Denke. Köln-Wien, 2011.
Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land 1486. Herausgegeben und übersetzt von Johan Goldfriedrich und Walter Fränzel. Leipzig, 1912.

Lionardo Frescobaldi
Manzi, G. Viaggio di Lionardo di Niccolò Frescobaldi fiorentino in Egitto ed in Terra Santa. Roma, 1818.
Frescobaldi, L., S. Sigoli. Viaggi in Terrasanta. A cura di Cesare Angelini. Firenze, 1944.

Фрескобальди, Лионардо ди Никколо. Путешествие во Святую землю. – В: Восток-Запад. Исследования. Переводы. Публикации. Вып. 1. М., 1982 (http://drevlit.ru/texts/s/simone.php – 05.05.2018)

Luchino da Campo
Dal Campo, Luchino. Viaggio del marchese Niccolò III d'Este al Santo Sepolcro (1413). A cura di C. Brandoli. Olschki, 2011.
Ghinassi, G. Viaggio a Gerusalemme di Nicolò da Este in Terrasanta. – In: Miscellanea di opuscoli inediti o rari dei secc. XIV e XV, I. Torino, 1864, 99–160.

Ludolfs von Sudheim
Stapelmohr, Ivar von. Ludolfs von Sudheim Reise ins Heilige Land. Lund, 1937.

Mariano da Siena
Mariano da Siena. Viaggio fatto al Santo Sepolcro 1431. In appendice Viaggio di Gaspare di Bartolomeo. A cura di Paolo Pirillo. Pisa, 1991.

Nicola de Martoni
Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, notaire italien (1394–1395). – In: Revue de l'Orient latin, 3, 1895, 566–576, texte 577–669 (repr. Brussels, 1964).

Nompar
Voyaige d'oultremer en Jhérusalem par le seigneur de Caumont l'an MCCCCXVIII publié pour la première fois d'après le manuscrit du Musée britannique par le marquis de la Grange. Paris, 1858.
Le voyage d'Oultremer en Jherusalem de Nompar, seigneur de Caumont. Ed. by Peter S. Noble. Oxford, 1975.

Pero Tafur
Jiménez de la Espada, M. (ed.). Andanças é viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos (1435–1439). 2 vols. Madrid, 1874 (repr. 1995).
Tafur, Pero. Travels and Adventures 1435–1439. Translated and Edited with an Introduction by Malcolm Letts. London, 1926.
Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler of the Fifteenth Century and His Visit to Constantinople, Trebizond and Italy. – In: Byzantion, 7, 1932, № 1, 75–122.
Тафур, Перо. Странствия и путешествия. Перевод, предисловия и комментарии Л.К. Масиеля-Санчеса. Москва, 2006.

Peter Sparnau
Röhricht, R. Die Jerusalemfahrt des Peter Sparnau und Ulrich von Tennstaedt (1385). – In: Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, XXVI, 1891, 479–491.

Кузев, Ал. Пътеписни бележки за българските земи от 1385 г. – В: Археология, 1970, кн. 4, 68–69.

Pietro Casola
Viaggio a Gerusalemme di Pietro Casola. A cura di Anna Paoletti. Alessandria, 2001.
Canon Pietro Casola's Pilgrimage to Jerusalem in the year 1494. By M. Margaret Newett, B.A. Manchester, 1907.

Roberto de Sancto Severino
Felice et divoto ad Terrasancta viaggio facto per Roberto de Sancto Severino (1458–1459). A cura di Mario Cavaglià e Alda Rossebastiano. Alessandria, 1999.

Ruy González de Clavijo
Narrative of the Embassy of Ruy González de Clavijo to the Court of Timour, at Samarkand, AD 1403–1406. Translated with notes, preface and an introductory life of Timour beg by Clements R. Markham. London, 1859.
De Clavijo, Ruy Gonzáles. The Spanish Embassy to Samarkand 1403–1406. Foreword by Ivan Dujčev, original Spanish text with Russian translation and notes by I. Sreznevskj. London, VR, 1971.
De Clavijo, Ruy Gonzáles. Embassy to Tamerlane 1403–1406. Transl. by Guy le Strange with a new introduction by Caroline Stone. London-New York, 1928 (repr. 2005).
Де Клавихо, Руи Гонсалес. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура в 1403–1406 гг. (1990, онлайн изд.)

Santo Brasca
Viaggio in Terrasanta di Santo Brasca 1480 con l'Itinerario di Gabriele Capodilista 1458. A cura di Anna Laura Momigliano Lepschy. Milano, 1966.

Simone Sigoli
Viaggio al monte Sinai di Simone Sigoli. Milano, 1841.
Frescobaldi, L., S. Sigoli. Viaggi in Terrasanta. A cura di Cesare Angelini. Firenze, 1944.
Bedini, Al. Testimone a Gerusalemme. Il pellegrinaggio di un fiorentino del Trecento. Roma, 1999.
Сиголи, Симоне. Путешествие по гору Синайскую. – В: Записки итальянских путешественников XIV в. Восток-Запад. Исследования. Переводы. Публикации. Вып. 1. М., 1982.

Wilhelm von Boldensele
Grotefend, C.L. Die Edelherren von Boldensele oder Boldensen. – In: Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen, 1852 (1855), 209–286, text: Itinerarius Guilielmi de Boldensele in terram sanctam, 237–286.

William Way
Way, William. Itinerarium peregrinacionis (1458). Edizione e introduzione a cura di Pietro Porcasi. Edizione digitali del CISVA, 2010

Стефан Герлах
Герлах, С. Дневник на едно пътуване. С., 1976.

Ханс Денршвам
Дерншвам, Ханс. Дневникът на Ханс Дерншвам за пътуването му до Цариград. С., 1970.

Crescentio, Bartolomeo. Nautica mediterranea. Roma, 1602.
Das Reisebuch der Familie Rieter. Hrsg. R. Röhricht u. H. Meisner. Tübingen, 1884.
Le voyage de la Saincte Cyté de Hierusalem. Ed. Ch. Schefer. Paris, 1882.
Paton, J.M. Chapters on Medieval and Renaissance Visitors to Greek Lands. Princeton-New Jersey, 1951.
Röhricht, R., H. Meisner. Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande. Berlin, 1880.
Sanudo, Marino. Istoria del Regno di Romania. Chroniques gréco-romaines inédites ou peu connues. Ed. C. Hopf. Berlin, 1873.
Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople: Ancient monuments and old traditions in medieval travelers' tales. 1–2. Istanbul, 1980.

Восток-Запад: Исследования. Переводы. Публикации. Вып. 1. Москва: Наука, 1982.
Гюзелев, В. „Бях в три страни, които и трите са казват България". Географско-пътеписни съчинения за България и Българите от XV век. Пловдив, 2014.
Гюзелев, В. България е огромна област и многоброен народ. Земя на блажени. С., 2012.
Марков, Н. Когато всички пътища водеха към Константинопол. В. Търново, 2012.
Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в. Увод, подбар и коментар Михаил Йонов. С., 1979.
Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII век. Състав. и ред. Б. Цветкова. С., 1975.

ЛИТЕРАТУРА

An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914. Ed. by Halil Inalcık. Cambridge, 1994.

Arié, R. Un seigneur bourguignon en terre musulmane au XVe siècle : Ghillebert de Lannoy. – In: Le Moyen Age, 32/4, 1977, 283–302.

Babinger, Fr. Mahomet II le Conquérant et son Temps 1432–1481. La grande peur du monde au tournant de l'histoire. Traduction de H.E. del Medico. Préface de Paul Lemerle. Paris : Payot, 1954.

Babinger, Fr. Mehmed the Conqueror and his Time. Translated from the German by Ralph Manheim ; edited, with a pref., by William C. Hickman (Bollingen Series 96). Princeton: PUP, 1978.

Babinger, Fr. Von Amurath zu Amurath. Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna. – In: Oriens, III, 1950, 229–265.

Barsanti, C. Costantinopoli e l'Egeo nel Primi decenni del XV secolo: La Testimonianza di Cristoforo Buondelmonti. – In: Rivista dell'Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte, 56 (III serie, XXIV), 2001, 83–253.

Bartolini, G., F. Cardini. Nel nome di Dio facemmo vela. Viaggio in Oriente di un pellegrino medievale. Roma-Bari: Laterza, 1991.

Battaglia, S. Grande dizionario della lingua italiana. Vol. VI. Torino, 1972.

Bec, Ch. Les marchands écrivains. Affaires et Humanisme à Florence : 1375–1434. Paris-La Haye: Mouton, 1967. 489 p.

Bedini, Al. Testimone a Gerusalemme. Il pellegrinaggio di un fiorentino del Trecento. Roma: Città nuova, 1999. 152 p.

Bowman, St.B. The Jews of Byzantium, 1204–1453. University of Alabama Press, 1985. 380 p.

Călători Străini despre Ţările Române. Vol. 1. Bucureşti, 1968.

Cardini, F. Europe and Islam. Oxford: Wiley-Blackwell Publ., 2001. 252 p.

Cardini, F. In Terrasanta. Pellegrini italiani tra Medioevo e prima età moderna. Bologna: Il Mulino, 2002. 544 p.

Cardini, F. Studi sulla storia e sull'idea di crociata, Firenze: Jouvence, 1993. 510 p.

Cerola, G. Le vedute di Costantinopoli di Cristoforo Buondelmonti. – In: Studi bizantini e neoellenici (Roma), vol. III, 1931, 249–279.

Chareyron, N. Pilgrims to Jerusalem in the Middle Ages. Trans. W.D. Wilson. New York: CUP, 2005. 288 p.

Ciggaar. K.N. Western Travellers to Constantinople. The West and Byzantium, 962–1204: Cultural and Political Relations. Leiden-New York-Köln: Brill, 1996.

Croatia. Aspects of Art, Architecture and Cultural Heritage. With an Introduction of John Julius Norwich. London, 2009.

Delaville Le Roulx, J. La France en Orient au XIVe siècle. Expéditions du maréchal Boucicaut. Paris: E. Thorin, 1886.

Desimoni, C. Pero Tafur, i suoi viaggi e il suo incontro col veneziano Nicolo de' Conti. – In: Atti della società ligure (Genova), vol. 9, 329–352.

Diehl, Ch. Un voyageur espagnol à Constantinople au XVe siècle. – In: Mélanges Gustave Glotz. I. Paris, 1932, 319–327.

Dolce, C. Il pellegrinaggio in Terrasanta nel Quattrocento. Firenze, 2008.

Engel, P. The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526. London-New York, 2001.

Eszer, A.K. Das abenteuerliche Leben des Johannes Lasckaris Kalopheros. Forschungen zur Geschichte der ost-westlichen Beziehungen im 14. Jahrhundert. Wiesbaden: Harrassowitz, 1969. 269 p.

Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Hrsg. Werner Paravicini. Teil 3: Niderländische Reiseberichte. Frankfurt am Main, etc.: Peter Lang, 2001.

Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Hrsg. Werner Paravicini. Teil 1: Deutsche Reiseberichte. Bearb. Christian Halm. Frankfurt am Main, etc.: Peter Lang, 2002.

Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Hrsg. Werner Paravicini. Teil 2: Französische Reiseberichte. Bearb. Jörg Wettlaufer, Jacques Paviot. Frankfurt am Main, etc.: Peter Lang, 1999.

Fine, J.V.A. The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. 683 p.

Francis, D. The Wine Trade. London, 1972.

Fraser, A.M. The Gypsies. Wiley-Blackwell, 1995.

Frenz. T. Das Eindringen humanisticher Schriftformen in die Urkunden und Akten der päpstlichen Kurie im 15. Jahrhundert. – In: Archiv für Diplomatik, 19, 1973, 287–418; 20, 1974, 384–506.

Geanakoplos, D. Byzantine East and Latin West: Two Worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance. Studies in Ecclesiastical and Cultural History. Oxford: Blackwell, 1966.

Geanakoplos, D. Byzantium and the Crusades, 1354–1453. – In: Setton, K. (gen.ed.). A History of the Crusades. III. Madison, Wisconsin, 1975.

Golubovitch, G. Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francescano. 5 vols. Quaracchi, 1906–1927.

Graboïs, A. Le pèlerin occidental en Terre Sainte au Moyen Âge. Paris-Bruexelles, 1998.

Hankins, J. Renaissance Crusaders: Humanist Crusade Literature in the Age of Mehmed II. – In: DOP, 49, 1995, 111–207, text 147–207.

Harris, J. More Malmsey, Your Grace? The Export of Greek Wine to England in the Later Middle Ages. – In: Eat, Drink and Be Merry (Luke 12:19): Food and Wine in Byzantium. In Honour of Professor A.A.M. Bryer. Ed. By Leslie Brubaker and Kallirroe Linardou. Variorum, 2007.

Hoffmann, G.S.J. Päpstliche Gesandtschaften für Nahosten, 1418–1453. – In: Studia Missionalia, V, 1949, 45–71.

Holban. M. Du caractère de l'ambassade de G. De Lannoy dans le nord et le sud-est de l'Europe en 1421. – In: REESE, V, № 3–4, 419–434.

Housley, N. The Later Crusades, 1274–1580. From Lyons to Alcazar. Oxford, 1992.

Hynkova, H. Europäische Reiseberichte aus dem 15. und 16. Jahrhundert als Quellen für die historische Geographie Bulgariens. Sofia, 1973.

Hynkova, H. Europäische Reiseberichte aus dem 15. und 16. Jahrhundert als Quellen für die historische Geographie Bulgariens. Sofia, 1973.

Inalcik, H. Byzantium and the Origins of the crisis of 1444 under the light of Turkish sources. – In: Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines, Ochride, 10–16 septembre, 1961. II. Beograd, 1964, 159–163.

Iorga, N. Notes et Extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle. – In: Revue de l'Orient Latin, VII, 1900, 80–91.

Iorga, N. Notes et Extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle. Ser. IV. Bucarest, 1915.

Ivins, W.M.Jr. A First Edition of Breydenbach's Itinerary. – In: Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, vol. 14, № 10, 1919, 215–221.

Janin, R. Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique. Paris, 1964.

Jorga, N. Philippe de Mézière (1327–1405) et la croisade au XIVe siècle. VR. London, 1973.

Klaić, N. Povijest Hrvata u srednjem vijeku. Zagreb, 1990.

Klaić, N. Srednjovekovna Bosna. Zagreb, 1989.

Klaić, N., I. Petricioli. Zadar u srednjem vijeku do 1409. Zadar, 1976.

Klußmann, A. In Gottes Namen fahren wir. Die spätmittelalterlichen Pilgerberichte von Felix Fabri, Bernhard von Breydenbach und Konrad Grünemberg im Vergleich. Saarbrücken, 2012.

Knös, B. Un ambassadeur de l'hellénisme – Janus Lascaris et la tradition gréco-byzantine dans l'humanisme français. Uppsala-Paris, 1945.

Kohen, E. History of the Byzantine Jews. New York-Toronto, etc., 2007.

Laiou, A.E. Marino Sanuto Torsello, Byzantium and the Turks: the Background to the Anti-Turkish League of 1332–1334. – In: Speculum, 45, 1970, 374–392.

Laiou, A.E. The Byzantine Aristocracy in the Palaiologan Period: A Story of Arrested Development. – In: Viator, 4, 1973, 131–151.

Leşano, I. Tradiţia întemeierii Piteştilor – numele oraşului – primele atestări. – In: Restituiri, № 11, Mai 2006, Piteşti 1388 – 2006, 4–8.

Livre des faits du bon missire Jean le Maingre, dit Bouciquaut. Éd. Buchon. Paris, 1852.

Luttrell, A. The Hospitallers at Rhodes 1306–1421. – In: Setton, K. (gen.ed.). A History of the Crusades. III. Madison, Wisconsin, 1975.

Majeska, G. Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. Washington, 1984.

Mantese, G. Aggiunte e correzioni al profilo storico del viaggiatore vicentino Gio. Maria Angiolello. – In: Archivio Veneto, vol. LXXI, 1962, 1–17.

Matković, P. Putovanja po Balkanskom poluotoku za srednjega vijeka. – In: Rad JAZU (Zagreb), knj. XLII, 1878.

Miller, W. Gattilusj of Lesbos (1355–1462). – In: Byzantinische Zeitschrift, 22, 1913, 406–447.

Nicol, D. M. The Last Century of Byzantium, 1261–1453. Cambridge, 1993.

Nicol, D.M. Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations. Cambridge, 1988.

Nicol, D.M. Byzantium: its Ecclesiastical History and Relations with the Western World. Collected Studies. VR. London, 1972.

Ohler, N. Pilgerleben im Mittelalter. Zwischen Andacht und Abenteuer. Freiburg i. B., 1994.

Ohler, N. Reisen im Mittelalter. München, 1986.

Paton, J.M. Chapters on Medieval and Renaissance visitors to Greek Lands. Princeton-New Jersey, 1951.

Pertusi, A. La Caduta di Costantinopoli. 2 vols. Roma, 1976.

Pertusi, A. Ripercussioni della caduta di Costantinopoli: un esempio di interrelazioni culturali nel sec. XV tra il sud-est europeo, il mondo mediterraneo e quello pontico (Rapport). – In: IIIe Congrès international d'études du sud-est européen. Bucarest, 1974, 1–83.

Pertusi, A. Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli. A cura di A. Carile. Bologna, 1983.

Piccirillo, M. Lo notaio Nicola de Martoni. Il pellegrinaggio ai Luoghi Santi da Carinola a Gerusalemme 1394–1395. Gerusalemme, 2003.

Pilgrimage in Graeco-Roman and Early Christian Antiquity. Seeing the Gods. Ed. by Jaś Elsner and Jan Ritherford. Oxford, 2005.

Pivčević, E. Grünemberg o hrvatskim gradovima. – In: Hrvatska revija (Zagreb), 2005, 2, 14–22.

Popova, I. Fifteenth-Century Istria and Dalmatia in Four Memoirs of Western Pilgrims. – In: Renaissance Studies in Honor of Joseph Connors. II. Ed. by M. Israëls and L.A. Waldman. Villa I Tatti, The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies, 29. Florence, 2013, 255–262.

Popova, I. The Balkans in the Eyes of Fifteenth-century West-European Pilgrims. – In: Études balkaniques, 2012, 1, 120–141.

Rapanić, Ž., B. Krekić. Ragusa. – In: Lexikon des Mittelalters (München), Bd. VII, 2002, 399–401.

Reichert, F. Erfahrung der Welt. Reisen und Kulturbegegnung im späten Mittelalter. Stuttgart, 2001.

Rellie, A. Montenegro. Bradt Travel Guides Ltd, IDC House, 2012.

Rubin, M. (ed.). Medieval Christianity in Practice. Princeton, New Jersey, 2009.

Schwoebel, R. The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453–1517). Nieuwkoop, 1967.

Setton, K.M. The Avignonese Papacy and the Catalan Duchy of Athens. – In: Byzantion, 17, 1944–1945, 281–303.

Setton, K.M. The Papacy and the Levant (1204–1571). II. Philadelphia, 1976–1978.

Sharf, A. Jews and Other Minorities in Byzantium. Jerusalem, 1995.

Soulis, G. The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages. – In: DOP, vol. 15, 1961, 141–165.

Southern, R.W. Das Islambild des Mittelalters. Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1987.

Southern, R.W. Western View of Islam in the Middle Ages. Cambridge, Mass., 1962.

Speake, G. Janus Lascaris' Visit to Mount Athos in 1491. – In: Greek, Roman and Byzantine Studies, 34/3, 1993, 325–330.

Šunjić, M. Dalmacija u XV stoljeću. Sarajevo, 1967.

Travel in the Byzantine World. Papers from the Thirty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, April, 2000. Ed. By Ruth Macrides. Ashgate/ Variorum, 2002.

Travika, A. Dubrovnik. History, culture, art heritage. Zadar, 2015.

Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople**.** Ancient Monuments and Old Traditions in Medieval Travellers' Tales. 2 vols. Istanbul, 1980.

Van Milingen, Al. Byzantine Churches in Constantinople. Their History and Architecture. London, 1912.

Viaggiatori e pelegrini italiani in Terrasanta fra Trecento e Quattrocento. Ricerca seminariale di Silvio Calzolari, Arnolfo Gengaroli, Lucia Parigi, Marcella Donati, Daniela Naldi, Donella Sottili. 2 vols. Anno accademico 1974–1975.

Webb, D. Medieval European Pilgrimage, c. 700 – c. 1500. New York, 2002.

Yérasimos, St. Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe–XVIe siècles). Bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités. Ankara, 1991.

Δουκάκης, Δ. Μεσσηνιακὰ καὶ ἰδία περὶ Φαρῶν καὶ Καλαμάτας. Ἀθῆναι, 1905.

Στείρης, Γ. Φιλοσοφία καὶ θεολογία τοῦ Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης. – In: Βυζαντινὸς Δόμος, **τ.** 17–18, 2009–2010.

Гагова, Кр. Кръстоносните походи. С., 1998.

Гессе, Г. Паломничество в страну Востока. АРТ, 2004.

Гюзелев, В. България в средно- и западноевропейската космографска и пътеписна книжнина от XIII–XIV в. – В: Общото и специфичното в балканските култури до края на XIX век. Сб. в чест 70-год. на проф. В. Тъпкова-Заимова. С., 1999, 212–220.

Гюзелев, В. България и Европа през XV век (Обзор на западно- и средноевропейските извори). – В: Българският петнадесети век. Сб. доклади за българската обща и културна история през XV век. С., 1993, 13–25.

Гюзелев, В. Българските земи в чуждестранните географски представи XIII – началото на XV в. – В: Военноисторически сборник, 1984, кн. 2, 17–26.

Гюзелев, В. Югоизточна Европа в описанието на Жил льо Бувие, наречен Бери, от 1451 г. – В: Пътуванията в Средновековна България. Материали от първата национална конференция „Пътуване към България. Пътуванията в Средновековна България и съвременният туризъм“, Шумен, 8–11.05.2008 г. В. Търново, 2009, 24–28.

Гюрова, Св. Поклонничество и поклонническа литература. С., 1996.

Данова, П. България и българите в италианската географска книжнина (XIV–XVI век). С., 2010.

Данова, П. Джован-Мария Анджолело и неговото описание на Константинопол (сл. 1478). – В: Историческо бъдеще, 2010, 1-2, 211–236.

Данчева-Василева, А. Пловдив през Средновековието IV–XIV в. С., 2009.

Ћурић, И. Сумрак Византије (време Јована VIII Палеолога) 1392–1448. Београд, 1984.

Иванов, Й. Населението в Югоизточна Македония (Серско, Драмско и Кавалско). С., 1917.

Имбър, К. Османската империя, 1300–1481. С., 2000.

Иналджък, Х. Османската империя. Класическият период 1300–1600. С., 2002.

Иречек, К. Военният път от Белград за Цариград и балканските проходи. Историко-географска студия. Прев. Стоян Велков. – В: Българска историческа библиотека, 4, 1932, 1–161.

Иречек, К. Стари пътешествия по България от 15.–18. столетие. – В: Пер.сп. БКД в Средец, кн. IV, VI, 1883; кн. VII, 1884.

История на Адриатика. Под редакцията на Пиер Кабан. С., 2012.

Йезерник, Б. Дивата Европа. Балканите през погледа на западните пътешественици. С., 2013.

Йонов, М. Европа отново открива българите. Българите и българските земи през погледа на чужди пътешественици 15.–18. в. С., 1980.

Кардини, Ф. Европа и ислямът: историята на едно недоразумение. С., 2015.

Кийл, М. Хора и селища в България през Османския период. Събрани съчинения. С., 2000.

Книга за българските хаджии. Състав.: Светла Гюрова, Надя Данова. С., 1995.

Койчева, Е. Константинопол в географските представи на Запада (края на XI – началото на XIII в.). – В: Балканите и светът: Modus concurrandi (Studia Balcanica, 30). С., 2014, 107–123.

Коледаров, П. Името Македония в историческата география. С., 1985.

Коледаров, П. Народният дележ на „горна“ и „долна“ земя и схващането у българите за единната цялост на своята родина. – В: Македонски преглед, XIV, 1991, кн. 1.

Коледаров, П. Политическа география на средновековната българска държава. С., 1979; 1989.

Кондаков, Н. Византийские церкви и памятники Константинополя. Одесса, 1886.

Критовул. Животът и управлението на Мехмед II Ал-Фатих (Завоевателят). Превод от гръцки език Ирина Радевска. С., 2004.

Кузев, Ал. Пътеписни бележки за българските земи от 1385 г. – В: Археология, 1970, кн. 4, 68–69.

Мантран, Р. [под ред. на] История на Османската империя. С., 1999.

Матанов, Хр. Балкански хоризонти. История, общества, личности. 1. С., 2004.

Матанов, Хр. Възникване и облик на Кюстендилския санджак през XV–XVI век. С., 2000.

Матанов, Хр. Средновековните Балкани. Исторически очерци. С., 2002.

Матанов, Хр., Р. Михнева. От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие 1354–1571 г. С., 1998.

Николов, Ал. Военизирани цигани в пределите на катепаната България от края на XI в. – В: Средновековният българин и „другите“. Сб. в чест 60-год. на проф. дин Петър Ангелов. С., 2013, 175–185.

Попов, Л. Стари пътешествия по Балканския полуостров. – В: Българска сбирка, XX, 1914, № 9, 584–591.

Попов, С. Българите и българските земи в пътеписите на немски и австрийски пътешественици през XV–XVI век. – В: Известия. Институт за военна история на българската армия, 61, 1997, 3–37.

Попов, С. Българите и българските земи през погледа на френски пътешественици и дипломати от края на XIV до средата на XVI в. – В: Известия. Национален военноисторически музей, 14, 2000, 72–84 [същото в: Известия. Институт за военна история – ГЩ, 66, 2000, 75–86].

Попова И. Модон (Метони) в края на XV в. през очите на западни пътешественици. – В: QUOD DEUS VULT! Mediaevalia. Специално издание. Сб. в чест на проф. дин Красимира Гагова. Състав.: И. Попова, Ал. Николов, Н. Дюлгеров. С., 2013, 374–394 (http://www.anamnesis.info/node/1339)

Попова, И. Антични паметници на Балканите през погледа на западни пътешественици от 15. в. – В: ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ. Сб. в памет на проф. Димитър Попов. С., 2016, 303–315.

Попова, И. Балканите и българите през погледа на западния човек XIII–XV в. – В: Трети международен конгрес по българистика, 23–26 май 2013. С., 2014, 293–317.

Попова, И. Балканите и Западът – примери за взаимодействия и конфликти от XIV–XV в. – случаят на Модон (Метони). – В: Балканите и светът: Modus concurrandi (Studia Balcanica, 30). С., 2014, 167–174.

Попова, И. Балканите през погледа на западни пътешественици от 14.–15. в. – В: Realia Byzantino-Bulgarica. Сб. в чест 60-год. на проф. Хр. Матанов. С., 2014, 435–453.

Попова, И. Балканите през погледа на трима западни пътешественици от края на XV век. – In: Bulgaria Mediaevalis,1/2010, 417–435.

Попова, И. България и Балканите в представите на западноевропейците през XIV–XV в. – In: Bulgaria Mediaevalis, 4-5/2013–2014, 203–216. [Studies in honour of Professor Vassilka Tăpkova-Zaimova].

Попова, И. Германският поклонник Бернард фон Брайденбах и сведенията му за Балканите през XV век. – В: Пътища и пътеки на европеизма на Балканите. С.: Фабер, 2014, 95–106.

Попова, И. Истрия и части от Далмация в разказите на западни поклонници от XV в. – В: Щрихи към балканското Средновековие. Изследвания в памет на проф. Николай Кочев (Studia Balcanica, 27). С., 2009, 219–227.

Попова, И. Контакти и взаимодействия между Балканите и Западна Европа през XIV–XV в. според пътеписни свидетелства. – В: Средновековните Балкани като световен кръстопът – контакти и обмен (Studia Balcanica, 32). С., 2017, 185–191.

Попова, И. Николо да Мартони и неговото описание на Атина от края на XIV в. – В: Средновековният българин и „другите“. Сб. в чест 60-год. на проф. дин Петър Ангелов. С., 2013, 331–336.

Попова, И. Някои интересни сведения на западни пътешественици за балканското население през XV в. – In: Mediaevalia. Специално издание. Сб. в памет на доц. д-р Георги Сотиров. С., 2011, 348–363 (http://www.anamnesis.info/node/1340)

Попова, И. Някои любопитни данни на западни пътешественици от 15. в. за градовете по Via Diagonalis. – В: Мултикултурното пространство на Балканския град по Долен Дунав и Via Diagonalis. Mediaevalia, 5, 2012, 74–87 (http://www.anamnesis.info/node/1335)

Попова, И. Рагуза (Дубровник) в края на XV в. през погледа на миланския поклонник Пиетро Казола. – В: Тангра. Сб. в чест 70-год. на акад. Васил Гюзелев. С., 2006, 185–192.

Попова, И. Реликви и мощи в Истрия и Далмация през XV в. – В: Изследвания в памет на проф. д-р Г. Бакалов (1943–2012). С., 2017, 380–393.

Попова, И. Трима германски поклонници от XIV в. и сведенията им за Балканите. – В: Българско Средновековие: общество, власт, история. Сб. в чест на проф. д-р Милияна Каймакамова. С., 2013, 87–96.

Попова, И. Църкви, манастири, свети мощи и реликви в Константинопол според сведенията на западни поклонници от 14.–15. в. –В: ΚΡΑΤΙΣΤΟΣ. Сб. в чест на проф. Петър Делев. С., 2017, 658–667.

Радић, Р. Време Јована V Палеолога (1332–1391). Београд, 1993.

Ракова, Сн. Венеция, Османската империя и Балканите (XV–XVI в.). С., 2017.

Руджер, Й. Дневник на едно пътуване. С., 1975.

Симеонова, Л. Антични и късноантични паметници в османски Константинопол: „начин на употреба“. – В: Балканите и светът: Modus concurrandi (Studia Balcanica, 30). С., 2014, 251–283.

Смирнова-Сеславинская, М.В., Г.Н. Цветков. Цыгане. Происхождение и культура. Москва-София, 2009.

Тъпкова-Заимова, В. Византия, Западна Европа и балканските народи (Черти от взаимната им оптика). – В: Представата за другия на Балканите. С., 1995, 14–19.

Фрейденберг, М.М. Дубровник и Османская империя. Москва, 1989.

Хинкова, Х. Пътеписни извори от 15. и 16. в. за бита и културата на българския народ. – В: СбНУ, кн. IV, 1976, 145–273.

Цветкова, Б. Паметна битка на народите. Европейският югоизток и османското завоевание – края на XIV и първата половина на XV в. Варна, 1979.

ИНТЕРНЕТ ИЗТОЧНИЦИ

Angiolello (Degli Angiolelli), Giovanni Maria. A cura di Franz Babinger. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 3 (1961).

Ariosto, Alessandro. A cura di Riccardo Pratesi. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 4 (1962).

Brasca, Santo. A cura di Anna Laura Momigliano Lepschy. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 14 (1972).

Buondelmonti, Cristoforo. A cura di Robert Weiss. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 15 (1972).

Capodilista, Gabriele. A cura di Ugo Baldini. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 18 (1975).

Casola, Pietro. A cura di Stefania Rossi Minutelli. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 21 (1978).

Crema, Antonio da. A cura de di Gabriele Nori. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 30 (1984).

Dal Campo, Luchino. A cura di Gabriele Nori. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 31 (1985).

Frescobaldi, Lionardo. A cura di Gabriella Bartolini. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 50 (1998).

Mariano da Siena. A cura di Franco Cardini. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 70 (2008).

Martoni, Nicola de. A cura di Michele Piccirillo. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 71 (2008).

Sanseverino d'Aragona, Roberto. A cura di Alessio Russo. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 90 (2017).

Дитрих фон Шахтен – https://de.wikipedia.org/wiki/Dietrich_von_Schachten (15.04.2018).

Жил льо Бувие – https://ru.wikipedia.org/wiki/Берри_Жиль_де_Бувье (26.03.2018); https://fr.wikipedia.org/wiki/Gilles_Le_Bouvier (26.03.2018).

Йос ван Гистеле – https://nl.wikipedia.org/wiki/Joos_van_Ghistele (15.04.2018).

Йохан (Ханс) Шилтбергер – https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Schiltberger (20.03.2018); https://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_Schiltberger (20.03.2018).

Конрад Грюнемберг – https://de.wikipedia.org/wiki/Conrad_Gr%C3%BCnenberg (15.04.2018).

Уилям Уей – https://en.wikipedia.org/wiki/William_Wey (12.04.2018).

Cubit – https://en.wikipedia.org/wiki/Cubit (10.05.2018).

https://www.britannica.com/.

Morlachs (мурлаки, мавровлахи) – https://en.wikipedia.org/wiki/Morlachs (22.04.2018).

Ефразианска базилика в Пореч – http://www.zupaporec.com/euphrasian-basilica.html. (20.02.2018).

Равелин – https://en.wikipedia.org/wiki/Ravelin (22.04.2018). https://it.wikipedia.org/wiki/Rivellino (22.04.2018).

Татария – https://en.wikipedia.org/wiki/Tartary (10.05.2018).

ВЪВЕДЕНИЕ

Идеята за тази книга възникна още преди повече от 15 години. Всъщност става въпрос за един твърде амбициозен проект, озаглавен *Западни извори за Балканите 13.–15. в.*, по който имах възможност да работя една година (2002–2003) в Кьолн със стипендия на фондация „Херти“, осъществена чрез фондация „Александър фон Хумболт“. Благодарение на съветите на проф. Петер Шрайнер и на акад. Васил Гюзелев, за да бъде проектът осъществен, се концентрирах върху конкретен проблем, в резултат на което бе написана хабилитацията ми *Енеа Силвио Пиколомини (Папа Пий II) и Балканите през XV в. (Исторически етюди).* В. Търново, 2006, както и бе разработен един страничен проблем, който доведе до написването на *Византийската дипломация и Западът (1391–1425).* В. Търново, 2005. Едногодишните ми занимания в библиотеките в Кьолн, както и тримесечните пребивавания във Флоренция със стипендия на фондация „Андрю Мелън“ през 2003 и в Мюнхен през 2009 г. със стипендия на фондация „Александър фон Хумболт“ ми позволиха да събера и да натрупам обилен изворов материал, отнасящ се за един конкретен аспект от големия проект, а именно **пътеписите на западноевропейски пътешественици**, преминали през Балканите в периода 14.–15. в. Работата ми в библиотеките и архивите на Флоренция (Biblioteca Medicea Laurenziana, Biblioteca Nazionale Centrale, Archivio di Stato) ми даде възможността да се докосна до ръкописи от интересуващия ме период. Липсата на достатъчно добра подготовка по латинска палеография обаче ми попречи да задълбоча работата с ръкописи и ме накара да съсредоточа своето внимание основно върху публикувани вече извори – пътеписи, итинерари, пътни дневници, поклонническа литература, писма, мемоари и др.

Пред мен застана друг сериозен проблем, който доведе до многогодишна работа с богатия изворов материал. Най-общо ще отбележа, че пътешествениците от Европа са с различна народност – италианци, германци, испанци, англичани, холандци, белгийци и пр. и съответно техните текстове са на латински, немски, италиански, френски, холандски език. Това наложи да превеждам от съответните езици, което изискваше задълбочена и продължителна работа. Разбира се, в процеса на работа прибягвах до помощта на колеги и приятели. Затова и тук искам да изкажа своята благодарност на доц. Пенка Данова, на проф. Кирил Павликянов, на акад. Васил Гюзелев, на проф. Петер Шрайнер, на проф. Красимира Гагова, на проф. Лиляна Симеонова, на доц. Александър Николов, на доц. Снежана Ракова, на колегата д-р Боян Бешевлиев и на всички останали колеги и приятели, които с ценни съвети и напътствия помогнаха този труд да бъде осъществен.

* * *

Балканите представляват сериозен интерес за Западна Европа през 14. и 15. в., особено с оглед на бурните събития, които се разиграват през тези столетия на полуострова – от политическата сцена изчезват редица балкански държави, като България, Сърбия, Босна, Византийска империя. На тяхно място се установява една нова азиатска сила, изповядваща не традиционното за Европа християнство, а чуждата на местното население ислямска религия – Османската империя. Западните пътешественици са ярък пример за този европейски интерес към Балканите. Те оставят твърде занимателни текстове, в които отразяват настъпилите промени на полуострова, разглеждат с интерес местното население, неговите обичаи, религия, традиции, история. Не по-малко ги впечатляват останките от славното минало на Балканите – руините от гръко-римската Античност, достиженията в градската и църковната архитектура на средновековните византийски и балкански майстори. Обект на интерес са и новите завоеватели османците с техния начин на живот, култура, религия, обичаи и традиции, но също така присъстват грабежите, разрушенията и опустошенията, тегобите и нещастията на местното балканско население.

Пътеписите като извор имат редица особености. Не всички от тях са достатъчно съдържателни и достоверни, което определя различната им стойност като исторически извор. Някои автори описват пътя през Балканите твърде общо и лаконично. У други преобладават повърхностни сведения за несъществени моменти от живота. Трети продължават традициите на средновековните поклонници и се интересуват основно от църковно-теологични въпроси[1]. За разлика от официалните документи, в пътеписите присъства много ярко субективният момент – личното виждане и преценка на нещата. В повечето случаи впечатленията от дадената страна и нейното население се предават също пречупени през манталитета и вкуса на автора. Начинът, по който са представени Балканите, позволява да се отчете влиянието на социалната и културна среда, от която произхожда авторът, религиозните, съсловните, народностните му привички и предубеждения. Авторът представя селищата, обществените порядки или поведението на местните хора според представите и възгледите на своята родина, според собственото си социално обкръжение[2]. Друг недостатък на пътеписите е, че в тях се съдържат много неточности и грешки. Понякога пътешествениците преразказват това, което им е било разказано, а не това, което са видели по пътя си[3].

---

[1] Йонов, М. Европа отново открива българите. Българите и българските земи през погледа на чужди пътешественици 15.–18. в. С., 1980, с. 11.

[2] Пак там, с. 12.

[3] Пак там.

Особеност на пътеписите е, че в тях невинаги се описват най-типичните явления. В повечето случаи вниманието на пътешественика се насочва към най-интересните и любопитни за западния човек неща. Някои автори неволно или съзнателно преувеличават необикновените или екзотични елементи в своя разказ[4].

Пътеписната литература като цяло има твърде лаконичен характер, често дори дава само разстоянията между отделните селища[5]. За наше щастие, пътешествениците от 15. в. са добре образовани и въпреки че повечето от тях са духовни лица, те вече са обзети от онова специфично ренесансово любопитство, което ги подтиква да правят подробни и понякога твърде интересни описания на местности, природни забележителности, градове и села, население.

Западноевропейските пътешественици от 14. и 15. в. пътуват през или покрай Балканския полуостров на път за Св. земя, ако са поклонници; към чужди владетели и държави, ако са дипломати, или пък авантюристи, които наред със стремежа да задоволят своя неспокоен дух, да обогатят познанията на европейския елит за Ориента събират ценни шпионски данни, търсени от европейските владетели с цел натрупване на сведения за основната заплаха за Европа през този период – османските турци, необходими за подготовката на кръстоносен поход срещу новата азиатска сила.

Голямата част от пътешествениците са поклонници, тръгнали към Св. места, и съответно основен акцент в пътеписните им бележки са описанията на храмове, църкви, манастири, реликви и свети мощи. За разлика от по-ранните периоди, поклонниците от 14.–15. в. също така се спират на градовете, през които преминават, укрепителните им съоръжения, архитектурните им забележителности, къщите, улиците, площадите, водоснабдяването, запазените антични паметници; отбелязват също и политическата ситуация, османските войни и обсади, дават някои сведения за историята на Балканите от Античността до съвремието им и т.н. Пътешествениците от 14. и 15. в. обаче, за разлика от тези през следващите столетия, много порядко концентрират вниманието си върху човека, върху хората, върху различните етнически и социални групи. В настоящото изследване ще се спра на някои изключения от това общо правило, в които виждаме силно проявен интереса на западния човек към местното балканско население, неговия етнически облик, облекло, препитание, обичаи.

---

[4] Пак там, с. 13.

[5] Към тази литература в случая се разбира следното: пътепис – разказ от името на пътешественика, който предава своите непосредствени наблюдения, коментари и оценки; итинерар – описание на пътя, пътеводител, най-често в средновековните итинерари се дават само разстоянията между отделните градове или пътни станции; пътеписна книга (Pilgerbuch) – разказ на поклонниците за пътя им до Йерусалим, често с описание на Св. места.

Поклонниците са голяма група от чуждите пътешественици, пътуващи към Светите за християнството места в Египет и Палестина. През 4. в. папа Силвестър I (314–335) разрешава да се раздават индулгенции. Обзети от мечтата да видят местата на Христовите страдания, към Св. земя се отправят стотици привърженици на новата религия. Още в началото това свято странничество към Палестина получава и своята литературна реализация. През 4. в. испанската поклонничка Етерия (Егерия) описва пътя си до Йерусалим. През Ранното Средновековие пътешествениците до Йерусалим не са много, но все пак първият поклоннически итинерар датира от 333 г. (*Itinerarium Burdigalense*)[6]. Голямото време на поклонничество настъпва през 10. в., когато арабите постепенно отстъпват от своите позиции. Към 1100 г. нараства броят на поклонниците и първо стотици, а после и хиляди на година започват да пътуват към Св. земя. Трафикът на поклонниците следва определен маршрут. За краткия период, в който Балканският път е в употреба, Солун и Константинопол са точно на пътя на поклонниците от Западна Европа за Йерусалим. Много по-често обаче е използван морският път, който минава по периферията на Балканския полуостров, покрай крайбрежието на Адриатика. Венецианските кораби предлагат малко възможности за разнообразие на този маршрут[7]. Само в някои пристанища на Истрия и Далмация, на Пелопонес и по островите Корфу, Крит и Родос корабите акостират за кратко, за да вземат провизии. Малцина поклонници са в състояние или имат желание да минат през вътрешността на полуострова и през гръцките територии. Тъй като техният интерес е основно религиозен, те не се насочват към ключови антични селища, като Атина, Тива, Спарта, Солун. Единствено Константинопол с изобилието си от реликви е в състояние да ги впечатли. За разлика от богатството на разнообразни сведения в пътеписите през следващите столетия, в тези от 14.–15. в. са твърде оскъдни данните за страните, за населението, за запазени исторически останки и стари традиции. Единици са онези поклонници, които имат очи за заобикалящия ги свят[8].

* * *

В настоящото изследване ще спра вниманието си върху сведенията на редица европейски пътешественици, които минават покрай и през Балканския полуостров през 14.–15. в. и оставят интересни и богати описания. Пъ-

---

[6] Гюрова, Св. Поклонничество и поклонническа литература. С., 1996, с. 57; Гагова, Кр. Кръстоносните походи. С., 1998, с. 24.

[7] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople**.** Ancient Monuments and Old Traditions in Medieval Travellers' Tales. 2 vols. Istanbul, 1980, p. 63.

[8] Ibid., p. 64.

тят им определя и териториите, които са обект на изследване – западното крайбрежие на полуострова от север на юг – Истрия, Далмация, земите на Албания, Пелопонес, островите Корфу, Родос, Крит; византийската и османска столица Константинопол, градовете по основния път през Балканите – Диагоналния – Одрин, Пловдив, София, Ниш.

Тези данни може да се систематизират по следния начин:

- географски сведения, сведения за историята и археологията на Балканите
- данни за градовете на полуострова – градоустройство, укрепителна система, арсенал, разположение на улици, къщи, водоснабдяване и др.под.
- описания на църкви и манастири, на реликви и свети мощи, на религия и език
- сведения за населението на Балканския полуостров – етнически и социални групи, обичаи, поминък, облекло, селско стопанство, занаяти, търговия, винопроизводство, бедност и богатство, липса на подслон и храна
- сведения за политическата обстановка, управление и данъци – *турския страх*, военните възможности, близкоминали и настоящи политически събития
- данни за чума и други бедствия – природни – бури, земетресения, морски плитчини и теснини, насрещен вятър и т.н.

Разбира се, посочената систематизация далеч не изчерпва богатството на информация, която се съдържа в пътеписите, итинерарите, писмата, пътните бележки на поклонници и пътешественици, но ми позволява да разкрия представата, която западният, дори бих казала, ренесансовият човек има за Балканите и неговото население в периода 14.–15. в. Използвах тази систематизация, за да оформя отделните глави в книгата. *Първа глава* е посветена на географията и историята на Балканите през 14.–15. в., отразени в пътеписите. *Втора глава* представя градовете на Балканите, видени през очите на европейските пътешественици от периода. *Трета глава* проследява вижданията на западните пътешественици от 14.–15. в. за църквите и светите мощи на Балканите, религията и езика. *Четвърта глава* разглежда балканското население, представено през погледа на европейските пътешественици от 14. и 15. в. Както е видно, изложението се различава от схемата на Михаил Йонов в цитираната по-горе негова *Европа отново открива българите, XV–XVIII в.* Това се налага поради факта, че първо – център в настоящото изследване са не българите, а Балканите като цяло, и второ – използваните от мен автори на пътеписна литература от 14.–15. в. пътуват основно по Далматинското крайбрежието и малцина прекосяват вътрешност-

та на полуострова – съответно техните описания следват маршрута им. **И тъй като смятам, че текстовете от 14. и 15. в. са достатъчно живописни и носят аромата на епохата, в която са създадени, съм си позволила повече да ги цитирам, отколкото да ги преразказвам**. И още една уговорка – моля взискателният читател да прости известни повторения в тези цитати, които са неизбежни при използването на този тип извори, тъй като не е възможно механично да се отделят данните например за географията от тези за историята, за географията от тези за градовете или за населението и неговия поминък от тези за градовете и т.н.

Както вече споменах, като цяло пътешествениците от Европа през 14. и 15 в. минават най-често с кораби покрай Далматинското крайбрежие, като единици са онези, които използват пътищата през вътрешността на полуострова. Пътят им обикновено води през Истрия – Умаго, Пореч, Пула, и оттам през Далмация – Задар, Шибеник, Трогир, Сплит, Хвар, Корчула, Дубровник, и нататък през Корфу, Модон, Родос, Кипър до Светата земя. В зависимост от специфичните им нужди, както и от условията – насрещни ветрове, безветрие, бури, чумни епидемии и т.н., поклонниците спират на различни места по крайбрежието и правят кратко описание на населеното място.

Пътешествениците, които прекосяват Балканите по суша, оставят описания за градовете предимно по основните пътища, които пресичат полуострова – Виа Егнация, Диагоналния път или Виа Милитарис, Крайдунавския и пътя от Константинопол по крайбрежието на Черно море към Влашко.

Изследването се базира на работа основно с извори от типа на пътеписи, итинерари, поклоннически разкази, мемоари, лични писма и др. на европейски пътешественици и поклонници от 14. и 15. в. Това са непознатите или слабо познати[9] за българския читател текстове на Вилхелм фон

---

[9] Някои от тези автори вече са в научно обръщение – например в Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в. С., 1979, и Френски пътеписи за Балканите. XV–XVIII в. С., 1975, има откъси от текстовете на Арнолд фон Харф, Жилбер дьо Ланоа; от Петер Шпарнау у Кузев, Ал. Пътеписни бележки за българските земи от 1385 г. – В: Археология, 1970, кн. 4, 68–69. В последните години бяха издадени редица извори на български език – Данова, П. Джован-Мария Анджолело и неговото описание на Константинопол (сл. 1478). – В: Историческо бъдеще, 2010, 1–2, 211–236; Марков, Н. Когато всички пътища водеха към Константинопол. С., 2012; Гюзелев, В. „Бях в три страни, които и трите се казват България“. Географско-пътеписни съчинения за България и българите от XV век. Пловдив, 2014; Попова, И. Рагуза (Дубровник) в края на XV в. през погледа на миланския поклонник Пиетро Казола. – В: Тангра. Сб. в чест на 70-год. на акад. Васил Гюзелев. С., 2006, 185–192; Попова, И. Балканите през погледа на трима западни пътешественици от края на XV век. – In: Bulgaria Mediaevalis, 2010, 1, 417–435; Попова, И. Трима германски поклонници от XIV в. и сведенията им за Балканите. – В: Българско Средновековие: общество, власт, история. Сб. в чест на проф. д-р Милияна Каймакамова. С., 2013, 87–96; Попова, И. Николо да Мартони и

Болдензеле (1332 – пр. 1336), Лудолф от Зюдхайм (1336–1341), Лионардо Фрескобалди и Симоне Сиголи (1384), Петер Шпарнау (1385), Николо от Мартони (1394–1395), Лукино да Кампо (1413), Жилбер дьо Ланоа (1421–1422), Мариано ди Нани от Сиена (1431), Габриеле Каподилиста (1458), Уилям Уей (1458), Роберто Сансеверино (1458), Алесандро Филипо Ринучини (1474), Алесандро Ариосто (1476–1479), Джован-Мария Анджолело (1478), Санто Браска (1480), Бернард фон Брайденбах (1483–1484), Йос ван Гистеле (1481–1485), Антонио да Крема (1486), Конрад Грюнемберг (1486), Пиетро Казола (1494), Феликс Фабри, (1480; 1483–1484), Арнолд фон Харф (1496–1499), Анонимен германски дребен благородник (1494), Бернардо Микелоци и Бонсиньоре Бонсиньори (1497–1498) и др. Използвахме също така известните и твърде колоритни сведения за полуострова на Руи Гонзалес де Клавихо (1403–1406), Кристофоро Буонделмонти (1422), Ханс Шилтбергер (1426), Бертрандон де ла Брокиер (1433), Перо Тафур (1437–1438).

Западните пътешественици, са различни по социалния си статус – благородници, рицари, духовници, търговци, юристи, кондотиери; всички те пътуват като поклонници, дипломати, търговци, авантюристи – от Европейския християнски Запад на Изток. От една страна, те не крият своя жив интерес и отразяват в своите пътни бележки всички подробности от религиозната практика, обичаите, облеклото, поминъка, архитектурните постижения и историческото битие на местното балканско население; от друга страна, те не пропускат да изучават и да запознават християнска Европа с новата османска власт на полуострова в различните нейни религиозни, административни, социални, икономически и военни проявления.

неговото описание на Атина от края на XIV в. – В: Средновековният българин и „другите“. Сб. в чест на 60-год. на проф. дин Петър Ангелов. С., 2013, 331–336; Попова, И. Германският поклонник Бернард фон Брайденбах и сведенията му за Балканите през XV век. – В: Пътища и пътеки на европеизма на Балканите. С., 2014, 95–106, и др.

БИОГРАФИИ НА ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИТЕ[1]

1. Вилхелм фон Болдензеле (1332 – преди 1336)
2. Лудолф фон Зюдхайм (1336–1341)
3. Лионардо Фрескобалди и Симоне Сиголи (1384)
4. Петер Шпарнау и Улрих фон Тенщет (1385)
5. Николо от Мартони (1394–1395)
6. Анонимен английски поклонник (14. в.)
7. Руи Гонзалес де Клавихо (1403–1406)
8. Лукино да Кампо (1413)
9. Жилбер дьо Ланоа (1421–1422)
10. Кристофоро Буонделмонти (1422)
11. Ханс Шилтбергер (1426?)
12. Мариано ди Нани от Сиена (1431)
13. Гаспаре ди Бартоломео (1431)
14. Бертрандон де ла Брокиер (1433)
15. Перо Тафур (1437–1438)
16. Жил льо Бувие, наречен Бери (1448?)
17. Габриеле Каподилиста (1458)
18. Роберто Сансеверино (1458)
19. Уилям Уей (1458)
20. Анселм Адорно (1470–1471)
21. Алесандро Филипо Ринучини (1474)
22. Алесандро Ариосто (1476–1479)
23. Джован-Мария Анджолело (1478)
24. Санто Браска (1480)
25. Феликс Фабри (1480; 1483–1484)
26. Бернард фон Брайденбах (1483–1484)
27. Йос ван Гистеле (1481–1485)
28. Жорж Лангеран (1485–1486)
29. Конрад Грюнемберг (1486)
30. Антонио да Крема (1486)
31. Дитрих фон Шахтен (1491)
32. Пиетро Казола (1494)
33. Анонимен германски дребен благородник (1494)
34. Бернардо Микелоци и Бонсиньоре Бонсиньори (1497–1498)
35. Арнолд фон Харф (1496–1499)

---

[1] Изворите в това изследване се цитират по фамилия на автора на съответния извор, а не по име на издателя.

1. Вилхелм фон Болдензеле[2] (1332 – преди 1336)

Вилхелм фон Болдензеле е германски благородник, който прекарва част от живота си като доминикански монах в Минден[3]. Той осъществява поклонническо пътуване до Светите земи (1332 – преди 1336), по време на което събира информация, необходима за организирането на кръстоносен поход.

Пътеписът на Болдензеле е важен със съдържанието и вижданията си за поклонническата литература от средата на 14. в. Текстът е на латински език, запазен е в различни ръкописи, преведен е на френски и на немски език. Известно е, че рожденото име на германския пътеписец е Ото фон Нойхауз; през 1330 г. той напуска доминиканския манастир „Св. Павел“ в Минден, получава опрощение и приема името Вилхелм фон Болдензеле, произлизащо по линия на майка му. По-късно влиза отново в доминиканския орден[4].

Болдензеле предприема поклонническо пътуване не толкова по лични или религиозни причини, отколкото, според Ван дер Вин, с политически и стратегически цели[5]. Ясната картина на ситуацията в Светите земи и задълбоченото познаване на географията на областта са ключови за подготовката на евентуален кръстоносен поход. Болдензеле е личност, подходяща да извърши такова проучване. От творбата му съдим, че той има око за стратегически важното: споменават се укрепления, градски стени, обръща се внимание на местата, където султанът би могъл да скрие богатствата си при опасност[6]. Пътеписът на Болдензеле се появява през 1336 г., след завръщането му от Палестина и Синай. Написан е в духа на поклонническата литература от епохата – споменати са многобройни реликви, голяма част от творбата е посветена на Св. места. Особеното е, че авторът отделя внимание на това, което може да се види на гръцка територия[7]. През пролетта на 1332 г. той напуска Южна Франция, на Коледа с.г. е в Сирия, през м. май 1333 е в Йерусалим. Посещението му в Константинопол се датира през лятото на 1332 г.[8], където е приет от император Андроник III Палеолог (1328–1341) с цялото уважение, подобаващо на важен благородник. На заминаване носи съобще-

---

[2] Grotefend, C.L. Die Edelherren von Boldensele oder Boldensen. – In: Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen, 1852 (1855), 209–286, text: Itinerarius Guilielmi de Boldensele in terram sanctam, 237–286; Paton, J.M. Chapters on Medieval and Renaissance Visitors to Greek Lands. Princeton-New Jersey, 1951, p. 27; Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople. Ancient Monuments and Old Traditions in Medieval Travellers' Tales. 1–2. Istanbul, 1980, p. 574.

[3] Europäische Reiseberichte des Späten Mittelalters. Hrsg. W. Paravicini. Teil 1: Deutsche Reiseberichte. Bearb. Ch. Halm. Frankfurt am Main, etc., 2002, № 1, 31–36.

[4] Paton, J.M. Chapters on Medieval and Renaissance Visitors to Greek Lands, p. 27.

[5] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 26.

[6] Ibid.

[7] Ibid., p. 27.

[8] Ibid.

ние от византийския император за султана на Египет[9]. След Константинопол посещава Троя, споменава за мастиковите насаждения на остров Хиос, за Родос казва, че бил добре укрепено и приятно място близо до земите на турците; описва Кипър, пристига в Египет, където проявява интерес към епиграфиката – описва намиращите се близо до Кайро пирамиди и отбелязва наличие на надписи на различни езици, включително и на латински. Дори преписва този латински надпис – нещо, което до този момент не е отбелязано в поклонническата литература[10]. Така за пръв път се проявява интерес към класическите паметници, което наблюдаваме в Италия в началото на 15. в. Информацията, която Болдензеле дава за Константинопол, Троя, островите, не е нова или непозната, но той е първият, който проявява интерес към Античността, цитира в текста си не само Библията, но и Аристотел, копира латински надписи – всичко това е изключение за 30-те години на 14. в. Работата му се радва на голям интерес, още през 1351 г. вече има френска версия и се превръща във важен извор за по-късните автори[11].

2. Лудолф фон Зюдхайм[12] (1336–1341)

Лудолф фон Зюдхайм е германски свещеник от Вестфалия, който осъществява поклонничество в Светите земи като капелан (т.е. войскови свещеник) на германски благородник в периода 1336–1341 г.[13] Текстът на неговата *De Itinere Terrae Sanctae liber* е запазен в две версии – по-ранна кратка версия, датирана ок. 1341–1349 г., т.нар. *Оснабрюкер фасунг*, и дълга версия – *Падерборнер фасунг*, която се датира около 1349–1361 г. Българският превод в настоящото изследване е направен по изданието на Ивар Щапелмор и следва дългата версия на пътеписа на Зюдхайм. Запазени са множество ръкописи и преводи на този текст, тъй като според изследователите му версията на Зюдхайм е била използвана като пътеводител от поклонниците, пътуващи до Йерусалим. Според учените, разказът му следва този на Болдензеле. Причините за пътуването му обаче са различни. Докато Болдензеле пътува независимо, с антураж, то Зюдхайм е капелан на германски рицар, който е на служба при краля на Армения. Вероятно текстът е бил написан първоначално на латински език, но скоро се появяват различни немски версии[14]. Целта на книгата е да служи за пътеводител на поклонниците. В описанието на Константинопол от Зюдхайм се открива зависимост от Болдензеле – по

[9] Ibid., p. 28.

[10] Ibid., p. 29.

[11] Ibid., p. 30.

[12] Ibid., p. 579; Stapelmohr, I.v. Ludolfs von Sudheim Reise ins Heilige Land. Lund, 1937; Paton, J.M. Chapters on Medieval and Renaissance visitors to Greek Lands, p. 29.

[13] Deutsche Reiseberichte, № 2, 36–44.

[14] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 31.

отношение на реликвите във византийската столица, описанието на „Св. София“, статуята на Юстиниан; разказът за Троя също следва Болдензеле[15]. Интересно е сведението на Зюдхайм, според което Генуа е построена изцяло с камък, тоест мрамор, от Атина – тук може да се направи предположението, че или са обърканите селищата, или тази информация е вярна, тъй като е известно, че Венеция и Генуа са използвали търговския си монопол в Леванта да изнасят огромни количества употребен мрамор от гръцките земи (според средновековната традиция Венеция изнася мрамор от Троя, но според някои автори става въпрос не за антична Троя, а за Трогир!)[16].

Според изследователите, като цяло текстът на Зюдхайм дотолкова следва Болдензеле, че дори бихме могли да се съмняваме дали изобщо е пътувал. Когато описва Египет обаче, Зюдхайм представя споменатия от Болдензеле латински надпис, като дава допълнителна информация. Т.напр. уточнява, че надписът е на латински, гръцки и еврейски и също на непознат нему език (йероглифи?), докато текстът на Болдензеле гласи само, че надписът бил на няколко езика и на латински[17].

Както при Болдензеле, така и произведението на Лудолф от Зюдхайм е твърде различно от стандартната поклонническа литература. Зюдхайм се интересува от много по-широк кръг теми, чете книги от различни автори, цитира ги в текста, демонстрирайки познанията си[18].

3. Лионардо Фрескобалди и Симоне Сиголи[19] (1384)

Лионардо Фрескобалди[20] е роден във Флоренция вероятно през 1324 г., тъй като в текста си споменава, че е на 60 години по време на пътуването си. Но учените предполагат, че е допусната често срещаната грешка вместо XL да е било написано LX, което дава възможна датировка на раждането му през 1344 г. Изпълнява обществени служби в полза на флорентинската комуна – сключва примирия, събира войскови контингенти; подеста е на Colle Val d’Elsa; през 1380 г. е флорентински пратеник в комуната на Болоня, за да покаже институционалните реформи, проведени във Флоренция; през същата 1380 г. е пратеник във Фояно и Арецо; през 1387 г. отново изпълнява

[15] Ibid., p. 32.
[16] Ibid., p. 33.
[17] Ibid., p. 34.
[18] Ibid., p. 73.
[19] Viaggio al monte Sinai di Simone Sigoli. Milano, 1841; Frescobaldi, L., S. Sigoli. Viaggi in Terrasanta. A cura di C. Angelini. Firenze, 1944 (руски превод в: Восток-Запад: Исследования. Переводы. Публикации. Вып. 1. Москва: Наука, 1982); Bedini, Al. Testimone a Gerusalemme. Il pellegrinaggio di un fiorentino del Trecento. Roma, 1999.
[20] Frescobaldi, Lionardo. A cura di G. Bartolini. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 50 (1998).

дипломатически мисии в Римини и Равена; същата година изпълнява и пратеничество в Сиена; през 1388 г. изпълнява отново дипломатическа мисия до ломбардските комуни с цел създаване на лига срещу Джан Галеацо Висконти, херцог на Милано (1385–1402); по същата причина през 1389 г. е в Перуджа и Венеция; през 1390 г. е определен за кмет на Монтепулчано, който град се подчинява на флорентинците, въставайки срещу Сиена. За изпълнението на тази мисия Фрескобалди получава от Синьорията на Флоренция рицарско достойнство и след това е изпратен при папа Бонифаций IX. През 1392 г. е изпратен в Лука, за да се опита да убеди местните власти да се присъединят към лигата срещу Висконти. През 1396 г. изпълнява нова дипломатическа мисия при папата. През 1398 г. отново е изпратен при Бонифаций IX с цел да се сключи мир с Висконти. Последното сведение за Фрескобалди е от 1413 г., което ни дава основание да смятаме, че смъртта му не е много след 1413 г. Лионардо Фрескобалди оставя интересен разказ за своето поклонничество в Светата земя през 1394–1395 г. На 10 август 1394 г. заминава от Флоренция за Венеция, където се събира със своите четирима спътници – Симоне ди Джентиле Сиголи, Антонио ди Паоло Мей, Санти дел Рико и свещеника Бартоломео да Кастелфоконяно. По време на пътуването спират в Дзанте, Модон и Корон; на 27 септември пристигат в Александрия, на 11 октомври са в Кайро, а на 28 октомври – в Синай. На 12 ноември пристигат в Газа, а на 21 – във Витлеем. На следващия ден – 22 ноември 1394 г., пристигат в Йерусалим. Оттам се отправят към Назарет, Дамаск и Бейрут, където пристигат след 15 февруари 1395 г. Тук остават до началото на май, когато отплават за Венеция. Според паралелните сведения на Симоне Сиголи, пътешествениците акостират във Венеция на 21 май 1395 г., след което Фрескобалди се прибира във Флоренция. Текстът на *Пътуване до Египет и Св. земя* на Фрескобалди е описание на поклонничеството, но също така и разказ за пътешествие в далечни страни – един обширен разказ, в който е отделено доста място за светското любопитство към посетените страни. Първото издание на *Пътуването* е от Дж. Манзи през 1818 г. в Рим[21], заедно с текстовете на Гучи и Сиголи е преведено на английски и издадено в Йерусалим през 1948 г. от Б. Багати. Критическо издание на *Пътуването* е публикувано от Дж. Бартолини[22].

---

[21] Manzi, G. Viaggio di Lionardo di Niccolò Frescobaldi fiorentino in Egitto ed in Terra Santa. Roma, 1818.

[22] Bartolini, G., F. Cardini. Nel nome di Dio facemmo vela. Viaggio in Oriente di un pellegrino medievale. Roma-Bari, 1991, 99–196.

4. Петер Шпарнау[23] и Улрих фон Тенщет (1385)

Особен интерес за българската история представлява текстът на Петер Шпарнау[24]. На 31 юли 1385 г. заедно с Улрих фон Тенщет, придружени от слугата Клаус Фрибате, потеглят от Плауе при Арнщат в Германия на поклонение в Йерусалим. Във Венеция те уговарят с Николо Паоло пътуването си по Средиземно море. Техни спътници са Райнхолд Шпенденер и Йоханес Викерсхайм от Страсбург, Лоренц Еген от Аугсбург, Ханс Метлер от Любек и готвачът Ханс. На 20 август същата 1385 г. корабът отплава към Александрия, откъдето поклонниците се насочват към Палестина. На връщане от Бейрут те се отправят с кораб към Константинопол, като на о. Родос се срещат с други германски поклонници, между които са Еспетис фон Беснек, Конрад фон Вайтра от Австрия и Йоханес Вилтперге. По-нататък пътят им минава през Константинопол, Пловдив, Търново, през Влахия и Трансилвания, през Виена и Прага, откъдето се завръщат в родината си[25]. Това пътешествие е описано от Петер Шпарнау, чийто ръкопис се пази във Ваймарската библиотека. Още през 1880 г. ръкописът е публикуван в резюмиран вид от Р. Рьорих и Х. Майснер, а през 1897 г. Н. Йорга издава в оригинал онази част от пътеписа, която се отнася до българските и румънските земи[26].

5. Николо от Мартони[27] (1394–1395)

Николо да Мартони[28] е един от малцината западни пътешественици от края на 14. в., който оставя пълно описание на антични паметници. Мартони е италиански нотарий в малкото градче Каринола (северно от Капуа, в областта Кампания), където брат му е архидякон. Мартони осъществява своето поклонничество до Йерусалим през 1394–1395 г. Не са известни датата и мястото на смъртта на Николо да Мартони. Разказът за поклонничеството му е публикуван от Льо Гран през 1895 г.[29] И скорошна публикация прави Микеле Пичирило[30].

---

[23] Röhricht, R. Die Jerusalemfahrt des Peter Sparnau und Ulrich von Tennstaedt (1385). – In: Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, XXVI, 1891, 479–491; Кузев, Ал. Пътеписни бележки, 68–69; Гюзелев, В. България е огромна област и многоброен народ. Земя на блажени. С., 2012, с. 375; Попова, И. Трима германски поклонници от XIV в., 87–96.

[24] Deutsche Reiseberichte, № 11, 55–56.

[25] Röhricht, R., H. Meisner. Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande. Berlin, 1880, 468–469.

[26] Iorga, N. Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor. III. Bucureşti, 1897, 1–2 (*n.v.*).

[27] Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, notaire italien (1394–1395). – In: Revue de l'Orient latin, 3, 1895, 566–576, texte 577–669 (repr.: Brussels, 1964).

[28] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 609; Martoni, Nicola de. A cura di M. Piccirillo. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 71 (2008).

[29] Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem...

[30] Piccirillo, M. Lo notaio Nicola de Martoni. Il pellegrinaggio ai Luoghi Santi da Carinola a Gerusalemme 1394–1395. Gerusalemme, 2003.

Престоят на Мартони в Гърция се датира през лятото на 1394 и пролетта на 1395 г. Той посещава Атина, Коринт, Патра, Централна Гърция, Архипелага. В неговата *Liber peregrinationis ad loca sancta*[31] е запазено най-старото средновековно описание на древностите в Атина.

Николо да Мартони започва своето поклонническо пътуване на 17 юни 1394 г., когато отплава от Гаета за Александрия на кораба на Мело Малтасия заедно с други поклонници, сред които са приятелите му Антоначо де Аспело и Кобело де Диано, благородници от Реньо[32]. На 25 с.м. пристигат в Александрия, а на 9 август заминават за Кайро по вода, където пристигат на 19 август. В Кайро се снабдяват с провизии, за да прекосят пустинята на Синай и да посетят манастира „Св. Екатерина". В Кайро поклонниците имат дълга аудиенция при коптския патриарх[33].

В края на м. септември поклонниците пристигат в Йерусалим, където се настаняват в болницата „Св. Йоан", посещават Светите места и на 7 октомври се отправят към Рама, където се срещат с поклонниците, които идват от Александрия по море. В края на м. октомври Мартони се насочва от Яфа към Бейрут, после пристига в Кипър, посещава Фамагуста, Никозия и се отправя към остров Родос[34]. Маршрутът на Мартони продължава през Архипелага – островите Лерос, Наксос, Парос, Сифнос, Термия. По пътя си посещава Атина, оттам се опитва да стигне до Коринт, но пристига в Негропонт/Евбея, връща се в Атина през Сикаминон, минава покрай античната Елевзина, Мегара, после Коринт, оттам с кораб минава през Востица (Aeghion /*Vostiza*/ в Коринтския залив), Витриница и Лепанто (Навпактос), Патра, Корфу, Газаполи, Сасено и на 7 май пристига на италианска земя в Сан Каталдо, близо до Отранто[35]. На 27 май 1395 г. пристига в Капуа и оттам се завръща в Каринола.

Николо да Мартони описва личните си преживявания, бури, страхове, разочарования. Гърция не е единственият обект на посещение, той стига, както споменахме, и до Св. земя[36]. Първо посещава Корон и Модон, после Чериго, споменава Хиос, Крит – богат на превъзходни вина и със забележителни военни сили, като без усилия може да мобилизира 16 галери, напълно въоръжени и с войска. Мартони споменава и за Минотавъра, обаче изследователите смятат, че той не е посетил Крит, а предава сведения, които е чул[37]. Говори също и за Родос, споменава за дебелите крепостни стени, отбелязва

---

[31] Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem...
[32] Ibid., p. 567.
[33] Ibid., p. 568.
[34] Ibid., p. 569.
[35] Ibid., p. 570.
[36] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 38.
[37] Ibid., p. 39.

и наличието на 15 вятърни мелници там, говори за реликвите на острова[38]. Спира и на остров Родос, описва реликвите там, после през Наксос и Парос на 23 февруари 1395 г. стига Атика в пристанището Порто Рафти. На следващия ден е в Атина, която подробно описва, оттам отива на остров Евбея, през Мегара стига до Коринт и през Патра стига до Корфу[39].

В пътеписа на Николо да Мартони има редица любопитни географски, етнографски, дори историко-митологични сведения за Атина и региона. Особен интерес представлява преплитането на възхищението от класическата елинска античност, от запазените архитектурни паметници и украси от древността с възхищението от християнските забележителности на Атина, преклонението пред зорко пазените ценни реликви и мощи. Също така не трябва да пропускаме факта за ранната поява в този текст на т.нар. *турски страх*, за който започва да се говори много често в произведенията на западните автори от 15. в. насетне и особено от втората му половина, след падането на Константинопол в ръцете на османските турци.

Това, което е любопитното при описанието на Николо да Мартони, е, че той ден по ден описва не само това, което вълнува най-много поклонниците, като църкви и реликви, но и всичко, което вижда и чува по пътя. Най-голямата ценност на работата му е описанието на Атина от 1395 г. Това е скоро след каталанския период на упадък на града и италианският нотариус разказва за един малък град в руини, в който посетителите няма дори къде да се настанят, сравнявайки го с величавото му минало на най-великия град на гръцкия свят[40]. Така Николо да Мартони е първият западноевропеец, който посочва запазените антични паметници в Атина, съчетавайки ги с легендите, разбира се. Неговият разказ показва как реминисценции от миналото продължават да живеят през вековете. На много места в текста си той посочва редица исторически събития, които формират допълнително познание на читателя за историята на Гърция през Средновековието[41]. Описанието му ни дава добра информация за ситуацията в гръцките земи в края на 14. в. Тъй като Мартони е много акуратен автор, разказът му е ценен и представлява уникален документ за 1394–1395 г.[42]

---

[38] Ibid.
[39] Ibid., 42–47.
[40] Ibid., p. 51.
[41] Ibid.
[42] Ibid., p. 52.

6. Анонимен английски поклонник[43] (1344–1345)

Итинерарият е публикуван за пръв път през 1923 г. от Джироламо Голубович в La Biblioteca biobibliografica della Terra Santa, едно огромно издание от 14 тома. Итинерарият на анонимния английски поклонник е структуриран в 14 глави. Пътят, който е документиран в пътеписа, започва от Южна Галия/Франция, минава през Италийския полуостров, има частично описание на адриатическите брегове, посочен е пътят от Венеция до Отранто, откъдето с кораб се отплава към Св. земя, като се минава през Гърция, Родос, Кипър до Йерусалим. Няколко глави разказват за престоя в Св. земя и последните са посветени на завръщането. Този итинерар съдържа не само стандартната информация за поклонници, но също така и любопитни подробности за срещаните по пътя хора, тяхното облекло, поминък и обичаи. Описани са също пейзажи, планини, равнини; отделено е място на земеделската и икономическата дейност, характеризиращи различните преминавани области. Една цяла глава е посветена на сарацините, на тяхната култура, религия и религиозни практики; има също описание на различните видове религиозност както на мюсюлманите, така и на гръцките монаси схизматици. За съжаление в текста няма сведения за автора на този итинерар, неизвестно е не само името, но и социалният му статус, нито пък са известни имената на двамата му спътници. От текста само става ясно, че пътуващите са трима и между тях има една жена, вероятно съпруга или роднина на един от двамата пътешественици. Текстът вероятно е написан с практическа цел, за да се улеснят поклонниците, като се даде подробна информация за пътя до Св. земя.

7. Руи Гонзалес де Клавихо[44] (1403–1406)

Руи Гонзалес де Клавихо, кастилски пътешественик и писател, е благородник от Мадрид, шамбелан на Енрике III, крал на Кастиля и Леон (1390–1406). Като пратеник на краля в двора на монголския хан Тамерлан (Тимур) той заминава начело на дипломатическа мисия през май 1403 г. Съпровождат го пратеникът на Тимур Мохамед ал-Кази, доминиканският монах Ал-

---

[43] Itinerarium cuiusdam anglici (1344–1345). Edizione e introduzione a cura di M. Cocciolo. Edizioni digitali de CISVA, 2010.

[44] Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo to the Court of Timour, at Samarkand, AD 1403–1406. Translated with notes, preface and an introductory life of Timour beg by Clements R. Markham. London, 1859; Clavijo, Ruy Gozalez de. Embassy to Tamerlane 1403–1406. Translated by Spanish by Guy le Strange with an Introduction. London-New York, 1928 (repr. 2005); Clavijo, Ruy Gonzales de. The Spanish Embassy to Samarkand 1403–1406. Foreword by Ivan Dujčev, original Spanish text with Russian translation and notes by I. Sreznevskj. London, 1971; Клавихо, Руи Гонсалес де. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура 1403–1406 (1990, онлайн изд.).

фонсо Паез де Санта Мария и кралският телохранител Гомес де Салазар. Петнадесет месеца са необходими на Клавихо, за да стигне до Самарканд, като пет от тях прекарва в Константинопол – зимата на 1403–1404 г. Оттук заминава за Трапезунд и после за Самарканд. През март 1406 г. пратеничеството се завръща в Испания. Произведението на Клавихо е известно под името *История на великия Тамерлан*. През 1412 г. Клавихо умира и е погребан в манастира „Св. Франциск“ в Мадрид в една капела, построена от него. От дневника, който води по време на пътешествието си, са познати два преписа от 15. в. Единият се пази в Националната библиотека в Мадрид (№ 9218), а другият е в Британския музей в Лондон. Първото печатно издание е по ръкописа от Мадрид през 1582 в Севиля, преиздадено през 1782 г. С широка популярност се ползва преводът на английски от 1928 г. под заглавието *Embassy to Tamerlan*, преиздаден през 2005 г. от издателство RoutledgeCurzon. По-добро обаче е изданието на И.Н. Срезневски *Жизнь и деяния великого Тамерлана.* Сочинение Клавихо (В: Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, т. 28, № 1. СПб., 1881[45]). Клавихо споменава в дневника си островите Родос и Лесбос и прави детайлно описание на Константинопол, на църкви и на реликвите, пазени в тях, на мозайките и техните изображения в „Св. София“, описва Хиподрума, Змийската колона, статуята на Юстиниан. Споменава, че градът е в упадък, отбелязва наличието на много празно пространство, малко жители, руини навсякъде из града[46].

8. Лукино да Кампо[47] (1413)

За него знаем само, че изпълнява канцеларски функции за Николò III д’Есте (1393–1441), маркиз на Ферара, водейки дневника на поклонничеството на маркиза до Св. земя през 1413 г. На 6 април потеглят от Ферара, а на 15 април от Венеция с кораб на Пиетро Контарини. След около месец, по време на който правят множество спирки – Пола, Зара, Корфу, Модон, Родос, Кипър, на 14 май стигат пристанището на Яфа. Само за 10 дни посещават Рама, Йерусалим, Витлеем. На 24 май тръгват обратно. По обратния път отново минават през Кипър, Родос, Корфу, Рагуза и Зара и други по-маловажни спирки. На 5 юли влизат във Венеция, а на следващия ден се завръщат във Ферара, където маркизът е посрещнат тържествено от населението. Поради бързото пътуване в текста на Лукино са отразени кратки „туристи-

---

[45] Марков, Н. Когато всички пътища водеха към Константинопол. В. Търново, 2012, 357–358.

[46] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 99.

[47] Dal Campo, Luchino. Viaggio del marchese Niccolò III d’Este al Santo Sepolcro (1413). A cura di C. Brandoli. Olschki, 2011.

чески“ бележки. Сюжетът на дневника не е поклонничеството или Св. земя. В центъра са маркизът и дворцовият живот. По своята структура текстът се състои от две части, първата, по-обширна, описва пътуването, другата, по-кратка, е посветена на престоя в Св. земя. Изданието на дневника на поклонничеството е дело на Дж. Гинаси[48]. Публикацията е направена по един ръкопис, собственост на издателя, днес изчезнал. Друго свидетелство е кодекс 1629 от Архива на Модена, който вероятно представлява препис на ръкописа на Гинаси, направен в началото на 16. в. В Архива на Модена е запазена и съкратена версия на този ръкопис; кратка версия е съхранена в *Cronica Estense* на Паоло да Леняго[49].

9. Жилбер дьо Ланоа[50] (1421–1422)

Жилбер дьо Ланоа[51] произхожда от знатно семейство в Пикардия, която е под властта на Бургундия. Той е благородник и рицар, сановник и съветник в двора на бургундския херцог Филип Добрия (1419–1467), отличен дипломат, изпълнява няколко дипломатически мисии в Леванта. Първата е през 1403–1404 г., втората през 1421–1422 г., възложена от бургундския херцог и от английския крал. Целта на Дьо Ланоа по време на втората мисия е да събере сведения, за да се преценят възможностите за прогонването на османците и за борба с египетските мамелюци, които пиратстват в Средиземно море. При завръщането си от Изтока Дьо Ланоа заварва нова политическа обстановка. Той предава доклада си на бургундския херцог и на новия английски крал, но обстоятелствата не позволяват на двамата владетели в този момент да мислят за кръстоносен поход в Леванта. През 1429 г. бургундският херцог изпраща Жилбер дьо Ланоа на дипломатическа мисия в Германия и Австрия с цел организиране на коалиция срещу хуситите. След това той представлява Бургундия на Базелския събор (1431/43). Опитен дипломат и политик, Дьо Ланоа подготвя флотската експедиция на Валеран дьо Ваврен, която трябва да действа с папския и венецианския флот паралелно с кръстоносната армия на Владислав Ягело и Ян Хуниади през 1443–1444 г. Дьо Ланоа продължава дипломатическата си служба с мисия при арагонския крал в Неапол, посещава Месина, Крит, Родос, Кипър, Яфа, връща се през Италия и посещава отново Германия и Австрия, след което се завръща в родина-

---

[48] Ghinassi, G. Viaggio a Gerusalemme di Nicolò da Este in Terrasanta. – In: Miscellanea di opuscoli inediti o rari dei secc. XIV e XV, I. Torino, 1864, 99–160.

[49] Dal Campo, Luchino. A cura di Gabriele Nori. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 31 (1985).

[50] Œuvres de Ghillebert de Lannoy. Voyageur, diplomate et moraliste. Recueillis et publiés par Ch. Potvin. Louvain, 1878.

[51] Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. Състав. и ред. Б. Цветкова. С., 1975, 46–47.

та си. Тази мисия допринася за успехите на експедицията – бургундските сили отблъскват мамелюците от Родос, а Ваврен нанася тежки поражения на османците по българското и влашкото дунавско крайбрежие. Пътните си впечатления Жилбер дьо Ланоа е предал в *Пътешествия и посланичества*[52].

10. Кристофоро Буонделмонти[53] (1422)

За Кристофоро Буонделмонти се знае малко, не са открити документи за него във флорентинските архиви[54]. Предполага се, че е роден във Флоренция между 1380 и 1390, вероятно към 1385 г., като син на Райнерио Буонделмонти. Няма сведения за ранните му години, нито за обучението му. Предполага се, че е учил гръцки във Флоренция при Гуарино да Верона и е получил добро хуманистично образование. Принадлежи към хуманистичния кръг около Николò Николи. Влиза в църквата във Флоренция като клирик – свещеник, може би и монах. Към 1414 г. Буонделмонти отива на остров Родос с намерение да разшири знанията си по гръцки. Вероятно е минал на служба при херцога на Архипелага Якопо I Криспо и наследника му Джовани II, но няма сигурни свидетелства за тази негова служба. Събирането на гръцки ръкописи е допълнителна дейност за Буонделмонти, като се смята, че е по поръка на Н. Николи. Последното сигурно сведение за него е, че през 1423 г. още/или отново е на Родос. Възможно е да е още жив през 1453 г., когато пада Константинопол, но няма доказателства за това. Може би интересът му към Гърция е свързан с факта, че част от неговото семейство живее тук. Леля му, Магдалена Буонделмонти, дъщеря на Манente Буонделмонти и Лапа дели Ачайуоли, идва на Йонийските острови заради брака си с графа на Кефалония и Закинтос, Леонардо I Токо. След смъртта на мъжа си към 1381 г. тя продължава да управлява като регент. Умира чак през 1401 г. Така Кристофоро е свързан с банкерската фамилия Ачайуоли, част от която управлява Атина и Тива от 1387 г. насетне. Може това да е причината за пътуванията му в Гърция. Родос е базата, от която между 1414 и 1420 г. Кристофоро пътува из Гърция. Проявява по-голям интерес към гръцките острови[55]. Само няколко дати могат да се извлекат със сигурност от неговите пътувания. В края на 1414 или през 1415 г. той е на остров Крит. През 1417 прекарва 24 дни на острова и през 1418 г. отново е там. Посещава Имброс и Андрос през 1419 г. В Константинопол е през 1422 г. След 1430 г.

---

[52] Пак там; Potvin, Ch. Œuvres de Ghillebert de Lannoy...; Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 92.

[53] Buondelmonti, Cristoforo. Liber insularum archipelagi. Transkription des Exemplars Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf Ms.G 13. Übersetzung und Kommentar von Karl Bayer. Wiesbaden, 2007.

[54] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 133.

[55] Ibid., p. 134.

е отново в Гърция. Няма сведения за следващите години, нито за местата на пътуванията му[56].

Буонделмонти е автор поне на три творби с историческо и географско-картографско съдържание. Най-ранното му произведение е *Descriptio insulae Cretae*, което се появява някъде към 1417 г. и е посветено на някой си Никола, вероятно приятеля му от Флоренция Николò Николи. Втората му творба – *Liber Insularum Archipelagi* – се появява няколко години по-късно, към 1420, и е посветена на кардинал Джордано Орсини. Третата му творба – *Nomina Virorum Illustrium* – е създадена през 1423 г. в Родос.

Проблемът с произведенията на Буонделмонти, особено тези за Гърция, е, че са запазени в различни версии, част от които са ревизирани лично от автора[57]. Оригиналите не са запазени, само по-късни копия, в множество ръкописи, включително и в кратки версии – на *Книгата за Архипелага* има кратки версии от 1428 или 1429 г., една от 1430, която се различава доста от версията от 1422 г. Дали Кристофоро Буонделмонти сам е отговорен за тези различия, не е ясно[58]. Първите две редакции на *Descriptio Insulae Cretae* са публикувани от Корнер[59] и преиздадени от Емил Льогран[60]. Първата редакция на *Liber Insularum Archipelagi* не стига до нас. Кратката версия от 1422 е публикувана от Де Синер[61]. Версията на гръцки език е публикувана от Емил Льогран в посоченото по-горе издание.

Важна е ролята на Буонделмонти като географ. Той следва традициите на предшествениците си, но в същото време е първият, който се насочва към региона на Гърция и рисува и публикува карта на Крит и на други острови, като тези карти се явяват неделима част от неговите произведения и трябва да се гледат в тясна връзка с текста. Буонделмонти не се ограничава с картографиране само на гръцка територия – създава също карти на Северна Европа и на Балеарските острови. Прави детайлна карта на остров Крит. Книгата му за Архипелага се съпровожда от 79 карти на различни острови и на град Константинопол[62].

---

[56] Buondelmonti, Cristoforo. A cura di Robert Weiss. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 15 (1972).

[57] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 135.

[58] Ibid., p. 136.

[59] Corner, F. (ed.). Creta Sacra. I. Venetiis 1755, 1–18, 77–109.

[60] Legrand, E. (éd.). Description des îles de l'Archipel par Christophe Buondelmonti. Version grecque par un anonyme... Paris, 1897, 101–156.

[61] Chr. Bondelmontii Florentini Librum Insularum Archipelagi e codicibus Parisinis regiis nunc primum totum edidit... G.R.L. De Sinner. Lipsiae et Berolini 1824.

[62] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 137.

11. Ханс (Йохан) Шилтбергер[63] (1426?)

Шилтбергер[64] е роден през 1380 г. във Фрайзинг в Бавария. През 1394 г., едва 14-годишен, той отива в Унгария като оръженосец и заедно с господаря си Линхарт Райхартингер се включва кръстоносния поход на Сигизмунд Люксембургски (крал на Унгария и Хърватия от 1387 г., крал на Германия от 1411 г., император на Свещената Римска империя 1433–1437) срещу османците. В битката при Никопол през 1396 г. оцелява, но попада в турски плен вероятно поради младостта си и е включен в свитата на султана като вестоносец. В битката при Анкара попада в ръцете на монголския владетел Тимур (1370–1405)[65]. Заедно с монголите Шилтбергер участва в експедициите им в Армения, Самарканд, Сибир, Египет, Арабия и зоната около Черно море. През 1426 г. до Батуми той заедно с други затворници успява да избяга и да стигне до Константинопол. Бегълците са посрещнати приятелски от император Йоан VIII Палеолог (1425–1448), настанени са в дома на патриарха, като им е забранено да се движат по улиците, за да не ги разпознаят турците в Константинопол, което говори за слабостта на Византия в този момент. Но Шилтбергер все пак успява да види нещо от византийската столица, която описва в текста си. През 1427 г. се завръща в Бавария, където става шамбелан на херцог Алфред III Баварски (1438–1460). Умира вероятно към 1440 г. В Бавария той описва своите преживявания, като ни разказва любопитни подробности за забележителностите на Константинопол, като например че статуята на Юстиниан не е от бронз, а от кожа, но посочва, че жителите на града му казали, че е от метал. Размерите и богатствата на „Св. София“ му правят силно впечатление. Той е единственият от чуждите посетители на византийската столица, който ни разказва историята за петте златни диска, за които се предполага, че Константин ги е поставил в „Св. София“. Според Шилтбергер, император Мануил II Палеолог (1391–1425) взел два от тези дискове, за да използва златото за финансиране на борбата срещу турците[66]. От неговия пътепис днес са запазени три пълни ръкописа (в библиотеките на Хайделберг, Мюнхен и Карлсруе) и три фрагментарни. Първото издание на пътеписа му е от 1460 г., в Аугсбург, като до края на 15. в. има още четири издания, а през 16. в. – още шест. Първите научни издания са от 19. в. – на Карл Фридрих Нойман (Мюнхен, 1859), Филип Брун

---

[63] Шилтбергер, Ханс. Пътепис. Превод от немски по Мюнхенския ръкопис М. Киселинчева. С., 1971; Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в. Увод, подбор и коментар М. Йонов. С., 1979, 122–127.

[64] Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в., 119–122. https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Schiltberger (20.03.2018); https://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_Schiltberger (20.03.2018).

[65] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 121.

[66] Ibid., p. 122.

(Одеса, 1866), Б. Телфер (Лондон, 1879), В. Лангмантел (Тюбинген, 1885)[67]. Съществуват и много съвременни издания на различни езици[68].

12. Мариано ди Нани от Сиена[69] (1431) и 13. Гаспаре ди Бартоломео[70] (1431)

Мариано ди Нани от Сиена[71], капелан/свещеник на капелата на Разпятието в Сиенската катедрала, е на 47 години, както сам пише в своя дневник, когато на 9 април 1431 г. тръгва към Йерусалим. Това за него не е първото пътуване до Светата земя, за разлика от спътника му Гаспаре ди Бартоломео, духовник в Сиенската катедрала, който също оставя пътни бележки за поклонничеството от 1431 г.

Оскъдни са данните за живота на Мариано, само някои сиенски документи, но ние черпим сведения преди всичко от неговия поклоннически дневник. Роден е в Сиена, вероятно през 1384 г., и има свидетелства, че към май 1402 г. вече е клирик. След 1423 г. е ректор на енорията на Свети Петър в Овиле в Сиена. През 1431 г. е третото му поклонничество до Св. земя, като вероятно първите две са проведени в периода между 1403 и 1428 г., но за тях нямаме сведения. От неговия дневник разбираме, че третото му пътуване е осъществено с близки приятели – негови спътници са духовният му учител Пиетро ди Николò и по-младият Гаспаре ди Бартоломео, свещеник в Катедралата на Сиена.

Пътуването от 1431 г. е замислено и реализирано изцяло като дело на сиенското духовенство – в него участват трима клирици, като Мариано, за когото това е поредно пътуване, очевидно играе ролята на водач. Потеглят от Сиена на 9 април 1431 г., на 16 пристигат в Равена, а на следващия ден

---

[67] Neumann, K.Fr. (Hrsg.). Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427. München, 1859; Путешествие Ивана Шильтбергера по Европе, Азии и Африке с 1394 по 1427 г. Перевел с немецкого и снабдил примечаниями Ф. Брун. Одесса, 1866; Längmantel, V. (Hrsg.) Hans Schiltbergers Reisebuch nach der Nürnberger Handschrift. Tübingen, 1885.

[68] Bruun, Ph., J.B. Telfer. The Bondage and Travels of Johann Schiltberger, a Native of Bavaria, in Europa, Asia, and Africa, 1396–1427. Translated from the Heidelberg Ms., 1859; Шилтбергер, Х. Пътепис; Schlemmer, Ulrich (Hrsg.). Johannes Schiltberger. Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren 1394–1427. Stuttgart, 1983; Tremmel, M. (Hrsg.). Johann Schiltbergers Irrfahrt durch den Orient. Der aufsehenerregende Bericht einer Reise, die 1394 begann und erst nach über 30 Jahren ein Ende fand. Taufkirchen, 2000.

[69] Mariano da Siena**.** Viaggio fatto al Santo Sepolcro 1431. In appendice Viaggio di Gaspare di Bartolomeo. A cura di Paolo Pirillo. Pisa, 1991.

[70] Ibid., 143–161.

[71] Cardini, Fr. In Terrasanta. Pellegrini italiani tra Medioevo e prima età moderna. Bologna, 2002, p. 251; Mariano da Siena. A cura di Franco Cardini. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 70 (2008).

заминават за Венеция, където остават една седмица. Корабът им напуска Града на лагуната на 25 април 1431 г., акостирайки в главните пристанища на Истрия и Далмация – Пула, Задар, Корчула, Рагуза, за да стигне на 6 май в Корфу, а оттам се насочва към венециански Модон, Кандия, Родос, Кипър. На 25 май поклонниците стигат Яфа, като пътуването по море от Венеция до Св. земя трае 46 дни. Престоят им в Йерусалим и околностите му продължава до 7 юни, т.е. две седмици. Връщат се за 35 дни. Пристигат в Сиена на 4 август 1431 г. От 1432 насетне липсват сведения за живота на Мариано, нито кога и къде е починал. Поклоническият дневник на Мариано е издаден за пръв път във Флоренция през 1822 г. от Д. Морени (Mariano da Siena, *Del viaggio in Terrasanta*, a cura di D. Moreni), след това в Парма през 1843 г., а пълно критично издание на текста е осъществено от П. Пирило през 1991 г. в Пиза[72], като в допълнение е публикуван паралелният разказ за това пътуване на Гаспаре ди Бартоломео. Мариано живее доста интензивно по време на своето пътуване – възмущава се от *проклетите сарацини*, призовава към кръстоносен поход и т.н. Текстът му е важен, защото съдържа молитвите, които поклонниците произнасят по време на литургиите в Светата земя.

14. Бертрандон де ла Брокиер[73] (1433)

Бертрандон де ла Брокиер е роден в края на 14. в. в семейство на дребни благородници. През 1421 г. постъпва на служба при бургундския херцог Филип Добрия (1417–1467). Като съветник, трапезник и шамбелан на херцога той изпълнява важни секретни поръчения, за които е и подобаващо възнаграждаван с пари и владения. Пътуването му на Изток през 1432–1433 г. под формата на поклонение в Светите места е сред онези важни секретни политически мисии, възложени му от Филип Добрия. Брокиер описва в детайли това, което вижда в земите на Гърция и Мала Азия. Пътеписът му е създаден много години след пътуването, чак след падането на Константинопол, към 1455 г. Това е свързано със събитията през 1454 г. в Лили, където Филип обещава да работи с всички сили за отвоюването на византийската столица[74]. В Парижката национална библиотека са запазени три ръкописни екземпляра от произведението, единият от които е бил предназначен специ-

---

[72] Mariano da Siena. Viaggio fatto al Santo Sepolcro 1431...

[73] Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière. Publié et annoté par Ch. Schefer. Paris, 1892; Брокиер, Бертрандон де ла. Задморско пътешествие. С., 1968; Kline, G.R. The Voyage d'Outremer by Bertrandon de la Broquière. Translated, Edited and Annotated with an Introduction and Maps. New York, 1988.

[74] Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в., с. 49; Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 93.

ално за бургундския херцог. Първото пълно критично издание на пътеписа е от 1892 г. и е дело на Ш. Шефер; преиздадено през 1972 г.[75]

Значението на пътеписа на Брокиер за историята на Балканите през първата половина на 15. в. е извънредно голямо и както казва Шефер, дължи се на „чара на повествованието на този забележителен пътешественик и на искреността и точността на сведенията“[76]. Като дипломат и знатен благородник Брокиер получава аудиенция от византийския император Йоан VIII. Неговото описание на Константинопол дава добра картина на ежедневния живот в града, но Брокиер не се интересува от антични паметници. Описва малко сгради, Хиподрумът само е споменат, описва статуята на Юстиниан, но смята, че е на Константин Велики[77].

Както други европейци, посетили Константинопол в този период, Брокиер споменава големите празни пространства в града, отбелязва, че императорът е слаб, а силата е преминала в ръцете на Венеция и османците. Мнението му за гърците не е добро, но пък за сметка на това се възхищава от турците[78]. Има съществена разлика между Жилбер дьо Ланоа и Брокиер по отношение на вниманието, което отделят на Византия. Брокиер описва в детайли пътуването през Македония и Балканите. За Ланоа посещението му в Константинопол и аудиенцията при императора е само инцидентно в пътуването му[79]. Което се обяснява с променената цел на кръстоносния поход. При пътуването на Ланоа през 1421 г. все още основната цел на кръстоносния поход е Египет, а Византия не е особено важна. При пътуването на Брокиер нещата вече са се променили. За няколко години от християнска гледна точка ситуацията на Балканите значително се е влошила, което налага необходимостта да се промени посоката на кръстоносния поход и целта вече е той да се насочи срещу турците. Борбата между османците и Византия става централна по значимост в интересите на европейските държави[80]. Затова и Брокиер пътува по суша. Филип Добрия организира малка експедиция срещу турците в отговор на апелите на император Йоан VIII Палеолог. През 1442 г. бургундският херцог изпраща флота под командването на Жофроа де Тоаси, Мартин Алфонсо де Оливера и Валеран дьо Ваврен. Като цяло резултатите са минимални. Тоаси действа в Черно море през 1444–1445 г. с незначителен успех. Опитите на Ваврен да попречи на турците да преминат Проливите към Европа пропадат. Затова и унгарските сили начело с Ян Ху-

---

[75] Le voyage d’Outremer de Bertrandon de la Broquière: premier conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne. Publié et annoté par Ch. Schefer. Farnborough: Gregg, 1972.

[76] Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в., с. 49.

[77] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 93.

[78] Ibid., p. 94.

[79] Ibid.

[80] Ibid., p. 95.

нияди и Владислав Варненчик са разбити в битката при Варна през 1444 г. Операцията на Ваврен е описана от чичо му Жан Ваврен[81].

15. Перо Тафур[82] (1436–1439)

В пролога на своята книга Перо Тафур обяснява какво го е накарало да посети различни страни – за благородника това е възможността да разкрие своята храброст и да се покаже достоен за предците си. Това, което е важно за Перо Тафур, е, че в чужди страни гледната точка може да се разшири чрез контакт с други форми на управление и различен начин на живот. Някои ценни елементи от тях съответно биха могли да бъдат въведени в собствената страна за благото на целия народ. Тази и други причини го карат да напусне родната Кордова през 1436 г., вероятно към 25-годишен[83]. Минава през Генуа, Венеция, Болоня, където е приет от папа Евгений IV (1431–1447), от когото получава лицензия да посети Св. земя[84]. Пътуването му минава през Пореч, Задар, Рагуза, Корфу, Модон. Минавайки покрай залива на Патра, говори за Коринт, който някога бил богат и могъщ, а сега много обезнаселен. Специално внимание отделя на стените на Истъма, спира се на силно укрепения Модон, после минава през Крит, споменавайки за богатствата и плодородието на острова, в едно изречение споменава за Лабиринта, който очевидно не е посетил лично. От Крит отива на Родос, където описва града на рицарите, болницата, реликвите, пазени в църквата „Св. Йоан“, и от Родос стига до Св. земя. Тук отново проявява интерес към античните паметници – дегизира се като мюсюлманин и успява през нощта да влезе в храма на Соломон (джамията Омар)[85]. На връщане през Кипър отива на Синай, после отново на Родос през октомври 1437 г. и разказва за процедурата за избор на Велик магистър. После минава през Хиос и оттам отива на турския бряг с намерение да посети Троя, но за негово съжаление не намира информатори на място и все пак разглежда останките[86]. Сетне се отправя към Константинопол, като отдалече съзира „Св. София“. В столицата Тафур е приет любезно от византийския император Йоан VIII Палеолог (1425–1448) и в двора търсят в архивите сведения в подкрепа на думите му,

---

[81] Ibid.; Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в., 65–69.

[82] Tafur, Pero. Travels and Adventures 1435–1439. Translated and Edited with an Introduction by Malcolm Letts. London, 1926; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler of the Fifteenth Century and His Visit to Constantinople, Trebizond and Italy. – In: Byzantion, 7, 1932, № 1, 75–122; Тафур, Перо. Странствия и путешествия. Перевод, предисловия и комментарии Л. К. Масиеля-Санчеса. Москва, 2006.

[83] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 52.

[84] Ibid., p. 53.

[85] Ibid., p. 54.

[86] Ibid., p. 55.

че неговото семейство е свързано с византийските императори от принц, който след семейна кавга напуснал Константинопол и заминал в Испания. Приет е много любезно в двора, оказана му е съответната почест, воден е на лов. На 24 ноември 1437 г. император Йоан VIII Палеолог отпътува за събора във Ферара и кани Тафур да го придружи. Перо Тафур любезно отказва и остава в Константинопол. Посещава също така и султан Мурад II (1421–1451) в Одрин. Възхищението му от турците е очевидно в текста му[87]. В Константинопол прави подробно описание на важни антични и византийски паметници. Иска от деспот Драгаш да разгледа „Св. София“ и пазените там реликви, силно е впечатлен от богатствата на византийската столица, от цистерните, реликвите, статуята на Юстиниан, която според него е на Константин Велики. Тафур посещава множество църкви и описва много свети реликви в тях, спира се и на Хиподрума със Змийската колона, Обелиска, описва и триъгълната форма на Константинопол, разказва за Двореца на императора, като не скрива, че само една част от него е поддържана, а останалата е изоставена и в упадък[88]. Подобно на останалите пътешественици от същия период, казва, че градът е слабонаселен, повечето жители живеят по крайбрежието, където се развива търговия. Населението според него е зле облечено и е тъжно за гледане, но това е така, защото те са с лоша вяра (т.е. схизматици) и са покварени и грешни. Като цяло очевидно Тафур не е благоразположен към жителите на Константинопол, което контрастира с бележките му за турците, от които е впечатлен, макар и да са неверници[89]. От Пера се качва на кораб за Анкона, вижда по пътя Св. гора и пише, че там има три манастира. Връща се във Венеция на 22 май 1438 г., Възнесение Господне, празник, на който във Венеция се изнасят реликвите, и той има щастието да ги види. Към април-май 1439 г. се завръща в Кордова, където през 1452 г. се жени, участва активно в местната политика и умира през 1484 г. Историята на пътуването си Тафур пише след 1452 г., защото споменава за скорошното падане на Константинопол (1453). Творбата му се явява важен документ за епохата. Още А. Василиев през 30-те години на 20. в. посочва значимостта на описанието на Константинопол от Перо Тафур[90]. Неговият текст под заглавието *Andanças é viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos* е запазен в един ръкопис в библиотека Патримониал в Саламанка. Публику-

[87] Ibid., p. 56.
[88] Ibid., 58–59.
[89] Ibid., p. 60.
[90] Ibid., 61–62; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler...

ван е за първи път в края на 19. в. от М. Хименес де ла Еспада[91]. Английски превод е направен от Малкълм Летс в началото на 20. в.[92]

16. Жил льо Бувие, наречен Бери[93] (1448?)

Жил льо Бувие[94] е роден към 1386 и умира в Бурж към 1457 г. През 1420 г. става хералд на дофина Шарл, а година по-късно – хералд-майстор. Оттук идва и прозвището му – хералд Бери. Задълженията на службата му позволяват да се запознае с водещите личности на епохата и да присъства на важните събития. Присъства на коронацията на Шарл VII (1422–1461) през 1429 г., след това при тържественото му влизане в Париж през 1437 г. Обходил е по-голямата част от Франция, възстановявайки градските гербове и хералдическите книги, загубени или унищожени по време на войната, и по този начин има възможност по-отблизо да се запознае с историята на страната. Резултат от всичко това са съчиненията му – *Историческа хроника на Франция от 1402 до 1455* г., излязла в съчинението на Д. Годфроа (Godefroy, Denys. Histoire de Charles VI, 1653, 411–444), и *Histoire de Charles VII* (1661, 369–474). Съвременно издание от Léonce Celier et Henri Courteault (Paris: C. Klincksieck, 1979). Бери е автор и на *La Description de la France* (ръкопис Bibl.Nat.); *La Chronique de Normandie, depuis Rou, premier duc de Normandie, jusqu'en 1220* (ръкопис Bibl.Nat.).

Жил льо Бувие е автор също и на историко-географски трактат, озаглавен *La Description des pays*, писан към 1451 г. Тази творба е публикувана от Ernest-Théodore Hamy *Le Livre de la description des pays de Gilles Le Bouvier dit Berry.* Paris: E. Leroux, 1908.

17. Габриеле Каподилиста[95] (1458)

Габриеле е роден през втората декада на 15. в. в Падуа. Син е на Джован Франческо, който повече от 40 години преподава гражданско и църковно

---

[91] Jiménez de la Espada, M. (ed.) Andanças é viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos (1435–1439). 2 vols. Madrid, 1874 (repr. 1995).

[92] Letts, M. (ed.) Pero Tafur. Travels and Adventures 1435–1439. London, 1926.

[93] Le livre de la description des pays de Gilles Le Bouvier, dit Berry... ; publié pour la première fois avec une introduction et des notes, et suivi de l'*Itinéraire brugeois* et de la *Table de Velletri* et de plusieurs autres documents géographiques, inédits ou mal connus du XVe siècle, recueillis et commentés par le Dr E.-T. Hamy. Paris : E. Leroux, 1908; Гюзелев, В. Югоизточна Европа в описанието на Жил льо Бувие, наречен Бери, от 1451 г. – В: Пътуванията в Средновековна България. В. Търново, 2009, 24–28.

[94] https://ru.wikipedia.org/wiki/Берри_Жиль_де_Бувье (26.03.2018); https://fr.wikipedia.org/wiki/Gilles_Le_Bouvier (26.03.2018).

[95] Viaggio in Terrasanta di Santo Brasca 1480 con l'Itinerario di Gabriele Capodilista 1458. A cura di Anna Laura Momigliano Lepschy. Milano, 1966, 159–241.

право в Университета в Падуа. Учи в родния си град, в Болоня и в Париж[96]. Габриеле Каподилиста е благородник от Падуа, който още в младостта си служи на католическата църква, по-точно на служба е при кардинал Лодовико Скарампи, патриарх на Аквилея. Пътува до Светата земя през 1458 г., а след като се завръща, защитава докторат по каноническо право.

Габриеле Каподилиста и Роберто Сансеверино, също обект на интерес в настоящото изследване, са двама изтъкнати сеньори от Италия, автори на обширни пътни бележки от поклонничеството им през 1458 г. Спътник на Габриеле Каподилиста е и неговият братовчед Антонио. В това пътуване има още множество участници, оставили дневници и итинерари – Джовани Мария Ботиджела от Павия, Уилям Уей, почетен член на колежа Итън, Антон Пелхингер от известното бенедиктинско абатство Тегернзее в Бавария, както и един холандец, чието име е неизвестно. На кораба се срещат и още изтъкнати личности, като Джовани Англезе (Англичанина), вероятно граф Джон от Уорчестър, роднина на английския крал (в този период английски крал е Хенри VI (1422–1461; 1470–1471). Пътешествениците се събират на 30 април 1458 г. в Милано и на 17 май отплават от Венеция на галерата Лоредана[97]. Минават край бреговете на Далмация, оттам през Кефалония, Дзанте, Модон към Родос, оттам през Кипър стигат в Яфа на 19 юни. Посещават Йерусалим, правят обиколка из Св. земя и на 3 юли отново са в Яфа, откъдето два дни по-късно се отправят по обратния път. На 6 септември 1458 г. пристигат във Венеция.

През 1465 г. в Рим Габриеле Каподилиста е номиниран от папа Павел II на почетната длъжност сенатор. През 1473 г. става подеста на Перуджа. Умира в началото на 1477 г. Славата на Каподилиста се дължи на неговия разказ за пътуването му до Св. земя, *Itinerario in Terra Santa*, издаден в Перуджа, когато е подеста на града. Разказът за поклонничеството на Каподилиста, посветен на монаха св. Бернардино от Падуа, има едно единствено печатно издание, но е основният извор на текста на Санто Браска *Viaggio in Terra Santa*, издаден в Милано през 1481, 1497, 1519 г. В наши дни творбата на Каподилиста е издадена от A.L. Momigliano Lepschy въз основа на изданието от 1475 г., но съдържа позовавания и на други ръкописи.

В текстовете на Габриеле Каподилиста и Роберто Сансеверино има много общи моменти, но Каподилиста е твърде ерудиран автор, в написаното от него личи доброто познаване на итинерарната литература, посветена на Светите места[98].

---

[96] Capodilista, Gabriele. A cura di Ugo Baldini. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 18 (1975).

[97] Cardini, F. In Terrasanta, 258–259.

[98] Ibid., p. 263.

18. Роберто Сансеверино[99] (1458)

Роберто Сансеверино Арагонски[100] (1418–1487) е италиански кондотиер, граф на Колорно от 1458 до 1477 г. и граф на Каяцо от 1477 до смъртта си. Син е на Леонето Сансеверино и Елиза Сфорца, сестра на Франческо Сфорца, херцог на Милано (1450–1466). Получава прозвището Арагонски от краля на Неапол, Хуан II Арагонски (1458–1479). Служи във войската на вуйчо си Франческо Сфорца, като по време на войната срещу венецианците през 1447 и 1448 г. вече е капитан. Към 1454 г., когато е сключен мирът от Лоди[101], авторитетът и престижът на Роберто Сансеверино са нараснали изключително много. Във войската на Сфорца, реорганизирана през 1453 г., е включен към командването на първия полк, състоящ се от ветерани и аристократи от фамилията на херцога. През 1458 г. осъществява поклонничество до Св. земя – потегля от Венеция, плава покрай бреговете на Далмация, покрай албанските брегове до Драч, после стига Родос и след кратък престой продължава пътуването си през Кипър до Св. земя. Посещава Йерусалим, различни свети места, после стига Кайро, връща се в Йерусалим и към средата на октомври предприема дългото обратно пътуване. След завръщането си е изпратен от Сфорца в служба на краля на Неапол Хуан II Арагонски и до 1464 г. участва във войната между арагонци и анжуйци за владенията на Неаполитанското кралство. По-късно е на служба при флорентинците по време на войната срещу Венеция. През 1471 г. отново е на служба в Милано и участва в четиригодишната война на Галеацо Мария Сфорца, херцог на Милано (1466–1476). После през 1476 г. заедно с херцога на Савоя Филиберт I (1472–1482) участва в бургундските войни срещу Шарл Смели, херцог на Бургундия (1467–1477), но се завръща в Милано след убийството на Галеацо Мария Сфорца. Принуден е да замине в изгнание заедно с Лудовико Сфорца[102], въпреки това задочно е осъден на смърт и са конфиску-

---

[99] Felice et divoto ad Terrasancta viaggio facto per Roberto de Sancto Severino (1458–1459). A cura di Mario Cavaglià e Alda Rossebastiano. Alessandria, 1999.

[100] Sanseverino d'Aragona, Roberto. A cura di Alessio Russo. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 90 (2017).

[101] С мира от Лоди, сключен между Милано, Неапол и Флоренция на 9 април 1454 г., завършва серията войни за хегемония в Северна Италия. Продължение на това съглашение се явява създадената през лятото на същата година Италианска лига – съюз на държавите, които се задължават да си помагат в случай нарушаване на териториалната цялост на някоя от тях. Тези съглашения са нарушени през 1482 г., когато Венеция и папата започват война срещу Милано.

[102] Лудовико Мария Сфорца, известен като Лудовико Моро, е четвърти син на Франческо Сфорца. След смъртта на брат си Галеацо Мария титлата трябва да отиде у седемгодишния му син Джан Галеацо Сфорца, племенник на Лудовико. Лудовико води война за регентство над момчето с майка му, Бона Савойска, в която Лудовико побеждава през 1481 г. и получава контрола в управлението на Милано. През следващите 13 години управлява Милано като

вани имотите му. Тогава става генерален капитан на Генуезката република и воюва срещу Милано през 1478 г., но на следващата година, следвайки завръщането на Лудовико, му е разрешено да се завърне в Милано, върнати са и имотите му. През 1482 г. Сансеверино е нает от Венеция и воюва срещу Ферара. През 1484 г. е избран за генерален капитан на Италианската лига за 9 години с годишна заплата от 120 000 дуката. Загива през 1487 г. в битката при Каляно, командвайки венециански войски срещу Сигизмунд Хабсбургски, ерцхерцог на Австрия (1439–1496) и граф на Тирол (1446–1490).

19. Уилям Уей[103] (1458)

Уилям Уей[104] е пътешественик и автор на пътепис (итинерар). Роден е в Девън вероятно към 1407 г. Учи в Оксфорд, където става бакалавър и магистър по изкуствата вероятно преди 1430 г., когато става член на колежа Ексетър. Той получава тази стипендия поне до 1442 г., когато става сътрудник на Итън Колидж. В началото на 1456 г. осъществява поклонничество до Сантяго де Компостела. През 1457 г. получава от краля на Англия Хенри VI (1422–1461) писмо с разрешение за отсъствие от колежа по време на второто му поклонничество до Св. земя. Напуска Венеция на 18 май 1458 г. и стига в Яфа на 18 юни, а в Йерусалим на 24 юни. На 2 юли потегля обратно и се завръща в Итън през есента. На 26 февруари 1462 г. Уей напуска Итън за второ пътуване до Палестина, отплава от Англия на 18 март и пристига във Венеция на 22 април с.г. Остава тук 5 седмици и присъства на церемониите по случай празника на св. Марко и на тези, свързани с приемане на поста дож на Венеция от Кристофоро Моро (1462–1471), наследил Паскуале Малипиеро (1457–1462). Уей заминава на 26 май и пристига в Яфа на 16 юли 1462 г. Завръща се в Англия в началото на декември.

За всички тези свои поклонничества Уилям Уей пише забележително детайлен и интересен разказ, който се пази в Бодлеанската библиотека, MS. 565. Издаден е през 1857 г. Ръкописът започва с два въвеждащи трактата в проза, които дават полезна информация за пътешествениците и много приличат на днешните пътеводители.

Малко след завръщането си от третото поклонничество Уей дава монашески обет и влиза в августинския манастир в Едингтън, Уилтшир, където умира през 1476 г.

регент. Става херцог на Милано през 1494 г. след смъртта на племенника си и управлява до 1499.

[103] Way, William. Itinerarium peregrinacionis (1458). Edizione e introduzione a cura di Pietro Porcasi. Edizione digitali del CISVA, 2010.

[104] Уилям Уей – https://en.wikipedia.org/wiki/William_Wey (12.04.2018).

20. Анселм Адорно[105] (1470–1471)

Анселм Адорно[106] е генуезки търговец и дипломат от Брюж, който в своя пътепис говори за Далмация, Босна, Сърбия и България. През 1470–1471 г. осъществява поклонничество до Св. земи.

Анселм Адорно е роден в Брюж през 1424 г. в генуезка търговска фамилия, отдавна установена във Фландрия. Той е търговец, администратор и политик в родния си град, изпълнява дипломатически мисии до Шотландия и служи в двора на шотландския крал Джеймс III (1460–1488). През 1477 г. е изгонен от Брюж и умира в изгнание в Шотландия през 1483, като става жертва на убиец. През 1470–1471 г. осъществява поклонничество до Св. земи заедно със сина си Ян, роден през 1444 г. и най-възрастния от 12 деца, който води бележки по време на пътуването и при завръщането им в Брюж написва разказа за пътуването. Пътят им минава през Фландрия до Генуа, откъдето потеглят с кораб за Тунис и продължават по море до Александрия. Оттам пътуват по суша до Йерусалим по маршрут, който включва Кайро и манастира „Св. Катерина“ в Синай. От Йерусалим отиват до Бейрут, откъдето взимат кораб до Родос, от Родос до Китира, Бриндизи и после през Адриатика до Венеция и оттам по суша до дома си. Фамилията Адорно строи някои сгради в Брюж, включително капела, чието финансиране Анселм Адорно довършва след завръщането си от Йерусалим. Тя е известна като Йерусалимската църква, в центъра на която е гробът на Анселм Адорно и съпругата му Маргарета Вандер Банк.

21. Алесандро Филипо Ринучини (1474)[107]

Алесандро Филипо Ринучини[108] е роден във Флоренция през 1431 г. в богата и влиятелна фамилия. Получава хуманистично образование, но първоначално се занимава с търговия. През периода 1446–1458 г. е в Лондон във филиала на Банка Медичи. През 1459 г., 28-годишен, изоставя светския живот и влиза в доминиканския манастир „Сан Марко“ във Флоренция. През 1473 г. прави своя първи опит да отиде в Йерусалим, стига до Венеция, но не намира кораб и се връща обратно. През 1474 г. осъществява своето поклонничеството до Св. земя. Тръгва на 2 юли 1474 и се завръща на 20 февруари 1475 г. Минава през Паренцо, Курцола, Рагуза, Корфу, Модон, Родос, Кипър. След завръщането си в периода 1476–1477 г. заема длъжността приор на манастира „Сан Марко“. През 1493 г. е изпратен заедно с още един брат в Рим, за да молят

---

[105] Itinéraire d'Anselme Adorno en Terre Sainte (1470–1471). Texte édité, traduit et annoté par Jacques Heers et Georgette de Groer. Paris, 1978.

[106] Ibid., p. 84.

[107] Rinuccini, Alessandro di Filippo. Sanctissimo Peregrinaggio del Sancto Sepolcro 1474. In appendice: Itinerario di Pierantonio Buondelmonti. A cura di Andrea Calamai. Pisa, 1993.

[108] Ibid., 15–20.

манастирът да се отдели от Ломбардската конгрегация и да се върне към Римско-Тосканската конгрегация, към която е принадлежал в миналото. В Рим се разболява, връща се във Флоренция и умира на 8 февруари 1494 на 63 години.

22. Алесандро Ариосто[109] (1476–1479)

Алесандро Ариосто[110] е роден през първата половина на 15. в. във Ферара, в благородническа фамилия. Влиза в ордена на францисканците, след като е получил добро образование. През 1463 г. заминава в Палестина като мисионер. През 1475 е изпратен от папа Сикст IV (1471–1484) в Ливан при маронитите[111]. Потегля от Венеция през 1476 г., минава през Триполи в Сирия и оттам отива в Ливан, за да се срещне с патриарха на маронитите и да предаде даровете, изпратени от папата. През октомври същата година се завръща в Кипър, а после отново отива в Палестина, като на 10 октомври 1477 е в Йерусалим. През 1478 г. предприема пътуване до Синай, където получава като дар мощи от „Св. Екатерина“, които носи в Европа. След като османските турци превземат Отранто, през 1480 г., става проповедник за кръстоносен поход в областите Емилия и Романия през периода 1480–1482 г. Няма сведения кога умира, вероятно след 1485 г. – до тази година има запазена кореспонденция между него и племенника му. Ариосто е плодовит писател. Има редица произведения с богословско-юридически характер. Автор е също така на две исторически произведения – *Topographia terrae Promissionis*, в която описва местата и християнските светини на Палестина с апендикс История на латинското кралство на Йерусалим. Това произведение е съставено през 1463–1466 г. и е издадено за първи път от Марчелино да Чивеца в неговата *Storia delle Missioni francescane*. V. Roma, 1861, 637–682. Другата творба на Ариосто е *Itinerarium*, която представлява диалог между автора и племенника му Лудовико Ариосто и е посветена на второто му пътуване в Ориента с описание на Св. места и превратностите по пътя. За първи път е издадена, частично, от Дж. Фераро във Ферара през 1878 г.

23. Джован-Мария Анджолело[112] (1478)

Джован-Мария Анджолело[113] е роден във Виченца през 1451/2 г. Няма сведения за младостта и обучението му. През 1468 г. отплава към Евбея/

---

[109] Ariosto, Alessandro. Itinerarium (1476–1479). A cura di Fabio Uliana. Alessandria, 2007.

[110] Ariosto, Alessandro. A cura di Riccardo Pratesi. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 4 (1962).

[111] Християни в Ливан, признаващи върховенството на папата.

[112] Angiolello, G.M. Viaggio di Negroponte. A cura di C. Bazzolo. Vicenza: 1982; Данова, П. Джован-Мария Анджолело и неговото описание на Константинопол, 211–236.

[113] Angiolello (Degli Angiolelli), Giovanni Maria. A cura di Franz Babinger. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 3 (1961); Данова, П. Джован-Мария Анджолело и неговото описание на Константинопол, 212–214.

Негропонт заедно с по-големия си брат Франческо, където прекарват една година, след което се връщат във Венеция. Отплават отново към Евбея в навечерието на битката между османци и венецианци в 1470 г., в която Франческо загива, а Джован-Мария попада в турски плен – събития, отразени в творбата му *Viaggio di Negroponte*[114]. През 1472 г. е в двора на Мустафа, втория син на Мехмед II (1451–1481), където е до 1474 г. После е в двора на Мехмед II като съкровищник, като след смъртта му през 1481 г. остава още малко в Константинопол, а през 1483 г. вече е във Виченца. Сведения за живота му в периода 1470–1483 г. има в друго произведение – *Турска история*[115], части от което, според съвременните изследователи, са излезли изпод перото му[116].

24. Санто Браска[117] (1480)

Санто Браска[118] (роден в Падуа в края на 1444 или началото на 1445 г., умира след 10 декември 1522 г.) служи в Миланския двор първо на Франческо Сфорца (1450–1466), а впоследствие и на Галеацо Мария Сфорца (1466–1476) и през април 1480 г. се отправя на поклонение в Йерусалим. Съществуват още две описания на същото пътуване до Св. земя – на доминиканския монах Феликс Фабри[119] и на един анонимен французин[120]. По време на своето пътуване Браска води дневник, въз основа на който отразява в книгата ежедневните си впечатления. Преди да отплава за Св. земя, Санто Браска прекарва един месец във Венеция, където посещава и описва църкви, реликви, Палата на дожите, Арсенала, Мурано и т.н. На 5 юни Браска отплава на галерата *Контарина*, собственост на добре известния Агостино Контарини, тогава 59-годишен, вече с дълга военноморска кариера[121]. На галерата Санто Браска открива още поклонници – между тях и епископа на Женева Джовани Лодовико да Савоя. Посещава Св. места в Йерусалим и околността, а после с група поклонници се отправя към река Йордан и Мъртво море. На 11 август галерата напуска Яфа по обратния път. Първата спирка е Кипър, където Браска заедно с други знатни поклонници е представен на кралицата

---

[114] Angiolello, G.M. Viaggio di Negroponte.

[115] Da Lezze, D. Historia turchesca (1300–1514). Ed. I. Ursu. Bucureşti, 1909.

[116] Данова, П. Джован-Мария Анджолело и неговото описание на Константинопол, с. 213.

[117] Brasca, S. Viaggio in Terrasanta, 43–158.

[118] Brasca, Santo. A cura di Anna Laura Momigliano Lepschy. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 14 (1972).

[119] Виж по-долу.

[120] Le voyage de la Saincte Cyté de Hierusalem. Ed. Ch. Schefer. Paris, 1882.

[121] Cardini, F. In Terrasanta, p. 273.

Катерина Корнаро и става кавалер на Ордена на меча[122]. На 26 октомври се завръща във Венеция и продължава своята административна служба в Миланския двор. Изпълнява също така и важни дипломатически мисии в Лука, Генуа, Монферато и Германия, при Максимилиан I Хабсбург (ерцхерцог на Австрия 1493–1519, император на Свещената Римска империя 1508–1519). През 1502 г., след смъртта на брат си Еразмо, Санто Браска построява една капела за фамилия Браска, посветена на Вси Светии в църквата „Санта Еуфемия“ в Милано. В нея са запазени няколко надписа, които дават сведения за моменти от неговия живот. Макар че датата на последното му завещание е 14 юли 1522 г., Санто Браска умира след 10 декември 1522 г., за което съдим от запазен нотариален акт, където фигурира неговото име. Погребан е според желанието му в капелата на Вси Светии в „Санта Еуфемия“, която днес вече не съществува.

Разказът за пътуването на Санто Браска, публикуван без заглавие, но известен като *Vaggio del Santo Sepolcro,* или *Itinerario alla santissima città di Gerusalemme*, или *Itinerario da Venezza a Gerusalemme*, е съпроводен с три страници практически съвети за поклонниците, които са включени във всички издания на *Viaggio da Venetia al Santo Sepolcro*, приписвани на Noè Bianchi, от 1519 г. насетне. *Viaggio in Terra Santa* на Санто Браска е издадено в Милано през 1481, 1497, 1519 г. В наши дни творбата му е публикувана от A.L. Momigliano Lepschy[123]. Съществуват два ръкописа – в Библиотека Марчана във Венеция (cl. VI, cod. 147) и в Библиотека Тривулциана в Милано (cod. 598).

25. Феликс Фабри[124] (1480; 1483–1484)

Феликс Фабри[125], роден през 1438–1441 г. в Цюрих, става доминикански монах и от 1468 г. е в манастира в град Улм. Издига се до главен проповедник на ордена, професор е по теология и философия и осъществява две поклонничества до Св. земи – през 1480 и през 1483–1484 г., за които оставя подробен разказ[126]. За второто му пътуване са запазени още редица паралелни сведения от поклонници – от Паул Валтер Гуглинген, Георг фон

---

[122] Катерина Корнаро е от аристократичната венецианска фамилия Корнер, от 1468 г. съпруга на Жак II Лузинян, крал на Кипър (1464–1473), който умира в 1473 г. Катерина остава кралица на Кипър до 1489 г., когато е принудена от Венеция да абдикира.

[123] Viaggio in Terrasanta di Santo Brasca...

[124] Fratris Felicis Fabri Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Aegypti Peregrinationem. Ed. C. D. Hassler. 3 vols. Sttutgartiae 1843–1849; Fabri, Felix. Galeere und Karawane: Pilgerreise ins Heilige Land, zum Sinai und nach Ägypten 1483. Die Übersetzung besorgten Herbert Wiegandt und Herbert Kraus. Stuttgart-Wien-Bern, 1996.

[125] https://de.wikipedia.org/wiki/Felix_Fabri (15.04.2018).

[126] Fratris Felicis Fabri Evagatorium...

Гумпенберг, Конрад Бек и от Бернард фон Брайденбах[127]. През 1489 г. създава книга, посветена на историята на Швабия, озаглавена *Historia Suevorum*. Умира през 1502 г. в Улм, Германия.

Обемистото му произведение на латински *Evagatorium* е издадено в три тома през 1843–1849 г. от Конрад Дитрих Хаслер. На немски език е запазен автограф с екскурс върху второто пътуване от 1483–1484 г. в Cod. 19555.1.2 в Градската библиотека на Улм. Автограф на кратка редакция от 1484 г, който може да се приеме за *Pilgerbuch* (букв. поклонническа книга), е запазен в Градската библиотека на Десау (Georg. Hs. 238. 8°, Bl. 1–232), издаден през 1556 г. във Франкфурт на Майн. От последните години има множество нови издания на неговите произведения[128].

26. Бернард фон Брайденбах[129] (1483–1484)

Бернард фон Брайденбах[130] е от благородническо потекло, роден през 1440, умира през 1497 г. Доктор е по право от университета в Ерфурт. Брайденбах е свещеник в катедралата на град Майнц, служител на Архиепископството на град Майнц. Той изпълнява длъжността апостолически нотарий, каноник на рицарството Св. Албан, камерхер на архиепископ Дитер фон Исенбург. През 1483–1484 г. придружава граф Йохан цу Золмс на поклонничество до Св. земя. За това пътуване има оставени редица паралелни сведения – от Феликс Фабри, Паул Валтер Гуглинген, Георг фон Гумпенберг, Конрад Бек[131]. Заедно с граф Йохан цу Золмс, Филип фон Бикен, Ерхарт Ройвих, и др. Бернард фон Брайденбах става рицар на Ордена на Св. Гроб в Йерусалим през 1483 г.

---

[127] Deutsche Reiseberichte, Felix Fabri № 80 и 88. Paul Walter Guglingen № 84, Georg von Gumppenberg № 85, Konrad Beck № 86, Bernhard von Breydenbach № 87.

[128] Voyage en Egypte de Felix Fabri, 1483. Trad. du latin, presenté et annoté par le R.P. Jacques Masson, S.J. 1–3. Inst. français d'archéologie orientale du Caire. Le Caire, 1975; Fabri, F. Galeere und Karawane; Idem. Die Sionspilger. Hrsg. von Wieland Carls. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1999; Idem. Les errances de frère Félix, pèlerin en Terre Sainte, en Arabie et en Égypte (1480–1483). Hrsg. von Jean Meyers und Nicole Chareyron. Band 1: CERCAM. Montpellier, 2000; Band 2. Montpellier, 2002; Fabri OP, Felix. Tractatus de civitate Ulmensi. Traktat über die Stadt Ulm. Hrsg., übersetzt und kommentiert von Folker Reichert. Eggingen, 2012.

[129] Breydenbach, Bernhard von. Peregrinationes. Un viaggiatore del Quattrocento a Gerusalemme e in Egitto. Ristampa anastatica dell'incunabolo. Traduzione italiana e note di G. Bartolini e G. Caporali. Prefazione di Massimo Miglio. Saggio introduttivo di Gabirella Bartolini. Roma, 1999; Mozer, I. Bernhard von Breydenbach, Peregrinatio in terram sanctam. Eine Pilgerreise ins Heilige Land. Berlin-New York, 2010.

[130] https://de.wikipedia.org/wiki/Bernhard_von_Breidenbach (15.04.2018).

[131] Deutsche Reiseberichte, Felix Fabri № 80 и 88, Paul Walter Guglingen № 84, Georg von Gumppenberg № 85, Konrad Beck № 86, Bernhard von Breydenbach № 87.

Неговото *Перегринацио* е първата илюстрирана книга на пътешественик, която е отпечатана през 1486 г. в Майнц (първо на латински – през февруари, и после на немски – през юни от Ерхарт Ройвих, който е автор на картите в текста и на изгледите от Ираклион, Модон, Венеция, Корфу, Паренцо и Йерусалим)[132]. След завръщането си през 1484 г. Брайденбах продължава службата си с дипломатически мисии при ландграфа на Хесен, Архиепископа на Кьолн, също така и в Рим. През февруари 1486 г. участва в избора на Максимилиан I Хабсбург за римски крал и през април с.г. асистира на архиепископа на Майнц Бертолд фон Хенеберг при коронацията на Максимилиан в Аахен. Брайденбах умира на 5 май 1497 г. и е погребан в капелата на Мария в катедралата на град Майнц.

27. Йос ван Гистеле[133] (1481–1485)

Нидерландският благородник Йос ван Гистеле дава интересни сведения за Балканите. Роден около 1446 в Гент, умира към 1525 г. В родния си град е в периода 1477–1480 г. и е председател на съдебните заседатели и после отново от 1486 до 1492 , а от 1492 до 1494 е главен баил (hoofdbaljuw/grand-bailli[134]) на Гент. Подобно на баща си, който от 1451 до 1494 е съветник и камерхер, така и Йос ван Гистеле след 1494 г. е съветник и камерхер на император Максимилиан Хабсбург (от 1486 г. римско-немски крал, ерцхерцог на Австрия, 1493–1519, и император на Свещената Римска империя, 1508–1519) и на сина му Филип I Хубави (херцог на Бургундия (1482–1506) и крал на Кастилия (1504–1506). В периода 1481–1485 г. пътува в Близкия Изток и Югоизточна Европа, включително Италия, Гърция, Балканите. За пътуването обратно има паралелен текст на Бернард фон Брайденбах. Разказът на Йос ван Гистеле е записан от Амброзиус Цеебоот, капелан на Йос ван Гистеле, и е публикуван през 1557 г. в Гент, където има още две ранни издания – от 1563 и 1572 г. Очевидно текстът се е радвал на голяма популярност.

28. Жорж Лангеран[135] (1485–1486)

Жорж Лангеран е белгиец от Монс, баил на Хавре́, главен бирник на областта Ено, съветник на Филип I Хубави, херцог на Бургундия (1482–1506)

---

[132] Ivins, W.M.Jr. A First Edition of Breydenbach's Itinerary. – In: The Metropolitan Museum of Art Bulletin, vol. 14, № 10, 1919, 215–221.

[133] Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Herausgegeben von Werner Paravicini. Teil 3: Niderländische Reiseberichte. Frankfurt am Main, 2001, № 17, 131–138; Zeebout, A. Tvoyage van Mher Joos van Ghistele (ed. R.J.G.A.A. Gaspar). Hilversum: Verloren, 1998; https://nl.wikipedia.org/wiki/Joos_van_Ghistele (15.04.2018).

[134] Баилите във Фландрия са държавни служители, които представляват владетеля в даден град.

[135] Voyage de Georges Lengherand, Mayeur de Mons en Haynaut, à Venise, Rome, Jérusalem, Mont Sinaï et le Kaire, 1485–1486. Avec Introduction, Note par le Marquis de Godefroy Ménilglaise. Mons, 1861.

и крал на Кастилия (1504–1506). През 1485–1486 г. Жорж Лангеран пътува до Св. земи (запазен е текстът с описание на пътуването[136]). По време на това поклонничество той е придружаван от двама братя от Сен Женоа, Симон, шамбелан на френския крал Шарл VII (1422–1461), и Никола, сеньор на Клерьо, както и от трети спътник, Жером Дантиер, сеньор де Мастин, рицар на Ордена на Св. Гроб. През следващите години Лангеран продължава своята кариера с дипломатически мисии до Германия през 1493 г. при Максимилиан I, Бургундия и Франция през 1496 г. Умира през май 1500 г.[137]

29. Конрад Грюнемберг[138] (1486)

Няма данни за рождената дата на Конрад Грюнемберг. Предполага се, че името на баща му също е Конрад Грюнемберг. Името Конрад Грюнемберг (вероятно бащата) се среща за първи път през 1442 г. като баумайстер – строител в град Констанц; той участва в градския съвет (1454–1462) и няколко пъти е бюргермайстер – кмет на Констанц. За първи път със сигурност става въпрос за Конрад Грюнемберг през 1472 г., когато той заема градска служба (споменат като монетник? – Münzmeister). Младият Грюнемберг се занимава с хералдика и издава книга за гербовете[139]. През 1485 г. в документи на Градския съвет на Констанц се споменава вече като рицар. На 22 април 1486 г. заминава на поклонение в Светите места, където в Йерусалим става рицар в Ордена на Св. Гроб, за което поклонничество оставя подробен разказ[140]. В пътуването през 1486 г., освен патрицият от Констанц Конрад Грюнемберг, се включват херцог Йохан фон Байерн, граф Вилхелм фон Верденберг и още множество участници. Качват се на кораб във Венеция и оттам минават през Пореч, Задар, Шибеник, Лесна (Хвар), Корчула,

---

[136] Ibid.

[137] Ibid., IX–XI.

[138] Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land 1486. Herausgegeben und übersetzt von Johan Goldfriedrich und Walter Fränzel. Leipzig, 1912; The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage to the Holy land in 1486. Translated and annotated by Kristiaan Aercke from the Dutch translation by A.C.J. De Vrankrijker based on the rare German edition by Walter Fräzel. Centro Interuniversitario di Ricerche sul „Viaggio in Italia". Moncalieri, 2005; Konrad Grünembergs Pilgerreise ins Heilige Land, 1486. Untersuchung, Edition und Kommentar Andrea Denke. Köln-Wien, 2011.

[139] Des Conrad Grünenberg, Ritters und Burgers zu Constenz, Wappenbuch. Volbracht am nünden Tag des Abrellen do man zalt tusend vierhundert drü und achtzig jar. Hrsg. R. Graf von Stillfried-Alcantara, Ad. M. Hildebrandt. In Farbendruck neu herausgegeben. Starke, Görlitz 1875–1884 (Als Faksimile, Saarbrücken, 2009).

[140] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage…; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt...; Konrad Grünembergs Pilgerreise...

Рагуза, Корфу, Модон, Крит, Кипър, Яфа, Йерусалим[141]. Двата най-ранни илюстрирани ръкописа, описващи поклонничеството, са завършени много скоро след завръщането му в Констанц и се смятат за автографи. Умира през 1494 г.

30. Антонио да Крема[142] (1486)

Антонио да Крема е роден в Милано през 1435 г.[143] През младостта си е свързан с чичо си Гуидо да Крема, известен лекар в Милано. Прави кариера на юрист, създава си добро име и през 1479 г. е избран за подеста на Лука. През 1481–1484 г. е подеста на Сермиде. Заминава на поклонничество на 21 май 1486 г. от Мантуа и се завръща на 7 декември същата година. Пише дневник на своето пътуване, от който личи, че притежава солидна хуманистична култура, придобита от баща му Габриеле, който е бил ученик на Виторино да Фелтре, и от чичо му, лекар и физик, като от своя страна Антонио да Крема е задълбочил получените знания. За това свидетелстват многобройните цитати в произведението му *Itinerario al Santo Sepolcro*[144] не само от най-известни антични автори, но и от по-слабо познати. Показва знания върху Омир, Тукидид, Аристотел, Птолемей, Овидий, Вергилий, Ювенал, Марциал и др. Пътят му минава от Мантуа до Венеция и оттам – Рагуза, Корфу, Модон, Крит, Родос, Кипър, Яфа, Йерусалим; посещава Витлеем, планината Синай, реката Йордан, после поема обратния път – на 22 ноември 1486 г. стига Венеция, а на 7 декември е в Мантуа. По пътя си описва антични паметници, като дворецът на Диоклециан в Сплит и редица други.

31. Дитрих фон Шахтен[145] (1491)

Дитрих фон Шахтен[146] е дребен благородник, роден през 1445, умира през 1503 г. От 1468 г. до смъртта си е служител и съветник на ландграфовете на Хесен. От 1468 до 1472 г. е представител на ландграфа Лудвиг II (ландграф на провинция Долна Хесен 1458–1472) в Гребенщайн, като изпълнява тази служба още веднъж през периода 1485–1498 г. През 1483–1487 г. е служител на ландграфа в Гиизелвердер. През 1487–1491 г. е представител

---

[141] Deutsche Reiseberichte, № 92, Konrad Grünemberg, 227–230; https://de.wikipedia.org/wiki/Conrad_Gr%C3%BCnenberg – 15.04.2018.

[142] Crema, Antonio da. Itinerario al Santo Sepolcro (1486). A cura di Gabriele Nori. Pisa: Pacini ed., 1996 (e-pub.).

[143] Crema, Antonio da. A cura de di Gabriele Nori. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 30 (1984).

[144] Crema, A.d. Itinerario...

[145] Röhricht, R., H. Meisner. Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande. Berlin, 1880, Dietrich von Schachten, 162–245.

[146] https://de.wikipedia.org/wiki/Dietrich_von_Schachten (15.04.2018).

на ландграфа на Хесен Вилхелм I (1483–1515) в Тайния съвет. През 1491 г. придружава ландграфа Вилхелм I в поклонничество до Йерусалим[147]. В това пътуване участват още 15 лица, които придружават ландграфа, между които Херман фон Вартенслебен, Кристиян фон Ханщайн, Арнолд фон Щамер, един готвач и др. Посещават Венеция и Рим, минават през Дубровник, Родос, Кипър, оттам стигат в Йерусалим. След завръщането си Дитрих фон Шахтен продължава да изпълнява административна служба за ландграфа. В периода от 1487 до 1502 г. е представител на графа в Шьонеберг, а от 1500 до 1501 г. – в Плесе. Умира през 1503 г.

32. Пиетро Казола[148] (1494)

Пиетро Казола[149] е роден през 1427 г. в знатно миланско семейство. Ранните години от своя живот прекарва в Катедралата на Милано. По-късно, за период от шестнадесет години (1460–1466) е секретар на миланското посланичество в Рим. През 1467 г. папа Павел II (1464–1471) му дава в бенефиций църквата „Сан Виторе Мартире“ в Корбета. По време на своя престой там Казола се запознава с Амброджо да Варезе Розате, прочут лекар и астролог на Лудовико Моро (херцог на Милано, 1494–1499). През 1478 г. се завръща в Милано, където продължава кариерата си като каноник на катедралата в града. През 1494 г. предприема поклонничество до Йерусалим, за което оставя подробен разказ. Неговият пътепис е особено интересен за нас с оглед описанията на острови, селища и местности по Адриатическото крайбрежие на Балканския полуостров, както и на местното население. Венецианската галера, с която пътува Казола, спира в Паренцо (Пореч в Истрия), Зара (Задар в Далмация), минава покрай Субенико, както нарича Шибеник, Трау-Трогир, Спалато-Сплит. По-нататък пристигат *в град Лесна,* както казва миланският каноник, *понякога наричан Фара – град в западната част на острова със същото име* – днес остров Хвар. Следва кратко описание на остров Курцола – днес Корчула, откъдето се насочват към *острова на рагузаните, наречен Мелида* – днес остров Млиет. *От лявата страна, откъм планините, има твърде обширно място, което също принадлежи на рагузаните, наречено Станьо* (вероятно днес Стон на полуостров Пелешац). Може би най-подробни и твърде интересни са сведенията, които миланският духовник дава за град Рагуза/Дубровник. След пространното описание

[147] Deutsche Reiseberichte, № 95, Landgraf Wilhelm d. Ä. von Hessen (Dietrich von Schachten), 240–242.

[148] Viaggio a Gerusalemme a Pietro Casola. A cura di Anna Paoletti. Alessandria, 2001; Canon Pietro Casola's Pilgrimage to Herusalem in the year 1494. By M. Margaret Newett, B.A. Manchester, 1907.

[149] Casola, Pietro. A cura di Stefania Rossi Minutelli. – In: Dizionario Biografico degli Italiani, vol. 21 (1978).

на *Рагуза в Далмация, или Скиавония,* както посочва сам Казола, пътуването му продължава през Дзанте – остров Закинтос, Модон, Крит, Кипър и оттам до Светите земи. На връщане Казола минава през Кипър, Родос, Кос, Санторин, Крит, Модон, отново Закинтос. Връщайки се от Светите земи по обратния път, Пиетро Казола продължава описанието си на Западното крайбрежие на Балканския полуостров и тъй като този път корабът спира на други места в Далмация, италианският поклонник допълва разказа си с нови впечатления. След като се завръща, той продължава духовническата си кариера. През 1502 г. става каноник в базиликата „Сан Амброджо“ в Милано. Умира през 1507 г. на възраст 80 години и е погребан в Катедралата на Милано. Автор е на множество литургични произведения, както и на разказ за своето поклонничество, написан на италиански, който има един единствен запазен ръкопис в Библиотека Тривулциана (cod. 141), издаден за пръв път от Дж. Порро (*Viaggio a Gerusalemme*. Milano, 1855). Текстът му е изключително интересен и твърде любопитно е, че остава неиздаден до 19. в. Написан е в стила на дневниците на пътешествениците, в него присъства религиозният дух, но успоредно с това се съдържат живописни разкази за ежедневието, за икономическата и културната действителност през 15. в.

33. Анонимен германски дребен благородник[150] (1494)

В пътуването от 1494 г. до Св. земя участва и неизвестен по име германски дребен благородник, оставил твърде любопитни сведения за Балканите. Текстът безспорно представлява интерес за изследователите с нови подробности за Балканите и населението на полуострова. Пътуването започва от 2 май и трае до 16 ноември 1494 г. Поклонникът тръгва от Мюнхен и пристига във Венеция на 17 май. Там се събира с други четирима германски поклонници, също благородници. В тази група е и неговият персонал, освен това наема и преводач – Йорг Шьоефман от Залцбург, който живее във Венеция. Отплават на 4 юни 1494 г. на галерата на Агостино Контарини – поклонниците са 145 светски лица, 25 духовници и 35 жени. Движат се покрай далматинските брегове, Пелопонес, Крит, Родос и Кипър и достигат Яфа на 16 юли, на 76-ия ден от пътуването. След посещението по Светите места на 16 ноември 1494 г. поклонникът пристига обратно в Мюнхен.

[150] Die Reise eines niederadeligen Anonymos ins Heilige Land im Jahre 1494. Hrsg. Gerhard Fouquet. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007.

34. Бернардо Микелоци и Бонсиньоре Бонсиньори[151] (1497–1498)

Ценни и твърде интересни са сведенията на двама флорентински духовници, които минават през вътрешността на полуострова и оставят любопитни описания за населените места, през които ги води пътят им, за обичаите на местното население, за неговия поминък, бит, религиозни вярвания. Това са Бернардо Микелоци, който пътува към Йерусалим през периода юли 1497 – ноември 1498 г. заедно с Бонсиньоре Бонсиньори и оставя пълна документация за пътуването. В Националната библиотека на Флоренция са запазени над 20 писма от двамата пътешественици, както и спомените на Бонсиньоре, писани години по-късно по молба на негов приятел[152]. Всички писма са адресирани до брата на Бернардо, Николò Микелоци, които иска от пътешествениците да му пишат за всичко, дори и най-дребните детайли. За наше щастие, кореспондентите му изпълняват това изискване. Запазените писма, адресирани до Николò, не са предназначени само за неговите очи, често постскриптумът ни информира, че Микелоци го кара да чете писмата пред Марсилио Фичино и други флорентински хуманисти. Тези писма са толкова живи и увлекателни, написани на *вулгаре*, съдържат изключително интересна информация.

Роден през 1455 г., Бернардо Микелоци е син на известния скулптор и архитект Микелоцо, често наеман от фамилия Медичи и сам пътувал до Рагуза и Хиос. Бернардо е духовник във Флорентинската катедрала и вероятно е cameriere segreto (таен камерхер, висша почетна длъжност, която се дарява на светски лица от римския папа) и referendario apostolico (правен секретар) на бившия си ученик Джовани де Медичи, когато той става папа Лъв X (1513–1521). От писмата научаваме, че експедицията на Изток е предприета по негова инициатива и на негови собствени разноски. Бернардо декларира целта на пътуването: *... отиваме в Турция да търсим гръцки книги...* и ако им остане време – да осъществят поклонничество до Йерусалим.

Бонсиньоре е 29-годишен, когато се отправя на Изток с Бернардо Микелоци. Според неговия собствен разказ в *Мемоарите* му, роден е на 15 декември 1468 г.

---

[151] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori in the Levant (1497–1498). – In: Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, 36, 1973, 145–197.

[152] Мемоарите на Бонсиньоре се съхраняват в Bibliotheca Nazionale Centrale Firenze (BNCF), MSS Magl. XIII, 93. Писмата – в BNCF MSS Ginori-Conti 29, 99; 29, 55; 29, 63; Попова, И. Балканите през погледа на трима западни пътешественици, 417–435.

И Бонсиньоре е духовник като Бернардо. Двадесет и една годишен той е дякон на „Санта Мария Дел Фиоре“. Преди да потегли на Изток, получава ранга на апостолически нотариус (1494).

35. Арнолд фон Харф[153] (1496–1499)

Арнолд фон Харф[154] произхожда от стар аристократичен род от Долнорейнската област. Роден е през 1471 г. Както разбираме от неговия текст[155], той е получил добро образование, има познания по география, история, езикознание. Също така се смята, че е владеел латински и френски език. През 1496 г., 25-годишен, предприема поклонничество до Светите места. След като прекосява Италия, Египет, Арабия, Мадагаскар, някои страни в Югоизточна Азия, Палестина, Константинопол, българските, сръбските, албанските земи, Италия, Испания, Франция и Нидерландия, той се завръща в родината си през 1499 г. Бележките за своето пътуване той събира в ръкописен пътен дневник, издаден за пръв път през 1860 г. от Е. Фон Грооте[156]. В текста му се срещат наивни и невероятни сведения, безкритично приети от средновековни и антични автори. Средновековните мотиви у Харф обаче се съчетават с нови възгледи в областта на странознанието, с реалистични и твърде ценни наблюдения. На този пътешественик е известно учението за кълбовидната форма на земята. С географски и исторически аргументи той се обявява против разпространената през Средните векове представа, че р. Нил извира от Рая, като доказва, че той открил нейните извори в планините на Африка. Харф носи със себе си астролаб и прави по пътя различни изчисления. В началото на пътеписа си Арнолд фон Харф дава сведения за мерките за разстояния, използвани тогава, които са твърде полезни при изучане на пътеписната литература от периода. *В Германия обикновено считат един час път за една миля. В Ломбардия и Италия 5 мили правят 1 немска миля. В другите романски страни, като Савоя, Биская, Гаскония, Испания и Франция, си служат с лиги, които са твърде различни: някъде 2 лиги*

---

[153] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien wie er sie in den Jahren 1496 bis 1499 vollendet, beschrieben und durch Zeichnungen erläutert hat. Nach den ältesten Handschriften und mit deren 47 Bildern in Holzschnitt herausgegeben von Dr. E. Von Groote. Cöln, 1860; The Pilgrimage of Arnold von Harff. Translated by M. Letts. London, 1946; Rom, Jerusalem, Santiago. Das Pilgertagebuch des Ritters Arnoldf fon Harff 1495–1499. Nach dem text der Ausgabe von Eberhard von Groote übersetzt, kommentiert und eingeleitet von Helmut Brall-Tuchel und Folker Reichert. Köln-Weimar-Wien, 2007.

[154] Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в., 128–130; Deutsche Reiseberichte, № 111, Arnold von Harff, 273–281.

[155] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Cöln...; The Pilgrimage of Arnold von Harff.

[156] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Cöln...

правят 1 миля, някъде 3, някъде 4 правят 1 миля... В Турция и езическите страни няма мили, но си служат с дневни преходи[157].

Харф дава любопитни данни за населението и езика му в различни области и страни – за Далмация разказва, че е населена със славяни, които говорят славянски език, и привежда редица примери; дава също и кратки речници на албански, гръцки, турски, арабски, халдейски, етиопски и т.н. За разлика от описанията на Арнолд фон Харф за различни азиатски страни, неговите бележки за Балканите са кратки и сухи. Те приличат повече на обикновен итинерар. Той споменава главно имената на селищата и много малко други географски имена или подробности. Въпреки своята краткост, бележките на Арнолд фон Харф за балканските и в частност за българските земи имат своята стойност като извор в края на една столетие, за което има твърде малко писмени известия. С оглед миналото на Балканите, на пътеписа на Арнолд фон Харф се е спирал големият хърватски учен Петър Маткович в *Пътувания из Балканския полуостров през Средните векове*[158]. Константин Иречек също споменава текста на Харф в студията си *Стари пътешествия по България*[159]. В издадените от Михаил Йонов *Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в.* е публикуван на български език целият път на Харф от Константинопол до Прищина[160].

---

[157] Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в., с. 129.

[158] Matković, P. Putovanja po Balkanskom poluotoku za srednjega vijeka. – In: Rad JAZU (Zagreb), knj. XLII, 1878, str. 180.

[159] Иречек, К. Стари пътешествия по България от 15.–18. столетие. – Пер. сп. БКД в Средец, II, кн. IV, с. 67.

[160] Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в., 131–133.

1.
География и история на Балканите, отразени в европейски пътеписи от 14.–15. век

1.1. География

От гледна точка на географските представи на западния човек от 14.–15. в. почти всички поклонници са наясно с географията на Балканския полуостров. Преминавайки по море покрай западното му крайбрежие, те отбелязват, че Паренцо/Пореч, Умаго, Пула са в Истрия, който е малък полуостров (Мариано да Сиена, Гаспаре ди Бартоломео, Конрад Грюнемберг, Габриеле Каподилиста, Санто Браска, Феликс Фабри и т.н.), следва Далмация, или както я наричат повечето Скиавония[1], с основни градове Курцола/Корчула, Зара/Задар, Рагуза/Дубровник (Мариано да Сиена, Гаспаре ди Бартоломео, Конрад Грюнемберг), следва крайбрежието на Албания с Антивари, Дулчино, Скутари/Шкодра, Дурацо/Драч, Валона (Санто Браска, Пиетро Казола, Арнолд фон Харф); описвайки вътрешността на полуострова, Бонсиньоре и Микелоци, както и фон Харф говорят за Филипопол, който се намира в Тракия, а Арнолд фон Харф отбелязва, че от Пазарджик започва Горна България, а от Кюстендил насетне – Другата България, Македония.

Едно от твърде интересните и верни наблюдения по отношение на плаването до Св. земя принадлежи на английския поклонник Уилям Уей. Той много точно отбелязва моретата, които поклонникът трябва да преплава, за да стигне до Йерусалим. *Първо, минаваш през три морета, първото се нарича Адриатическо море и то започва от Венеция и свършва при Корфу; второто се нарича Средиземно море и започва при Корфу и свършва при*

---

[1] **Склавония** или **Славония**, **Schiavonia** (*итал.*) се употребява за назоваване на западната част на Балканския полуостров. Виж: Данова, П. България и българите в италианската географска книжнина (XIV–XVI век). С., 2010, с. 40, както и цит. лит. в бел. 57. Според доц. П. Данова, това наименование започва да се използва в епохата на кръстоносните походи. В западните извори, особено в италианските, то се среща за назоваване най-често на Далмация, като понякога означава и земите, населявани изобщо от славяни, и то не само на Балканите. За означаване на общославянски земи виж текстовете на Арнолд фон Харф, Феликс Фабри, Анселм Адорно, Йос ван Гистеле в настоящата глава.

Кандия на Крит; третото море се нарича Егея и започва при Кандия и свършва при пристанището Яфа, или Йопен, в Св. земя[2].

Първото място в **Истрия**, където спират по време на пътуването през 1431 г., е Пула. Въпреки продължителния престой тук – цели два дни, текстът на **Мариано ди Нани** е кратък. *На 26 април, бяхме в Истрия, в град Пола*[3].

За спътниците си на кораба Мариано от Сиена разказва следното:

Бяхме 125 поклонници, сред които един епископ от Албания, 7 кавалиери [рицари]*, 40 братя монаси и свещеници, сред които 6, които вече сме пътували по този път. Общо бяхме 300 души – поклонници и моряци, сред които нито една жена. Имаше знатни хора, унгарци, бохемци, тедески* [немци]*, французи, също италианци, но не видях нито един флорентинец*[4].

Гаспаре ди Бартоломео допълва описанието на Мариано:

На 26 ден бяхме в Истрия в една страна, която се нарича Пола. ... Останахме два дена. От Венеция до Пола 120 мили[5].

Габриеле Каподилиста споменава два града в Истрия – Умаго и Паренцо/Пореч, по време на пътуването си през 1458 г. *Истрия, отдалечена от Венеция на около 100 мили, е подчинена на нашата презнатна Синьория. ... и видяхме ясно Умаго, градче на Истрия, и Паренцо, разположени и двата на морския бряг, подчинени на презнатната Синьория. В Паренцо, по заповед на Синьорията, всеки кораб и галера, които идват от Венеция, е необходимо да спрат в казаното място, да не заминат оттам без лоцман*[6].

Алесандро Ариосто, съвсем в стила на итинерарите, споменава твърде накратко отделните градове в Истрия, отбелязвайки разстоянието между тях, без да описва подробности за населените места по пътя си. *И плавайки през Адриатика ... потеглихме за Сирия, като стигнахме град Каерле, град прастар с много крайморски старини,на около 40 мили от Венеция. След него на 25 мили попаднахме при град Градум* (Град), *от който има път за Триест. Оттам на 20 мили се намира Капо ди Истрия* (Каводистрия, дн. Копер)*, град немалък, от който на 16 мили се намира село, наречено Инсула* (Остров)*. Оттук на 17 мили отстои Пирани* (Пиран)*, откъдето на 30 мили отстои малкото градче Имаго* (Умаго)*, от което на 16 мили е Нови град. Като подминахме Нови град, на 18 мили се намира град Паренцо, град неголям, и оттам на 10 мили е крепостта Роегни* (Ровини) *и оттам на 20 мили е Пола, малко градче. След това по пътя на 120 мили се стига до град*

---

[2] Way, W. Itinerarium peregrinacionis (1458), fol. 35.

[3] Mariano da Siena. Viaggio fatto al Santo Sepolcro 1431, p. 76.

[4] Ibid.

[5] Ibid., Viaggio di Gaspare di Bartolomeo, p. 145.

[6] Viaggio in Terrasanta di Santo Brasca 1480 con l'Itinerario di Gabriele Capodilista 1458, p. 166, § 6.

Флувиус (Риека)*, от който на 50 мили има село на име Бока, в крайната част на Истрия*[7].

Германският поклонник **Конрад Грюнемберг**[8] отбелязва: *Истрия е името на целия този полуостров, на който има много градове и замъци и всичко принадлежи на Венеция. На 200 мили от Венеция е* [разположен] *много голям и красив град Зара, столица на Славония*[9]. Друг поклонник, **Пиетро Казола**, също посочва, че *град Паренцо, античен град, е разположен в Истрия*[10].

Друг германски поклонник от края на 15. в., **Феликс Фабри,** посочва за Истрия, че тя е част от по-голямата провинция Далмация. *Заради вятъра чак на третия ден стигнахме Паренцо* (Parentium)*, един град в Истрия, която е една част от Далмация*[11].

Сравнително подробен по отношение описанието на Истрия е разказът на **Санто Браска**. *Вторник, 6 юни* [1480] *... започнаха да се откриват планините на Истрия. Тази Истрия е 100 мили на дължина и включва в себе си Мулия* (Muggia, провинция Триест)*, Каводистрия* (Копер)*, Пирано, Имаго* (Умаго)*, Читанова* (Новиград)*, Паренцо и Пола. Всичко останало от дясната страна е един залив, наричан Куарнаро, който е 30 мили, всичко е подчинено на Синьорията на Венеция*[12].

Описанието на немския пътешественик **Арнолд фон Харф** на западното балканско крайбрежие е лаконично, но наситено с информация. *От Венеция до Паренс* (Пореч) *– 100 мили. Този град лежи в Истрия и хората говорят виндиш, или славянски език*[13]*. ... Този град Лесина е под властта на Венеция и се намира в кралство Далмация*[14]*. От Лесина за Куртцула* (Корчула). *Този град също е под властта на Венеция и лежи в Славония. От Курцола до Регуза* (Рагуза) *– 70 мили. Този град се намира в кралство Хърватия, говорят на славянски език, който е разпространен нашироко по цялата Венетска* [т.е. славянска] *земя, Славония, кралство Полша и кралствата на Далмация и Хърватия*[15].

---

[7] Ariosto, A. Itinerarium (1476–1479), 11–12.

[8] Deutsche Reiseberichte, № 92: Konrad Grünemberg, 227–230.

[9] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, 53–54.

[10] Viaggio a Gerusalemme a Pietro Casola, p. 117.

[11] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 18.

[12] Brasca, S. Viaggio in Terrasanta 1480, p. 52, § 18.

[13] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 60; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 72; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 89.

[14] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 63; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 76; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, p. 92.

[15] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 64; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 76; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 92.

Феликс Фабри също отбелязва, че населението по адриатическото балканско крайбрежие говори славянски език, еднакъв или близък до онзи, който говорят останалите области в Европа със славянско население.

Далмация *е област, която съгласно древното разделение на земята е част от провинция Гърция. Тя има от източната си страна Македония и към нея се причисляваше; сега обаче се причислява към Склавония, към която лежи на изток. Склавия, или Склавония, е голяма провинция, съдържа също Мизия, Унгария, Бохемия, Полша, Рутения* (Галиция, дн. Украйна) *и Далмация и много особени други райони под онези, които говорят почти всички един и същи език и се разбират помежду си*[16].

По-насетне в текста от първото си пътуване през 1480 г. Фабри отбелязва, че на отиване минават покрай *планините на Истрия, Паренцо, Ровине, залива Куарнеро, Ядра* (Зара), *пристанището Онеум* (Омиш, Алмиса, докато е венецианско владение), *Лесина*, *Курцола*, *Рагуза*, за която казва, че е *начело на цяла Далмация и Склавония.* Феликс Фабри споменава и античното наименование на Далмация – Илирия. *Пристигнахме след няколко дни в Курцола в Илирия*[17].

При второто си пътуване през 1483–1484 г. Феликс Фабри отново пише за Далматинското крайбрежие на Балканите. Отбелязва отново, че *град Рагуза е начело на цяла Далмация и Склавония, и ние тук видяхме края на кралството, принципат Далмация и Илирия, херцогство Албания и Морея без Ахая, и кралство Унгария и кралство Босна и Македония, които се простират до Гърция. Това са границите на християнския свят на север, а турците владеят Ахая, Албания, Босна и Македония*[18].

За разлика от Фабри, друг германец, **Конрад Грюнемберг**, посочва, че столицата на Далмация е не Рагуза, а Зара: *... на 200 мили от Венеция е* [разположен] *много голям и красив град Зара, столица на Славония*[19].

Гаспаре ди Бартоломео също отбелязва пристигането в Далмация, или Скиавония: *На тридесетия ден ... бяхме в Скиавония, където има една красива и голяма страна. ... Нарича се Джара* (Зара) *и е на венецианците*[20].

През 1494 г. в пътуването с галера *Контарина* участва и **анонимен германски благородник**, който в своя пътепис също разказва за Истрия и Далмация. Според него в Истрия има много замъци (бургове, т.е. крепости), а след град Пула свършва Истрия и започва Далмация. *Земята на Истрия, където лежи Паренцо и други градове като Нови град и още много други*

---

[16] Fratris Felicis Fabri Evagatorium, III, p. 357.
[17] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 19.
[18] Fratris Felicis Fabri Evagatorium, I, p. 163.
[19] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 54.
[20] Viaggio di Gaspare di Bartolomeo, p. 145.

градове и замъци, тъй като е земя с много замъци. После видяхме друг град, наречен Бебинга (Ровини?). ... *После видяхме една църква, наречена на св. Андрей, и до нея един стар град, Публак или Пулмадере* (т.е. Пола). ... *И тук свършва земята Истрия и почва кралство Далмация*[21].

Подобно на много други поклонници **Бернард фон Брайденбах** пътува с кораб покрай Далматинското крайбрежие и оставя интересно описание за този кът на Европа. Той пише следното: *Градът Паренцо е разположен в провинция Истрия и е под венецианска власт и отстои от Венеция на около 100 италиански мили*[22]. По-нататък текстът на свещеника от Майнц продължава с описание на Адриатическото балканско крайбрежие, в което личат познанията на европееца за географията, историята и за политическата ситуация на Балканите: *Между този град* [Корфу] *и Паренцо, гореказания, се намират различни и важни градове на* ***Славония****. На първо място един град, наречен Зара, отдалечен на 100 мили от Паренцо. ... Недалече от Паренцо, отново на морето, има един град, наречен Руфиджина* (Ровине). ... *На 25 мили оттам има един друг град, който се нарича Полмедор* (Пола), *който* ***показва края на Истрия и началото на Далмация.*** ... *На разстояние 100 мили от град Зара се намира една друга крепост, наречена Лисина* (Лесина, Хвар)*, която е под венецианска власт в Далмация. Оттук се стига до укрепения град, богат и твърде могъщ, който се нарича Рагуза, разположен в* ***провинция Славония на Хърватското кралство,*** *където Комуната упражнява властта и не признава чужда власт*[23].

Един от малцината пътешественици, които отбелязват античното име на Далмация – провинция Илирик, е **Алесандро Ариосто**. В своя *Itinerarium* той пише следното: *На 30 мили оттам* [от Бока], *влизайки в провинция Илирик, се намира Сегна* (Сеня)*, от който на 60 мили има малка община, твърде украсена и голяма, Ядра* (Зара)*. Оттам още 100 мили се стига до Себеникум* (Шибеник)*. Оттук на 60 мили е крепостта Трогир, от който на 20 мили е Спалато* (Сплит)*. Оттам на 50 мили е село Неретва. Оттам по същия път се намира* ***Рагуза*** (Дубровник)***, който град, въпреки че не е голям, е изобилен с почести и богатства****, **който бива изключително много, като буря, притиснат от турците****. И тук е краят на Илирик*[24]. Както е видно от цитирания пасаж, единствено за Дубровник/Рагуза Ариосто дава кратка допълнителна информация за политическата обстановка, подчерта-

---

[21] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, 147–148.

[22] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 26. На български език подробно виж: Попова, И. Германският поклонник Бернард фон Брайденбах и сведенията му за Балканите през XV век. – В: Пътища и пътеки на европеизма на Балканите. В. Търново, 2014, 95–106.

[23] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 27.

[24] Ariosto, A. Itinerarium, p. 12.

вайки, че градът, който се радва на почит и богатства, е силно притеснен от османските турци.

Двамата италиански духовници, които прекосяват Балканите по суша в самия край на 15. в., **Бернардо Микелоци и Бонсиньоре Бонсиньори**, оставят твърде любопитни сведения за природата и населението в планинските райони на Западните Балкани.

С настоящото [писмо] *ви разказвам за нашия път през планината, откъдето излязохме, за да стигнем в Диримилия* (Дмитровица, Косовска Митровица) *на десетия ден. В планините бяхме шест дни*[25]. В своите *Мемоари* Бонсиньори допълва сведенията от писмото си до Николо Микелоци: *За осем или десет дни непрекъснато вървяхме през планини и не се намираше нищо забележително… И тази част днес се нарича* ***Мурлакия***[26]. *… А за после казват, че се влиза в Босина* (Босна)*, но за мене всичко изглеждаше еднакво: тоест мисля, че Мурлакия е част от Босина*[27].

Германският поклонник от края на 14. в. **Петер Шпарнау** описва по следния начин пътя си с кораб покрай Адриатическото крайбрежие на Балканите:

После стигнахме една планина, която се нарича Естрия (Истрия), *и една земя, която се нарича Славания* (Славония)*, която страна лежи отляво на 20 мили. После отидохме към една планина, която се нарича Св. Андреа* (остров Св. Андрей)*, където има манастир на брега, и недалече оттук лежи втора планина, която се нарича Лиеса* (остров Лиса, Вис)*, където живеят хора на брега, и тази планина лежи на 25 мили от страната Славания и лежи от лявата страна. На 40 мили оттук стигнахме ние до една планина, която се нарича Пелагоса* (остров Палагружа, Пелагоса на итал.)*, и после след още 60 мили стигнахме до една планина, която се нари-*

---

[25] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, Appendix № 3 – MSS Ginori-Conti 29, 99, p. 5. На български език виж: Попова, И. Балканите през погледа на трима западни пътешественици, 417–435.

[26] **Мурлаки** – принадлежат към сърбо-хърватския клон на славяните. Името морлахи или морлаки се употребява от английски писатели за далматинските славяни, макар че понякога се конкретизира селячеството от планините и представлява съкратена форма от **мавровлахи**, което означава **черни власи.** В някои редакции от 16. в. на Дуклянската хроника (Летопис на Дуклянския поп) се срещат като **nigri latini**. Най-вероятно името първоначално е носено от останки на латинизирано население в Централна Илирия, прогонено от местообиталищата си от варварските нашествия през 7. в. и намерило убежище в планините. През Средновековието **мавровлахите** са обикновено номади, отглеждащи добитък. През 14. в. те емигрират от Централна Илирия в Северна Далмация и крайморска Хърватия и до 18. в. тези райони са известни като Морлакия. Цит. по: Encyclopedia Britannica, 1911 (http://encyclopedia.jrank.org/VIR_WAT/VLACHS.html; https://en.wikipedia.org/wiki/Morlachs – 22.04.2018)

[27] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 156, n. 67 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

ча Агуста (Виесте?) *и лежи от лявата страна. После стигнахме до една страна Полуне* (Апулия). *... на земята лежат два града, единият се нарича Пата* (Барлета)*, другият наричан Атраде* (Трани)*, двата града лежат един от друг на 10 мили, тези два града и земята са ни от дясната страна. После ние стигнахме до една планина и страна, която се нарича Цуфолония* (Кефалония)*, където живеят хора, и страната принадлежи на краля на Неапол и тя ни лежи от лявата страна. После стигнахме до една планина, която се нарича Санкте* (Дзанте – Закинтос)*, където има църкви, и ни е от лявата страна, лежи на 300 мили. После стигнахме до една планина, която се нарича Аркадина* (Аркадия)*, която лежи от лявата ни страна*[28].

Ще се спрем по-подробно и на текста на **Анселм Адорно**, генуезки търговец и дипломат от Брюж, който също говори за Далмация. През 1470–1471 г. Адорно осъществява поклонничество до Св. земи заедно със сина си Ян.

Първа наистина е ***Далмация****, голяма провинция, твърде плодородна, с всякакви плодове, която има много красиви и силни градове, а именно: Антивари* (Бар)*, Катаро* (Котор), *Епидавър* (Дубровник)*, който понякога се нарича Стара Рагуза. Този град по всякакъв начин е разделен на части* [раздробен] *и разрушен. Той все едно стои на остров и твърде малко е свързан с континента там, където е разположен. Има и Нова Рагуза, който е укрепен град, малък, но красив,* ***пълен е с търговци и населението му е богато и живеят на свобода, без господар.*** *Обаче* ***всяка година плащат на турците голяма сума пари****, за да избегнат нападенията и да живеят в мир и съгласие. По същия начин Стагнум* (Станьо)*, Корсула* (Корчула)*, които всички упоменати са крайморски градове, са и епископски седалища. Към тях трябва да прибавим и Лесина* (Хвар), *в съседство с която лежи малък остров. Също така и Спалатум* (Сплит)*, който в древността се е наричал Солона* (Салона). *Също така в тази страна се намират Сибеник* (Шибеник)*, Трагуриум* (Трогир)*, Хядра* (Задар)*, Каструм новум* (Нова крепост/Новиград?), *крепостта на Св. Екатерина, градът Арбензис* (Арба, Раб), *Вегла* (Крк), *Робиниум* (Ровини) *и Пиран. Съществуват и много други градове, които ги има в тази провинция, които един по един да ги описвам, ще е твърде досадно*[29].

Както е видно от цитирания откъс, Адорно е добре запознат с политическата ситуация на Западните Балкани, като безпогрешно свидетелства за търговския просперитет на Дубровник, за политическата му независимост, но и за данъка, който дубровничани са принудени да плащат на турците.

---

[28] Röhricht, R. Die Jerusalemfahrt des Peter Sparnau, S. 485; Кузев, Ал. Пътеписни бележки, 68–69.

[29] Itinéraire d'Anselme Adorno, p. 379.

В пътеписите на западноевропейците откриваме и описание на земите на **Албания**. Повечето отбелязват, че Дулчино (Улцин), Скутари (Шкодра), Дурацо (Драч, Дуръс), Валона (Вльора) са в Албания. **Санто Браска** например пише: *... минахме край град Катаро, Будва и Антивари* (Бар). *И тук започва Албания. После открихме Дулчино и Скутри, държани от Турчина. ... продължавайки ... се намираме пред град Дурацо, също в Албания, твърде древен град и подчинен на твърде знатната Синьория на Венеция. После ... се откриха планините на Валона, принадлежаща на Турчина. ... И така се оформя морето на Адриан, наричано по друг начин – Залив на Венеция, и после се влиза в морето на Лион, наричано по друг начин Йонийско море*[30].

Арнолд фон Харф, описвайки албанското крайбрежие на Адриатика, отбелязва, че албанците имат свой език, различен от славянския. *Дулчина* (Дулчино) – *това е много хубав малък град, подчинен на венецианците. Намира се в провинция Албания. От Дулчина до Дурацо* (Драч, Дуръс) – *70 мили. Това е голям град, разрушен от турците, сега подчинен на Венеция. Този град се намира в Албания, където те също имат свой език, който е трудно да се запише, тъй като те имат също и свои букви в тази страна*[31].

Подобно на Санто Браска и Бернард фон Брайденбах, и **Конрад Грюнемберг** отбелязва, че Албания започва от Будва и Котор.

Минахме покрай град Будва и още един град, наричан Катера (Котор). *Този град лежи на 30 мили по птичи полет* [по права линия] *от Рагуза. И това е мястото, както казват, от което започва Албания. ... Градът Sgatture* (Шкодра) *лежи на 25 мили навътре в сушата. ... Също така недалеч от морето, един моряк ни каза, лежи Дурацо* (Драч).

Голям, но разрушен град, построен, както казва легендата, от император Константин[32]. *Няколко мили по-нататък по брега, на 200 мили след Рагуза, лежи град Ласелона* (Валона). *Той принадлежи на Великия Турчин*[33].

Друг немски поклонник, **Бернард фон Брайденбах,** в своето *Перегринацио* ни разкрива познанието на европееца за географската и политическата карта на Балканите.

---

[30] Brasca, S. Viaggio in Terrasanta 1480, p. 58, § 29–30.

[31] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, 64–65; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 78; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 94.

[32] За легендата, че император Константин Велики (306–337) е основател на Драч, виж по-подробно във втората част на настоящата глава. Това твърдение се среща също в текстовете на Бернард фон Брайденбах и Роберто Сансеверино (виж по-долу).

[33] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 60; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt, S. 42. Турците завладяват Валона през 1417 г. Ракова, Сн. Венеция, Османската империя и Балканите (XV–XVI в.). С., 2017, с. 98.

От Рагуза в посока към Корфу, гореспоменатия град, има два града, разположени на 30 мили от Рагуза, от които единият е Катера (Котор), *а другият се нарича* ***Будва****, където* ***свършва Славония и започва Албания****. Един поток със сладка вода, хубава за пиене, се влива в морето до един град, който се нарича Коцора по своето антично име, но днес италианците го наричат Скутари* (Шкодра)*, който е отдалечен от морето на 25 мили и е подчинен на Великия Турчин от няколко години*[34].

Разказът на германския поклонник продължава с подробно описание на албанското крайбрежие, което се среща сравнително рядко в поклонническите текстове. В него Брайденбах отново демонстрира знанията си по история и география, както и за политическата ситуация в момента.

Недалече оттук, близо до морето, се вижда един град, който по някое време бил разрушен, който се нарича Дурацо (Драч, Дуръс)*, подчинен на Венеция, издигнат по времето на Константин Велики, който имал намерение да установи тук седалището на Кралството и императорския дворец, но по причина на безплодието на мястото* [седалището] *било преместено там, където е днес Константинопол, също построен от него. На малко разстояние от Дурацо, на крайбрежието, има един друг град, чието име е Лавелона* (Валона), *под властта на Великия Турчин, град твърде добре укрепен и близо до него има една река, в която Турчина обичайно държи огромна флота от около 400 кораба.*

Този град е отдалечен на 200 мили от Рагуза. От този град преди няколко години Турчина без срам и [като] *бедствие за християните завладя Отранто* (1480), *славен град ... град, добре укрепен и населен, разположен в Апулия, който принадлежи на Неаполитанеца* (краля на Неапол[35]) *и където убил всички вярващи, които се намирали там, Турчина (освен това) разполовил на две с трион за дърво епископа*[36]*, който продължавал да изпълнява обреди на олтара*[37].

Подобна информация за Валона, за реката и за османското нападение над Отранто има и в текста на **Арнолд фон Харф**, който минава покрай Балканите на път за Йерусалим през 1496 и на връщане през 1498/99 г. минава през вътрешността на полуострова. Текстът на фон Харф гласи: *При Велона*

---

[34] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 28. Шкодра е подчинена на турците от Мехмед II през 1479 г., преди това е под властта на венецианците, които плащат по 10 000 дуката на година, за да запазят търговските си привилегии. Виж: Setton, K.M**.** The Papacy and the Levant. Vol. II. Philadelphia, 1978, p. 328; Fine, J. The Late Medieval Balkans. Michigan, 1994, p. 600; Мантран, Р. [под ред. на] История на Османската империя.. С., 1999, с. 112; Матанов, Хр. Средновековните Балкани. Исторически очерци. С., 2002, с. 537.

[35] Феранте I Арагонски, крал на Неапол (1458–1494).

[36] Стефано Петинели, убит на 20 октомври 1480 г.

[37] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, 27–28.

има широка река със сладка вода, наречена Буйона, която тече към Турция от север и се влива там в морето. Тя идва от Скутерим (Скутари, Шкодра)*, голям укрепен град, който турският император отне от властта на Венеция преди няколко години... Тук в Сасено* (малък остров до Валона) *има широко пристанище, в което турците винаги държат доста кораби. Преди четиринадесет години турците отплаваха от това пристанище, преплаваха за някакви си 6 часа 50 ломбардски мили до Апулия и Калабрия, принадлежащи на кралство Неапол. Те превзеха хубавия и голям град, наречен Идронтум* (Хидрунтум – Отранто)*, с много други градове, които те владяха в продължение на една година и един ден*[38]. Хронологично по-ранен е текстът на Брайденбах, освен това с оглед на факта, че е публикуван още през 1486 г., дори бихме могли да предположим, че Харф е бил запознат с изданието на *Перегринациото*.

Интересни сведения откриваме и в текста на нидерландския благородник **Йос ван Гистеле**, който пътува в периода 1481–1485 г. В описанието му също се говори за Албания, където лежи Dulsinjon (Улцин), тече хубавата река Labajona (Бояна), намира се и град Durassen (Драч, Дуръс)[39].

Доста подробно описва албанското крайбрежие на Балканите и **Роберто да Сансеверино**[40]. Той се спира на *Dolzegno* (Улцин), *откъдето започва Албания* и *откъдето започва властта на Турчина*; говори за *Дурацо* (Драч, Дуръс), *античен град, принадлежащ на презнатната Синьория Венеция*, където им дават нови сведения за *Турчина*, *който се готви да отиде в Морея, която е провинция на Гърция, част от нея* [Морея] *е на Синьорията на Венеция и част е на Владетеля на Гърция*; говорело се още, *че Той* [Турчина] *е събрал голям брой войски, за да отиде в Круя, град в Албания, замък на господаря Скендербег, или да отиде в Негропонт*[41]. Не пропуска да отбележи и *Валона, която е част от Албания, окупирана от турците, обитавана от християни*[42].

Германецът **Феликс Фабри** отбелязва за албанското крайбрежие на Балканите следното: *Градът, който е* ***главен*** *в цяла Албания, се нарича Скутари* (Шкодра) *и който венецианците предишната година* (1479) *предадоха*

---

[38] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, p. 66; The Pilgrimage of Arnold von Harff, 79–80; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 95. Само че Арнолд фон Харф допуска грешка, защото р. Бояна се влива близо до Улцин (Дулчино), не при Валона. Реката е плавателна, макар и да не е твърде дълга – 41 км. Близо до Валона се влива река Вьоса – на 25 км северозападно от града. Може би нея има предвид Брайденбах, като посочва, че в пристанището е възможно да се събере голям османски флот.

[39] Zeebout, A. Tvoyage van Mher Joos van Ghistele, p. 57.

[40] Sancto Severino, R. Felice et divoto ad Terrasancta, 107–114.

[41] Ibid., 110–111.

[42] Ibid., 112–113.

на турците, *Дураций* (Драч), *който сега е голям град на турците*, *град Лавилоне* (Валона), следва *Епидавър – Дирахион.* Тук Фабри допуска грешка, тъй като античното име на Рагуза е Епидавър, а Драч (дн. Дуръс) е античният Епидамн.

Кратко и общо описание на териториите на Албания и Пелопонес прави в своя *Итинерар* и **Алесандро Ариосто**, вкарвайки в употреба антични наименования на териториите: *В областта Македония с големия град Дирахиум, който вече споменахме, и р. Елдинус, вливаща се в Йонийско море, и принадлежат Лемнос и Сасено.* ***Македония е източно от провинция Епир, която се нарича Албания****, там е остров Коркира, на който простонародно му викат Корфу, и Кефалония с 3 значими града. Западният бряг на Епир стига до Йонийско море с две важни пристанища Панормус и Оребосмус.* ***От Епир на изток е съседна Ахея****, наречена по името на цар Пелопс* ***Пелопонес и е провинция на Гърция*** *... сега простонародно наречена* ***Морея****, която от нос Малея до град Коринт са 180 мили в най-дългото протежение, а от Малея до Епидавър са 120 мили. Пътят заобикаля покрай много ъгловати издатъци и стига след 563 мили края му, който е пелопонеският провлак Истъм, чиято ширина е само 6 мили, поради което Пелопонес се нарича и остров. От запад му е Йонийско море, а от изток – Егейско*[43].

Обичайно пътят на поклонниците, които пътуват с кораби покрай Адриатическото крайбрежие на Балканите, продължава покрай **Пелопонес** (с градовете Модон[44], Корон, Монемвасия), за който полуостров има подробни сведения в текстовете на европейските пътешественици.

Ще се спрем накратко на някои по-общи данни, без да разглеждаме подробно твърде занимателните сведения за малцинствените групи на цигани и евреи в предградията на Модон и техния поминък, които са обект на една от следващите глави. По време на поклонничество до Св. земи през 1483–1484 г., връщайки се през Пелопонес, Феликс Фабри се спира на прочутото вино малвазия[45], чието производство очевидно е основен поминък на населението в този регион. Поклонниците приближават *към бреговете на* ***Ахая, или Пелопонес, или Морея****, и трите имена са за една и съща област. Ахая притежава една предпланина, наречена* ***Малеа****, издигаща се на 50 мили вътре в морето... В подножието на Малеа лежи град Малфазия*

---

[43] Ariosto, A. Itinerarium, p. 23.

[44] Подробно за Модон виж: Попова, И. Модон (Метони) в края на XV в. през очите на западни пътешественици. – В: QUOD DEUS VULT! Сб. в чест на проф. дин Красимира Гагова, 374–394. http://www.anamnesis.info/node/1339; Попова, И. Балканите и Западът – примери за взаимодействия и конфликти от XIV–XV в. – случаят на Модон (Метони). – В: Балканите и светът: Modus concurrandi (Studia Balcanica, 30), 167–174.

[45] За виното виж подробно Четвърта глава.

(Монемвасия). *При него се отглежда срещаното преди вино, за което хората казват, че е истинска малвазия*[46].

Продължавайки описанието, Феликс Фабри се спира на Модон, подробно разказва за укрепителните му съоръжения и отбелязва, че:

Той се намира в провинция Ахая, в която има много градове, които турците са превзели... измежду всичките Модон е най-старият град, за който говори още Тукидид в Гръцка история в речта на Бразидис в кн. 4. ... Цяла Ахая от 1204 година става венецианска и Венеция досега я владее. Градът е голям и много добре укрепен както откъм морето, така и откъм сушата[47].

В поклонническото описание на друг германец, **Бернард фон Брайденбах,** откриваме твърде интересни сведения за този южен край на Европа – Пелопонес – от края на 15. в.: ... *останахме един ден в Модон. ... Градът Модон е солиден и добре укрепен, намира се в Морея, под венецианска власт е и е отдалечен от Корфу на 300 мили... Някога Морея е била плодородна и процъфтяваща страна, заобиколена отвсякъде от море, с изключение на един Истъм, който я свързва с* ***Турция****, през който турците много често преминават и опустошават тази страна и я покоряват, с изключение на Модон и някои малки скалисти места, които са под венецианска власт. Модон е град, разположен в Ахая, на континента, близко до територията на турците, които отиват там, заедно с християните, на седмичните пазари*[48]. Наблюдателният патриций от Констанц не е пропуснал да отбележи също и опустошенията, на които е подложена областта Морея, дело на османските турци.

Текстът на Брайденбах описва и нос Малеа в един труден за корабоплаване участък, отбелязван по подобен начин и от други пътешественици.

Малеа е един скалист нос на Гърция и се простира на 5000 крачки навътре в морето, около който вълните се блъскат така вихрено и с такава сила, че корабите искат да се отдалечат на двойно разстояние и да сменят пътя[49].

Анонимен английски поклонник от 14. в. отбелязва Пелопонес като полуостров, посочва градовете Патра, Кипарисия, Модон и Корон, подчертава, че голяма част от Пелопонес вече е под властта на османците: *В провинция Ахая има голям град, наречен Патра, където апостол Андрей бил разпнат на кръст. След Кларенца, на 40 мили, която ни остава отляво, а отдясно – Голямото море, пристигаме до реката Карбонум и при разрушената църква и до крепостта на Аркадия, която е над морето* [Кипарисия].

---

[46] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 271; Idem. Evagatorium in Terrae Sanctae, III, p. 314.

[47] Fratris Felicis Fabri Evagatorium, III, p. 338.

[48] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 29.

[49] Ibid., p. 248.

По този път има горички на разстояние един ден, с дървета, от които се произвежда смола и на които им се използват корените. По-нататък имахме от лявата страна превисоки планини, а отдясно – откритото море. През просторни местности стигнахме до град Модон, който е на венецианците. Оттам до града Корон, който е с по-добри хора, който [град] *жителите му пазят с особено внимание. Тази провинция беше на принц Амурат* [султан Мурад I (1362–1389)] *и е на твърдата земя* [т.е. на сушата], *която е много издадена в морето* [т.е. полуостров]. *Нашият път по тази земя беше 6 пъти по 20 мили* [т.е. 120 мили]. *И за града Корон може да се каже според Светото писание: Градът е подобен на корона на блаженството*[50].

Текстът на **Лудолф фон Зюдхайм** от първата половина на 14. в. съдържа също интересни сведения за вътрешността на византийските територии; по-конкретно той описва Пелопонес, споменава Атина и Коринт, дава любопитни исторически и геополитически данни.

И трябва да се отбележи, че предишната страна Ахая сега се нарича Морея. Каталанците превзели този район от гърците със сила. В тази страна има красив град, наречен Патрас, където св. Апостол Андрей станал мъченик. Св. Антоний и други светци живели там едно време и произхождали от това място. Недалече от Патра се намира Атина, където едно време гръцкото образование процъфтявало. Преди този град бил твърде важен, но сега на практика е изоставен. В град Генуа няма нито една мраморна колона, нито едно парче обработен камък, който да не е пренесен там от Атина, така както Венеция е построена с камък от Троя. В същата страна Ахая е красивият и много силен град Коринт, той се намира на върха на планината и равен на него по сила би било трудно да се намери[51]. *Дори целият свят да пожелае да обсади този град, той никога няма да изпита липса на зърно, вино или вода. Св. Павел писал няколко писма до този град*[52].

Друго занимателно и слабопознато описание от края на 14. в. е това на **Николо да Мартони**[53] в неговата *Liber peregrinationis ad loca sancta.*

Следващия ден, петък, 3 юли същия индиктион (1394)*, към привечер видяхме планините на остров Сапиенция. Няма нищо върху острова, освен малък форт на възвишението, в който има гарнизон за защита на Корон и Модон; последният лежи на разстояние 3 мили от остров Сапиенция.*

---

[50] Itinerarium cuiusdam anglici, cap. 4.

[51] Stapelmohr, I.v. Ludolfs von Sudheim Reise ins Heilige Land. Lund, 1937, S. 100. Става въпрос за крепостта Акрокоринт.

[52] Paton, J.M. Chapters on Medieval and Renaissance visitors to Greek Lands, p. 29.

[53] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 609.

Корон лежи по-нататък във вътрешността, на 40 мили от Модон. Венецианците управляват тези територии. Преди това този район е бил под властта на краля на Италия, който ги дал на венецианците, за да защитават тази част от морето като подкрепа за други съседни части от Романия. Той направил това заради мародерстващите сарацини. И под същия претекст венецианците остават във владение на тези територии[54].

Интерес представлява и описанието на пътуването до Св. земи (1485–1486) на белгийския поклонник **Жорж Лангеран**[55].

Вторник, четвъртия ден на месец юли, пристигнахме в пристанището на споменатия град Модон, който също е в страната на гърците. Този ден отидохме да ядем в него; градът е добре укрепен и добре снаряжен с артилерия. Обграден е от море от двете страни, а от третата е суша... Когато изминахме около 18 мили, от лявата ни страна, където до момента се виждаха скали и планини, видяхме град, наречен Корон, по-голям и по-хубав от Модон, както ни казаха, в хубава плодородна страна, подвластна на венецианците. От другата, дясната страна се виждат само небеса и води, но не изминахме 18 или 20 мили, за да гледаме само скали и планини. И този ден, докато падне нощта, друго не видяхме[56]. Заключението, че другият ключов венециански град в Пелопонес, Корон, е по-голям и по-хубав от Модон, не се среща често в текстовете на останалите поклонници. Само Пиетро Казола отбелязва, че разположението на Корон е не по-малко хубаво от това на Модон.

Текстът на **Пиетро Казола**, посветен на Модон, е твърде подробен. *След вечеря, виждайки, че той* [капитанът] *няма намерение да отплава този ден, аз отидох с някои придружители да разгледам гореказания град Модон малко по-добре. Казаният град е в равнина. Морето мие стените му и има пристанище, което е в състояние да приеме твърде големи кораби. ...*

Корон също принадлежи на Синьорията, изглежда той е разположен в равнина и позицията му е не по-малко хубава от тази на Модон. Разстоянието между двата града не е повече от 20 мили[57].

Подобни сведения получаваме и от испанския дипломат и пътешественик **Перо Тафур**, който минава през Балканите по време на пътуването си през 1436–1439 г. Тафур отбелязва за Модон и Корон следното: *На четвър-*

---

[54] Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, notaire italien (1394–1395). – In: Revue de l'Orient latin, 3, 1895, p. 579.

[55] Voyage de Georges Lengherand, Mayeur de Mons en Haynaut, à Venise, Rome, Jérusalem, Mont Sinaï et Le Kaire, 1485–1486. Avec Introduction, Note par le Marquis de Godefroy Ménilglaise. Mons, 1861.

[56] Ibid., p. 99. Изказвам специални благодарности на колегата доц. д-р Пенка Данова за превода на български на този откъс.

[57] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 143, 145.

тия ден ние стигнахме Модон, който лежи между този остров и остров Сапиенца, и тук хвърлихме котва и акостирахме, за да си набавим провизии за кораба и за да могат господарят и пасажерите да направят малко търговия тук, защото са венецианци и мястото принадлежи на Венеция. Тук има 2000 жители и морето го обгражда от двете страни. Добре защитен е със стени, достатъчно силни, но равни. Аз видях тук многобройни градини с всякакви плодове и почвата е много плодородна, като тази в Андалусия. Жилищата са добри, езикът е гръцки, но мястото принадлежи на Венеция. На разстояние шест мили се намира Корон, който лежи на другия залив, за който вече говорих. Той е голям град и могъща крепост. Тук също се говори гръцки и също така е под властта на Венеция. Венецианците притежават тези владения в Морея, защото са твърде важни за тяхната търговия. Хората са много богати, в тези места има пристанища за разтоварване на всякакви видове стоки за Гърция и Черно море[58].

Друг поклонник, който дава сведения за Модон и неговото население, е **Дитрих фон Шахтен,** който пътува през 1491 г. за Св. земя. Преди да стигнат Модон, минават през Корфу, *Корсун* според Дитрих фон Шахтен, като отбелязва, че *е остров, който принадлежи на венецианците, силен град, освен два хубави замъка, над града на една планина има също много евреи, които са на сигурно в града... Корфу е епископство и е отдалечен от Рагуза на 300 мили*[59].

На третия ден на месеца пристигнахме в един град, който се нарича Модан [Модон] *и сега е на венецианците, и страната се нарича Морея. Сега Модон е един стар град, не е хубав, но е силен откъм сушата. Точно пред портите е ... земята на турците*[60].

Друг немски пътешественик, **Арнолд фон Харф**, също посочва, че Модон се намира в областта Морея. *Този град Модон е много силен. Този град е подчинен на венецианците и земята, която му принадлежи, се казва Морея и се намира близо до Турция. Тук говорят гръцки език и пазят вярата на св. Павел*[61].

Лионардо Фрескобалди, който заедно със **Симоне Сиголи** пътува през Балканите на път за Св. земя през 1384 г., подобно на други поклонници отбелязва здравите укрепления на Модон и изобилието на всякакви продукти. Той пише следното: *На 19-ия ден на казания месец пристигнахме в Модон.*

---

[58] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 691.

[59] Röhricht, R., H. Meisner. Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande. Berlin, 1880, Dietrich von Schachten (162–245), S. 179.

[60] Ibid., p. 180; Soulis, G. The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages. – In: DOP, vol. 15, 1961, p. 155.

[61] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 67; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 80.

Това е чудесна крепост със здрави стени и тя е в Романия, и тук се събира всичко, което е най-доброто в Романия, и се разнася по целия свят. ... Споменатата крепост, която много невежи наричат град, лежи на 1000 мили от Венеция и я владеят венецианците[62].

Симоне Сиголи отбелязва също така: ... *и стигнахме до крепост на венецианците, която се нарича Модон, която е хубава и силна и е надвиснала над морето. Всички кораби минават по това море и се представят на тази крепост*[63].

В текста на германския поклонник **Петер Шпарнау** също има твърде интересно описание на венецианските владения в Пелопонес – Модон и Корон, доста лаконично, характерно за края на 14. в. *После стигнахме до една планина и до един град, който се нарича Мадона* [Модон] *и е на венецианците, където останахме няколко дни... Този град е отдалечен на 1000 мили от Венеция. После отидохме на 12 мили до един друг град, който се нарича Корана* (Корон) *и също е на венецианците и лежи от лявата ни страна на 12 мили. И после стигнахме ние след 200 мили до една планина и земя Кандида* [Кандия – Крит]*, където произвеждат много* ***малмси***[64]*. И ни лежи от лявата страна*[65].

Текстовете на европейски поклонници от 14.–15. в. съдържат още редица сведения за различни части от Балканите. Твърде малко обаче са преките данни за България и българските земи. Повечето от тях отдавна са в научно обръщение – като например текстовете на **Ханс Шилтбергер**, който говори за трите страни с името България[66], кратките, но занимателни бележки на **Арнолд фон Харф**[67] и на **Петер Шпарнау**[68] относно българските земи.

---

[62] Фрескобальди, Лионардо ди Никколо. Путешествие во Святую землю. – В: Восток-Запад. Исследования. Переводы. Публикации, М., 1982, с. 21 (http://drevlit.ru/texts/s/fresko.php – 05.05.2018).

[63] Bedini, Al. Testimone a Gerusalemme. Il pellegrinaggio di un fiorentino del Trecento, p. 70; Сиголи, Симоне. Путешествие по гору Синайскую. – В: Восток-Запад, с. 47 (http://drevlit.ru/texts/s/simone.php – 05.05.2018).

[64] Става въпрос за прословутото вино малвазия, за него виж Четвърта глава.

[65] Röhricht, R. Die Jerusalemfahrt des Peter Sparnau, S. 486.

[66] Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в., с. 126: *Аз бях в три области, които и трите се наричат България (Pulgrey). Първата България се простира там, където се преминава от Унгария през Железните врата. Столицата ѝ се нарича Видин (Pudeln). Другата България лежи срещу Влахия, а столицата ѝ се нарича Търново (Ternau). Третата България се намира там, където Дунав се влива в морето. Столицата ѝ се нарича Калиакра (Kallakrea)*.

[67] Превод на български и анализ на текста на Арнолд фон Харф вж. у: Попова, И. Балканите през погледа на трима западни пътешественици, 424–434; Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 211; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 247.

[68] Превод на български и анализ на текста виж у: Röhricht, R. Die Jerusalemfahrt des Peter Sparnau…; Кузев, Ал. Пътеписни бележки, 68–69; Попова, И. Трима германски поклонници

Бертрандон де ла Брокиер, който на много места в своето *Задморско пътешествие* споменава за българите, които са християни, описва Пловдив, София, Ниш, населени с българско население, което изповядва източноправославното християнство[69].

Разбира се, има и автори, които споменават повече или по-малко българските земи, чиито текстове са слабо познати или напълно непознати за българския читател. Интересно е да се отбележи например, че **Лудолф фон Зюдхайм** споменава България в контекста на своя разказ за пътя, който води от Централна Европа към византийската столица: *... земята принадлежи на добри хора, които бяха много осведомени за правилния път през Унгария, както и през България* (Bulgerye)[70].

Нидерландецът **Йос ван Гистеле** също говори за България, изброявайки славянските земи, като посочва също тяхната политическа зависимост: *Страната Расция* (Рашка, т.е. Сърбия)*, страната България* (Bulgarien)*, страната Слезия* (Силезия)*, страната Корвация* (Хърватия)*, страната Русия, всичките принадлежат към Славония, която като цяло е една твърде голяма земя, състояща се от различни страни, едни са* [принадлежат] *на Унгария, други на Турция, други са венециански или немски земи, накрая на гърците, различни части от тях принадлежат на частни господари, което е много жалко*[71].

Описвайки **вътрешността на полуострова,** Бонсиньоре и Микелоци, както и фон Харф говорят за Филипопол, който се намира в Тракия, а Арнолд фон Харф отбелязва, че от Пазарджик започва Горна България, а от Кюстендил насетне – Другата България, тоест Македония. Малцина пътешественици, минаващи през Балканите, споменават за **България** или описват градове и забележителности из българските земи.

Когато наближава моментът да напуснат Константинопол, **Арнолд фон Харф** и неговите спътници се подготвят за по-нататъшния път през Балканите в посока Венеция. *В Константинопол се приготвихме да се върнем по суша и купихме за всекиго от нас за седем или осем дуката по едно малко турско конче и за всекиго – двустранен ленен сак* [дисаги] *като пазарска торба, която окачихме на нашите седла и от двете страни напъхахме всички необходими неща, като брашно, провизии, огниво. И ако рядко намирахме странноприемница* [подслон]*, тогава можехме да си помогнем с*

от XIV в. и сведенията им за Балканите. – В: Българско Средновековие: общество, власт, история. Сб. в чест на проф. д-р Милияна Каймакамова. С., 2013, 87–96.

[69] Брокиер, Б. Задморско пътешествие, *passim*.

[70] Stapelmohr, I.v. Ludolfs von Sudheim Reise, S. 94.

[71] Zeebout, A. Tvoyage van Mher Joos van Ghistele, S. 57.

нашето оборудване. Всеки трябваше да си купи също ленено одеяло и да го вземе отзад на коня, за да спи често под него под синьото небе[72].

Тръгват по най-удобния път от Югоизточна Тракия към западните балкански земи – Одрин, Пловдив, Пазарджик, Самоков, Дупница, Ълъджа (Кюстендил), Крива паланка, Страцин, Куманово, Скопие и оттам към Венеция[73]. Този откъс от пътеписа на Арнолд фон Харф представлява голям интерес за нас, българите, тъй като, макар и накратко, в него се описват български земи.

От Адрианопол до Филиполис [Филипопол – Пловдив] *два дни път. Много хубав град, който преди време е принадлежал на гърците. Тогава се е казвал Филипензес, както пише св. Павел в своите послания*[74]*. Тук започва земята Тракия.*

От Филипопол до Базерсак **(Татар Пазарджик, дн. Пазарджик[75])** *три дни път, хубав град, който се намира в* ***Горна България***[76] *и е подчинен на турския император.*

От Пазарджик до Тобиница **(Дупница)** *един ден път, хубав град, покрай който тече река на име Струмонах (Струма).*

От Тобиница **(Дупница[77])** ***до Врускабална*** **(Скопие[78] или Кюстендил[79])** *два дни път, много голям, красив град. Минахме през една река*

---

[72] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 210; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 246.

[73] Матанов, Хр**.** Възникване и облик на Кюстендилски санджак през XV–XVI век. С., 2000, 55–59, смята, че по този път са се движили османските армии към Западните Балкани, били са отвеждани християнските пленници, както и че са се движили западноевропейски пътешественици. Осъзнали важното значение на пътя през Дупница, Кюстендил, Скопие, османците строят мост при с. Невестино, Кюстендилско, очевидно с намерение тази пътна артерия да се използва и в бъдеще.

[74] Тук германският рицар бърка с античния Филипи, близо до Кавала, където ап. Павел основава първата християнска община; за нея се отнася *Послание до Филипяни*.

[75] За Пазарджик виж: Кийл, М. Татар Пазарджик. Развитието на един османски град в Централна България, или историята за това, как българите превзеха Горна Тракия без нито един изстрел 1485–1874. – В: Хора и селища в България през османския период. Събрани съчинения. С., 2000, 194–221.

[76] Очевидно Арнолд фон Харф не е добре запознат с географията на Балканския полуостров, наричайки тази му част Горна България. Повечето пътешественици посочват, че България се простира до Западна Средна гора и Траянови врата. Вж: Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в., с. 133.

[77] За урбанистичното развитие на Дупница вж: Матанов, Хр. Възникване и облик на Кюстендилски санджак през XV–XVI век, с. 61; Кийл, М. Дупница. – В: Хора и селища в България през османския период, 449–452. М. Кийл също пише за развитието на Дупница като град, намиращ се на кръстопътя, свързващ главния път София – Солун и пътната артерия Одрин – Пловдив – Самоков – Кюстендил – Скопие, и посочва, че през 1480 г. Дупница вече се споменава като център на административната единица нахия.

[78] В новото немско издание на текста на Арнолд фон Харф са предадени само преведени имената на селищата и за Wruskubalna е посочен Юскюб – Скопие. Виж: Von Harff, Arnold. Rom – Jerusalem – Santiago, 226–227. Очевидно основното в идентификацията на Wruskubalna със Скопие е река Вардар.

[79] В Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в**.**, 131–133, Михаил Йонов посочва идентификация на Wruskubalna с Кюстендил, очевидно приета в българската исто-

на име Вардар. След това се стига до ***Другата България***[80]*, всичко е под властта на турския император*[81].

От Врускабална яздихме отчасти през нощта, отчасти през деня от един град към следващия чак до Венеция. Това са около двадесет дни път, така че всъщност не мога да опиша всичките дни път, тъй като градовете и селата често са на един ден, на половин ден, на един час път разстояние едни от други. Искам да запиша обаче имената на градовете, през които минахме[82].

риография и не само в нея. Според Йонов Wruskubalna е свързана с изопачено предаване на средновековното име на Кюстендил – Велбъжд, Велбъждка баня. В книгата си Europäische Reiseberichte aus dem 15. und 16. Jahrhundert als Quellen für die historische Geographie Bulgariens. Sofia, 1973, S. 87, 150, n. 116, Хана Хинкова също идентифицира Wruskubalna с Кюстендил и посочва срещащите се наименования у по-късни автори от XVI в. за Кюстендил като Balnea Beobusci от 1501, Buscobagno от 1560 и др. Холандският учен Махиел Кийл (Османският Кюстендил през XV и XVI в. Османските административни документи от турските архиви срещу митовете и предположенията в изследването на Йордан Иванов. – В: Хора и селища в България през Османския период, 154–193) очевидно приема идентификацията на Wruskubalna с Кюстендил, по-конкретно на с. 161, където оборва Йордан Иванов за превода му на текста на Арнолд фон Харф за Кюстендил като *много голям и хубав град*, като посочва, че правилното според него е *един доста голям и красив град*. В личен разговор колегата Боян Бешевлиев изказа мнението, че наименованието Wruskubalna идва по-скоро от *Врушка баня*, тоест *Вряла баня*, поради високите температури на минералните извори.

За Кюстендил през османския период виж: Матанов, Хр. Възникване и облик на Кюстендилски санджак през XV–XVI век. Проф. Матанов посочва, че в началото на 15. в. няма сигурни данни за съществуването на санджака, но от 1480 г. османски извори споменават за санджак бей на Константиновата земя. Виж: Пак там, с. 99. Моето мнение е, че в текста на Арнолд фон Харф вероятно се е получила контаминация на двете селища в едно – от Кюстендил във варианта Wruskubalna и Юскюб (Скопие) на р. Вардар е отбелязан Кюстендил, който се е озовал на р. Вардар. Бидейки сравнително голям град, център на санджак, богат на топли минерални извори, е обяснимо защо османският султан държи част от харема си в Кюстендил. За харема на османците виж в глава четвърта.

[80] Очевидно се имат предвид югозападните български земи, Македония.

[81] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 211; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 247.

[82] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 212; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 248. Текстът по-нататък гласи: *От Врускабална до Прищина, град, минахме през висока планина. От Прищина за Митрикс* (Косовска Митровица)*, град, тук започва Скрерфей* (Сърбия)*, голяма страна, изцяло подчинена на турския император. От Митрикс* (Митровица) *до Волфсдорне* (Вучитрън)*, хубав град. От Волфсдорне* (Вучитрън) *до Нуевемершет* (Ноймаркт – Нови пазар)*, град. От Нови пазар до Препола* (Приеполие)*, град. От Приеполе до Плеува* (Плевля, Черна гора)*, град. От Плевля до Готзай* (Гоче – дн. Фоча, Босна)*, град. От Фоча до Церница* (Черника, Босна)*, град. От Церница до Нойве* (Новесиние, Невесиние, при Мостар, Босна)*, хубав град, тече голяма река, на която са разположени две здрави планински крепости на турския император, тъй като неговата власт свършва тук на югозапад. От Нойве за Щайн* (Стон, Хърватия)*, хубав търговски град, който граничи с Унгария, където останахме за известно време, докато търговците си извършат търговията. През*

Двамата флорентински духовници **Бернардо Микелоци и Бонсиньоре Бонсиньори**, които минават през вътрешността на Балканите, пишат следното за земите на Сърбия и България: *А най-накрая се намира една твърде добра страна, която се нарича Ниса* (Ниш). *Казват, че оттам се влиза в Сервия* (Сърбия)*, но на мене ми се струва, че оттам се излиза. На няколко дена път оттам се намира една друга страна, наречена София, откъдето започва Трачия* (Тракия). *Има също и други хубави страни* [по пътя]*, като от дясната страна е тесалийската планина Олимп*[83].

Друг автор, слабо познат на българския читател, въведен в научно обръщение от акад. Васил Гюзелев, е **Жил льо Бувие**[84]. Описвайки Балканите през 1451 г., Бувие на няколко места в текста си споменава България.

На запад е кралят на Босна, на изток откъм морето – Турция, на юг откъм Средиземно море е остров Курфок (Корфу)*, а между запад и изток – земята на България* ***(Bourguerie)*** *и Влахия. Тези четири тъй назовани страни не са нито християни, нито сарацини заради войните, които водиха срещу Турчина някога, а също и християните унгарци, поляци и горнонемци, поради това те са между двете страни. След това следва кралство Босна, което е между Гърция и Есклавония* (Далмация) *на западното крайбрежие, а на юг* [от Босна] *е кралство Далмация и между Изток и Запад е страната Горна Австрия*[85]*...*

Подир това следва кралство Далмация, което се простира от Средиземно море чак до кралство Хърватия, което принадлежи на Унгария. Кралят на Унгария се титулува крал на тези две кралства, които са много големи и хубави страни. От кралствата на Далмация и страните на Есклавония и на Кефалония и от една част на Албания, и графството Есдине (Удине)*, което е между Истрия и Австрия, се намират тези два вида хора латински християни.*

В това кралство Далмация има един град, който се нарича Синкамбре(?)*, и друг, който се нарича Рагозне* (Рагуза)*, който е на Средиземно море, и там има много други градове и там има много хубаво пристанище.*

това време се движихме три дни по четирима през приятна, плодородна и добре защитена земя, Кралство Унгария до столицата Овен (*нем*. Офен, *унг*. Буда), *където резидира Кралят*.

[83] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 156, n. 67 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[84] Гюзелев, В. Югоизточна Европа в описанието на Жил льо Бувие, 24–28.

[85] Пак там, с. 25. Le livre de la description des pays de Gilles Le Bouvier, dit Berry, p. 95. Не мога да се съглася с акад. В. Гюзелев за идентификацията на Есклавония със Сърбия. Западните пътешественици използват Скиавония, Склавония, за да означат Далмация или общо славянските земи. Виж бел. 1. Идентификацията на кралство Алмаси с Македония също е неприемлива, вероятно се има предвид кралство Далмация, често споменавано от пътешествениците.

... Оттатък Унгария и кралство Хърватия, която е голямо кралство, се намира Влахия и България и тяхното население води непрестанни войни с турците, които владеят Гърция; веднъж те завоюват земя от турците, а друг път турците завземат от тях земи и заради това и други хора постоянно воюват срещу неверниците. Тези хора са въоръжени до зъби и въоръжени с тояги като гърците, и имат хубава земя, що се отнася до земята им. И имат добри коне и едър добитък, а също така много жито и вина[86].

Ще се спра по-подробно на текста на **Анселм Адорно**, генуезки търговец и дипломат от Брюж, който, освен за Далмация, говори за Босна, Сърбия и България. През 1470–1471 г. Адорно осъществява поклонничество до Св. земи.

Разказът съдържа данни за превземането на Босна от османците, като генуезецът описва един твърде любопитен епизод от османската обсада на крепостта Яйце, в който историческата истина се преплита с апотеоз на християнската саможертва в името на вярата и отечеството.

На второ място в тази област е ***Босна****, провинция, която съвсем наскоро почти цялата Турчина покори под своята власт. Уби крал Стефан и прогони кралицата, която видяхме при папата в Рим. Дотук кралят на Унгария все още владее в тази провинция няколко малки градчета, а именно Аргентина* [Сребреница] *и Аяйкха* [Яйце/Ayaycha]. *Преди да завземе Яйце, Турчина предприе няколко пъти големи военни походи срещу унгарците и самия град обсади няколко пъти, но никога не можа да го завладее. При обсадата на казания град Турчина водеше със себе си толкова голямо множество хора, че тези хора построиха мостове и* [обсадни] *стълби. Някакъв изключително силен и храбър турчин, за да получи обещаната от Турчина награда за оня, който влезе първи в града, се бил покатерил на стената на града почти до върха. Но един унгарец, стоящ на стража на стената, бидейки от този турчин по-слаб телесно, но по-юначен по дух, виждайки, че не може да свали споменатия турчин от стената, освен ако сам не се вкопчи в него гърди в гърди и ако не паднат заедно от стената, пожелал този унгарец, чийто дух бил изключително велик, да запази отечеството и най-вече заради нашата вяра, се хвърлил насред множеството турци вкопчен в турчина, за нашата вяра и отечеството и за да живее вечно след това, умрял...*

Друга провинция на ***Склавония, наречена Сърбия****, е планинска, в чиито предели се копае злато и сребро и се добиват и други метали. Тя има много и големи градове в себе си. И така Турчина я владее цялата...*

---

[86] Le livre de la description des pays de Gilles Le Bouvier, dit Berry, 97–98; Гюзелев, В. Югоизточна Европа в описанието на Жил льо Бувие, с. 25.

Рашка е провинция на Склавония, която едновременно с провинция България Турчина победи. В ***България*** *има много крепости. Тя има полета и села, обезлюдени и необработвани. По този начин за пътуващите по суша е необходимо да са въоръжени с ножове, а онези, които плават по море, да имат компаси за плаването.* ***Моравия, Силезия, Хърватия и Русия са провинции на Склавония***[87]**.**

От текстовете на европейските пътешественици, въпреки някои неточности и грешки, е видно, че те познават относително добре географията на Балканския полуостров. Различават историческите области на полуострова, познават пътищата, реките, планините. Разбира се, за периода 14.–15. в. тези географски описания не съдържат само чисто географски сведения; напротив, те са преплетени с исторически данни, етническа и геополитическа информация; съвременната политическа ситуация също е намерила място в пътеписите. Можем да обобщим, че сведенията разкриват познанията на западния човек за Балканите през 14.–15. в.

1.2. История и археология

Що се отнася до чисто историческите сведения в описанията на поклонниците, те са малко, но пък за сметка на това съдържат много отбелязвания на запазени археологически паметници – например за сграда, подобна на Колизеума в Рим, запазена в Пула (амфитеатъра), пишат Мариано ди Нани и Арнолд фон Харф[88].

Първото място в Истрия, където спират по време на пътуването през 1431 г., е Пула. Въпреки продължителния престой тук – цели два дни, текстът на **Мариано** е кратък. Сиенецът описва архитектурните забележителности на града, които са му направили силно впечатление. *На 26 април бяхме в Истрия, в град Пола, в който открихме една сграда, съвсем подобна на Колизеума в Рим, както и още много други изтъкнати сгради*[89]*. Тук открихме още множество* ***гробници****, всички направени от един каменен със като саркофази, с много кости вътре*[90]*.*

Твърде сходен с текста на Мариано е този на неговия спътник **Гаспаре ди Бартоломео.** *На 26 ден бяхме в Истрия в една страна, която се нарича*

---

[87] Itinéraire d'Anselme Adorno, 378–381.

[88] Mariano da Siena. Viaggio fatto al Santo Sepolcro 1431, p. 76; Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 63; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 75.

[89] Явно става въпрос за Амфитеатъра, или както още се нарича Арената на Пула, както и за други запазени и до днес антични постройки – Портата на Херкулес, Арката на Сергий (Porta Aurea), Двойната врата (Porta Gemina), двата римски театъра (малък и голям), храм на Август, който се намира на римския форум.

[90] Mariano da Siena. Viaggio fatto al Santo Sepolcro 1431, p. 76.

Пола, и там има една сграда като Колизеума в Рим, само че не е толкова голяма. Тук има също други ***красиви сгради****. Останахме два дена. От Венеция до Пола 120 мили*[91].

Кратък, но съдържателен е текстът за древностите на Пула, дело на **анонимния германски благородник** от 1494 г. *После видяхме една църква, наречена на св. Андрей, и до нея един стар град, Публак или Пулмадере* (Пула). *Тук видяхме много стари сгради и много се удивихме*[92].

За запазени антични паметници в Пула споменава и Лукино да Кампо, пишейки за пътуването на Николо д'Есте до Св. земя. *Отидохме да видим Пола, в която има антични останки*[93].

Значително по-подробен е текстът, посветен на Пула и нейните археологически забележителности, в пътеписа на германския рицар **Арнолд фон Харф**.

От Брионна отплавахме за Пола при лош вятър – 5 мили... Това е много стар град, който се намира под властта на Венеция. Тук човек може да види ***много стари стени****. От дясната страна извън града се намира* ***античен и великолепен дворец,*** *построен с големи камъни*[94]*. Тридесет човека не могат да поместят един камък от неговото място. Как тогава е възможно тези камъни да са поставени там? Аз си помислих, че те са построени от гиганти в стари времена, както можем да прочетем в хрониките. ... Сега венецианците са го изоставили този дворец и казват, че дворецът на дожа е построен изцяло от камъни от този дворец. От лявата страна на този град има* ***също голям дворец, който е съвсем кръгъл*** *и има толкова прозорци, колкото са дните в годината, и те са 24 стъпки високи*[95]*. Построен е като Колизеума в Рим, но на върха е много по-широк... И навсякъде около града има много великолепни* ***каменни гробници****, 6 стъпки над земята, те лежат тук сто в една редица, тук по 50 и там по 30 всички в редици, така че гробниците около града могат да се преброят над 3000*[96].

Както разбираме от този откъс, Арнолд фон Харф твърде подробно е описал забележителните архитектурни останки от римския период, запазени в Пула в края на 15. в.

---

[91] Viaggio di Gaspare di Bartolomeo, p. 145.

[92] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, S. 148.

[93] Dal Campo, Luchino. Viaggio del marchese Niccolo III d'Este al Santo Sepolcro (1413), p. 40.

[94] Вероятно един от римските театри (?) Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 62; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 74; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 91.

[95] Тук определено става въпрос за Амфитеатъра в Пула.

[96] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 63; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 75; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 92.

Не по-малко любопитно е описанието на друг германски поклонник, **Конрад Грюнемберг,** на далматинския град Зара. *На площада в Зара стои висока, тежка колона, издялана от един каменен блок с грифон на върха ѝ. Този грифон е работен много години и е правил много забележителни неща и е предназначен за хората. ... Когато страната и хората приели християнството, красива каменна плакета с двойка кръстове върху ѝ е прибавена към колоната. ... Напускайки Зара, преминаваш след около 18 мили останките на град, наречен **Стара Зара**. Някога трябва да е било хубаво място, но сега са останали само руини. Вероломният унгарски крал го е разрушил*[97].

Миланският поклонник **Пиетро Казола** споменава Пореч като *античен град, разположен в Истрия, за който казват, че е на 100 мили от Венеция*[98].

В своя *Итинерар* **Антонио да Крема** често споменава античните наименования на градовете в Истрия и Далмация, следвайки античните автори Плиний, Клавдий Птолемей, Страбон, Помпоний Мела. За Пореч той пише, че *Паренца е град в Истрия, под властта на венецианците, на който Parentio е правилното име, както го описва Плиний* (Plin. Nat. 3.19.129)... *и някога е бил колония на римляните*[99]. За Зара посочва, че *на латински от Плиний и Помпоний Мела се нарича Iader* (Plin. Nat. 3.21.140; Mela. Chorogr. 3.3.57). За Рагуза отбелязва следното: *в полунощ се озовахме в пристанището на **Рагуза**, за който* [град] Плиний (Plin. Nat. 3. 22. 144) и Птолемей (Ptol. Geogr. 2.15) *и другите космографи казват, че е Епидавър и че бил колония на гражданите на Рим*[100].

Немският доминиканец **Феликс Фабри** употребява античното име на Дубровник – Епидавър. *Ние пристигнахме с бързо пътуване някъде към полунощ от Курцола до Епидавър, за който град днес се употребява името Рагуза* (Дубровник)[101].

В текста си по-нататък, описвайки крайбрежието на Албания, Феликс Фабри допуска грешка, пишейки: *този град, Епидавър или Дирахиум наречен*[102]... Както вече посочих, античното име на Рагуза е Епидавър, а Драч (Дуръс) е античният Епидамн. **Санто Браска** също споменава Драч – *Дураццо също в Албания, **твърде древен град** и подчинен на твърде знатаната Синьория на Венеция*[103].

---

[97] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, 54–55.
[98] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 117.
[99] Crema, Antonio. Itinerario al Santo Sepolcro 1486, p. 36.
[100] Ibid., p. 41.
[101] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 20.
[102] Fratris Felicis Fabri Evagatorium, I, p. 355.
[103] Brasca, S. Viaggio in Terrasanta 1480, p. 58, § 30.

Твърде подробно пише за този албански град **Роберто да Сансеверино**[104]: *Дурацо* (Драч, Дуръс), *античен град, принадлежащ на презнатната Синьория Венеция*[105]. Сансеверино описва подробно защитните съоръжения на Драч и разказва, че там има бронзова статуя с император на кон, за когото смятат, че е император Константин Велики (306–337)[106]. *И покачени на споменатите стени, които са твърде големи, открихме една статуя на кон от бронз, с един император, който след размисъл* [решихме]*, че е император Константин. И от това място се виждат стените, които Помпей наредил да се направят, когато Цезар го преследва от Италия в Тесалия, които стени са огромни. Видяхме също Хематия* [област в Долна Македония]*, която е една част от Албания, където е разбита войската на Помпей от Цезар, когато той после избягал в Египет, където после умрял*[107].

Както видяхме от текстовете на **Конрад Грюнемберг** и **Бернард фон Брайденбах** по-горе, съществува тезата, че Драч е основан отново от Константин Велики с идеята там да бъде преместено седалището на Източната Римска империя, което обяснява статуята на императора, издигната в този албански град.

Твърде чести са споменаванията за антични останки и във вътрешността на Балканския полуостров.

Феликс Фабри отбелязва, че Модон е твърде древен град, споменаван още в Историята на Тукидид[108]; **Бонсиньоре и Микелоци** разказват, че Филипопол е основан от Филип Македонски и че това е една антична страна[109]. Двамата флорентински духовници отбелязват също, че равнината при Адрианопол/Одрин е осеяна с могили. Според Бонсиньоре, Адрианопол е сравним с Флоренция. В *Мемоарите* си той пише следното: *стигнахме успешно в Адрианополи, голям град, богат и знатен, разположен в твърде красива равнина, за която казват, че стигала чак до Дунав. Тя е пълна с възвишения, високи 10 или 12 стъпки, всичките разположени на места, където са били погребвани антични „синьори“ и римляни чак до времето на Юлий* [Цезар]. *Други пък твърдят, че въпросните могили са в полето при Фарсала, но на мен не ми изглежда да е така, защото ми се струва, че те са твърде стари*[110].

---

[104] Sancto Severino, R. Felice et divoto ad Terrasancta, 107–114.

[105] Ibid., 110–111.

[106] Ibid., 112–113.

[107] Ibid., p. 112. Очевидно става въпрос за битката при Фарсала в Тесалия, 48 г.пр.Хр.

[108] Fratris Felicis Fabri Evagatorium, III, p. 338.

[109] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 156, n. 69 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[110] Ibid., p. 158, n. 72 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

Бонсиньоре и Микелоци дават и твърде интересни описания на античните останки на константинополския Хиподрум. Бонсиньоре се възхищава там на змиевидната бронзова колона, на високия 50 стъпки обелиск от египетски гранит с мраморната база на император Теодосий. В *Мемоарите* се отбелязва, че *в средата на споменатия Хиподром има много колони, сред които изпъкват два обелиска, единият иззидан от камък и покрит с медни плочи, а другият от гранит с постамент от бял мрамор, върху който са изсечени две гръцки епиграми... Там има още и три змии от бронз, които са усукани заедно по такъв великолепен начин, че стоят изправени с главите нагоре. Тялото им е подобно на орехово дърво и са високи 6 стъпки*[111].

В края на площада Бонсиньоре вижда други антични останки. Но както сам отбелязва, не посмял да ги изследва от страх да не стане подозрителен за турците: *В края на споменатия Хиподрум има много колони, които образуват кръг в средата. Всичките те са от мрамор. Има и много други древни паметници, но не можеше много добре да се огледат, защото турците ревнуват и щяхме да предизвикаме съмнения, че вършим нещо нередно*[112].

За антични останки във византийската столица говори и испанският пратеник **Перо Тафур**[113]. За една от основните забележителности на Константинопол, Хиподрума със Змийската колона и Египетския обелиск, Тафур пише следното: *В Константинопол има площад, изграден на ръка, с много галерии и портици с арки, който хората използвали в древността да гледат игри и където се устройвали празненства, и в центъра има две змии, изработени от позлатен бронз, вплетени една в друга, и разказват, че вино течало от устата на едната, а от устата на другата – мляко. И казват още, че никой не можел да си спомни това, а на мен ми се струва, че не трябва да се доверяваме особено на тази история. Има статуя на мъж, в центъра на този площад, също изработена от бронз, и винаги когато търгуващите не можели да сключат сделка, се договаряли да отидат при тази статуя, която наричали Справедливия, и се договаряли, че стоката ще струва толкова, колкото каже тя, като стисне ръка* [с парите в нея]. *И двете страни приемат това. Веднъж един благородник имал кон, който струвал триста дуката, и един от тамошните сеньори искал да го купи, но не могли да се договорят за цената и решили да отидат*

---

[111] Ibid., p. 160, n. 87 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[112] Ibid., p. 160, n. 89 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[113] Tafur, Pero. Travels and Adventures I435–I439. Translated and Edited with an Introduction by Malcolm Letts. London, 1926; Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, 690 sq.; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler of the Fifteenth Century and His Visit to Constantinople, Trebizond and Italy. – In: Byzantion, 7, 1932, № 1, 108–110; Странствия и путешествия Перо Тафура. Перевод, предисловия и комментарии Л.К. Масиеля-Санчеса. Москва, 2006, § 178–179 са за Хиподрума.

при статуята, за да определи тя цената, и се отправили натам. Купувачът поставил един дукат в ръката на статуята и тя си свила ръката, с което дала да се разбере, че конят не струва повече, и купувачът получил коня, а продавачът – дуката. Последният така се ядосал, че взел ятаган и отсякъл ръката на статуята, и оттогава нататък тя никога повече не отсъждала. Когато купувачът се върнал вкъщи, конят паднал мъртъв, а стойността на кожата и подковите била един дукат... Перо Тафур реалистично допълва: *аз бих повярвал повече на някой от евангелистите, отколкото на тази история*[114]*. ... В средата на този площад има* ***обелиск*** *от един камък, направен по подобие на римските, в който се намира прахът на Юлий Цезар, но говорейки истината, той не е толкова хубав и толкова висок, говори се, че са го направили за тялото на Константин. Има още много сгради около този площад, както и на него, наричан е Хиподрум.* От посочения текст става ясно, че испанецът бърка изображението на Змийската колона, където са три змии, а не две, усукани една в друга, както пише той. Известно е, че Змийската колона е създадена от гърците от трофейно персийско оръжие след битката при Платея през 479 г.пр.Хр., пренесена е от Делфи в Константинопол при Константин Велики (306–337) и поставена на Хиподрума. В своя разказ за античните паметници във византийската столица Тафур се спира на цистерните, с които е бил богат Константинопол, разказва и за Юстинианова колона, която според неговите сведения е посветена на Константин Велики[115]. *Под тази капела* [т.е. „Св. София“] *има огромна* ***цистерна***[116]*, която, както казаха, може да съдържа кораб от 3000 ботас с разпънати платна, широчината, височината и дълбочината*

---

[114] Подобно споменаване има и у Джован-Мария Анджолело: *имало мраморна статуя, изобразяваща седнал човек, чиято дясна ръка била така протегната, както човек държи ръка, за да получи пари. И когато някой искал да сключи сделка, отивал на това място, за да договори цената на покупката или продажбата. И за да се сключи сделката, трябвало да се пускат пари в ръката на статуята, а когато пусканите пари достигнели истинската стойност на продаваната вещ, статуята стискала парите, така че не можело да се продава нито за повече, нито за по-малко пари тази вещ. И това го казвам, защото съм го виждал със собствените си очи*. Цит. по: Данова, П. Джован-Мария Анджолело и неговото описание на Константинопол, с. 230. Тази история е пример за различните не/достоверни и легендарни сведения, които ползват пътешествениците и които намират място на страниците на техните пътеписи.

[115] Става въпрос за статуята на Юстиниан, намираща се на Августейона, която първоначално е била на император Теодосий Велики (379–395). Император Юстиниан (527–565) разрушава колоната на Теодосий и на нейно място издига своя колона с конна статуя от бронз, облицована със злато, обърната на изток, държаща в лявата си ръка кълбото с кръста, а дясната сочеща на изток. Статуята е разрушена от османските турци през XVI в. Виж: Janin, R. Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique. Paris, 1964, 74–75.

[116] За тази огромна цистерна под „Св. София“ пише и Клавихо, Clavijo, R.G. Embassy to Tamerlane 1403–1406, p. 42. *В подземията на „Св. София“ има огромна цистерна, която*

на водата са напълно достатъчни. Знам, че такова твърдение не може да бъде подкрепено, но никога не съм виждал по-голяма през живота си и не вярвам, че и съществува[117].

Когато излязохме, видяхме от вратата на църквата голяма статуя от камък, по-висока от самата голяма капела и на върха ѝ има огромен кон от позлатен бронз, върху който има ездач с една вдигната ръка, сочеща с пръст към Турция, и другата държаща кълбо като знак, че целият свят е в ръката му. Един ден било издухано долу от страшна буря и кълбото паднало от ръката му, и казаха, че било широко като 15-галоново гърне, но отдолу изглежда като портокал, така че може да се отсъди колко е голяма статуята. Те казаха, че да се подсигури това кълбо и да заздравят коня с вериги, за да го предпазят от силен вятър, струвало 8000 дуката. Този ездач, казват, че е Константин и че той предвидил, че от тази страна на света, която той сочи с пръст, ще дойде разрушението на Гърция, и така и стана[118].

Подробно на Константинополския хиподрум се спира и **Руи Гонзалес де Клавихо**. В неговия разказ откриваме отново споменавания за прословутия Египетски обелиск, както и за другата основна забележителност – Змийската колона.

На другия ден им показали мястото, наречено Хиподрум, където се провеждат турнири и състезания. То е обкръжено от бели мраморни колони, толкова дебели, че дори трима души едва могат да ги обхванат, а височината им е две копия, ако не и повече. Тези колони са поставени в кръг, една зад друга, и са на брой 37 и стоят на бели мраморни постаменти, много големи, а на върха всички те се съединяват с арки, така че може да се ходи в кръг по техните върхове. ... Всичко това е изградено от бели мраморни плочи и колони, поставени в проходите, където обикновено се разполагат благородните жени, дами и девици, по време на турнирите и състезанията, които се провеждат там. Пред [първите] *колони има* [още един] *ред колони, а на разстояние двайсет или трийсет стъпки от тях, се намира възвишение на четири опори, на върха на което стои кресло от бял мрамор, заобиколено от места за сядане, а зад тях четири мраморни статуи в човешки ръст. На това кресло обикновено сяда императорът,*

съдържа много вода, и се каза, че била толкова огромна, че 100 галери могат лесно да влязат вътре.

[117] Tafur, P. Travels and Adventures I435–I439, ch. XIII; Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 698; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler, 103–104; Тафур, П. Странствия и путешествия, § 173; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 447.

[118] Tafur, P. Travels and Adventures I435–I439, ch. XIII; Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 698; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler, p. 105; Тафур, П. Странствия и путешествия, § 174; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 448.

когато присъства на турнирите и състезанията. Редом с тези колони се издигат два огромни бели камъка един над друг, всеки висок колкото копие, ако не и повече, на тях четири четириъгълни медни плочи, а на върха – огромен камък, височината му не е по-малка от шест копия. Този камък стои върху плочите без всякакво скрепление, така че е достойно за удивление как такава грамада, остра и тънка, е могла да бъда издигната там, каква изобретателност и каква сила трябва да се притежават, за да се издигне и укрепи. Тя е така висока, че още от морето се вижда това съоръжение, и чак след това се вижда градът. Говори се, че това съоръжение е поставено в памет на някакво важно събитие, случило се по това време – на постамента има надпис, в който се говори кой е заповядал да се постави този камък и по какъв случай, но е написан на латински и на гръцки език, а беше вече късно и посланиците не можеха да се забавят, за да се прочете. Но се говореше, че камъкът бил поставен в чест на някакъв велик подвиг, извършен по това време. От това място нататък следват ред мраморни колони, но не толкова високи като първите и на тях е изсечено и начертано за деяния и подвизи, извършени от рицари и благородни мъже. Сред тези колони стои скулптурно изображение от мед и други метали на три змии, сплетени една в друга, с три изправени в различни страни глави и зейнали усти. Говореше се, че това изображение на змии било поставено тук заради заговор. Някога в града имало много змии и други вредни животни, умъртвяващи и жилещи хората. Царстващият по това време император заповядал да ги омагьосат с тази статуя и оттогава змиите никога не причинявали вреди на хората в града. Този площад е голям и е заобиколен амфитеатрално със стълби, издигащи се до върха и направени така, че да може обикновеният народ да наблюдава състезанията, а под тези стълби се намирали помещения с изход на площада, където се обличали в доспехи рицарите и където ги сваляли, подготвяйки се за турнирите[119].

Клавихо също дава подробен разказ за известната колона със статуята на Юстиниан, както той отбелязва правилно в своя текст.

В този ден посланиците се отправили да посетят и църквата, наречена „Св. София“. Св. София по гръцки означава Истинната мъдрост, което означава Сина божи, затова е и направена тази църква. На площада пред църквата се издигат девет огромни мраморни колони, най-големите и най-внушителните, които мисля, могат да се видят. ... на самия площад се издига удивително висока каменна колона, а на нея – меден кон, огромен и висок, като че ли е увеличен в сравнение с обичайното четворно. На него има фигура на въоръжен конник, също от мед, с много голяма диадема

[119] Clavijo, R.G. The Spanish Embassy, 62–65; Idem. Embassy to Tamerlane, p. 37; Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo, 34–35.

от пера на главата, напомняща паунова опашка. През фигурата на коня са прокарани железни вериги, крепящи я към колоната и държащи я на място, за да не падне и да не я събори вятърът. Този кон, много хубава изработка, е направен в поза готов да скочи долу с един преден и един заден крак вдигнати. Конникът, седящ на него, държи дясната си ръка високо вдигната, с открита длан, а в лявата са поводите на коня и кръгла позлатена топка. Този кон и този конник са толкова огромни, а колоната е така висока, че не могат да се гледат без удивление. И тази удивителна фигура на кон, казват, че изобразява император Юстиниан, който построил този монумент и тази църква, и извършил по свое време велики и забележителни подвизи срещу турците[120].

Разказът на **Вилхелм фон Болдензеле** за византийската столица Константинопол съдържа също описание на колоната, върху която според автора стои статуя на император Юстиниан.

Срещу тази твърде богата църква стои статуята на император Юстиниан на кон, изпълнена от бронз, с императорска корона на главата му, облицована с голямо количество злато. В лявата си ръка той държи ябълка, символизираща света, с кръст на върха ѝ; дясната ръка сочи на изток, сякаш монархът заплашва въстаниците. Основата, на която стои статуята, е много висока и е направена от големи каменни блокове, споени заедно с много здрав цимент[121].

Изключително подробно описание на редица забележителности в Константинопол откриваме и у **Кристофоро Буонделмонти** в неговата *Liber insularum archipelagi*[122]. Той описва колоната на Юстиниан, подробно разказва за Хиподрума (за Змийската колона, за Египетския обелиск), споменава множество цистерни, с които е богата византийската столица.

Прочее извън църквата [„Св. София“] *на южната страна на площада се вижда колона* [висока] *70 лакти, на чийто връх стои конна бронзова статуя на Юстиниан и държи златна ябълка в лявата ръка, а пък сочи на изток с дясната. Близо до тази колона се виждат 6 големи мраморни колони, разположени в права линия. Отвъд тях, наистина, на юг се вижда да се простира Хиподрумът, който на латински се нарича equi cursus* [конско ристалище]. *Впрочем в това пространство знатните се показвали пред народа и се подготвяли дуели и турнири. Дължината на Хиподрума е 690*

---

[120] Clavijo, R.G. The Spanish Embassy, 66–67; Idem. Embassy to Tamerlane, p. 40.

[121] Grotefend, E.L. Die Edelherren von Boldensele oder Boldensen. – In: Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen, 1852 (1855), 238–239.

[122] Buondelmonti, C. Liber insularum archipelagi. Transkription des Exemplars Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf Ms.G 13, Übersetzung und Kommentar von Karl Bayer. Wiesbaden, 2007. Описанието на Константинопол в това издание е на с. 50, 51, 52, а текстът е билингва – на латински и на немски.

лакътя, а пък широчината е 124 и е изграден върху колони, между които се намира огромна цистерна с най-добра вода и обхваща над себе си цялото пространство на Хиподрума. В главната част на Хиподрума се издигат твърде високи колони, сред които императорът седял с първенците. От едната и от другата страна на Хиподрума са разположени по дължина стъпаловидни мраморни седалки, където народът, седейки, наблюдавал цялата игра. По средата на дължината на Хиподрума има ниска стена и срещу „Св. София“ има църква с прекрасна стена, която е украсена с безброй прозорци, от които младите жени с майките си наблюдават подбрани игри. На това място, в началото на споменатата стена, се издигаше превисока баня, в която поставяха ранените. По-нататък има обелиск от един монолитен камък с 4 медни плочи от четирите стени на основата и той се издига на височина 44 лакътя и върху постамента му са следните стихове:

Някога беше трудно да ме завладеят, но ми бе заповядано да се подчиня на благите господари и да нося палмата на починалите тирани. Всичко отстъпва пред Теодосий и неговите вечни наследници. Аз бях победен и въздигнат в три по 10 дни. По времето на съдията Прокъл аз бях издигнат към небесата.

Отвъд този обелиск има три медни змии, обединени в едно, с отворени усти, от които, казват, се изливали вода, вино и мляко в дните на състезанията. Отвъд имало още една пирамида [обелиск], *направена от много камъни и издигаща се на 58 лакътя. И по-нататък, на края на тази ниска стена се виждат да се издигат 4 мраморни колони, над които се извисява изображение на императора. Направи прочие Теодосий всички тези неща и много други по целия град, достойни за похвала. Откриват се днес по целия град безчет колони, от които 5 изглеждат по-големи от 60 лакътя. Но първата измежду всички по височина е т.нар. колона на Юстиниан, а втора е колоната с кръста. На което място се виждат 4 колони от порфир, над които са били поставени 4 медни позлатени коня, които венецианците пренесоха в собствената си Венеция и издигнаха пред „Св. Марко“, като само колоните са останали на място. Четвъртата и третата колона, които са поставени насред Града, върху тях околовръст се разчитат изваяните едикти на императорите. В църквата „Св. Апостоли“ има пета колона с меден ангел и с коленичил Константин. В църквата, която вече е похабена от времето, има премного всякакви порфирни саркофази на императори, а най-великолепен е огромният саркофаг на Константин. ... Наистина по целия град има безброй много църкви и цистерни, големи по размери и изкусно направени, но намиращи се в развалини. Във всяка една от тези цистерни има лозници, от които всяка година излизат по 4 делви вино: цистерната на Св. Йоан Петрейски, цистерната на Христос Пантепоптис, цистерната на Пантократор, цистерната на Апостолите,*

цистерната на Мохамед, в която така изкусно и умело са подредени колоните, че е невъзможно да бъде разказано[123].

Твърде подробните сведения на Буонделмонти за древностите на Константинопол допълват изчерпателната представа за византийската столица, създадена от западноевропейските пътешественици. Типично за периода на Италианския ренесанс, на западния човек не му е чужд интересът към античните останки – триумфални колони, обелиски, цистерни, древни надписи.

От края на 20-те години на 15. в. също има запазено описание на Хиподрума и колоната на Юстиниан. Става въпрос за текста на Ханс Шилтбергер, който е доста по-кратък от цитираните по-горе.

Императорът на Константинопол има два двореца в града. Единият е много красив и украсен със злато, с лазулит и мрамор, а пред двореца има хубаво оградено място за бойни игри и всякакви забавления, каквито човек може да си пожелае. Пред двореца има статуя на Юстиниан на кон, поставена върху висока мраморна колона. Аз попитах един жител на града от какво е направена статуята. Той ми каза, че била от бронз и е излята цялата, конят и човекът, заедно. Някои тук казват, че била от кожа, но тя стои вече хиляда години и ако беше от кожа, не би могла толкова дълго да издържи, щеше да изгние. Статуята преди години е имала златна ябълка в ръката си, което означава, че той е бил могъщ император над християни и над езичници[124].

Подобен разказ за колоната на Юстиниан, само че с объркването както при Перо Тафур, че това е Константин, има и в текста на Бертрандон де ла Брокиер от 30-те години на 15. в. *Отивайки на другата страна, към запад, виждаш висока колона от четвъртити камъни с надпис. Тя е много висока и на върха ѝ е император Константин от метал на голям кон, цял от бронз. В лявата си ръка държи скиптър, а дясната му е протегната и отворена по посока на Турция, към пътя за Йерусалим по суша, в знак на това, че всички земи до Йерусалим трябва да му се подчиняват. Никак не зная как е била поставена горе, като се вземе предвид големината и тежестта ѝ. Близо до тази колона има още три други на същия ред, всяка издялана от един камък, върху които, изглежда, са били позлатените коне, намиращи се сега във Венеция*[125].

---

[123] Ibid., 50–52.

[124] Schiltberger, Hans. Reisebuch. Nach der Nürnberger Hahdschrift herausgegeben von Dr. V. Längmantel. Tübingen, 1885, S. 46; Шилтбергер, Ханс. Пътепис. Прев. М. Киселинчева. С., 1971, с. 75; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 416; Гюзелев, В. „Бях в три страни, които и трите се казват България“. Географско-пътеписни съчинения за България и българите от XV век. Пловдив, 2014, 73–74.

[125] Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière (Ch. Schefer), p. 159; Брокиер, Б. Задморско пътешествие, с. 80; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 430; Kline, G.R. The Voyage d'Outremer by Bertrandon de la Broquière, 101–102.

Както видяхме от цитираните пасажи – редица западни пътешественици се спират на античните паметници и забележителности в Константинопол. Посещавайки Хиподрума, те описват Змийската колона (Кр. Буонделмонти, Руи Гонзалес де Клавихо, Перо Тафур, Бонсиньоре и Микелоци, Джован-Мария Анджолело[126]), част от тях споменават за ролята ѝ на градски талисман, предпазващ града от змиите (Клавихо, Анджолело), като очевидно през 15. в. и до края му Змийската колона не е била осакатена и змиите все още не са обезглавени[127]. Друг важен обект в Константинопол, който прави впечатление на западните пътешественици, е колоната на Юстиниан (за нея споменават Клавихо, Перо Тафур, Буонделмонти, Вилхелм Болдензеле, Анджолело[128]). Както отбелязва проф. Симеонова[129], това е най-късната триумфална колона в чест на победата на Юстиниан Велики над персите, изградена е на Августейона и се намира точно срещу „Св. София". Представлява конна статуя на императора върху колона, който в лявата си ръка държи кълбото с кръст, символ на християнското ойкумене, а с дясната сочи на изток. Колоната добива значение на талисман, пазещ града от източния враг – т.е. от неверниците мюсюлмани, като през 15. в. се превръща в символ на борбата срещу османците. От сведенията на пътешествениците може да се направи заключението, че през 15. в. населението на града вече не е сигурно кой е изобразен на колоната – повечето чужденци споменават Юстиниан, но за Перо Тафур и Брокиер това е Константин Велики, за Чириако от Анкона – Ираклий (610–641)[130], а за Анджолело е Августин Блажени (354–430), като вероятно объркването идва от името на площада, който се нарича Августейон[131].

Не само древностите на Константинопол са обект на живописни описания от страна на западните пътешественици. Твърде любопитни подробнос-

---

[126] Данова, П. Джован-Мария Анджолело и неговото описание на Константинопол, с. 230: *Зад тях има три метални змии, и трите усукани една в друга, много тясно оплетени. Главата на всяка змия гледа в различна посока ... въпросния паметник, за който се говори, че бил причината, поради която в Константинопол изчезнали всички змии, тъй като едно време градът не можел да бъда заселен – толкова гъмжало от змии това място. А в наши дни не се вижда нито една, освен ако не се донесе такава от някое затънтено място*.

[127] Симеонова, Л. Антични и късноантични паметници в османски Константинопол. – В: Балканите и светът. Modus concurrandi (Studia Balcanica, 30). С., 2014, 266–267.

[128] Данова, П. Джован-Мария Анджолело и неговото описание на Константинопол, с. 229: *Освен това през вратите на Св. София се вижда да се издига колона, изработена от части, доста висока, над която била поставена бронзовата статуя на св. Августин*.

[129] Симеонова, Л. Антични и късноантични паметници, 270–275.

[130] Majeska, G.P. Russian Travellers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. Washington, 1984, p. 239.

[131] Данова, П. Джован-Мария Анджолело и неговото описание на Константинопол, с. 230.

ти за антични паметници в един от ключовите градове на елинската Античност – Атина, са отразени в текста от края на 14. в. на **Николо да Мартони**. В неговата *Liber peregrinationis ad loca sancta*[132] е запазено най-старото средновековно описание на древностите в Атина:

Град Атина, както става видно от античните сгради и от това, което учените и писателите казват за него, по-рано е бил велик град с големи сгради. Ние видяхме много колони и много мраморни предмети, които сега лежат из околността – там, където някога се е издигал градът. Самият град преди се е простирал чак до морето и обиколката по времето на император Адриан, който управлявал града, била 24 мили. По-късно, след опустошението си от троянците, застроената част се свила дотолкова, че сега включва само крепостта. Градът лежи между две планини, които са отдалечени на 6 мили една от друга, в красива плодородна равнина, разпростряла се на 12 мили, в която има много и хубави маслинени горички. Сега обаче градът се състои от около 1000 къщи[133].

Както виждаме от посочения текст, Николо да Мартони има ясна представа за географското разположение на Атина, за неговата демография както през Античността, така и в неговото съвремие. Той открито се възхищава на този някога *велик град,* отбелязва също така и основното му богатство – маслината.

По-нататък Мартони се спира на духовното богатство, което този град дава на света – философията на Аристотел.

Понеже има някои антични останки, които аз исках да видя в този град, помолих някой от населението да ме заведе да видя постройките и античните сгради. Първо ние отидохме при два известни извора, от които, предполага се, всеки учен трябва да пие, за да придобие мъдрост. Към това авторите добавят, че това било, защото водата от изворите, която те трябвало да пият, някога била предмет на изучаване от великите философи като Аристотел и някои други, които били пребивавали в речения град Атина. Околностите на двата извора бяха много красиви, целите направени от мраморни блокове.

После ние стигнахме до Аристотеловия дом, сграда, направена от мраморни блокове, 20 стъпки дълги и 16 стъпки широки. Беше покрита с греди и мраморни плочи. Цялата сграда беше украсена по протежението на своята обиколка, а и отгоре с различни видове декорация в злато и други красиви цветове. Така по двата края на тази сграда останките от украсата все още могат да бъдат видени. Пред портата има атриуми с колони,

---

[132] Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni…

[133] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 615 ; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 649.

покрити с мраморни греди и плочи. През така построените и украсени със злато атриуми Аристотел имал навика да се разхожда за удоволствие, когато бил уморен от обучението[134].

Авторът продължава с описание на римските забележителности на Атина от периода на величието ѝ при управлението на император Адриан; сравнява запазените величави останки с познати нему постройки – тези на град Капуа.

После ние отидохме на мястото, където е разположен големият ***хоспициум***[135] *на император Адриан. Той е разрушен. Сега има все още 20 колони, всяка една към 80 длани висока и толкова дебела, че четирима мъже с разперени ръце не могат да я обхванат. На върха на тези колони лежи дълга и дебела мраморна греда* [архитрав]*, на която стоял широкият покрив. Наблизо има и вход към крепостта, построена от красив обработен мрамор. Този вход е хубав като входа на град Капуа, но на мен ми се струва, че той не е толкова висок. Извън града има широк мост с много останки от постройки наоколо. По-рано войниците имали навика да провеждат своите състезания тук. Те тичали от едната към другата страна и се сражавали по средата на моста.*

После ние отидохме в укреплението на града, което е нависоко и е построено от мрамор. Вътре има голяма зала с 13 колони. Върху тези колони лежат каменни греди [архитрави] *30 стъпки дълги, а връз тези греди има плочи от мрамор. Чудна и великолепна гледка е да се види*[136].

След като отделя достойно място в текста си на античните забележителности на Атина, Николо да Мартони, в контекста на своето християнско съвремие, се спира обстойно на християнските светини на града, като подробно описва църквата на Св. Богородица Атиниотиса на Акропола (т.е. бившия **Партенон**), разказва за иконата на Богородица, рисувана според поверието от ръката на евангелист св. Лука, не пропуска да изброи многобройните свети реликви, пазени там.

След това отидохме до една голяма църква вътре в укреплението, която е посветена на Дева Мария[137]*. Църквата е построена от огромни мраморни блокове, като всички те са споени заедно с олово. Църквата е голяма колкото тази в Капуа. Около външните страни на църквата са разположени 60 голе-*

---

[134] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 615; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 650.

[135] Храмът на Зевс Олимпийски, започнат от Пизистрат (6. в.пр.Хр.) и завършен от император Адриан (117–138). Част от огромните колони все още могат да се видят близо до Атинския акропол.

[136] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 616; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 650.

[137] Става дума за храма на св. Богородица Атиниотиса на Акропола, т.е. за Партенона.

ми колони. Всяка от тях е по-висока от стълбите, използвани при гроздобер, и всички те са толкова дебели, че трябват петима мъже с разтворени обятия, за да ги обхванат. И върху тези колони има дълги и дебели мраморни греди (архитрави). *Върху тях пък стои покривът на църквата. Не е възможно за човешкия мозък да си представи как такива огромни сгради са били издигани.*

Между колоните има една със знак на нея. Св. Дионисий стоял близо до нея и по време на Страстите Христови, когато всички сгради по света се клатели от земетресение, св. Дионисий казал следните думи: „Или целият свят ще бъде разрушен, или Синът Господен трябва да страда". На колоната, която той допрял с ръка, се появил кръстен знак и този кръст е все още на колоната. Входът на тази църква, доколкото мога да преценя, е четири родия или саппае (1 canna = 5 метра) *широк и пет висок. Този вход има двери, които идват от град Троя, откъдето са били отнети. Вратите на тамошните градските порти били взети в Атина и били поставени в църквата „Св. Мария" като храмови двери.*

Църквата има два кораба, разположени един зад друг, като в първия кораб бил поставен първият олтар в света, съграден от св. Дионисий, след като той приел светата католическа вяра.

Хорът на църквата е красив, около олтара има четири колони от яспис, всяка от тях толкова дебела, че двама мъже едва могат да я обхванат с протегнати ръце, и с височина от два родия. Тези колони крепят широк и великолепен купол над големия олтар. Близо до олтара има голяма и красива цистерна, в която, когато вали, се събира огромно количество вода[138].

По вътрешната обиколка на църквата има 80 мраморни колони, върху които лежат мраморни греди (архитрави)*, а над тях са поставени мраморни плочи. Посредством тях основната носеща греда обточва целия храм. През цепнатина в стената на църквата струи светлина, като че ли от запален огън, който никога не угасва. Вярва се, че тяло на светец е зазидано в стената точно тук*[139].

След описанието на християнските светини, текстът на Мартони отново се връща към народните митологични вярвания, разказвайки за магическата сила на една статуя, която закриля Атина от враждебни помисли.

Извън стените на крепостта има две големи колони, над които, както беше казано, имало по-рано едно по чудо затворено пространство, в което стояла статуя, съдържаща такава сила в себе си, че, когато по онова време били дошли в Атина кораби с враждебни намерения, те веднага били

---

[138] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 616; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 651.

[139] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 617; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 652.

разрушени от статуята, и то още тогава, когато едва се виждали надалеч в морето. Ако обаче корабите идват в Атина с добро, то те не претърпяват никаква щета от статуята[140].

Текстът на Николо да Мартони ни дава важни сведения за античните останки не само в Атина, но също така в Елевзина и Коринт. Той се спира на колоните и мраморите, на акведукта в Елевзина, но особено подробен е неговият разказ за античния Коринт, в който споделя с читателите си и историята за Александър Велики (336–323 г.пр.Хр.), за римската обсада на града, определя важното значение на този град.

Привечер бяхме на 15 мили от Атина и тогава стигнахме срещу укрепление, наречено Липисинокс (Левзина или Лепсина – Елевзина). *Преди е бил много голям и красив град, както изглежда от сградите и множеството колони и мраморни парчета, лежащи там. Водата тече към този град по тръби, построени върху колони и арки, по които вода тече от планината към града. Когато все още е бил цял, градът явно е имал обиколка от 10 мили*[141].

За град Коринт на Запад се разказват много забележителни истории, които не са истина, но аз ще разкажа истината и ще направя нещата кристално ясни. Истина е, че в предишни времена – по времето на крал Александър – градът бил голям и важен. Тогава той бил разположен на друго място – в равнината под планината, в която сега се намира пристанището. Както показват развалините, това е било голямо и важно място. Градът е бил с обиколка от 10 мили и всички къщи са били покрити с олово и други метали. И когато по някое време градът бил обсаден от римляните, които тогава управлявали целия свят, той бил обхванат от пламъци и изгорял целият, а оловото и другите метали от къщите потекли надолу по улиците към морето. И така този велик и знатен град бил разрушен. Това бил градът, който крал Александър, за когото Коринт бил по-скъп от всички други градове, не желаел да отстъпи никому[142].

Сега обаче градът се намира високо в планината и тази планина е заобиколена от порутена каменна стена[143]. *Господин Антонатий и аз, които обикаляхме из града, бяхме на мнение, че той е с обиколка от около две мили. Вътре в стените има останки от къщи, но на много места има открити пространства. Аз вярвам, че във всички празни пространства на града могат за бъдат засети не повече от два модия* (thumini = модий, шиник, 1 мо-

---

[140] Ibid.

[141] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 619; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 656.

[142] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 620; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 658.

[143] Става дума за непревзимаемата крепост Акрокоринт, разположена на стръмно скалисто възвишение южно от античния Коринт.

дий = 8,5 л.) *зърно. В града има най-много 50 къщи. На уединена скала вътре в града е разположено порутено укрепление, което обаче е трудно достъпно.*

Градът лежи между две пристанища, на 15 мили от едното и на 4 мили от другото, където преди е бил разположен и самият град[144]*. Едното пристанище лежи на 6 мили по права линия от другото, като двете са разделени от парче суша, което сега се нарича Сексимилия* (на гръцки Ексамилион, т.е. Шестмилния провлак). *Някога крал Александър искал да прокопае канал през това парче суша от едното до другото пристанище, така че Коринт и цяла Морея, която била негово владение, да станат остров. Той обаче не успял при прокопаването на тази територия, защото тя е много камениста, но и до наши дни следите от тази някогашна изкопна дейност все още могат да се видят*[145].

Както видяхме от цитирания пасаж, Мартони прави подробно описание не само на града, на историческото и съвременното му състояние, но също така се спира на двете пристанища и на Хексамилиона, прословутата стена, изградена, за да предпазва града и областта.

И така, Коринтският провлак има голяма и висока стена, построена от едното пристанище до другото, която никой не може да пресече, така че да навреди на Коринт. Тази стена стои все още непокътната на някои места, а на други е силно повредена. И наистина, така стоят нещата с град Коринт.

Преди да потеглим, посетихме една малка църква, посветена на св. Павел, където светецът бил затворен, когато изпращал своите послания до коринтяните. Там той бил окован с верига към една колона, на която все още се вижда кръстът, който той бил начертал със собствения си пръст. След това ние слязохме долу до пристанището заедно с поменатата група хора, но със страх в сърцата си. Дукесата също дойде с нас. Тя се качи със своята свита на една бригантина, а ние на друга[146].

Не по-малко любопитни, но за съжаление далеч по-лаконични са сведенията за антични останки в Тракия, които дават двамата флорентински духовници Бонсиньоре и Микелоци, разказвайки за Филипопол. Три дни след заминаването им от София, минавайки през равнината, която Бернардо бърка с мястото на битката между Цезар и Помпей (48 г.пр.Хр.), т.е. с равнината на Фарсала, те пристигат във Филипопол на 17 октомври 1497 г. В *Мемоарите* на Бонсиньоре се казва следното: *Тръгвайки оттам* [от София], *на третия ден пристигнахме във Филипополи, град, основан от император*

---

[144] Става дума за двете антични пристанища на Коринт – Лехеон и Кенхрее, разположени съответно на Коринтския и на Саронически залив.

[145] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 620; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 659.

[146] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 621; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, 659–660.

Филип, който бил първият християнски император. Други обаче казват, че е наречен на Филип, крал на Македония и баща на Александър Велики. Край този град е [тече] *реката Хеброс, която днес се нарича Мароца* [Марица]. *В същия град е разположен лагерът на Турчина, който е тръгнал срещу краля на Полша. Там имаше 70 хиляди турци, подредени в чудесен строй*[147].

В писмото си до Николо Микелоци Бонсиньоре го информира, че *Филипопол е разположен във вътрешността на равнината на 12 мили* [площ?] *антична страна и е украсен с един дървен мост. За въпросния град се осмелявам да кажа, че някога е бил една трета миля дълъг по суша, но днес може да се каже, че е махала, защото е лишен от стените. Има много хубави джамии, покрити с олово, много антични мрамори се откриват наоколо, а също и огромни гранити, както и някои облицовки на античните стени*[148].

В заключение ще отбележа, че западните пътешественици познават географията на Балканския полуостров, с някои допустими грешки, както пролича от цитираните откъси. Те ясно разграничават Истрия, Далмация, Пелопонес, Тракия; посочват редица реки и някои планини в тези области. Ренесансовият дух ги кара да се спират в своите текстове и върху античните паметници, запазени на полуострова – сгради, могили, колони, цистерни и т.н. Неслучайно древностите във византийската столица Константинопол предизвикват дълбок интерес и се радват на подробни и живи описания. Като цяло западните пътешественици отразяват географската среда на Балканите, историческия и политическия контекст на полуострова, съсредоточават своето внимание върху градовете и тяхното население, които са обект на следващите глави в настоящото изследване.

---

[147] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 156, n. 69 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[148] Appendix No 4 – MSS Ginori-Conti 29, 99, p. 20, in: Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, 183–184. За османския Пловдив, джамиите и развитието му виж: Кийл, М. Пловдив (Филибе). – В: Хора и селища в България през османския период, 453–458.

2.
Градовете на Балканите през погледа на европейски пътешественици от 14.–15. век

В тази глава основен обект на интерес са сведенията на западноевропейски пътешественици от 14.–15. в., които разкриват градоустройството на балканските градове, разглеждат укрепителната им система, съдържат описанията на улици, къщи, други постройки (като арсенал например), на водопроводи и пр.

Проследявайки данните за Западното балканско крайбрежие от север на юг, ще отбележа, че за **Пореч** германският рицар **Арнолд фон Харф** споменава единствено, че е добро пристанище[1].

Пиетро Казола прави сравнително пълно описание на този античен адриатически град. На 6 юни 1494 г. корабът му акостира в пристанище Пореч в Истрия, но капитанът първоначално отказва да позволи на поклонниците да слязат на сушата. *След преговори и молби от страна на мнозина отец Франческо Трифулцио си издейства разрешение за 1 час. Тези, които искаха да отидат, трябваше да си наемат лодки от рибарите и да им платят добре. За да успея да видя възможно най-много, аз придружих гореказания проповедник с голямо удоволствие, защото в действителност той се ползваше с голямо уважение и всичко му се показваше без големи трудности. Така ние влязохме в град Паренцо, за който казват, че е на 100 мили от Венеция*[2].

Това е античен град, разположен в Истрия, на мен ми се струва, че е крепост, разположена в равнина, която е препостроена... И в заключение: *От това, което видях, чух и опитах, този град има червени вина, които са добри. Посоченият град е подчинен на Венеция*[3].

---

[1] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 60; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 72.

[2] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 117.

[3] Ibid., p. 118.

Подобно на много други поклонници, **Бернард фон Брайденбах** пътува с кораб покрай Далматинското крайбрежие и оставя интересно описание за този край на Европа. За град Пореч (Паренцо) той пише следното:

*Градът **Паренцо** е разположен в провинция Истрия и е под венецианска власт и отстои от Венеция на около 100 италиански мили...*

Гореказаният град Паренцо е разположен в посока към сушата[4]*, в една твърде приятна позиция, от която може да се отиде навътре към Унгария и в други царства. Пак оттук, освен това, може да се отиде по суша също и в Йерусалим, но това е нещо трудно и опасно, защото не е лесно човек да се сдобие с пропуск, без който е немислимо дори да се опита безразсъдно пътят през земите на неверниците*[5].

Както личи от цитирания пасаж, според Брайденбах разположението на Пореч е изключително благоприятно, дори и по суша да се предприеме пътуване до Св. земя, само че това е твърде опасно начинание с оглед минаване през земите на османците мюсюлмани.

Доста подробно върху град Пореч се спира в своя *Итинерар* **Антонио да Крема**. Описанието му прави впечатление с твърде занимателни подробности относно пивниците, *изобилни с блудници*, както и с важни наблюдения върху градоустройството, архитектурата и поминъка на местното население. *Паренца е град в Истрия, под властта на венецианците, на който Parentio е правилното име, както го описва Плиний* (Plin. Nat. 3.19.129). *... и някога е бил колония на римляните. Разположен е на брега, на ¾ е построен върху морето, а ¼ върху твърдата земя. Къщите са направени от камъни, изкопани от планината, много меки, от тях също са и църквите и другите сгради. За обществени постройки те не се употребяват, а най-здраво са изградени кръчмите, или таверните* [пивниците]*, изобилни с блудници, т.е. проститутки. Обиколката е малко по-малка от 2 мили. В центъра на този град има един четвъртит площад, добре очертан, и когато* [човек] *застане насред него, вижда стените на четирите страни, тъй както четирите порти към сушата в градските стени. Катедралата* [Ефразианската базилика от 6. в.] *изглежда, че е антична поради своята мозаечна украса, която е изключително стара. И четирите страни се свързват в голяма аркада на трибуната, за която се разправя, че я бил издигнал император Отон. Епископският престол получава оттук 400 дуката. Има свети реликви, както на много места ще разкажем по-нататък. Тук се събира голямо количе-*

---

[4] Античният и средновековен Пореч е разположен на малък полуостров.

[5] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 26. Неговите данни са съпоставими със сведенията на други пътешественици. Виж: Попова, И. Истрия и части от Далмация в разказите на западни поклонници от XV в. – В: Щрихи към балканското Средновековие. Изследвания в памет на проф. Николай Кочев (Studia Balcanica 27). С., 2009, 219–227.

ство зехтин и вино. Галеотите [малките галери] *са натоварени с дърво, вериги и други подобни работи, за да ги продават после в Леванта*[6].

По-нататък в своя текст Антонио да Крема се спира на малкия остров Св. Никола, давайки любопитни подробности за кулата-фар на острова, както и за бенедиктинския манастир там. *Оттам на един хвърлей с лък се намира прекрасно островче, на което растат смокини, маслини и други плодоносни дървета, обгърнато отвсякъде от море с обиколка около 1 миля, и на него има една църква, посветена на Сан Никола от Бари. Което е една църква, украсена и прекрасна, дълга 60 лакътя и широка 20. И височината му* [на островчето] *го прави идеална наблюдателница. Моряците изпитват дълбока почит към него, а го държат монасите на св. Бенедикт. И оттам се отделих от компанията на високопочитаемия магистър Мариан. Също така на въпросното островче има една кръгла кула, висока около 40 лакътя, на чийто най-висок прозорец се слага лампа* [фар]*, която нощно време показва пътя на плаващите по море*[7]. Това е едно от малкото сведения на европейски пътешественици, свидетелстващи за наличието на фар по Адриатическото крайбрежие на Балканите.

Санто Браска и спътниците му спират в Пореч и имат няколкодневен престой, за да си отпочинат. *В този интервал* [от време] *отидохме да посетим църквата на Св. Николò, разположена върху една скала* [в морето] *срещу града, място, посветено на всички моряци и твърде прелестно, държано от монасите на св. Бенедикт*[8].

За църквата „Св. Никола“, която се намира срещу Пореч на малък остров или скала, както го описват пътешествениците, разказва и **Пиетро Казола**: *Ние отидохме да посетим църквата, посветена на Св. Николò, построена на скала в морето срещу града. Тя е много красива и е построена от даренията на моряци. Управлява се от двама монаси и от двама светски братя от Ордена на последователите на св. Бенедикт, които имат хубава маслинова гора на споменатата скала, от която идва единственият им доход*[9]. Тези данни затвърждават информацията на Антонио да Крема, че тук, в Истрия, са били отглеждани маслини, смокини и други плодни дръвчета.

За **Ровини** германският поклонник **Арнолд фон Харф** споменава отново, че е добро пристанище и е подчинен на Венеция[10].

По-нататък в текста си Арнолд фон Харф се спира на **Пула**. *От Брионна отплавахме за Пола при лош вятър – 5 мили... Това е много стар град, кой-*

---

[6] Crema, A.da. Itinerario al Santo Sepolcro 1486, p. 36.

[7] Ibid.

[8] Brasca, S. Viaggio in Terrasanta, p. 52, § 19.

[9] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 118.

[10] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 61; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 72.

то се намира под властта на Венеция. Тук човек може да види много стари стени. От дясната страна, извън града, се намира античен и великолепен дворец, построен от големи камъни[11].

Следващато значимо място в Далмация, или Скиавония (както я наричат латините през 15. в.[12]), където поклонниците спират, е град **Зара (Задар)**, твърде известен със своите свети мощи, за които споменават всички пътешественици.

За средновековния Задар разказва друг германски поклонник – **Конрад Грюнемберг**: *На 200 мили от Венеция е* [разположен] *много голям и красив град Зара,* ***столица на Славония****. Той е отлично укрепен и съдържа абатство и множество манастири. Той също така е и архиепископия и република Венеция го е придобила заедно с териториите на крал Венцеслав от Унгария*[13]. Очевидно става въпрос за Ладислав Неаполитански (1390–1414), крал на Неапол, титулярен крал на Йерусалим и Сицилия. През 1403 г. той е коронясан в Задар за хърватско-унгарски крал, но не е в състояние да се пребори за унгарската корона със Сигизмунд Люксембургски (германски крал от 1410 г., император на Свещената Римска империя, 1433–1437) и под заплахата да загуби далматинските си владения през 1409 г. ги продава на Венеция за 100 000 дуката[14].

Грюнемберг продължава: *Остров Зара е 50 мили дълъг. Замъкът Св. Михаил е построен в морето точно пред града и е място за убежище на селското население срещу могъщите турци. Но ако селяните бягат до града по суша, турците ще блокират пътя и ще пленят всички, докато регионът не бъде оставен на тяхното милосърдие*[15]. Грюнемберг посочва защитната система на града, предназначена да предпазва местното население от *могъщите турци,* които в края на 15. в. са истинските господари на Балканския полуостров.

Арнолд фон Харф споменава, че град Зара е отдалечен от Пола на 15 мили, намира се под венецианска власт и е *малък силен град. Освен това е и архиепископство*[16].

---

[11] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 62; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 74.

[12] За Склавония и/или Скиавония виж Глава 1, бел. 1.

[13] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 54; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt, S. 33.

[14] Fine, J. The Late Medieval Balkans, p. 465; Engel, P. The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526. London-New York, 2001, p. 234.

[15] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 54; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt, S. 33.

[16] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 63; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 75.

Мариано от Сиена пише следното: *На 30-и бяхме в Искиавония, в Джара* [Зара/Задар], *който е един хубав град и голям и от градски тип и принадлежи на венецианците.* На богатата на свети реликви Зара се спира в текста си и **Каподилиста**, който разказва: *и върху морския бряг на крайбрежната ивица в протежение на три мили е разположена Зара, въпреки че е много малка, има много граждани и търговци*[17].

Както личи от цитираните пасажи, европейските пътешественици акцентират на многолюдността на град Задар и на търговския му характер.

Антонио да Крема също се спира на град Зара, като за пореден път в своя текст показва знания върху античните автори (Плиний и Помпоний Мела). *В сряда, на 16 юни, поклонниците започнаха да се подреждат, за да слизат отдалече и да влязат в Зара, която на латински от Плиний и Помпоний Мела се нарича Iader* (Plin. Nat. 3.21.140; Mela. Chorogr. 3.3.57). *И там беше голямо удовлетворение за нас да видим и посетим множество достойни свети реликви, както са описани в съответната глава. Този град е първият от Скиавония и е под властта на венецианците, разположен на старинно място и е украсен с антични сгради, върху които има надписи, изсечени в мрамора*[18].

За историята на града пише през 1480 г. **Санто Браска**: *На следващата сутрин се намирахме пред Зара, град в Далмация, разположен в равнина, много красив и здраво укрепен град. И тук лежи тялото на св. Симеон. ... Този град се управлявал от народа, после минал под властта на краля на Унгария, а сега се държи от презнатната синьория на Венеция. Тук всички желаехме да слезем, но останахме поради чумата* [вълруваща на галерата]. *Оттук до Венеция са 300 мили. Този град е надарен с много скали в морето, за които се казва, че са толкова, колкото са дните в годината. Богат е освен това с една прекрасна и плодородна равнина, където има много села, преди* [време] *всички опустошени от турците и днес издигнати отново*[19]. Както става ясно от цитирания откъс, освен плодородието, Санто Браска отбелязва също и последиците от османското завоевание на областта – опустошенията. Той посочва и самоуправлението на Зара, споменава, че в исторически план е била владение на унгарците[20], а след това – на венецианците[21].

---

[17] Capodilista, G. Itinerario, 166–167, § 8.

[18] Crema, A.d. Itinerario al Santo Sepolcro 1486, p. 38.

[19] Brasca, S. Viaggio in Terrasanta, p. 55, § 23.

[20] От 1358 г. Задар е под контрола на хърватско-унгарския крал Лайош I Велики (1342–1382) след война с Венеция за контрола над Далмация. Fine, J. The Late Medieval Balkans, p. 341.

[21] Задар бива продаден заедно с други далматински градове на Венеция през 1409 г. от Ладислав Неаполитански (1390–1414).

На Зара се спира относително подробно и **анонимният германски благородник**, пътувал през 1494 г. Той също посочва първенстващото положение на Зара в района, отбелязва силните ѝ укрепления, както и плодородието в областта.

С благоприятен вятър пътуваме към един град Зара наречен, който е главен град от много време и е разположен в славянска земя. ... и дойдохме при Зара, който е един обширен, хубав град и има архиепископство там. Влязохме вътре и слушахме меса и бяхме при висшия чиновник и ядохме в града. И след яденето ни показа св. Гробница. Там лежи св. Пророк Симеон... След това се разходихме из града и около него. Забелязахме, че е особено силен, с добре направени ровове и кули, добре укрепени. И срещу морето има само обикновени стени, но с твърде силни порти и вътре също е Зара, главният град. И срещу Зара лежи един остров [Углян или Луцини], *дълъг 50 мили, и върху една висока планина точно срещу града стои един хубав замък, наречен Св. Михаил. И лежат около Зара в морето много хубави острови, които са богати на маслини, вино и други плодове. И стигнахме до стария град Зара* (Биоград на морето, исторически Зара Векия – Стара Зара)*, който преди време един крал на Унгария унищожил. И ние видяхме твърде много хубави църкви и села*[22].

Най-подробно и твърде любопитно е описанието на Зара, което оставя **Пиетро Казола** през 1494 г.: *В неделя, на 8 юни, с божията милост пристигнахме в Зара, точното име на който град е Ядра*[23]. Казола споделя, че всички с голяма радост стъпили на земята и отишли да слушат меса и след това да вечерят. Пиетро Казола се отправя да разгледа града и отбелязва: *Той е разположен в равнина и не е много широк, но е светъл и чист и има някои красиви сгради. Няма ров, нито пък подвижни мостове, но е заобиколен от хубави високи стени. Има замък в единия ъгъл, който много прилича на укрепление, доколкото можах да видя. Целият град е павиран с малки тежки камъчета по такъв начин, че много от нашите миланци, тези, които страдаха от подагра на краката, не можеха да се движат много удобно. Аз не можах да видя нито един хубав дворец, само обикновени къщи и както вече казах, хубави стени. Има малък квадратен площад – пиаца, пред мястото, където Управителят, изпратен от Синьорията, раздава правосъдие; не видях никаква друга пиаца*[24].

Безспорно подробното описание на Пиетро Казола ни поднася една прекрасна картина на този далматински град – малък, чист и светъл, укрепен със стени, с павирани улици, с обикновени къщи и квадратен площад.

---

[22] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, 148–150.

[23] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 118.

[24] Ibid., p. 119.

Изключително любопитна история разказва за следващата спирка по Адриатическото балканско крайбрежие – **Шибеник**, германският пътешественик **Конрад Грюнемберг.**

Вятърът ни тласкаше в тази посока, зад голям планински хребет и много извън курса, така че ние пуснахме котва, за да чакаме вятърът да се обърне.

Тогава comit, вторият в командването след падроне, ни каза, че кралската столица на Далмация е на по-малко от две мили в планините. И ние отидохме при падроне и го помолихме да ни отпусне голяма лодка, което той благоволи да направи, както и 16 гребци. Нашата компания включваше моя лорд Шатобриан, лорда на Халоуилър, господин Лудвиг фон Рехберг, господин Михаел фон Тахенхузен (рицар на Св. Йоан) и господин Конрад Грюнемберг.

Когато влязохме в пристанището, венецианският губернатор (защото градът и районът принадлежат на Венеция) ни чакаше – и ние не бяхме сбъркали – с неколцина благородници. Те дойдоха да ни посрещнат като жест на приятелство и ни поздравиха с добре дошли в своя град Сибенек (Шибеник). *Те ни посрещнаха, сякаш им бяхме добри приятели, първо ни заведоха в новозавършена катедрала, чудо, което трябва да се види, красиво построена от бял мрамор, украсена със статуи и изображения прекалено многобройни, за да бъдат описани*[25]. *Ние посетихме църквата с усърдие. После губернаторът ни взе в къщата си, където ни очакваше богатство от ястия и сладкиши. След храната, ние си тръгнахме, като благодарихме на губернатора и на тези благородници, граждани от висок ранг, с множество изрази на нашата дълбока почит. Тогава споменатите хора ни дадоха ескорт, за да ни придружи. Те бяха ангажирали голяма лодка с многоброен екипаж за наша собствена полза, и те бяха включили един благородник, който говореше прекрасно четири езика, така че ни забавляваше с разговор, докато ни возеха на гребла до нашия кораб. Той ни разказа историята на сега несъществуващото кралство Далмация и неговата столица Шибеник и за начина на живот там и как изглеждало някога. Сега то принадлежи, говорейки от правна гледна точка, на Краля на Унгария, но тъй като той не могъл да го защити от Великия Турчин,* [градът] *избрал да признае властта на Венеция. Венеция ги оставила да запазят своите обичаи и традиции срещу малка такса. Шибеник има пристанище, оградено от всички страни от крепост, и има друга хубава крепост в града. Той е и епископство*[26].

---

[25] Катедралата „Св. Яков“ в Шибеник, започната в 1402 и завършена 1441 г., е построена от бял мрамор от о. Брач.

[26] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 56; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt, 35–36.

Това твърде занимателно описание на посрещането на западни пътешественици в Шибеник ни разкрива картината на един укрепен град, някогашна столица на кралство Далмация. Текстът разкрива подчинението му сега от правна гледна точка на Унгария (Шибеник е владение на Унгария до 1322 и отново от 1358 г.) и от практическа – на Венеция (градът е под венецианска власт от 1412 г.[27]), посочва и наличието на далматинска аристокрация.

Друг германски поклонник, **Бернард фон Брайденбах**, говори за трудностите при корабоплаването покрай Шибеник и посочва, че са акостирали в бедно пристанище след този далматински град. *Но оставяйки изотзад почти внезапно Лицина, се бяхме обърнали към Хърватия и пристигнахме в отвореното море на планините на Хърватия, която е един район на Далмация, и избягвайки скалите и камънаците в канала на Шибеник, акостирахме в бедно пристанище, което обаче беше сигурно и добре защитено. ... Останахме в това пристанище с голяма досада 7 дни*[28].

Италианецът **Пиетро Казола** описва патилата на моряците и поклонниците, когато преминават покрай Шибеник.

Сряда, 11 юни, на изгрев слънце, той [капитанът] *заповяда да бъдат разпънати платната, защото мислеше, че излиза благоприятен вятър. Но времето внезапно се промени, и всички платна отново бяха свалени и по неговата заповед – котвите отново спуснати. Разбрахме, че за цялата сутрин сме изминали само една миля. Капитанът и неговите съветници мислеха да се върнем в Зара, защото започна да свършва хлябът и вече стана необходимо да минем на сухари, и въпреки че имаше поселения тук и там между скалите, въпреки това, нямаше да има откъде да се осигури хляб. В действителност нямаше нищо, освен овнешко и няколко козлета. По-нататък, виждайки че той не може да продължи пътуването, защото насрещният вятър продължаваше, капитанът реши, че ще му струва по-малко разноски, ако обърне и акостира в Зара, понеже оттук нямаше друго място, където можеше да намери убежище. Ние бяхме твърде близо до град Себенико* (Шибеник)*, но той не можеше да отиде там, защото галерата беше твърде широка, както вече отбелязах, и не би могла да бъде придвижена на весла. Та ние останахме така за голямо неудобство на поклонниците, големи загуби за капитана, който поемаше всички разходи и не можеше да продължи пътя, и за извънредна преумора на галеотите* (моряците на галерата)*, които трябваше да спускат и да вдигат платната твърде често, и също да вдигат и да спускат котвите. Беше много жалко*

[27] За войната на Сигизмунд с Венеция (1412–1423), както и за събитията на Балканите в началото на 15. в. виж: Fine, J. The Late Medieval Balkans, ch. 9.

[28] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, 255–256.

да се види такава умора, че чак не можеше да се повярва на това, което се виждаше. ... Накрая, на 12 юни, четвъртък, на изгрев слънце или малко след това, задуха благоприятен вятър. Главното и средното платно бяха разпънати, и след като благодарихме на Господ с думи и със звук на тромпети, ние продължихме нашето пътуване, преминавайки покрай скалите при Себенико (Шибеник) *в Скиавония*[29].

Както видяхме от цитирания текст, след като напуска пристанището на Зара, корабът продължава плаването по Далматинското крайбрежие, отминава Шибеник, без да спира, и както разказва Пиетро Казола, минават покрай много острови, *между които е островът на Св. Андрей, който е необитаем и безплоден. След това идва остров Лиса* (дн. Вис)*, който е плодороден и много добре снабден с добри вина и други продукти и също развива добра търговия със сардели.* Също така според Казола имат риба, която понякога продават за сардела на тези, които не правят разлика. *От лявата страна по курса след Субенико ние минахме през град* ***Трау*** (Трогир) *и после през град* ***Спалато*** **(**Сплит), *който е много процъфтяващ град и също е подчинен на Венецианската синьория.* По-нататък минават покрай *град* ***Лесна*** (Лесина), *понякога наричан Фара – град в западната част на острова със същото име* – днес остров Хвар. И тъй като е нощ, на поклонниците не е позволено да слязат на сушата.

За Сплит споменава също и **Санто Браска** през 1480 г., който се спира не на градската архитектура, а на многобройните делфини, които съпровождат кораба в този район.

И продължавайки нашето пътуване с попътен вятър, се намерихме вечерта срещу град ***Спалатро*** (Сплит), *където видяхме огромен брой делфини, които идваха отдясно на галерата, скачаха над водата, за което се говори, че носи късмет.*

Петък, 16 юни, по изгрев слънце, видяхме отново огромен брой делфини, повече от първия път, после веднага ни споходи голямо щастие, тъй като бяхме близо до Лесна, на 5 мили оттам, и имахме силата да се върнем назад и да се приютим между две скали, където към обед хвърлихме котва[30].

По-нататък поклонниците, сред които и Санто Браска, продължават към остров **Хвар или Лесина**, но отново не слизат на сушата. *Неделя сутрин, 18 юни ... се намерихме над града Лесна, разположен в планината на един остров, дълъг около 40 мили. Тук има църква на Санта Мария дела Грацие, където обитават братята францисканци, с голяма отдаденост на всички моряци, и цялата построена отново с тяхно дарение*[31].

---

[29] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, 121–122.

[30] Brasca, S. Viaggio in Terrasanta, p. 55, § 23–24.

[31] Ibid., § 25.

Италианският поклонник **Пиетро Казола** разказва за Лесина/Хвар, където се отбиват по пътя на връщане от Св. земя.

В събота, на 18 октомври, който е празник на Св. Евангелист Лука, напуснахме Курцола. Четири часа след като напуснахме Курцола, стигнахме до Лесина – тоест остров Хвар, и там спряхме. Тук поклонниците не откриват нито яйца, нито риба, трудно си набавят дори хляб и вино и всички са удивени, че Лесина е град, тъй като там не може да се открие място за спане дори за един човек.

Градът Лесина се нарича на латински Фара. Изглежда важно място, гледан откъм морето, отколкото е всъщност, когато си на сушата. Състои се от два хълма, единия по-висок от другия. Според мен, трябва да е взел неговото име, защото по-високата част е построена като укрепление и е заобиколена със стени и върви като лесина, т.е. шило[32]*. Смятам, че по-ниската част е по-древна и се нарича Фара, защото епископската църква се намира там и Епископът се нарича епископ на Фара, а не Епископ на Лесина. ... Може да се каже, че мястото е силно, има голямо пристанище от дясната страна и две други – от лявата, поради което би могло да се опише като триъгълно, и е доминирано от двата хълма. На върха от лявата страна има замък, от който изглежда може да се наблюдава цялото море.*

Що се отнася до сградите, аз не видях нищо красиво там, освен двореца на Управителя. Останалите къщи са скромни и има твърде малко; има и няколко, които са започнати над брега, те ще бъдат красиви, когато ги завършат. Чух, че те принадлежат на някои рагузани, които са напуснали града си заради тежките данъци[33].

Доста груб, но откровен е коментарът на Казола, който подчертава, че на о. Хвар не може да се открие нищо красиво. За Лесина германският поклонник **Грюнемберг** пише следното:

Днес е денят на св. Вит. Ние страдахме от насрещен вятър целия ден и трябваше да променим курса спрямо вятъра. Сега сме близо до Пулен (Апулия)*, която принадлежи на Неапол. Привечер благоприятен вятър задуха в попа, т.е. в голямото платно, и към полунощ ние стигнахме Лесина* (Хвар)*, град, построен от Краля на Унгария. Крал Венцеслав*[34]*, когото споменах преди, продал Лесина на Венеция. Лесина има два манастира и абатство. Градът е на 70 мили от Шибеник и на 100 мили от Зара. Срещу Лесина е остров, наречен Луца* (Вис)[35].

---

[32] Действително о. Хвар е дълъг и тънък и прилича на шило.

[33] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 264.

[34] Става въпрос за крал Ладислав Неаполитански (1390–1414). Engel, P. The Realm of St. Stephen, p. 234; Fine, J. The Late Medieval Balkans, p. 465.

[35] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 57; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt, 35–36.

Антонио да Крема в своя *Итинерар* също се спира на остров Хвар, давайки любопитни подробности за религиозната битност на местното население, както и за управлението, подчинено на Венеция, начело с ректор, който носи титлата граф. В текста италианецът също така дава интересни сведения за риболова на сардели на остров Вис, данни, които срещаме и у други пътешественици, като Пиетро Казола например[36].

... и много други места минахме, които, за да съм по-кратък, пропускам. Подобен остров Лиса (Вис)*, около който се лови голямо количество сардини и тогава беше сезонът, в който ги ловят и ги консервират. Пристигнахме до пристанището на Лисна* (Хвар)*, град на Венеция, в който има малко селяни за кръщаване и който внася за епископския престол 700 дуката. Над пиацата има хубава палма пред църквата на Мадона дела Грация, която се управлява от братята минорити, място много почитано от поклонници и моряци. ... На това място Синьорията на Венеция издържа само един ректор, който е с титла граф. От Зара дотук* [Лесина] *са 100 мили*[37].

Данни за остров Хвар има запазени и в пътеписа на **анонимния германски поклонник** от края на 15. в. В своя текст той отбелязва следното: *при залез стигнахме Лесина* (Хвар) *и пуснахме котва. От Зара до Лесина са 140 мили. Лесина, която е един хубав град и има силен замък. Този град лежи на една планина и на планината има хубав манастир, наречен на св. Николай* [августински манастир]. *В града обаче енорийската църква е на св. Дева Мария. И близо до Лесина* [на остров] *в морето лежи една хубава сграда, наречена на св. Мария дей Грация, която е една плодородна земя. И на този остров няма никакво друго дърво, освен розмарин, и затова правят добро вино розмариново*[38]. Любопитна е информацията за производството на розмариново вино, която не се среща в другите пътеписни текстове.

Следващата спирка на поклонниците по Далматинското крайбрежие на Балканите е **Корчула**. За нея **Пиетро Казола** пише следното:

В петък на 13 юни ние напуснахме канала на Лесна след изгрев и отплавахме с много слаб вятър, но през деня вятърът се усили и ние пристигнахме срещу цитаделата на остров Курцола (Корчула)*, която е красива, гледана отвън. Капитанът не искаше да спира там, за да не изпуска благоприятния вятър, и така ние преминахме покрай острова и можахме да се възхищаваме на мястото само отдалеч. Казаха, че е на 70 мили от Лесна. Капитанът разказа, че преди няколко години Крал Фернандо, бивш крал на*

---

[36] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 124.

[37] Crema, A.d. Itinerario al Santo Sepolcro 1486, p. 39.

[38] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, S. 152.

Неапол[39]*, изпратил флотата си тук, за да се опита и успял да го открадне от венецианците, но се провалил напълно, защото жителите на Курцола били храбри и се защитавали от атаките без допълнителна помощ от Синьорията, на която са подчинени*[40].

На връщане обаче от Св. земя галерата спира в този далматински град и поклонниците могат да го разгледат. Казола описва своите подробни наблюдения върху града като цяло, върху укрепленията, градоустройството, както и върху населението на Корчула. И въпреки че той го определя като красива скъпоценност, многолюден град с красиви къщи, а жителите владеят италиански и са облечени като венецианци, поклонниците са разочаровани, тъй като този град не е в състояние да им предложи пресни запаси от хранителни продукти.

В петък, на 17 октомври, в края на деня стигнахме Курцола, крепост в Далмация, светла и чиста като красива скъпоценност. Няма подвижни мостове, но има здрави стени и ще бъдат още по-здрави, когато бъде завършена стената, която е започната откъм морето. На пръв поглед споменатата крепост изглежда да е равна. Но може да се види, като се влезе в града, че всички улици са стръмни. Улиците са тесни и тъмни, но павирани с камък. Градът е построен на скала. Много от къщите са построени в модерен стил и са достатъчно хубави дори за голям град. Те са построени от бял камък като мрамор и са украсени със скулптури. За мен беше удоволствие да видя толкова красиви къщи на това място. Катедралната църква, според нейната значимост и тази на града, е красива. Цялата е построена от хубави квадратни каменни блокове. Хорът е красив и в църквата се служи добре[41].

Германският поклонник **Феликс Фабри** също дава ценни сведения за това далматинско пристанище, като подобно на Казола отбелязва здравите му укрепления, както и друга особеност на конкретната политическа ситуация – страха от османските турци сред местното население.

И благодарейки с молитви на Господ, който ни спасил по този начин от ръцете на турците, продължихме по пътя си и пристигнахме след няколко дни в Курцола в Илирия и след като рано сутринта акостирахме в пристанището на този град, чухме там сутрешната меса [литургия].

Курцола е известна още като Prepo in alto[42]*. Този илирийски град лежи благоприятно разположен високо на една скалиста планина. Той е малък,*

---

[39] Крал Фердинанд (Феранте) I от Неапол (1458–1494).

[40] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 124.

[41] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, 262–263.

[42] *Prepo in alto* – под този израз се има предвид поляна на острова с построена на нея кула, виж: Crescentio, Bartolomeo. Nautica mediterranea. Roma, 1602, p. 44.

но многолюден и с крепостни стени и кули е добре защитен. Намира се под венецианска власт и е седалище на епископ.

Сред жителите му цареше голям страх от турците, които [жителите] *гледаха ден след ден да преминават покрай тях, плячкосвайки из морето, и те самите бяха нападани. И ни се учудваха как сме предприели морското пътешествие при такава опасност. Мъдрите хора ни съветваха да се върнем, но ние ни най-малко не мислехме това, напротив, качихме се отново на нашия кораб, след като си купихме вино, хляб и другите необходими неща*[43].

Интересни данни за Корчула дава и **Антонио да Крема**. Той отново демонстрира познаване на античните автори Плиний и Птолемей; следвайки ги, дава античните наименования на града и също така отбелязва, че е под властта на Рагуза. *Корцала, чието истинско име според Плиний е Corcyra или Melaena* (Plin. Nat. 3. 26. 152)*, а Птолемей я нарича Corcyra Nigra* (Ptol. Geogr. 2.15). *И той е под юрисдикцията на рагузаните и оттук продължихме да плаваме покрай острови скали в морето, много на брой. ... Корцула, град, доминиран от Венеция, който град е разположен на кръгъл остров, планински, свързан откъм изток с още един остров. ... На шийката на тази скала е центърът на града, където е катедралата, която представлява храм от мрамор, много добре изработен и посветен на Св. Марко. Епископството получава доход от 300 дуката. Импозантността на този храм и начинът, по който къщите са струпани в подножието на скалата, са много хубава гледка откъм морето, имайки предвид също така и крепостните стени, които са силни и хубави, въпреки че обиколката е по-малка от миля. ... Околовръст островът е 80 мили. Управлява го един началник, наречен граф* (конте). *... От Лисина до тук* [Корчула] *са 100 мили*[44]. Както е видно от този пасаж, обект на интерес са както къщите, така и укрепленията на Корчула, както и катедралата, за която не са спестени суперлативи.

Твърде лаконично е споменаването на Корчула от **анонимния германски благородник**, спътник на Пиетро Казола през 1494 г. Той отбелязва, че Корчула е занаятчийски център и че самият остров е твърде плодороден. *Дойдохме до един град, наречен Конхула* (Корчула)*, който е един хубав, голям занаятчийски град, самият той е на плодороден остров. Оттам отидохме към Рагуза. От Лесина до Корчула 40 мили*[45].

Важна спирка по трасето на корабите покрай Далматинското крайбрежие на Балканите е град Дубровник, или както го наричат европейските пътешественици – Рагуза. Градът се радва на вниманието на почти всички

---

[43] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 19.

[44] Crema, A.d. Itinerario al Santo Sepolcro 1486, 39–40.

[45] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, S. 152.

поклонници, които оставят подробни описания на укрепителната му система, разположението му, водопровода и градските фонтани, управлението на града и, разбира се, не на последно място, самите дубровничани са обект на изследователски интерес. Двамата флорентински духовници Бернардо Микелоци и Бонсиньоре Бонсиньори акостират на Далматинското крайбрежие и първата им спирка е Дубровник. Те дават латинския вариант на името Дубровник – Silvanium[46].

На 14 септември 1497 г., понеделник, те влизат в Рагуза, за която отбелязват, че е идеално пристанище. Бонсиньоре казва за града, че е малък и пълен с тълпи, че гражданите му са по-горди дори от венецианците и че се самоуправляват от благородни хора. В *Мемоарите* пише: *Градът е пълен с хора, но е малък, обиколката му е две трети миля. Всички улици са твърде тесни, с изключение на една в центъра. Къщите са стари, на по четири и пет етажа. Строени са по такъв начин, че в една се събира цяла фамилия. Рагузаните са много високомерни, а градът им се управлява от благородници, от които всеки месец началник е един, когото наричат по венециански 'конте весково'* [граф епископ]. *Те дори са по-надменни и от венецианците. Господари са на около 80 мили от крайбрежието на морето, крайбрежие изцяло планинско и скалисто, чиято вътрешност се простира на не повече от 3 на 4 мили. Имат също някои красиви островчета, едното от които се нарича Изола ди Медзо* [Средния остров], *друго едно се именува Губана, а трето е разположено точно срещу пристанището. На последното се прави великолепно вино* [малвазия] *и има манастир*[47].

Съвсем лаконични са сведенията за този изтъкнат далматински град на английския поклонник **Уилям Уей**. *А на 24 ден на същия месец* [май 1458 г.] *пристигнах при града Рагуза в Склавония, близо до царството на Унгария, и там на това място има ръка на епископа Св. Власий и е прекрасен град и е много добре укрепен. Разположен е над морето и там има отлично сребро*[48].

Не по-малко интересни са сведенията на германския духовник **Феликс Фабри**, който споменава античното име на Рагуза – Епидавър. Той споделя, подобно на други поклонници, липсата на странноприемници в балканските градове през 15. в., както и съвременната политическа обстановка – постоянната заплаха от нападения на османските турци, въпреки плащания им от християните данък.

---

[46] От *лат*. silva – гора.

[47] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 155, n. 62 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[48] Way, W. Itinerarium peregrinacionis (1458), fol. 35.

Ние пристигнахме с бързо пътуване някъде към полунощ от Курцола до Епидавър, днес се употребява името Рагуза (Дубровник). *Хвърлихме котва в пристанището и спахме в тихо лежащия кораб до изгрев слънце. Тогава влязохме в града, обаче не намерихме никаква странноприемница, която да ни подслони. Аз отидох заедно с моя господар Георг фон Щайн и някои други благородници в манастира на монасите проповедници* [доминиканци]. *Там ние се помолихме за нещо за ядене срещу заплащане и получихме добра храна и едно твърде превъзходно славянско вино и бяхме твърде добре снабдени. Тогава се появи Приорът и доведе 2 братя, Франц фон Гаторо и Доминик, които ми представи като спътници и ми ги препоръча, тъй като те искали да пътуват с нас до Йерусалим. От това аз бях силно зарадван, тъй като досега пътувах без братя от Ордена и желаех това общество, както се желае злато.*

След като се бяхме подкрепили и разгледали манастира, се разходихме из града, както направиха и другите поклонници. Ние посетихме неговите [на града] *удивителни укрепления, кулите и твърде дълбоките ровове, в които все още много хора бяха заети с по-нататъшното прокопаване. Ние се учудвахме от това и ги попитахме защо, ако се страхуват от турците, им плащат трибут. Те ни отговориха, наистина се страхуваме от тях и се укрепяваме срещу тях, понеже както той* [Турчина] *е днес наш приятел, може утре лесно да стане наш враг.*

... и ни посъветваха да останем тук, докато не дойдат по-добри новини. Когато се свечери, ние се качихме на борда на кораба и напуснахме с попътен вятър пристанището на Рагуза[49].

Друг германец, **Арнолд фон Харф**, отбелязва, че Рагуза е отдалечена на 70 мили от Корчула и че е *много хубав и силен град. Той се управлява сам и не е подчинен на никого, въпреки че плаща на краля на Унгария. Те* [рагузаните] *сега трябва да плащат и на турците, за да живеят в мир с тях. Този град се намира в кралство Хърватия, говорят на славянски език, който е разпространен нашироко по цялата Венетска земя, Славония, кралство Полша, и кралствата на Далмация и Хърватия*[50].

Миланският духовник **Пиетро Казола** прави изключително пълно представяне на Рагуза (Дубровник), което обхваща всички области от живота на града и населението му.

Подробно се спира на плана на града, описва крепостните стени и кули, къщите и градините, църквите и манастирите в града и околността; подробно обрисува украсата на храмовете; разглежда обичаите на славяните в

---

[49] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 20.

[50] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 64; The Pilgrimage of Arnold von Harff, 76–77.

Далмация, дава сведения за външния вид и облеклото на мъжете и жените; за поминъка им – производството на вино и зърно, строежа на кораби в Арсенала. Специално се спира на водоснабдяването; отбелязва подробности за владеенето на латински език от населението, посочва любезността и гостоприемството на местните жители; разглежда модела на управление на града; говори за данъците, които плащат дубровничани на османците и на унгарците.

По отношение на разположението и плана на града, както и на защитните укрепления на Рагуза Казола пише следното: *По размерите си градът е красив във всяко отношение. Той е разположен на крайбрежието и укрепен със здрави стени, особено откъм сушата. Споменатите стени са 24 стъпки дебели, както ми казаха. Аз ги измервах на различни места и те не надвишават 20 стъпки, но може би това се дължи на факта, че мерките, които използвах, са по-големи от другите. Има много кули на стените и една в ъгъла към континента, по-голяма от другите. Аз изкачих въпросните стени. ... От кулата разположението на споменатия град можеше да се види много добре. Споменатият град на мен ми изглежда, че е триъгълен. От две страни се мие от морето, от другата страна, която е към сушата, има висока планина, а в средата е равно. Една улица започва от портата, през която се влиза от пристанището и върви по протежение на града до портата, където се намира францисканският манастир. От двете страни на тази улица има различни видове магазини. Всичко останало в споменатия град ми изглежда хълмисто. Къщите са красиви на вид, те са многобройни и близко разположени една до друга, така че не би могло да бъде добавено нищо*[51].

Във връзка със защитните съоръжения на Дубровник Казола отбелязва съществуването на *кастел извън града, на някакъв малък хълм близо до морето. Не знам за какво го използват, нито разбрах как могат да получат помощ за града, ако при нещастно стечение на обстоятелствата бъде превзет с обсада. ... Те сменят Управителя на кастела ежедневно не по волята на народа, а според желанието на Управителя* [на града]*, който е в момента. Също така е поставена стражa на хълма, който доминира града откъм сушата*[52].

Миланецът дава сведения за типа на управление в Дубровник, модел, зает от Венеция. *За размерите си споменатият град има красив дворец, постоянно обитаван от Управителя, наричан Капитан* [Ректор]. *Вътре, измежду другите неща, има красива зала, построена по подобие на залата във Венеция, където венецианските благородници се събират за Големия*

[51] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, 125–126.
[52] Ibid., p. 129.

Съвет, и е с подобни пейки. Вярно е, че местата за сядане не са така украсени, както са във Венеция за Големия съвет, но така или иначе таванът е украсен със злато и красиво синьо. Също има много украсена зала, където гореспоменатият Управител дава аудиенции заедно с дванадесет мъдри мъже. В посочения дворец има оръжейна, където измежду другите неща те показват няколко качествени оръжия, изпратени им като подарък от Най-Изтъкнатия Владетел, Херцога на Милано[53].

По-нататък Казола разкрива допълнителни подробности за самоуправлението на града: *Синьорията, или свободното правителство на рагузаните, се управлява по следния начин – всеки месец те определят Управител, който живее в двореца като Дожа на Венеция. Той не излиза от двореца през въпросния месец...; ако все пак се наложи да го направи, излиза с 8 двойки пажове пред него и други служители зад него. Има десет Съветници, които винаги присъстват, когато споменатият Управител дава аудиенция, и това, което е разпоредено от Десетимата, е закон. Тези Десетима служат две години и имат секретар, който записва всичко, отнасящо се до държавата. Той е кремонец по рождение и се ползва с голямо доверие*[54].

Събраните впечатления карат италианският поклонник да изкаже мнението, че дубровничани одобряват формата на управление на града. *Те са доволни от Управлението си или Синьорията. Това ми се струва нормално, тъй като те са свободни и не плащат трибут на друг, освен на турците. Този трибут е 20 000 дуката и преди края на годината става 25 000 и това е всяка година. В действителност те са близки съседи. Всяка година също така те пращат подарък от 500 дуката на Краля на Унгария, от когото са защитавани. Аз не открих те да имат някакви други задължения в настоящия момент. Те са заети със строежа на пристанище, което имат намерение да укрепят, и с разширяването на рова на споменатия град откъм сушата. Ще бъде красиво укрепление, когато го завършат*[55].

Както е известно, самоуправлението на града започва към 12. в., като най-старият запазен статут на града е от 1272 г.[56] Дубровник е венецианско владение от 1205 до 1358 г., когато минава под властта на унгарския крал. През 1420 г. се връща отново под властта на Венеция, като фактическата самостоятелност на република Рагуза започва през 1441 г. Републиката, как-

---

[53] Ibid., p. 128. За управлението на Венеция на български виж: Ракова, Сн. Венеция, Османската империя и Балканите (XV–XVI в.), 77–88.

[54] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 131. За управлението на Дубровник виж: Матанов, Хр. Балкански хоризонти. История, общества, личности. Том 1. С., 2004, 162–163.

[55] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 130. За данъка, плащан от Дубровник на унгарците, виж: История на Адриатика. Под редакцията на Пиер Кабан. С., 2012, с. 244.

[56] Матанов, Хр. Балкански хоризонти, с. 162.

то отбелязва и Пиетро Казола, плаща трибут на османците от 1458 г. и на Унгария до 1526 г.[57]

Силно впечатление на миланския духовник прави водоснабдяването[58] на Дубровник, върху което той се спира подробно в своя разказ.

Рагузаните имат акведукт със сладка вода, която идва отдалеч и поради този акведукт те имат 9 мелници на различни места извън града; при влизането в града акведуктът снабдява много места, особено две, където има два обществени фонтана, единият има много чучури при вратата на Францисканския конвент, и другият е близо до пиацата, също с няколко чучура. Хората се събират там, за да си вземат вода. Споменатият акведукт снабдява също и францисканските братя. В посочения град има и много цистерни за събиране на дъждовна вода, която е по-добра за пиене, отколкото тази от акведукта[59].

Миланският пътешественик като цяло прави едно подробно и живо описание на град Дубровник, като разглежда почти всички аспекти на обществения, политическия, икономическия и културния живот на славянското население в Далмация. Поведението на Казола може да се окачестви като граничещо между любознателното и шпионското, особено интересът му към здравината на градските стени и най-вече към самостоятелния бастион пред града, конструкция, която силно напомня бастиона Бурци в Навплион.

Не по-малко любопитно и също доста подробно е описанието на друг поклонник – **Санто Браска**. Той също е силно впечатлен от укрепленията и от водоснабдяването на Дубровник и с възторг описва кулите и фонтаните с бликаща вода в града. *Вторник, 20 юни* [1480], *слязохме и влязохме в споменатия град Рагуза, знатен, много красив и не зле укрепен, разположен*

---

[57] Rapanić, Ž., B. Krekić. Ragusa. – In: Lexikon des Mittelalters (München), Bd. VII, 2002, 399–401; Матанов, Хр. Средновековните Балкани, с. 506, отбелязва, че едва при Мехмед II Дубровник започва да плаща истински харач в размер на 1500 дуката, а за 20 години сумата нараства на 12 500 дуката.

[58] Неаполитанският архитект и инженер Онофрио ди Джордано дела Кава е повикан от Дубровнишкия сенат през 1435–1436 г., за да построи акведукта. Акведуктът доставя вода от основен извор при Шумет на Дубровнишката река и по канал, дълъг 11 700 м до градския резервоар, и тук се разпределя по резервоари и фонтани, между които са Големият и Малкият фонтан на Онофрио. Първият е разположен при Западната порта при манастира на францисканците и сериозно е пострадал от земетресението през 1667 г. Малкият фонтан на Онофрио е при вратата на Арсенала, разположен в ниша, осмоъгълният басейн е с релефи с фигури (putti), носещи зодиакални знаци, в средата има колона с малък басейн с релефни маски, от които шурти вода, заобиколени от изсечена в камъка гъста шума, а над тях има делфини. Скулптурите са дело на Пиетро ди Мартино от Милано. Виж: Croatia. Aspects of Art, Architecture and Cultural Heritage. With an Introduction of John Julius Norwich. London, 2009, p. 149.

[59] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 129.

върху една скала с форма на конха, може да се види, че от единия и от другия край [на конхата] *са хълмове и в средата – равнина, с морето, което се блъска в двата края. Крепостните стени откъм сушата са твърде силни и дебели 24 стъпки, с много укрепени и кръгли кули, измежду които има една в твърде известното място върху ръба, от която могат да се защитават целите споменати крепостни стени и е с големина около 18 брача*[60]*, около която върви водопроводът, който дава вода за целия град, и задвижва девет водници. И измежду другите канали на водопровода има един кръгъл фонтан, твърде хубав, който има отгоре единадесет чучура, от които блика вода, и общо от тези* [фонтани] *има 14, и са толкова добре направени и украсени, че описвайки ги с думи, не е възможно да си ги представим добре, и водата за споменатия водопровод идва от големите планини, отдалечени на 7 мили. ... Този град е много богат и се управлява от народа, спасил се е, като плаща данък на краля на Унгария*[61]*, на крал Феранто*[62]*, на Синьорията на Венеция и на Турчина*[63]*, което е общо 25 000 дуката или там някъде*[64]*.*

Също твърде интересно и пълно е описанието на Дубровник от германския поклонник **Конрад Грюнемберг**. Той, подобно на останалите пътешественици, е впечатлен от укрепителната система на този далматински град, както и от водоснабдяването му с великолепните фонтани, от които блика искряща прясна вода. Спира се и на управлението и на данъците, които дубровничани плащат на турците. *Рагуза е изключително добре защитен град, несравним в сигурността с целия свят. Има силен бастион, кули и два дълбоки рова и между рововете се извисяват силни кули и тук има дебели стени и зъбери, всички построени от дялани каменни блокове. Епископът, който резидира тук, отговаря за цяла Хърватия. Те все още признават Краля на Унгария за свой господар, въпреки че той не е в състояние да ги защити. Именно Великия Турчин подчинил целия регион далече отвъд Хърватия и тук всяка година те плащат на този турски император 25 000 дуката, или невернически гулдени –* [данък] *наречен сераф*[65]*, както и половината от таксата на солта, за да запазят мира и да им разреши да останат християни. Но те имат причина да се страхуват, че няма да*

---

[60] Мярка за дължина, около 60 см.

[61] Унгарския крал Матиаш Корвин (1458–1490).

[62] Фернандо II, крал на Арагон (1461–1516) – по време на управлението му се обединяват Кастилия и Арагон чрез брака му с Изабел Кастилска през 1469 г.

[63] Султан Мехмед II (1451–1481).

[64] Brasca, S. Viaggio in Terrasanta, p. 55, § 27–28.

[65] Всъщност се има предвид плащането на харач. Сераф, сараф – менител, посредник.

останат християни задълго. Те също така трябва да приемат неговата златна монета и неговата яспра[66]*, или сребърна монета...*

Тук има също няколко мраморни фонтана с много статуи и релефи и всякакви видове скъпоценни украси, особено колони, които стоят в центъра на каменна цистерна и от която в два реда чучури [разположени] *един над друг тече прекрасна прясна искряща вода. Тези фонтани могат действително да бъдат сравнени с изворите на планината Либанон, както ги е описал Викентий*[67] (Винсент от Бове, 1190–1264 – доминикански монах, богослов, енциклопедист).

Подробно е и описанието на Рагуза/Дубровник, дело на друг италиански пътешественик – **Антонио да Крема**. В своя *Итинерар* той също се спира на крепостните стени на Рагуза:

И след като настъпи денят, поклонниците започнаха да слизат от галерата. ... Това е хубав град, но няма и две мили обиколка. Разположен е над скала, в чиито основи се разбиват морските вълни. От страната, която е откъм сушата и има една висока планина, земята е обработваема, а откъм скалата, която не е нито кръгла, нито квадратна, в много ъгли са издигнати крепостни стени с дебелина от 4–5 до 8 лакътя[68] *и височина 25–30 лакътя. После, отвъд тази главна стена, има една гирланда*[69] [обиколна стъпаловидна стена] *с отстояние на стъпалата от 9 лакътя. На крепостните стени и на стъпаловидно-обиколната стена се намират 30 високи и яки кули, денем и нощем охранявани от добра стража, във всяка от които е разположен по един хубав, просторен и укрепен ревелин*[70]*. По средата скалата е равна и върви от запад на изток. Северната страна е планинска по дължина, тоест това е страната откъм планината. По същия начин от юг, който е от страната на откритото море, е цялата*

---

[66] Аспра – сребърна монета, първоначално в Трапезунд (1204–1461). По време на Османската империя аспра = акче.

[67] The Story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 58; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt, S. 38.

[68] Cubito – от *лат.* – лакът. Антична мерна единица, от 44,4 см докъм 53 см. (https://en.wikipedia.org/wiki/Cubit).

[69] Гирланда – външна защитна стена на огражденията на градските стени. Battaglia, S. Grande dizionario della lingua italiana. Vol. VI. Torino, 1972, p. 747.

[70] Равелин (ривелин, ревелин) в средновековната италианска отбранителна система е свободно стоящо фортификационно съоръжение, изградено срещу някоя порта (https://it.wikipedia.org/wiki/Rivellino). От 16. в. нататък равелин е укрепление, помощно фортификационно съоръжение с триъгълна форма, което се намира пред крепостния ров, между бастионите (https://en.wikipedia.org/wiki/Ravelin). В Дубровник през 1462 г. е построен свободно стоящ ревелин откъм източната порта, преустроен и подсилен през 1538 г. Travika, A. Dubrovnik. History, Culture, Art Heritage. Zadar, 2015, 46–48. Тук обаче по-скоро се има предвид укрепената къщичка за стражата, която ѝ служи за подслон при лошо време.

пълна с извънредно хубави и достолепни къщи, а улиците, по които се върви откъм планинската страна, са големи и застроени, така че да могат да бъдат изкачени. И тази страна е във формата на кораб или на вдлъбнатина [конха]. *Хубаво и красиво пристанище го обслужва* [града], *което те непрекъснато укрепват*[71].

Да Крема също така обръща внимание на обществените сгради и на прословутия водопровод в този далматински град: *Имат хубави дворци за своите господари и достойни колонади за раздумка и отмора на гражданите. От седем мили далеч докарват водата, която движи 9 мелници и която захранва 2 изобилни фонтана за обща употреба на сушата, чак до манастирите и другите места, докъдето стига. Катедралата им е хубава и е посветена на Възнесението на Богородица. Има също други достойни за споменаване божествени църкви и свети реликви и декорации от сребро с голяма стойност, както ще укажем в съответната глава. Доходът на архиепископа е 1000 дуката. Градът плаща данък на Великия Турчин, чиито граници са на 2 мили оттам, плаща годишно 15 хиляди дуката. И е необходимо да не забавят дори с един миг плащането на данъка – такива са условията на споразумението*[72]. Както видяхме от цитирания пасаж, авторът посочва и политическата ситуация в региона – Дубровник плаща сериозен трибут на османските турци, чиито владения се простират до самия град.

Роберто Сансеверино подробно описва Дубровник/Рагуза, като се спира на любезния прием, на който се радват поклонниците, на богатите дарове, които получават; в детайли обрисува укрепленията на града, пристанището, водопровода с великолепните фонтани, катедралата, богата с реликви и мощи, както и манастира на братята францисканци, където пътешествениците срещат радушен прием. Не пропуска да отбележи и формата на самоуправление на общината, посочвайки, че всеки месец един от „господарите“ поема управлението. От подробните сведения за получените дарове можем да заключим, че жителите на града се занимават с риболов и животновъдство – гледат кози, овце и др., които дават не само месо, но и мляко и сирене. *Когато се доближихме на три мили от града, господарите на този град, които имаха сведения за г-н Роберто и спътниците му, изпратиха да ги посрещне г-н Бартоломео ди Сфондрати да Кремона, техен секретар* [външен секретар] [на господарите], *и да ги дари с прекрасни и твърде големи риби, подарени от името на града. И когато стигнахме до града и спуснахме лодка по водата, въпросният Господар и спътниците му отидоха на разстояние 16 часа, за да им покажат дома на споменатия г-н Бартоломео и на Давид ди Бокатии де Пиасенца, който е канцлер*

[71] Crema, A.d. Itinerario al Santo Sepolcro 1486, p. 41.
[72] Ibid., 41–42.

[вътрешен секретар] *на тази община, които живееха заедно. И като останаха малко време, отидоха да посетят споменатите Господари*[73]. *При които Господари се намираха двамата благородници, които бяха дошли да ги посрещнат на пристанището. И когато влязоха в двореца, намериха споменатите Господари, които се държаха с тях извънредно любезно и ги дариха с ценни лични вещи от името на града и им дадоха всичко онова, което можеха. И като постояха малко заедно, им показаха двореца, който е дом на ректора* [управителя], *който в рамките на 1 месец е най-главен измежду всички Господари и всеки месец се сменя. И този дворец е построен по венециански образец и е великолепен, добре украсен и достоен за всеки добър град. От неговите прозорци, стоейки от едната страна, се вижда пристанището, което като размери е много красиво и добре разположено и има 5 кули, разположени в кръг, тоест на всеки връх на пристанището по една, а в средата – три, които служат на града, и над тях са разположени прекрасни къщи. И след като това го видяха, разпоредиха да донесат много обилна закуска, предварително подготвена. И след като се изяде, взеха разрешение от господарите да си тръгнат, отидоха споменатият Господар и спътниците му в църквата на Богородица да видят съкровището, за което бе разпоредено да им бъде показано. ... И след като си тръгнаха от споменатата църква и бе разгледана по-голямата част от града, който е издигнат над една скала на морския бряг и заобиколен от превисоки планини, но е прекрасен* [градът] *и от страната на морето има стълба с много стъпала, както в Гаета, за да стигнат хората до горните къщи, отидоха в „Св. Франциск“, който е разположен близо до градските стени, които са много здрави и красиви. И след като разгледахме църквата и манастира на св. Франциск, които са много хубави и обект на почит, решиха, че им харесват, и там от въпросната Синьория им бе поднесен много хубав подарък от риба и вино и други. След като всеки от хората се навечеря, отидоха да разгледат другите неща в споменатия град и откриха близо до църквата на св. Франциск църква на св. Клара, до която има прекрасен фонтан, и мисля, че никъде няма друг по-красив. Този фонтан е голям и е построен в кръгла форма* [издигнат] *като трибуна и има 11 чучура, които изхвърлят вода по средата, а на върха има 9* [чучура]. *И е толкова добре направен и украсен, и колкото да се опитва, човек не може да го опише. И водата за този фонтан идва от превисоките планини по водопровод, дълъг 7 мили. И след като видяха тези неща, отидоха да спят в къщата на споменатите г-да Бартоломео и Давид. ... Четвъртък, 25 май, споменатият господин Роберто и другарите му сутринта отидоха да чуят месата в „Св. Франциск“. И след като я чуха, отидоха да разгледат градските сте-*

[73] Sancto Severino, R. Felice et divoto ad Terrasancta, p. 102.

ни, които на някои места са твърде дебели и непревземаеми. Това е така, защото споменатият град, както се каза по-горе, е построен върху скала и за да се изкопае ров пред стените, трябва да се дълбае с голямо усърдие стената с железни инструменти. И тези камъни са твърде здрави и с тях се строят стените. След като видяха това и други неща, отидоха да обядват в „Св. Франциск", където вече бяха подготвили яденето за всички. И като стигнаха дотам, видяха, че споменатите господари им бяха изпратили прекрасен дар от овни, козлета и сирена[74].

Кратко е описанието на Дубровник, дело на **анонимния германски благородник**, пътувал през 1494 г. Той казва за Рагуза, че *е хубав град. И е великолепен, хубав, весел, застроен, има още и хубав манастир*[75] *... от много време е комуна, или община, сега принадлежи на венецианците; преди да се подчинят на венецианците, трябваше да дават годишен трибут на турския император. И тук свършва славянската земя и почва кралство Хърватия. И когато скоро излезе от Рагуза и мине през портата, човек попада в земята на турците, които по това време държат всичко наоколо*[76]. Както виждаме от цитирания откъс, и този поклонник, подобно на останалите, отбелязва конкретната политическа ситуация на Балканите, а именно че турците владеят територии, които са твърде близо до град Рагуза.

Германският поклонник **Бернард фон Брайденбах** също се спира на самоуправлението на Дубровник, като за разлика от останалите, „пропуска" подробности относно укрепителната система и водоснабдяването на града; отбелязва само, че е богат и твърде могъщ. *На разстояние 100 мили от град Зара се намира една друга крепост, наречена* ***Лисина*** (**Лесина, Хвар**)*, която е под венецианска власт в Далмация. Оттук се стига до укрепения град, богат и твърде могъщ, който се нарича* ***Рагуза****, разположен в* ***провинция Славония на Хърватското кралство,*** *където Комуната упражнява властта и не признава чужда власт*[77]. Подобно на други поклонници, и Бернард фон Брайденбах отбелязва, че Рагуза (Дубровник) плаща *трибут на унгарския крал*[78], но също и на османците, като *по този начин се радва на мир с Великия Турчин*[79], *мир, желан от всички смъртни*[80]. Бернард фон

---

[74] Ibid., 104–105.

[75] По това време в Рагуза има два манастира – францискански и доминикански. От текста не става ясно кой точно има предвид авторът.

[76] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, S. 153.

[77] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 27.

[78] Матиаш Корвин, унгарски и хърватски крал (1458–1490).

[79] Султан Баязид II (1481–1512).

[80] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 28.

Брайденбах се спира и на разстоянията – посочва, че Рагуза *е отдалечен от Венеция на 500 мили, пристигайки по най-краткия път*[81].

В неговото *Перегринацио* личат знанията на европееца за географската карта и политическата ситуация на Балканите.

От Рагуза в посока към Корфу, гореспоменатия град, има два града, разположени на 30 мили от Рагуза, от които единият е ***Катера*** **(Котор)**, *а другият се нарича* ***Будва****, където* ***свършва Славония и започва Албания****. Един поток със сладка вода, хубава за пиене, се влива в морето до един град, който се нарича* ***Коцора*** *по своето антично име, но днес италианците го наричат* ***Скутари*** (Шкодра)*, който е отдалечен от морето на 25 мили и е подчинен на Великия Турчин от няколко години*[82]. Шкодра попада в ръцете на Мехмед II през 1479 г., преди това е под властта на венецианците, които плащат на османците по 10 000 дуката на година, за да запазят търговските си привилегии[83].

Основните спирки по албанското крайбрежие за поклонниците са Драч, дн. Дуръс, и Валона, дн. Вльора. Повечето от поклонниците отбелязват, че Валона е под османска власт; градът пада още през 1417 г.[84] За Драч някои от пътешествениците отбелязват античното му име Епидамн. Драч е под властта на Венеция след Четвъртия кръстоносен поход, след това е под властта на Епир, после, през първата половина на 14. в., на Сърбия. След смъртта на Стефан Душан през 1355 г. попада в ръцете на албанската фамилия Топия, а от 1392 г. се връща отново под венецианска власт. Обсаждан е от Мехмед II през 1466, но пада под османска власт едва през 1502 г.[85]

Разказът на германския поклонник Брайденбах продължава с описание на албанското крайбрежие, което се среща сравнително рядко в поклонническите текстове. *Недалече оттук, близо до морето се вижда един град, който по някое време бил разрушен, който се нарича* ***Дурацо*** (Драч)*, подчинен на Венеция, издигнат по времето на Константин Велики. ... На малко разстояние от Дурацо, на крайбрежието, има един друг град, чието име е* ***Лавелона*** (Валона), *под властта на Великия Турчин, град твърде добре укрепен. ... Този град е отдалечен на 200 мили от Рагуза*[86].

На земите и градовете на Албания се спира в текста си и **Санто Браска**. И той отбелязва, че едни от градовете вече принадлежат на турците (Ул-

---

[81] Ibid.

[82] Ibid.

[83] Матанов, Хр. Средновековните Балкани, с. 537; Fine, J. The Late Medieval Balkans, p. 600; Мантран, Р. История на Османската империя, с. 112; Setton, K.M. The Papacy and the Levant, vol. II, p. 328.

[84] История на Османската империя, с. 70

[85] Пак там, с. 124.

[86] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, 27–28.

цин[87], Шкодра, Валона), а други са все още под венецианска власт (Драч). *Сряда, по изгрев, 21 юни, отплавахме ... минахме край град Катаро, Будва и Антивари. И тук започва Албания. После открихме Дулчино* (Улцин) *и Скутри* (Шкодра)*, държани от Турчина. ... Четвъртък, 22 юни, продължавайки нашия път ... и се намираме пред град Дурацо също в Албания, твърде древен град и подчинен на твърде знатната Синьория на Венеция. После ... се откриха планините на Валона, принадлежаща на Турчина, в която Валона имаше 100 платна* [тоест кораба] *на споменатия Турчин*[88].

Друг поклонник, германецът **Конрад Грюнемберг,** също отбелязва албанските градове, посочвайки принадлежността им – на венецианците или на турците.

Минахме покрай град Будва и още един град, наричан Катера (Котор). *Този град лежи на 30 мили по птичи полет* [по права линия] *от Рагуза. И това е мястото, както казват, от което започва Албания. ... Градът Сгатуре* (Шкодра) *лежи на 25 мили навътре в сушата. Венецианците го предадоха на турците, за да запазят мира.*

Също така недалеч от морето, един моряк ни каза, лежи Дурацо (Драч). *Голям, но разрушен град, построен, както казва легендата, от император Константин. Няколко мили по-нататък по брега, на 200 мили след Рагуза, лежи град Ласелона* (Валона). *Той принадлежи на Великия Турчин*[89].

Съвсем накратко, в духа на своя *Итинерар*, **Алесандро Ариосто** също споменава за албанските градове, давайки разстоянията между тях и посочвайки античните имена на някои от тях; също така той лаконично излага последните за него политически събития – мира между Венеция и османците от 1479 г., според който Шкодра, остров Лемнос и Мани в Пелопонес са предадени от християнската република на османските турци[90].

На 40 мили от него [от Рагуза], *край град Катаро* (Котор)*, стигаме в провинция Епир. 18 мили са до град Будва, от който по същия път се стига до Антивари и след още 18 мили се стига до Долценьо* (Улцин). *От който на 20 мили е крепостта Скодра, която сега простонародно се нарича Скутериум. Излизайки оттам, на 40 мили е градчето на Алексий и след 40 мили в същата провинция се стига до град Дирахиум* (Драч)*, някога много*

---

[87] Градът е под властта на албанската фамилия Балшичи през втората половина на 14. в., през 1405 г. венецианците го превземат и остава под тяхна власт до 1571 г., когато попада в ръцете на османците. Rellie, A. Montenegro. Bradt Travel Guides Ltd, IDC House, 2012, 207–208.

[88] Brasca, S. Viaggio in Terrasanta, p. 55, § 29–30.

[89] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 60; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt, S. 42.

[90] За мира между Венеция и Османската империя от 1479 г. виж: Ракова, Сн. Венеция, Османската империя и Балканите (XV–XVI в.), 128–132, както и 250–252 – Приложение 2.

голям град, пълен с полусрутени развалини, където Цезар събрал войските да воюва с Помпей при Фарсала. От Драч се стига до Аполония, която сега се нарича Велона, която е краят на Адриатическия залив и отстои на 80 мили. Оттук е най-краткият път да се мине в Италия. През годината 1479 след сблъсъци с турците венецианците сключили мир, според който предали на турците Шкодра, о-в Лемнос и полуостров Мани в Пелопонес с градовете и хората[91].

В своето описание на албанското крайбрежие **Роберто да Сансеверино** се спира по-специално на Драч, подробно разказва за неговите укрепления и за древната статуя на император на кон, за която пътешествениците предполагат, че е на император Константин Велики.

Събота, 27 май ... се откриха планините на Албания и стигнахме ... Котор, който е един град на синьорията на Венеция, не е голям обаче, но е хубав.

След вечеря, понеже казаният град [Драч] *е твърде древен и има велики и великолепни неща, и ... отидохме да видим руините и искаше г-н Роберто и спътниците да отидат и да видят стените на споменатия град, който е построен на хълм, обаче неголям, близо до брега на морето, което го заобикаля от три страни. И покачени на споменатите стени, които са твърде големи, открихме една статуя на кон от бронз, с един император, който след размисъл* [решихме], *че е император Константин*[92].

Арнолд фон Харф също разказва, макар и накратко, за албанското крайбрежие на Адриатика, като се спира и на албанския език, който е твърде специфичен.

От Регуза до Дулчина (Дулчино, дн. Улцин) *– 100 мили. Това е много хубав малък град, подчинен на венецианците. Намира се в провинция Албания.*

От Дулчина до Дурацо (Драч, дн. Дуръс) *– 70 мили. Това е голям град, разрушен от турците, сега подчинен на Венеция. Този град се намира в Албания, където те също имат свой език, който е трудно да се запише, тъй като те имат също и свои букви в тази страна. Аз записах някои думи от албанската реч, които записах по-долу с наши букви.*

... От Дурацо до Сасено[93] *– 70 мили.*

Ние доплавахме дотам за 5 часа. Това е много хубаво пристанище. Сасено е малък остров на турците. На него има две малки гръцки капели, едната на нашата благословена Дева, другата наречена по името на св. Николай. По това време господарят на турците пуснал някои много хубави

---

[91] Ariosto, A. Itinerarium (1476–1479), 12–13.

[92] Sancto Severino, R. Felice et divoto ad Terrasancta, p. 106. Виж Глава 1 за статуята на император Константин Велики, според легендата основател на Драч.

[93] Остров Сасено (*итал.*), дн. Сазани (*алб.*), близо до Валона.

жребци на паша на този остров. Отляво на пристанището, на сушата, има много хубаво и голямо село, наречено Велона, което има 2000 огнища[94]*. Това село е в състояние да снабди турския император със 700 конници, без да броим пехотата. Над това село има хубав замък на хълма, наречен Кано, който турският император ползва за официална резиденция. При Велона има широка река със сладка вода, наречена Буйона*[95]*, която тече към Турция от север и се влива там в морето. Тя идва от Скутерим* [Скутари], *голям укрепен град, който турският император отне от властта на Венеция преди няколко години. Тук в Сасено има широко пристанище, в което турците винаги държат доста кораби*[96].

Както личи от цитирания пасаж, фон Харф дава много подробни сведения за Валона, която според него има 2000 къщи и е в състояние да осигури 700 конници за османската войска и още повече пехота. Авторът подчертава наличието на удобно пристанище в Сасено, постоянно пълно с османски кораби.

Подобни сведения за албанските земи дава и **анонимният германски поклонник**, пътувал през 1494 г.: *... плават покрай хубави острови с много градове и замъци ... и после стигат един град, наречен Катера* (Котор)*, и друг, наречен Будва. И видяхме един град, наречен Кастел нуово* (Херцег Нови). *И пътуват към Корфу през земята Албания*[97].

Анонимният германски поклонник посочва, че албанските градове са под османска власт, отбелязва доброто пристанище Валона, пълно с турски корби, и пише, че в земите на Албания *лежат много градове и замъци, които всичките са турски. И видяхме един град, наречен Долсинга* (Улцин)*, който е прекрасен, хубав и напълно застроен. ... после една планина Сасина или Сасейна* (Сасено) *и до това лежи един град, който се нарича Вилана* (Валона)*, който е на турския император, и в този град турците имат твърде много големи и малки кораби, галери и нефове и други видове. ... И от Будва до Вилана са 200 мили и видяхме една планина и зад нея лежи град стара Троя* (Круя?). *И в тази планина Сасина нейните хора и народът не са подчинявани никога*[98].

Немският пътешественик **Арнолд фон Харф** продължава своя разказ за западното балканско крайбрежие с описание на островите Корфу, Кефало-

---

[94] Тоест къщи, домакинства.

[95] Река Бояна. Само че Арнолд фон Харф бърка, защото тази река се влива близо до Улцин (Дулчино), не при Валона. Реката е плавателна, макар и да не е твърде дълга – 41 км. Близо да Валона се влива р. Вьоса – на 25 км северозападно от града.

[96] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 65; The Pilgrimage of Arnold von Harff, 78–79.

[97] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, S. 154.

[98] Ibid., 155–156.

ния и Дзанте, посочва замъците и крепостите, разположени там, съответно на Венеция и на османците. *От Сасено до Корфоин* (Корфу) *– 100 мили, преплавахме ги с добър вятър. Това е остров, подчинен на венецианците, и е широк към 180 италиански мили. На този остров се намира град, наречен Корфу, хубаво пристанище, в което ние влязохме. Над този град има два замъка на хълмове, които охраняват града*[99]*. В града се говори гръцки език.*

От Корфу до Модон – 300 мили.

Ние плавахме покрай остров, наречен Шафонийен (Кефалония), *на който турският император има много силен замък. Този остров е на 70 мили от Корфу, и от него ние плавахме към 30 мили покрай остров, наречен Занте, на който има малък град, принадлежащ на Венеция. Разстоянието от Занте до Модон е 200 мили*[100].

За Корфу споменава в текста си и **Феликс Фабри**, който подобно на редица пътешественици говори за остров Газаполи или Касаполи, като според съвременната идентификация на мястото става въпрос за село Касиопи, разположено в североизточната част на остров Корфу, където има запазена крепост и е имало манастир[101]. *След дълго плаване акостирахме на остров Газаполис, вятърът утихна. ... Стигнахме о-в Корфу и влязохме на залез в пристанището на града, което беше* ***пълно с военни кораби****, както ни каза венецианският сенат. Оттук един адмирал с флотата си контролираше морето. После спахме до сутринта. На другия ден лодка ни закара в града, който беше пълен с хора. Между християните видяхме да се разхождат и много турци. След месата, швабските и баварските поклонници си наехме една малка къщичка в предградието, където си готвехме, ядяхме, пиехме и спяхме*[102].

Очевидно на Феликс Фабри прави впечатление наличието на турци сред християнското население на Корфу. Той също така акцентира на венецианския контрол над морето, на множеството венециански кораби в пристанището на град Корфу.

За остров Корфу пише и **Лукино да Кампо**, който описва пътешествието към Св. земя на маркиз Николо III д'Есте през 1413 г. *Неделя, 23 април,*

---

[99] Очевидно фон Харф има предвид запазената до днес Стара крепост, която има две възвишения и е част от отбранителната система на града. От 1383 г. Корфу е под властта на Венеция, като от 1401 г. Републиката формално е призната за суверен на острова и той остава в ръцете на Серенисимата до френската окупация през 1797 г. Ракова, Сн. Венеция, Османската империя и Балканите (XV–XVI в.), с. 95.

[100] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 66; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 79.

[101] Крепостта е византийска и днес е реконструирана. Църквата, посветена на Св. Богородица, е изгорена до основи от турците през 1537 г., построена е отново в края на16. в.

[102] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 21.

Пасха, плавахме към Корфу. На остров Корфу, в едно пристанище, наречено Св. Богородица от Касаполи (дн. Касиопи)*, хвърлихме котва и отидохме на сушата в църквата на Богородица, и ... после отидохме да видим една крепост, наречена Касаполи, много красива, но обезлюдена заради една змия, която обитавала тук и загробила цялата страна.*

Понеделник, 24 април, отидохме в Корфу, отдалечен на 18 мили, където намерихме една галера, от тези, които охраняват, която посрещна Господаря[103].

Този твърде любопитен разказ за змията, но този път спомената като дракон, откриваме и в текста на **Конрад Грюнемберг**, който гласи: *В неделя посетихме споменатата църква на Св. Богородица. Тя стои до едно полусрутено градче, което е напълно изоставено. Там няма нищо друго, освен няколко монашески килии около църквата. Жителите на града убили дракон, чието леговище било на скалиста планина наблизо. ... Турците наричат църквата Касаполи*[104].

Подобен текст има и в *Итинерара* на **Уилям Уей**, английски поклонник в Св. земя през 1458 г. Само че в неговия текст съществото, прогонило хората, не е змия или дракон, а крокодил. *Стигнах най-накрая до Касопе* (Касиопи)*, което е вила, разрушена от крокодил. Там има параклис на блажената Мария* [Богородица] *и светилник, горящ през цялата година, а само веднъж се пълни със зехтин. В четвъртия ден на юни стигнах границите на Корфу, а оттам до Туркезам* (?)[105].

За Корфу разказва в своя *Итинерар* и **Анселм Адорно**. Той също посочва, че единственият град на острова носи същото име – Корфу, което остава непроменено и до днес. Споменава, че островът е венециански и е твърде скалист, но плодороден и богат.

Остров Корфу е твърде скалист. Той е разположен на входа на залива на Венеция, както древните са наричали Адриатическо море. Този остров, който принадлежи на венецианците, е твърде плодороден и богат. Той има един-единствен град, който носи името на острова и има площ и разположение като това на Модон. От Корфу можем да видим планините на провинция Албания, която е твърде малка по площ и обиколка. Нейното население не е богато, но е коварно, то говори свой собствен език. Албания принадлежи цялата на Великия Турчин, с изключение на няколко града, които венецианците владеят[106].

---

[103] Dal Campo, L. Viaggio dil marchese Niccolo III d'Este al Santo Sepolcro 1413, p. 43.

[104] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, 60–61; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt, S. 43.

[105] Way, W. Itinerarium peregrinacionis (1458), fol. 35. Вероятно под *Туркезам* се имат предвид земите под властта на турците.

[106] Itinéraire d'Anselme Adorno en Terre Sainte (1470–1471), 376–377.

В края на 14. в. **Николо да Мартони** споделя своите наблюдения за остров Корфу.

Към 9 часа във вторник, 20 число от месец април [1395]*, ние пристигнахме в пристанището на Корфу. Корфу е хубав остров, който има обиколка от 160 мили. Някога е принадлежал на краля на Неапол*[107]*, но сега негови господари са венецианците. Градът е издигнат в един ъгъл на острова. Това е голям град и аз мисля, че е голям, колкото град Theanum* (?)*, но в по-голямата му част има полуразрушени къщи и изключително тесни улици. Разположен е близо до морето и има две пристанища. Вътре в града има две крепости, стъпили на две високи скали, които отстоят помежду си на един изстрел с лък. Отвън тези укрепления изглеждат много красиви и са добре охранявани. Извън самия град има един burgum, където живеят много хора. Там има много таверни и странноприемници*[108].

Много лаконично, но пък съдържателно е сведението за Корфу на **анонимния германски благородник**. Той споменава, че *остров Корфу е плодородна земя*[109]*,* и разказва, че Корфу, *който е един хубав град, и много приятен, и лежи на морето, и има два много силни замъка, лежащи един срещу друг. И градът лежи между двата замъка, което е истинска гръцка земя, по това време подчинена на венецианците и отдалечена на 100 мили от Валона и на 300 мили от Рагуза, и пътят между Венеция и Корфу е 800 мили*[110].

Следващата ключова спирка по пътя на западните поклонници към Св. земя е Пелопонес и преди всичко град Модон. В своята *Liber peregrinationis ad loca sancta* **Николо да Мартони** се спира накратко върху двете основни венециански крепости в Морея – Модон и Корон, които са под властта на Серенисимата от 1206 г.

Следващия ден, петък, 3 юли същия индиктион, привечер видяхме планините на остров Сапиенция. Няма нищо върху острова, освен малък форт на възвишението, в който има гарнизон за защита на Корон и Модон; последният лежи на разстояние 3 мили от остров Сапиенция. Корон лежи по-нататък във вътрешността, на 40 мили от Модон. Венецианците управляват тези територии. Преди това този район е бил под властта на краля на Италия, който ги дал на венецианците, за да защитават тази

---

[107] Островът е под анжуйско-неаполитанска власт от втората половина на 13. в., а през 1386 г. е превзет от венецианците. Тази придобивка е потвърдена през 1402 г., когато Ладислав Неаполитански (1390–1414) продава правата си над острова на Венеция за 30 000 златни дуката. Fine, J. The Late Medieval Balkans, p. 428.

[108] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 621; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, 665–666.

[109] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, S. 157.

[110] Ibid., p. 155.

част от морето като подкрепа за други съседни части на Романия. Той направил това заради мародерстващите сарацини. И под същия претекст венецианците остават във владение на тези територии[111].

По време на поклонничество до Св. земи през 1483–1484 г., връщайки се през Пелопонес, **Феликс Фабри** посочва, че приближават *към бреговете на **Ахая, или Пелопонес, или Морея**, и трите имена са за една и съща област. Ахая притежава една предпланина, наречена **Малеа**, издигаща се на 50 мили на вътре в морето*[112].

Продължавайки описанието си, **Феликс Фабри** се спира на Модон, подробно разказва за укрепителните му съоръжения, отбелязва, че:

Той се намира в провинция Ахая, в която има много градове, които турците са превзели ... измежду всичките Модон е най-старият град, за който говори още Тукидид в Гръцка история в речта на Бразидис в кн. 4. ... Цяла Ахая от 1204 година става венецианска и Венеция досега я владее. Градът е голям и много добре укрепен както откъм морето, така и откъм сушата. Градът е епископско седалище, скромна църква, злощастен клир, разделен народ[113].

В поклонническото описание на **Бернард фон Брайденбах** откриваме твърде интересни сведения за този южен полуостров на Европа – Пелопонес, от края на 15. в. В разказа за един от най-важните градове на Морея, Модон, пътешественикът споменава бегло за укрепленията му, посочва, че Морея била плодородна и богата страна:

*... останахме един ден в **Модон.** ... Градът Модон е солиден и добре укрепен, намира се в Морея, под венецианска власт, и е отдалечен от Корфу на 300 мили... Някога Морея е била плодородна и процъфтяваща страна, заобиколена отвсякъде от море, с изключение на един Истъм, който я свързва с **Турция**, който турците много често преминават и опустошават тази страна и я покоряват, с изключение на Модон и някои малки скалисти места, които са под венецианска власт. Модон е град, разположен в Ахая, на континента, близко до територията на турците*[114]. Брайденбах разкрива и политическата обстановка в Пелопонес, посочва, че османците опустошават цялата област и владеят някои крепости, а други са в ръцете на венецианците.

Описанието на Пелопонес продължава по следния начин: *В Морея, отляво, между Модон и Корфу, има един град, укрепен и заобиколен от стени*

---

[111] Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 579; Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 609.

[112] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 271; Fratris Felicis Fabri Evagatorium,III, p. 314.

[113] Fratris Felicis Fabri Evagatorium, III, p. 338.

[114] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 29.

и подчинен на турците, и се нарича ***Аркадия*** (дн. Кипариса). *В центъра си има един хубав кастел и е отдалечен от Модон на 50 мили. Недалече има и друг град, който се нарича* ***Корона*** (Корон) *и е отдалечен от Модон на 18 мили и той е в турски ръце. После има друг град, наречен* ***Наполи да Романия*** (Навплион), *който е отдалечен на 200 мили от Модон и на 100 от* ***Камелиане*** (Каламата), *после е* ***град Малвазия*** (Монемвасия), *която е отдалечена на 30 мили от Камелионе, заедно с кастела е под венецианска власт. После един друг град,* ***Саксемилио*** (Хексамилиона)*, отдалечен на 150 мили от Модон. Няма други градове в Морея*[115].

Кратко споменаване за градовете в Пелопонес и тяхната принадлежност – съответно на венецианците или на турците, срещаме и в пътеписа на **анонимния германски благородник**, пътувал до Св. земя през 1494 г. *И в тази земя Морея лежат 5 града и много великолепни замъци. И* ***Модон*** *е шестият град и е главен град и е на венецианците.* ***Аркадия*** *е на турците, и има в този град един замък, третият е* ***Наполи ди Романия****, на 200 мили от Модон, четвъртият се казва* ***Малмозия*** (Монемвасия)*, който е на венецианците, петият е* ***Саксемило*** (Хексамилиона)*, на 100 мили от Модон, и последен е* ***Караон*** (Корон)*, на 20 мили от Модон и също е на венецианците*[116].

Интересни сведения откриваме в текста на нидерландския благородник **Йос ван Гистеле**, който, както вече споменахме, пътува в периода 1481–1485 г. В глава VIII, 19, на творбата му е разказът за Модон. Холандецът, подобно на другите западни пътешественици, се спира на укрепителните съоръжения на този венециански град, посочва, че Модон има здрави стени[117].

От особен интерес са сведенията на **Жорж Лангеран**. За Модон Лангеран пише следното: *Вторник, четвъртия ден на месец юли, пристигнахме в пристанището на споменатия град Модон, който също е в страната на гърците. Този ден отидохме да ядем в него; градът е добре укрепен и добре снаряжен с артилерия. Обграден е от море от двете страни, а от третата е суша. ... Улиците на този град са по-големи от улиците на градовете, които видях след тръгването ми от Венеция. Откъм сушата те* [жителите] *добре са го укрепили. Има рововe-канали и на някои места – двойни рововe с формата на ведро, много дълбоки. От тази страна има предградие, в което живеят много евреи. От тази страна има и голямо предградие, което също се затваря* [т.е. оградено]. *И в това предградие поклонниците могат да намерят по-добра храна и по-добро пиене, отколкото в града*[118].

---

[115] Ibid., p. 30.

[116] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, S. 160.

[117] Zeebout, A. Tvoyage van Mher Joos van Ghistele (ed. R.J.G.A.A. Gaspar). Hilversum: Verloren, 1998, p. 389.

[118] Voyage de Georges Lengherand, p. 99. Изказвам специални благодарности на колегата доц. д-р Пенка Данова за българския превод на този откъс.

Твърде любопитно е описанието на Модон, дело на друг германски поклонник – **Конрад Грюнемберг**, който разказва за смяната на венецианския управител и, разбира се, не пропуска да отбележи и политическата действителност – османското присъствие в региона.

Днес, събота, първия ден на юли, ние пристигнахме пред Модон. Всички поклонници слязоха и отидоха на брега. Това е укрепен главен град, разположен в Морея, с 4 крепости и е подчинен на Венеция. Всъщност цялата земя на Морея принадлежи на Великия Турчин[119].

В деня на Св. Богородица пристигна галера от Венеция, развявайки най-малко десет златни знамена, и 7 тромпетисти непрекъснато свиреха, неколцина барабанисти биеха барабаните си, и те стреляха с аркебузи и оръдия, с леки и тежки едновременно, и ние видяхме много мъже, изцяло облечени в доспехи, да стоят на палубата. Техните щитове и шлемове блестяха и бяха облечени всички еднакво. Те всички изтеглиха своите мечове, вдигнаха ги нависоко и извикаха: Да живее Св. Марко! И всички камбани на Модон биеха, и стреляха с мортири и колеврини. Тогава се появи водач и дзентелумен [gentiluomo (*итал.*) – благородник]*, който щеше да поеме функциите на управител и да управлява за няколко години от името на Венеция. Заминаващият си управител, чийто срок на службата беше изтекъл, отиде да го посрещне. Той го посрещна с големи почести и го съпроводи до крепостта*[120].

Друг германец, който дава сведения за Модон и неговото население, е **Дитрих фон Шахтен**, който пътува през 1491 г. за Св. земя.

На 3-ия ден на месеца пристигнахме в един град, който се нарича Модан (Модон), *и сега е на венецианците, и страната се нарича Морея. Сега Модон е един стар град, не е хубав, но е силен откъм сушата. Точно пред портите е ... земята на турците, затова и градът е напълно укрепен с кули и между тях зад рововете има също много добри оръдия и които са твърде много*[121].

Анонимният германски благородник, пътувал през 1494 г. на галерата *Контарина* към Св. земя, пише за Модон следното: *В 3 часа следобед стигнахме Модон. Аз с моята компания слязохме в Модон, за да се настаним при германските господа, защото те имат една хубава къща. На следва-*

---

[119] След 1458 и 1460 г., в резултат на османските кампании в Морея, под властта на турците падат почти всички градове, с изключение на Монемвасия, Модон, Корон, които остават венециански. Матанов, Хр. Средновековните Балкани, 524–525.

[120] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 64; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt, S. 47.

[121] Röhricht, R., H. Meisner. Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande. Berlin, 1880, Dietrich von Schachten, S. 180; Soulis, G. The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages. – In: DOP, vol. 15, 1961, p. 155.

щия ден останахме в Модон и отидохме този ден на градските стени, които обикалят около града, който е един могъщ град. И в града има голямо пристанище[122].

Твърде занимателен е текстът на миланския духовник **Пиетро Казола**, който оставя подробно описание на крепостните стени на града и отбранителните съоръжения, на етническата общност на евреи; на виното и селскостопанската продукция от региона, на производството на коприна, както и на светите мощи, с които е богат Модон. В тази глава ще се спра на укрепителната система на града, описанието на къщите и резиденцията на местния епископ.

Сряда, 25 юни, стигнахме Модон ... въпреки че наистина няма възможност да се открие тук голям комфорт за поклонниците при настаняването, аз последвах отеца във францисканския манастир, надявайки се на по-добри условия. Но имаше твърде малко – успяхме да намерим едва няколко яйца[123].

Четвъртък, 26 юни, останахме в Модон ... и понеже аз никога не оставах да спя на сушата и винаги се връщах на галерата, придружих капитана до някаква малка църква извън града, която била реставрирана с даренията на моряците. ... След вечеря, виждайки, че той няма намерение да отплава този ден, аз отидох с някои придружители да разгледам гореказания град ***Модон*** *малко по-добре. Казаният град е в равнина. Морето мие стените му и има пристанище, което е в състояние да приеме твърде големи кораби. Има силни стени и подвижни мостове на всяка порта, които са 4 по моя сметка. Те са добре изградени с кули и на кулите и на стените има големи оръдия във всякакъв размер. В посока към вътрешността е много силен и е бил продължително укрепяван. Синьорията е добавила тук голям ров и двойна линия дебели стени и ... добре разположени, когато са били завършени.*

Има голямо предградие, също укрепено със стени. ... Обръщайки се, влязох в града, където не видях къщи или дворци, заслужаващи описание; за неговата големина, има много къщи и са близо една до друга. Мисля, че има малко жители; на най-хубавата и най-широка улица тук къщите изглеждаха затворени в голямата си част, и когато бях на пазара, не видях много хора. Тези, които видях, освен че бяха гърци – на тях също принадлежи Морея, – бяха слаби и грозни да ги гледаш. Голяма част от техните къщи, независимо големи или малки, поне от средата нагоре и фасадата откъм

---

[122] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, S. 160. За населението в Модон подробно виж следващата глава.

[123] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 142.

улицата са построени от дървени греди. Накратко, не видях нищо друго красиво тук.

Катедралата, която е епископска църква, може да бъде присъединена към другите жалки църкви, бидейки лошо поддържани във всяко едно отношение. Аз в действителност не видях епископ, но казват, че бил в града. Неговият дворец, ако е такъв, е разположен пред църквата и входът на този дворец са ред стъпала от твърд камък на пиацата[124].

Има и други подобни богати описания – на защитните съоръжения на Модон, артилерията му, светите мощи, а също и на двете различни социални и етнически групи местно балканско население, както и на техния поминък. Автор на такова описание е германският рицар **Арнолд фон Харф**. Тук отново ще фокусирам вниманието само върху защитните съоръжения на Модон.

Този град Модон е много силен. Този град е подчинен на венецианците, и земята, която му принадлежи, се казва Морея, и се намира близо до Турция. Тук говорят гръцки език и пазят вярата на св. Павел. Но венецианците са основали тук Римско епископство, където службата е по нашия обичай.

...

Така аз открих тук германец майстор-артилерист, наричан Петер Бомбардере, който ми предостави добра компания и приятелство. Той ми показа силата на града и артилерията и е истина, че това е малък град, но мощен. От страната откъм сушата има три предградия с три стени и три рова, изсечени в природна скала, с камъните от която скала те ежедневно строят. Също така той ме заведе около най-вътрешната стена, която е много дебела и е построена от груб камък: в допълнение има крепостен вал около стената, върху който стоят много добри оръдия, големи кралски оръдия[125] *и катапулти. Така ние отидохме по-нататък отвъд портата в първото предградие*[126].

Текстът на **Николо Мартони** от края на 14. в. дава описание и на други части на Пелопонес:

В четвъртък, 8 число от същия месец април, ние стигнахме откъм страната на Морейското деспотство до една хубава земя, която се нарича Постица (Вощица, дн. Егион*). ... На брега на Албанското деспотство има една земя, която се нарича Ветраница* (Витриница) *и която днес е владение на Великия Турчин. ... Същия ден привечер ние стигнахме до една*

---

[124] Ibid., p. 145.

[125] Тежки оръдия (*нем*. kurtauwen, *англ*. carthouns), стрелящи с 48 паундови гюлета.

[126] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, 67–68; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 80, 82.

хубава крепост на брега на Албанското деспотство, която се нарича Непанто (Лепанто) *и се управлява от деспота на Арта. ...*

Същата вечер по здрач пристигнахме в град Патра, където не намерихме нито едно място или странноприемница, за да прекараме нощта – нито дори в църквата на св. Николай, която е притежание на миноритите. Архиепископът на Патра обаче, който беше познат и приятел на господин Антонатиус, ни прие всички в своята резиденция, която беше много хубава. Имаше една голяма зала, която беше 25 стъпки дълга. По цялото протежение на нейните стени беше изрисувана пълната история на разрушаването на Троя. Споменатият архиепископ, който е от ордена на миноритите, господства над речения град, а и над много други земи, подчинени на неговата духовна и светска власт[127].

Подобно на Феликс Фабри, **Анселм Адорно** дава известните наименования за Пелопонес – Морея, Ахая, Романия, и посочва, че това е главна провинция на Гърция. Също така той привежда исторически сведения за управлението на областта Морея, като посочва, че се управлявала от брата на Константинополския император, деспот Теодор Палеолог. Освен описание на Модон, текстът съдържа също така и политически наблюдения и заключения, включително интересен разказ за екзекуцията на един турски шпионин, която се е състояла в този град.

Морея, наречена също Романия, се нарича още Ахая, главна провинция на Гърция. В нея кралете на Гърция имали навика да пребивават и ако не са там лично, канели своите синове или наследници да пребивават там. И така най-последният Константинополски император [Йоан VIII Палеолог (1425–1448)] *я дал на своя брат, деспота* [Теодор II Палеолог, деспот на Морея (1407–1443)]. *Морея е една голяма страна и много плодородна. Морето я заобикаля от три страни, докато от четвъртата, към твърдата земя, която някога се наричала Македония или Атика, се държи от турците. В последната, където се помещавал прословутият атински гимназий, чиито руини украсиха Генуа, както Венеция се разкраси с руините от Троя.*

Великия Турчин [Мехмед II (1451–1481)] *успя да завземе почти цяла Морея*[128]*, с изключение на някои крайморски крепости, които все още държи Венеция, но не се знае колко дълго ще продължи това. Преди всичко венецианците владеят град Модон, където се отбихме на връщане. Той е малък укрепен град, има твърде здрави крепостни стени, доизградени с кули. От страната на сушата има една висока и широка и много силна кула, за да*

---

[127] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 621; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 661.

[128] Морея пада под османска власт през 1460 г. Матанов, Хр. Средновековните Балкани, 524–525; Ракова, Сн. Венеция, Османската империя и Балканите (XV–XVI в.), с. 113.

защитава възможно най-много града. Къщите в града са покрити с керемиди, както къщите в нашите градове. В онзи ден, когато бяхме там, се състоя екзекуцията с удари с пика, или копие, на един турчин, обвинен в предателство. Две години преди това, на същото това място, като видял венецианските галери да наближават турския бряг, той се метнал на кон и галопирал така, че накрая конят бил облян в пот и като стигнал до брега при венецианските галери, слязъл от коня и пред очите на венецианците убил коня, казвайки: Приемете ме, моля ви, искам да стана християнин! Венецианците го отвели с радост в страната на християните. За две години той се преструвал на съвестен християнин и обиколил всички земи на венецианците и се осведомил за всички техни тайни. Работата се разчула и накрая го заловили и отвели в затвор в Модон и бил осъден за шпионаж и убит, както ви казах[129].

Адорно дава сведения и за останалите венециански владения в Морея – Корон, Навплион, Монемвасия. *Венецианците владеят също и град Корон, който е отдалечен на 20 мили от Модон и е малко по-голям и по-укрепен от него. Те владеят още Наполи* (Навплион)*, укрепен град, разположен на сушата. Турците го обсаждали много пъти, но засега напразно поради смелостта на жителите му. Той се нарича Наполи в Романия, за да се различава от Наполи в Сицилия. Венецианците владеят също един малък град, наречен Малвазия* (Монемвасия)*. Владеят още крепостите Майна, Каритена и пристанището Юнк* (Йовис, т.е. Неокастро, на южния вход на Пилос/Наварин)*. Останалото принадлежи на турците. В действителност те държат в цялата страна много повече градове и крепости от венецианците.*

Напоследък, преди няколко години, те превзеха със сила от венецианците Коринт, град твърде голям и забележителен, разположен на една планина, чийто връх е укрепен [т.е. Акрокоринт]. *Някога той бил твърде бляскав. Той е този, за чиито жители ап. Павел пише За братята Коринтяни. Близо до Коринт се намира един друг град, наречен в Античността Галата, защото неговите жители били твърде бели, повече от всички други хора. Гала означава на гръцки това, което означава мляко на латински. ... Тази провинция произвежда великолепни вина, които се наричат вина от Романия. В предната част на тази страна, близо до Модон се намира малък остров, наречен Сапиенца, където моряците обикновено акостират, за да се запасят с провизии и да си вземат пилот* [лоцман][130].

---

[129] Itinéraire d'Anselme Adorno en Terre Sainte (1470–1471), 154–155.

[130] Ibid., 156–157.

Подобен текст за Коринт и Галата срещаме и в *De Itinere Terrae Sanctae liber* на **Лудолф фон Зюдхайм**[131], който осъществява своето поклонничество в Св. земя като капелан (войскови свещеник) на германски благородник в периода 1336–1341 г.

Много е възможно текстът на Зюдхайм да е бил познат и използван (цитиран и копиран) от Анселм Адорно, който пише повече от век по-късно, още повече с оглед на факта, че версията на Зюдхайм е била използвана като пътеводител на поклонниците в Йерусалим. Текстът на Зюдхайм съдържа някои сведения за вътрешността на византийските територии, по-конкретно той описва Пелопонес, споменава Атина и Коринт.

И трябва да се отбележи, че предишната страна Ахая сега се нарича Морея. Каталанците превзели този район от гърците със сила[132]*. В тази страна има красив град, наречен Патрас, където св. Апостол Андрей станал мъченик. Св. Антоний и други светци живели там едно време и произхождали от това място. Недалече от Патра се намира Атина, където едно време гръцкото образование процъфтявало. Преди този град бил твърде важен, но сега на практика е изоставен. В град Генуа няма нито една мраморна колона, нито едно парче обработен камък, който да не е пренесен там от Атина, така както Венеция е построена с камък от Троя. В същата страна Ахая е красивият и много силен град Коринт*[133]*, той се намира на върха на планината и равен на него по сила би било трудно да се намери. Дори целият свят да пожелае да обсади този град, той никога няма да изпита липса на зърно, вино или вода. Св. Павел написал няколко писма до този град.*

Недалече от Коринт лежи град Галатас, до чиито жители св. Павел също писал послания. И ***гала*** *означава на гръцки това, което означава* ***мляко*** *на латински. Жителите на този град са по-дребни* (?) *от другите хора в района поради природните условия на мястото. И този град, който преди бил наричан Галата, сега е известен като Пера*[134]*.*

Кратко споменаване на Коринт или по-точно на развалините на крепостта Акрокоринт откриваме и в *Итинерара* на **Алесандро Ариосто**, който подчертава също и политическата обстановка в район, който е под контрола на османските турци, с изключение на венецианските владения. *Недалеч*

---

[131] Stapelmohr, I.v. Ludolfs von Sudheim Reise...

[132] Каталанската компания (1303–1311), предвождана от Роже дьо Флор, през 1310 г. е в Морея, разбива войските на Атинското херцогство през 1311 г. и за повече от 70 години (до 1388–1390) то става васал на Арагон.

[133] Става въпрос за крепостта Акрокоринт.

[134] Тук очевидно Зюдхайм прави грешка, свързвайки Галата-Пера не с Константинопол, а с Коринт. Stapelmohr, I.v. Ludolfs von Sudheim Reise, p. 100; Paton, J. M. Chapters on Medieval and Renaissance visitors to Greek Lands, p. 29.

оттам е благородният град Коринт на хълма (Акрокоринт)*, чиито развалини поради бури са напълно срутени. Над него и над другите градове в Ахея власта Турчина, с изключение на малкото градове, подчинени на венецианците – Наполи ди Романия* (Навплион)*, Корон, Модон, от които последните 2 са нови градове, разположени покрай брега, през които се пътува за Сирия*[135].

По-нататък Ариосто споменава Атина, Мегара и остров Евбея, като не пропуска да акцентира на факта, че Атина е била център на науката, макар и сега да е в развалини, и също така отново подчертава политическата ситуация в областта – завоеванията на османските турци. *Оттук недалече на брега на Егейско море се виждат развалините на пресветлия град на Атиняните, от който са произлезли учението, доктрината и всички добри изкуства. ... Мегара е също град в Атика, разположен под планината Парнас, под хълмовете близнаци Хеликон и Китерон. ... Друго нещо е остров Евбея, който почти допира континента, като мястото на свързването се нарича Черния мост, който остров преди няколко години с тежка война по суша и море турците взеха от венецианците и все още държат*[136].

* * *

Сериозен обект на интерес за пътешествениците през Балканите е **Константинопол,** бившата византийска, а от 1453 г. османска столица. За съжаление, не са много поклонниците, които минават през вътрешността на полуострова, но въпреки това до нас са стигнали редица твърде любопитни и подробни описания на този забележителен град.

През 30-те години на 14. в., прекосявайки Балканите, германският поклонник **Вилхелм фон Болдензеле**[137] пише следното:

Този проток Свети Георги [Босфора] *разделя Европа от Мала Азия, която е част от цялата Азия. Този проток простонародно е наричан Бука Константинополитана* (Устата), *защото на европейския му бряг се намира най-известният град Константинопол, наричан също Нова Рома* [Нов Рим]. *Този много важен град е построен на най-доброто място в света – има много голямо и чудесно пристанище и е заобиколен от извънредно силни стени. По форма е триъгълен, двете страни опират в морето, третата е откъм сушата. В този град има много църкви, и е имало още повече*

---

[135] Ariosto, A. Itinerarium (1476–1479), p. 24.

[136] Ibid., p. 25.

[137] Grotefend, E.L. Die Edelherren von Boldensele oder Boldensen, 237–286; Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 574; Paton, J.M. Chapters on Medieval and Renaissance visitors to Greek Lands, p. 27.

някога, всички извънредно красиви, с мозайки и мраморни плочи, и забележителни поради тяхната необичайна конструкция. И в същия град има много твърде красиви дворци[138].

За столицата Константинопол германският свещеник от Вестфалия **Лудолф фон Зюдхайм**, пътувал през същия период, разказва следното: *Град Константинопол е великолепно красив и много обширен, има периметър от 8 мили и е триъгълен по форма. По форма и размер той наподобява Рим и от две страни граничи с морския пролив, наричан Св. Георги, докато третата страна опира на сушата. Градът е заобиколен от много красиви неща, император Константин е построил града и му е дал името Константинопол и гърците го наричат Болос* (т.е. Полис, Града)[139].

Друг германски поклонник, този път от края на 14. в., е **Петер Шпарнау,** който отбелязва пътя покрай Галиполи и оттам до Константинопол и Пера. За столицата на Византия той отбелязва: *Константинопол е 20 мили широк и е заобиколен от стени*. Също така, подобно на другите поклонници, се спира на светите мощи, които се пазят в този град.

Любопитни са сведенията за византийската столица и за приема, оказан от Мануил II Палеолог (1391–1425) и неговия син Йоан VIII (1425–1448) през 1421/22 г. на бургундския пратеник **Жилбер дьо Ланоа.** Той подробно описва получените от двамата императори дарове, собствената си роля в преговорите за уния, като също накратко описва разположението на Константинопол.

В това място Константинопол аз открих стария император Мануил и младия император, негов син. На тях им представих скъпоценностите от краля на Англия заедно с писмата за мир от Франция и Англия. И при моето посланичество от страна на двамата крале, касаещо споменатия мир, а също и желанието им да бъде придвижен напред въпросът за унията между двете църкви – римската и гръцката, аз прекарах много дни при казаните двама императори, които бяха заети с посланиците на папата, които бяха там по същия въпрос. Императорите ми оказаха почит и добър прием, съгласно обичаите на гръцката страна. Младият император ме води няколко пъти на лов и в моя чест даде обяд на полето. Старият император ме дари при заминаването с 32 лакти бяло кадифе и нареди да ми покажат тържествено свещени реликви, много от които могат да се видят в града, а други скъпоценни императорът пази при себе си, като свещено желязо от копието на Спасителя и други много почитани реликви. И заповяда да ми покажат чудесата и древностите на града и на църквите. Този град е разположен в триъгълник, лежи на морето и обиколката

---

[138] Grotefend, E.L. Die Edelherren von Boldensele oder Boldensen, S. 238.

[139] Stapelmohr, I.v. Ludolfs von Sudheim Reise, 94–95.

му е 18 мили. И ме дари на тръгване с един кръст от злато с едри перли, в който, в петте му части, бяха вложени реликви – в първата [частица] *от робата на Господа наш Irrisoria, в друга –* [частица] *от савана на Бог наш,* [частица] *от ризата на Богородица,* [частица] *от кости на св. Стефан и св. Теодор. На всяка част има надпис на реликвата на гръцки език. Този кръст, при завръщането си, наредих да бъде сложен в сребърно ковчеже и го дарих на нашата капела „Св. Петър" в Лил и получих благодарение на моя брат монсеньор де Сант опрощение на греховете за период от 7 години и 7 четиридесетдневни поста*[140].

Безспорно едни от твърде интересните данни за Константинопол и неговите околности от края на 15. в. дават двамата флорентински духовници **Бонсиньоре Бонсиньори и Бернардо Микелоци**.

В своите *Мемоари* и в едно от писмата си Бонсиньоре пише: *Най-накрая, на 13-ия ден от месец ноември, потеглихме от Адрианопол и тръгнахме по пътя за Константинопол през всичките прекрасни села между тях. На втория ден пристигнахме в един град, разположен на морето, което обикновено се нарича Мормора* [Мраморно море]. *Този град се нарича Силиурия* (Селимврия, Силиври). *Тръгвайки оттам, на другата вечер, сиреч на третия ден от пътя, влязохме в Константинопол*[141].

Бернардо и Бонсиньоре са настанени в къщата на двамата флорентинци Николо Карсидони и Джовани де Медичи.

През първия им месец в Константинопол Бонсиньоре и Микелоци разглеждат много забележителности. Една от основните забележителности е Хиподромът, където Бернардо копира гръцки надписи и им прави латински превод. Бонсиньоре се възхищава там на змиевидната бронзова колона, на високия 50 стъпки обелиск от египетски гранит с мраморната база на император Теодосий.

Според разказа на Бонсиньоре, близо до Хиподрома е някогашната църква „Св. Марко"[142], в която държат диви зверове, които предизвикват възхищение у Микелоци и Бонсиньоре. *Открих една великолепна църква, която е над хиподрома ... тя е превърната в обор за диви зверове. Там имаше един жираф, но той не беше толкова хубав, колкото онзи, който султанът преди време беше изпратил във Флоренция. Там имаше също няколко*

---

[140] Potvin, Ch. Œuvres de Ghillebert de Lannoy. Voyageur, diplomate et moraliste. Louvain, 1878, p. 65; Гюзелев, В. „Бях в три страни...", 46–47.

[141] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 159, n. 79 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[142] Вероятно става въпрос за църквата „Св.Св. Петър и Марко" в Константинопол, виж: Millingen, Al.v. Byzantine Churches in Constantinople. Their History and Architecture. London, 1912, p. 191.

лъва и няколко леопарда, всичките оковани във вериги, а под сводовете на споменатата църква стояха два големи слона[143].

Обикаляйки из града, пътешествениците разглеждат и много други църкви, гръцки и арменски. Но, разбира се, някогашната „Света София“ е тази, която ги впечатлява неимоверно много.

Що се отнася до основната цел на пътуването – покупката на гръцки ръкописи, отначало Бернардо Микелоци е твърде обезкуражен. Продавачите на книги явно бързо разпознават в негово лице „туриста“ и съответно вдигат многократно цената. В крайна сметка пътешествениците успяват да закупят седемнадесет ръкописа, които струват над 76 златни флорина. Заглавията на тези ръкописи са споменати в писмата и на двамата – Орибазий *За медицината (Collectiones medicae)*, *Речи* на Николай Кавасилас, Генадий Схоларий на латински и Йоан Лествичник са най-необикновените сред тях. Освен това сред кодексите са *Писма* на Василий Велики, Йоан Златоуст, Тома Аквински на гръцки (*Summa contra gentiles*), творби на Аристотел, част от *Corpus iuris civilis,* Елий Аристид.

Арнолд фон Харф оставя твърде любопитно и изключително подробно описание на новата османска столица. Пътувайки от Бурса към Константинопол, фон Харф отбелязва, че *точно пред Константинопол в морето е разположен малък застроен остров на име Галатее* (Галата)*, за който св. Павел пише в своите послания. Тук бяхме подслонени в една странноприемница, наречена Карфазариен* (?)*, където обикновено се подслоняват венецианци и други християнски търговци, тъй като там те поддържат хубав манастир на кармелитките, данъчно задължен на турския император, където ние ходехме всекидневно да слушаме месата.*

На следващия ден преминахме от остров Галата по този малък морски ръкав, един канал, който се нарича Ръкава на св. Георги [Босфора]. *Той е широк, колкото изстрел с оръдие, и води от дясната страна на Константинопол – там, където корабите са наредени един до друг, търговски и военни кораби на турския император, от които там по това време се намираха 800 добре въоръжени с оръдия и други военни оръжия галери, други барки, кораби, каравели, грифони* [фрегати] *и безброй други кораби, всички готови за война*[144].

От посочения текст личи възхищението на германеца от огромната и добре въоръжена османска флота. За разположението и защитните укрепления на бившата византийска столица германският поклонник разказва следното:

---

[143] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 160, n. 90 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[144] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 203; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 238.

Константинопол е много хубав, голям и укрепен град, разположен в триъгълник с една страна към морето, друга към ръкава на св. Георги, трета към сушата.

От единия до другия ъгъл са разположени големи силни кули на половин немска миля една от друга. Така едната страна към сушата е обградена от здрави стени и кули, дебели 16 стъпки, и пред тях три насипни рова, в които по това време тичаше някакъв дивеч. Освен това, той е обграден със здрави стени и кули от двете разположени до водата страни. При все това турският император го е отнел от гърците преди не много години заради тяхното високомерие. На мен той ми се струва непревземаем[145].

Фон Харф отбелязва, че в Константинопол има още два францискански манастира, подчинени (под трибута) на турския император, които *тайно изнасят меси и богослужения без камбанен звън и открита проповед*.

В Константинопол Арнолд фон Харф е повикан от османския султан Баязид II (1481–1512). Макар първоначално да се опасява, че може да бъде пленен, той отива на аудиенцията[146]. На въпросите на султана: кой е, къде иска да отиде и какво прави тук, немецът му отвръща: *Аз отговорих, че съм от Венеция и следвам нашите търговци, тъй като по това време венецианците бяха в много добри отношения с турския император. Немецът ми каза, че неговият господар му казал, че трябва да сменя страните*[147].

Той също каза на немския рицар да ме разведе навсякъде, където искам. С това се разделихме с могъщия владетел и трябваше да прекосим цялата зала на заден ход, за да не обръщаме гръб на повелителя[148].

Съпровождащият го Франк Касан (вероятно е Хасан), немец, приел новата вяра, го развежда първоначално из султанския дворец[149], *за да разгледам обстойно воденето на домакинството, двора и цялата наличност, за което искам да запиша нещо, което видях. Този дворец е много голям и невъобразимо разкошен. Вътре в двореца има три големи площада, на които неговите слуги трябва да се появяват веднъж на ден, с изключение на пе-*

---

[145] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 204; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 238.

[146] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 204; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 239.

[147] Тоест да премине на османска страна.

[148] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 205; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 240

[149] Очевидно става въпрос за двореца Топкапъ – основната му част е построена до 1464, а до 1478 г. са издигнати и околните стени. Виж: Иналджък, Х. Османската империя. Класическият период 1300–1600. С., 2002, с. 80.

тък, който те приемат за тяхната неделя. Когато турският император дава там аудиенция, той изслушва всеки един и упражнява правосъдие[150].

Обиколката продължава с посещение на дворцовата конюшня, където има три дълги разкошни обора, като във всеки един от тях могат да стоят до 400 коня. По-нататък до двореца се намира голяма и много красива овощна градина, в която растат много чуждестранни плодни дръвчета.

Подобно на двамата флорентински духовници Бонсиньоре и Микелоци, и Арнолд фон Харф отбелязва, че константинополски църкви са превърнати в място за държане на диви зверове.

После вървяхме из града и бяхме допуснати в много църкви, които преди време са били християнски, които в момента бяха пълни с диви животни, тъй като там видях десет лъва на вериги, три слона, две газели. Това са животни, които произвеждат мускуса. Видях също диви котки, плъхове, мишки, таралежи и други животни, всички вързани за вериги. Така всяко животно си има гледач, за което той и животното получават всеки ден своята заплата от турския император[151].

Подобен разказ за диви животни в константинополските църкви има и у Джован-Мария Анджолело. Той пише следното: *Има още няколко основни капели край споменатата сграда* [„Св. София“], *които водят към споменатия купол. В тях турците държат слоновете на Великия Турчин, в друга капела – лъвовете, а в трета са въоръженията на Великия Турчин*[152].

От сведенията на Бонсиньори и Микелоци, тези на Арнолд фон Харф и на Анджолело за дивите животни, държани в някогашни византийски църкви, се вижда, че османският султан е отглеждал за развлечение и подаръци за чужди владетели основно лъвове, слонове и диви котки (леопарди у флорентинските поклонници).

Германското описание на Константинопол продължава с крепостта Йедикуле, двореца със седемте кули, построен от Мехмед II през 1457/58 г. и служил като съкровищница, архив и държавен затвор.

После стигнахме до една здрава крепост, която бащата на този турски император е построил за кратко време с пет здрави кули и стени, така че на всеки ъгъл да има кула, а в средата е разположена петата, която е по-висока и по-здрава от всички други, в която лежи неговото съкровище. Едната от кулите има врата, през която може да се влезе във всички кули,

---

[150] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 206; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 240.

[151] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 206; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 242.

[152] Данова, П. Джован-Мария Анджолело и неговото описание на Константинопол, с. 229.

и няма повече никаква врата. Аз видях тази крепост отвън, но не отвътре[153].

Продължавайки своето изследване на Константинопол, фон Харф отбелязва: *След това отидохме на един голям пазар, или площад, който се намира горе-долу в средата на този град, на който имаше три кули. В две от тях се затварят всички подли престъпници, а в другата се затварят господари и благородници, които са извършили престъпления. На този площад се издига кърваво скеле, на което и под което всеки ден осъждат*[154].

Арнолд фон Харф не е спестил и грозната картина на затворите и наказанията, независимо дали виновните са изтъкнати люде, аристократи, извършили престъпление срещу императора, или обикновени криминални престъпници.

Няма ден през времето, което прекарах там, в който да не осъдят петима или шестима души. Един обесен или прободен, друг разчленен или с отсечена глава, тъй като турският император упражнява много строго наказателно право във всички свои земи, така че никой не бива да убива другиго [под страх от] *смъртно наказание и отнемане на имуществото. Аз често виждах също велики господари и други, които бяха подкарвани по улиците и към града голи с остри пръчки и всички бяха със забодени ножове за хляб през дрехите, между кожата и плътта. Бях информиран, че те са извадили меч да убият друг човек, но не са го улучили. Защото, ако бяха наранили някого, щеше да е свършено, освен това смъртта или животът и имуществото биха зависили от милостта на господаря, пък бил той дори и синът на императора*[155].

В описанието на града по-нататък германецът се спира на рибния пазар. *Под това бесило е големият и превъзходен рибен пазар, защото там ежедневно се предлага за продан жива и мъртва риба както от сладки, така и от солени води*[156].

За него, както и за всички християни от тогава и до днес безспорен интерес представлява посещението на едно от незабравимите архитектурни чудеса на византийската столица – църквата „Св. София“. Разказва подробно за нейната архитектура, външна и вътрешна украса, спира се на османските обичаи, лишили този храм от изображенията на светци.

После отидохме в главната църква, в християнски времена наричана „Св. София“, която сега е мескита (масджид – джамия)*, или молитвен дом*

---

[153] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 207; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 242.

[154] Ibid.

[155] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 208; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 243.

[156] Ibid.

на турския император, в която ме пуснаха с помощта на немския отрекъл се от вярата християнин. Това е неописуемо красива и великолепна църква, построена от християните, горе, долу и отстрани изцяло от мрамор, със скъпи пластики в злато и мозайки вътре. Всички олтари с образите на светците, които са били изградени там по наш начин, са напълно разрушени или изпочупени, тъй като езичниците и турците не искат да имат образи в своите църкви, защото вярват и казват, че това било идолопоклонничество. Старият турски император [Мехмед II] *е дарявал за тази църква ежедневно по 500 горящи свещи. Тази църква открай време е покрита с олово. Долу, горе и вътре има 350 врати, които са излети от чист метал*[157].

В разказа му се усеща тъгата на християнина европеец, че в *този град се издигат безброй много разрушени християнски църкви, от които много са направени на езически молитвени домове, а в други са затворени диви животни и птици, които принадлежат на императора*[158].

По време на триседмичния си престой в османската столица Арнолд фон Харф предприема изследователско пътуване. За съжаление, той е описал твърде лаконично своите впечатления от видяното. Заедно с още двама спътници, тримата се отправят на югозапад, за да разгледат градовете и местностите. *Така пътувахме половин ден дотам, където е бил разположен могъщият град Троя, а сега до него беше построено малко градче. След това до Скутари* [Хрисополис, дн. Юскюдар], *Негропонте* [о. Евбея] *и Трапезунд, които всички са били много силни християнски градове, но сега отскоро всички са подчинени на турския император. А направо пред един залив отидохме до планина на име Монте Санкте* [Св. гора – Атон], *на която живеят 14 000 гръцки монаси, наречени колойри* [(*гр.*) καλόγερος – калугери]. *За тук и за споменатите преди това градове и местности може много да се пише, при все това заради краткостта искам да се придържам към правилния път на това поклонничество*[159].

Не по-малко вълнуващо и подробно е едно описание на Константинопол от 30-те години на 15. в., дело на испанския благородник и поклонник **Перо Тафур**. Описанието започва с разказ за околностите на Константинопол, които към този период все още принадлежат на византийците. *Ние заминахме от Галиполи и стигнахме до Мраморно море, което е вътрешно кръгло море от около 8 левги напряко и го наричат Мармора, защото от него идва всичкият мрамор в Константинопол, както за стените, така и за града,*

---

[157] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 208; The Pilgrimage of Arnold von Harff, 243–244.

[158] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 208; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 244.

[159] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 210; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 246.

и принадлежи на гърците. Оттук ние отидохме в градче, наречено Ерегли (Хераклея)*, и до друго, наречено Силумбрия* (Силимврия)*, които две места някога турците позволили, от любезност, на* [византийския] *император да задържи за своя издръжка*[160].

Заминавайки оттук, на следващия ден, по зазоряване, ние видяхме много висока планина, повече от сто мили, и те ни казаха, че това е „Св. София", която е в Константинопол, и ние стигнахме до място на две мили от града, на което останахме тази нощ[161]. Безспорно църквата „Св. София" прави силно впечатление на испанския благородник и естествено той има желание да я разгледа подробно. Както други пътешественици, минали през византийската столица, и Перо Тафур отбелязва формата на Константинопол във вид на триъгълник, а също и здравите и внушителни крепостни стени.

Градът Константинопол е изграден с триъгълна форма, двете му страни са откъм морето, а едната – откъм сушата. Той е много здраво укрепен с крепостна стена, която е голямо чудо. ... Дворецът на императора, изглежда, е бил твърде великолепен, но днес не е така. Той, както и градът изглеждат зле заради всекидневните бедствия. ... Отвътре дворецът е лошо поддържан, освен местата, където обитават императорът и жена му заедно с приближените си, макар и натясно. ... Градът е с много малко жители и е разделен на отделни селища, но най-много от тях живеят до брега на морето. В единия край на града е корабостроителницата, обградена от морето, която изглежда е била чудесна, и дори днес тя е достатъчна като пристанище. Откъм страната на Пера има пристанище, направено от човешка ръка, където привързват корабите (пристанището на Златния рог)[162]. Любопитно е отбелязването от страна на испанския благородник на лошата поддръжка на императорския дворец, както и сведенията за обезнаселяването на византийската столица през първата половина на 15. в., данни, които се срещат и в текстовете на други пътешественици, като Б. Брокиер например (виж текста по-долу).

От същия период – началото на 15 в., е разказът на **Ханс Шилтбергер**, пленен в битката при Никопол през 1396 г. и прекарал близо 30-годишно пленничество из земите на Азия. При бягството си той прекарва извест-

---

[160] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 696; Tafur, P. Travels and Adventures I435–I439, ch. XIII.

[161] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 697; Tafur, P. Travels and Adventures I435–I439, ch. XIII; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler, p. 91; Гюзелев, В. „Бях в три страни...", с. 123.

[162] Марков, Н. Когато всички пътища, 452–454; Тафур, П. Странствия и путешествия, § 180–182; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler, 110–111, 113; Гюзелев, В. „Бях в три страни...", 130–131.

но време във византийската столица и в своя пътепис оставя кратко описание. *За отбелязване е, Константинопол е обграден с околовръстна стена в протежение на осемнадесет унгарски* (?) *мили, а стената има хиляда и петстотин кули. Градът е триъгълен, две трети от града са обиколени от морето. Християните наричат Константинопол Истинболи* [Εἰς τὴν πόλιν – към Града, оттам идва турското Истанбул]*, а турците го наричат Стамбол. Срещу него лежи един град, който се нарича Пера. Гърците го наричат Калата* (Галата) *и неверниците също. Между двата града минава един ръкав в морето* [Златният рог]*, дълъг около три италиански мили и широк половин миля или повече, и от единия до другия град се пътува през морето, защото по суша е по-далече*[163].

От същия период е и изключително занимателният текст на **Бертрандон де ла Брокиер**, който се спира подробно на укрепленията на Константинопол, *много голям и просторен град,* сравнява го с *тривърх щит, от който единият връх опира протока, който наричаме Св. Георги... На юг едната му страна стига чак до Галиполи, като се разтяга много, а другата на север образува пристанищния залив. Казват, имало три големи града, разположени върху седем хълма: Рим, Константинопол и Антиохия. ... Казват също, че този град с трите си части имал осемнайсет мили обиколка. Третата му част – западната – е към сушата. Той е много добре укрепен навсякъде околовръст с твърде яки стени и по-нарочно в онази си част, която е към сушата. Тя е оградена най-първо от край до край – а това са шест мили, както казват – с изкуствено изкопан ров, като се изключи една част при Пера, около двеста стъпки от двореца, наречен Влахерни, чиито ровове сами по себе си са достатъчно дълбоки, защото пред тях има висок хълм. Казаха ми, че някога тъкмо оттук са искали да превземат града. След тези ровове на около шестнайсет или двайсет стъпки има високо и здраво външно предукрепление. След това идват високите градски крепостни стени, които на това място са хубави и здрави*[164].

Градът се състои от няколко села, площта му е по-скоро празна, отколкото застроена. В него има много красиви църкви, като например „Св. София“, която е съборната църква[165].

---

[163] Schiltberger, H. Reisebuch, 45–46; Шилтбергер, Х. Пътепис, с. 76; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 415; Гюзелев, В. „Бях в три страни...“, с. 73.

[164] Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière (Ch. Schéfer), p. 150; Брокиер, Б. Задморско пътешествие, с. 77; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 426; Kline, G.R. The Voyage d'Outremer by Bertrandon de la Broquière, p. 96; Гюзелев, В. „Бях в три страни...“, с. 94.

[165] Le Voyage d'Outremer, p. 153; Брокиер, Б. Задморско пътешествие, с. 79; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 428; Kline, G.R. The Voyage d'Outremer, p. 99; Гюзелев, В. „Бях в три страни...“, с. 96.

Силно вълнуващо е друго подобно описание на Константинопол от същия период, дело на италианския пътешественик **Кристофоро Буонделмонти** в неговата *Liber insularum archipelagi*[166]. Буонделмонти разказва за името на византийската столица, описва укрепителната система на града, формата му на триъгълник, спира се подробно на „Св. София“, като с тъга отбелязва, че въпреки великолепието си, църквата доста е западнала.

Пристигам при злочестия днес град Константинопол, при все че не е остров, и след като дойдохме тук, него малко го проучихме, така че да се стигне до обобщение на нещата, които трябва да бъдат казани. Прочее, градът е наречен по името на Константин, който го свързал с Византион и много го разширил. След това с течение на вековете императорите украсили града с църкви, най-вече Юстиниан, който постановил закони и издигнал „Св. София“ заедно с двореца и Хиподрума. Градът е с триъгълен план и има обиколка 18 мили. От единия ъгъл на „Св. Димитър“ до ъгъла на Влахерна са 6 мили, по която дължина се издигат 110 кули. Оттук [от Влахерна] *следователно са 5 мили чак до т.нар. Златна врата, изключително добре укрепени със стена и предстенни съоръжения, с вал и ров, в който тече вода, и с 96 изключително високи кули в стената. Оттук* [от Златната врата] *обратно до „Св. Димитър“ са 7 мили и 198 кули. В обхвата на тези стени има поле, а от външната страна – старото пристанище Веланга, където гърците, както се разправя, убили лукаво 50 франки, като им дали хляб, замесен с вар, за което свидетелстват безчетните кости чак до ден днешен. И наблизо е корабостроителницата, наречена Кондоскали. И отвъд другата страна бил огромният дворец на Юстиниан с църквата, наречена Нова, чиито мозайки и цялото ѝ изграждане са достойни за изключителен възторг. Нависоко и над морето има огледало с неизмерима големина и всички мраморни постройки, отразени в него, се виждат като прострени в морето близо до така нареченото Малко пристанище на преждеспоменатия император* [Юстиниан (527–565)]. *Също така от огромния дворец чак до „Св. София“ има около 1 миля път сред двойни колони, по който път императорът влизал в храма*[167].

... На север, на разстояние една миля е прекрасният град Пера, на генуезците, който се разделя от Града чрез залив [Златния рог]. *И от това място до Черно море са 18 мили на север през една уста* [пролив], *прекалено тясна, с опасност за влизащите днес кораби, с което, след като разказахме за Града, се връщаме в Егейско море и о. Лимнос*[168].

---

[166] Buondelmonti, C. Liber insularum archipelagi... *Описанието на Константинопол* в това издание е на с. 50, 51, 52, а текстът е билингва латински-немски.

[167] Ibid., p. 50.

[168] Ibid., p. 52.

Интересни сведения получаваме за крепостта Галиполи от бургундския дипломат и пътешественик **Жилбер дьо Ланоа**. Той с подробности описва укрепленията на османската крепост. *Галиполи е разположен на теснината на Румение в Гърция* [т.е. на Дарданелите] *и е един много голям град, неукрепен, има една квадратна крепост близо до морето с осем малки кули, които се възвисяват над един дълбок ров с квадратна форма, и около крепостта има ровове откъм сушата, дълбоки, но без вода, както изглежда, и единствено откъм морето ровът е на по-ниско равнище и е пълен с вода. От дясната страна на крепостта до морето има едно малко добро пристанище за галери и всякакви видове малки кораби. За охрана на това пристанище има една хубава голяма кула на морския бряг. Тази кула е разположена на сушата близо до крепостта, а от другата страна има една стена, направена сред морето, която затваря споменатото пристанище с няколко дълги кола и по средата на тези колове не остава нищо друго, освен един малък вход, през който влизат галерите и няма никаква верига за препречване на входа. И в това пристанище, когато минавах оттам, имаше 4 галери и голям брой малки плавателни съдове за превоз на хора и малки лодки. Там турците държаха най-големия брой свои галери и малки лодки, понеже нямаха никакво друго място за това. Отдясно на срещуположната страна на речения Галиполи вътре в морето, което се нарича тесните на Румения* [Дарданелите], *откъм турската страна има изключително хубава кула* [Азиатската крепост]*, където турците обичайно преминават от едната в другата* [т.е. през Дарданелите]. *На това място най-голямата ширина на морето е 4 мили. И ако някой притежава споменатата крепост и пристанище, турците не биха имали нито едно място за минаване в своята страна и щяха да седят в Гърция като загубени. И от Константинопол до Галиполи са 150 мили и пред споменатия Галиполи има едно място, където морето е доста плитко, където могат да се оставят на котва големите кораби, без да пречат*[169].

* * *

Ще насоча вниманието към конкретни сведения на пътешествениците от края на 15. в. за някои градове по българските земи, които са ключови пунктове по основния сухопътен маршрут между Изтока и Запада през Балканите – т.нар. Диагонален път, или Виа Милитарис (Белград – Ниш – София – Пловдив – Одрин – Константинопол)[170]. Двамата флорентински

---

[169] Potvin, Ch. Œuvres de Ghillebert de Lannoy, 160–161.

[170] Иречек, К. Военният път от Белград за Цариград и балканските проходи. Историко-географска студия. – В: Българска историческа библиотека, 4, 1932, 4, 1–161; Попова, И. Някои любопитни данни на западни пътешественици от 15. в. за градовете по Via Diagonalis.

духовници Бонсиньоре и Микелоци използват Диагоналния път, оставяйки кратки описания на околностите. Те прекарват почти цял месец в Одрин/Адрианопол – от 19 октомври до 13 ноември 1497, когато го напускат на път за Константинопол, минавайки през **Селимврия**.

В *Мемоарите* и в едно от писмата си Бонсиньоре пише: *Най-накрая, на 13-ия ден от месец ноември, потеглихме от Адрианопол и тръгнахме по пътя за Константинопол през всичките прекрасни села между тях. На втория ден пристигнахме в един град, разположен на морето, което обикновено се нарича Мормора* [Мраморно море]. *Този град се нарича Силиурия* (Селимврия, Силиври). *Тръгвайки оттам, на другата вечер, сиреч на третия ден от пътя, влязохме в Константинопол*[171].

Твърде интересни и важни сведения за населението на Балканите и за политическата действителност през 30-те години на 15. в. дава бургундският шпионин **Бертрандон де ла Брокиер**. Брокиер е събрал данни основно за терена и пътищата – реки, мостове, планини, равнини; османски укрепителни съоръжения, брой и вид на войските, начин на рекрутиране; подробно описва и самия Велик Турчин – султан Мурад II (1421–1451), спира се на пълната му власт и методите му на управление; не пропуска също така да отбележи и местното балканско население – гърци, българи, предимно източноправославни християни. *Оттам* [от Одрин] *отидох в* ***Димотика****, доста хубав град с много хубава и голяма крепост на един почти съвсем кръгъл хълм. Тя е много добре укрепена с двойни стени, от едната ѝ страна минава река. Вътре в крепостта има може би четиристотин къщи и една хубава бойна кула, където султанът пазел съкровищата си, както узнах.*

След това отидох в град на име ***Кавала***[172]*, който някога, както изглежда, е бил хубав и добре укрепен град, но който сега е напълно разсипан, както и част от крепостните му стени. В него няма жив човек.*

Оттам стигнах в един град на име ***Правища*** (Елевтеропули, в югоизточното подножие на пл. Кушница/Пангей)*, който някога е бил хубав древен град, разположен на залив, врязан навътре в сушата покрай града и прострял се на шейсет мили чак до Атон, където има много монаси. Градът е обитаван от гърци, ограден е със стени, които на две места са разрушени.*

– In: Mediaevalia, 2, 2012, № 5, 74–87 [Мултикултурното пространство на Балканския град по Долен Дунав и Via Diagonalis] (http://www.anamnesis.info/node/1335)

[171] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 159, n. 79 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[172] Христополис, от XIII в. – Морунец, според Георги Акрополит градът е силно побългарен, името Кавала се появява в нач. 16. в., виж: Иванов, Й. Населението в Югоизточна Македония (Серско, Драмско и Кавалско). С., 1917, с. 9.

Разположен е сред голяма равнина, която стига до Серес и до гореспоменатата планина.

По-нататък стигнах в един град сред полето на име ***Еникьой*** (Ново село – Нимфеа, до Гюмюрджина)*, съграден от турците. Тук спрях да чакам Турчина, който щеше да мине през него*[173].

Сведенията на Бертрандон де ла Брокиер са фокусирани върху търговията в **Одрин**, върху самия Велик Турчин, т.е. Султана, както и върху управлението на османската държава. *От Булгарофигон заедно с пратеника* [Бенедето да Форли, милански пратеник] *пристигнахме в Одрин, много хубав град – най-хубавия, който турците владеят в Гърция*[174]*. Той е твърде голямо,* ***оживено търговско средище*** *с многобройно население. В него султанът пребивава повече, отколкото във всеки друг град в Гърция. Той е разположен на двата бряга на много голяма река на име Марица. В Одрин има множество търговци: венецианци, каталунци, генуезци, флорентинци. Там живее и управителят на Гърция, когото ние бихме нарекли губернатор, който е бил султанов роб* [т.е. румелийският бейлербей Синан бей][175].

Данните на германския рицар **Арнолд фон Харф** са от различно естество – той описва султанския дворец и османското въоръжение, спира се подробно на обичая да се носят християнски камбани от завладените територии, от които се правят оръдия.

От Константинопол до Адрианопол (Одрин) *пет дни път. Това е един много хубав, голям, приветлив град, който се намира на голяма река, идваща от Татария*[176]*. В този град турският император често опъва своя лагер в един много великолепен дворец, в който ние бяхме въведени. Така там видяхме 42 големи медни части* [оръдия], *всяка от които се състои от три парчета, дълги девет стъпки, които се завинтват една в друга. В отвърстието на дулото на друго оръдие си слагам коляното и отгоре моето опънато стъпало. И имат още безброй много други оръдия. Отидохме в друга съседна къща, която беше пълна с цели и счупени християнски камбани, които той беше отнел от християните и беше занесъл там, от които ще излеят дула на оръдия. Както ми беше казано там, когато потегли през море и през планина, за да завладее някоя страна, всеки турчин трябва да донесе със себе си парче от камбана. Когато те се събират от*

---

[173] Брокиер, Б. Задморско пътешествие, 85–86.

[174] Брокиер нарича така Балканския полуостров – основание му дава названието Румелия.

[175] Пак там, с. 84; Гюзелев, В. „Бях в три страни...“, с. 99.

[176] Татария е географски термин, използван в западноевропейската литература от 13. до 19. в. за обширни области от Каспийско море до Тихия океан и от Централен Сибир до Тибет. Населението в тези райони се е занимавало с номадско скотовъдство и се състои от тюркски и монголски племена и народи (https://en.wikipedia.org/wiki/Tartary).

три или четири пъти по 100 000 души, се прави огромна купчина, от която се изливат огромните топове[177].

Италианските пътешественици Бонсиньоре и Микелоци описват **Одрин** по съвсем различен начин. Одрин, столица на османските турци от 1402 до 1453 г.[178], е важен търговски център, основно на сукно, където има флорентински агенти, като например Джовани Джусти, който оказва гостоприемство на Микелоци и компанията му.

Според Бонсиньоре, Адрианопол е сравним с Флоренция. В *Мемоарите* си той пише: *стигнахме успешно в Адрианополи, голям град, богат и знатен, разположен в твърде красива равнина, за която казват, че стигала чак до Дунав*[179].

В града има около 50 джамии, всички с оловни покриви, особеност, която буди възхищение у Бонсиньоре; той е особено силно впечатлен от две от тях, едната може да е султанската джамия на Sitt-Chatun, прославяща жената на Мехмед II (1451–1481), завършена през 1486 г.; втората е голямата джамия с много околни сгради и голям фонтан, построена от Баязид II (1481–1512) между 1484 и 1488 г.

Други забележителности на града, които му правят впечатление, са орнаментираните мраморни фонтани, с обиколка повече от 11 метра [20 разтега], водопроводната система и градината на султана, където на флорентинците е позволено да се отдадат на италианския „спорт“ лов на птици. Бернардо Микелоци се занимава и с друг вид „лов“ – издирване на ръкописи. Според разказа на Бонсиньоре, сред гръцката колония там имало един грък, който притежавал хубава колекция от книги, измежду които много заглавия били неизвестни във Флоренция. Но този грък с неохота им позволил само да разгледат ръкописите, които не били за продан[180].

Бонсиньоре свидетелства за различни аспекти на религиозния живот в Одрин и околните територии. Той разказва за францискански мисионер начело на флорентинската колония в Адрианопол, който всяка година тайно покръствал турски деца. В *Мемоарите* отбелязва: *много ме впечатли един*

---

[177] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 211; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 247; Попова, И. Балканите през погледа на трима западни пътешественици от края на XV век. – In: Bulgaria Mediaevalis, 1/2010, p. 431.

[178] Иналджък, Х. Османската империя, с. 80.

[179] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 158, n. 72 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93. Очевидно тук Бонсиньоре бърка, като слива в едно Тракийската низина с Дунавската равнина.

[180] Appendix № 4 – MSS Ginori-Conti 29, 99, p. 20. – In: Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, 183–184.

фра Биаджо, монах от Ордена на св. Франциск и капелан на флорентинската нация, който всяка година покръства повече от 200 турски деца[181].

Друго селище по пътя през българските земи е Пловдив. За Пловдив[182] германският рицар **Арнолд фон Харф** споделя:

От Адрианопол до Филиполис [Филипопол – Пловдив] *два дни път. Много хубав град, който преди време е принадлежал на гърците. Тогава се е казвал Филипензес, както пише свети Павел в своите послания*[183]. *Тук започва земята Тракия*[184].

Вместо за Тракия, както говори фон Харф, **Бертрандон де ла Брокиер** пък говори за Македония, което може да се свърже с административното деление на българските земи под византийска власт (1018–1185), когато името *България* се отнася за Югозападните български земи, а тема *Македония* обхваща Източна Тракия. Текстът на бургундеца не подминава и тегобите на християнското балканско население, оковано във вериги, превърнато в роби.

Цял ден яздихме покрай река Марица през много хубави места. Преминахме реката със сал. На следния вървяхме през гора по твърде добър път. Напуснахме Гърция и навлязохме в Македония.

Минахме през много красива равнина между две планини, през които тече река Марица. Тя е поне четиридесет мили широка. Из пътя срещнах около петнайсет мъже и най-малко десет жени с дебели вериги на шията. Те бяха наскоро заловени в Босненското кралство при един поход на турците. Двама турци ги водеха за продан в Одрин.

След това пристигнах във Филипопол, главен град на Македония. Градът е разположен сред тази красива равнина, на река Марица. Минава се по мост, околността е много хубава и с голямо изобилие от всякакви храни, добри по качество и евтини. Както някога, така и сега той е доста голям град. Имало е много добра крепост на един хълм, който се издига всред равнината във вид на тесен и дълъг полумесец[185].

На южния му край е бил царският дворец. Показаха ми стените му, които са още запазени, защото той е разрушен, както и голямата крепост. Има още два хълма и малко по-големи от този, където се намирала

---

[181] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p, 158, n. 75 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[182] За средновековния Пловдив и по-специално за 14. в. виж: Данчева-Василева, А. Пловдив през Средновековието IV–XIV в. С., 2009, 170–172.

[183] Тук германският рицар бърка Филипопол с античния Филипи, близо до Кавала, където ап. Павел основава първата християнска община; за нея се отнася *Послание до Филипяните*.

[184] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 211; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 247.

[185] Брокиер, Б. Задморско пътешествие, 97–98.

крепостта, на другия край, малко пò на юг. Къщи има и по хълма, който, изглежда, е бил внушителен. По-голямата част от жителите на града са ***българи****, които изповядват гръцката вяра*[186]. Това подробно описание на долината на река Марица разкрива красотата и изобилието на Тракийската низина, отбелязани са античните останки, посочен е етническият облик на местното население – българи, и неговата религиозна принадлежност към православното християнство.

Три дни след като напускат София, **Бонсиньоре и Микелоци** минават през равнината, която Бернардо бърка с мястото на битката между Цезар и Помпей през 48 г.пр.Хр., тоест с равнината на Фарсала, и на 17 октомври 1497 г. пристигат във Филипопол. В *Мемоарите* на Бонсиньоре се казва следното: *Тръгвайки оттам* [от София]*, на третия ден пристигнахме във Филипополи, град, основан от император Филип, който бил първият християнски император. Други обаче казват, че е наречен на Филип, крал на Македония и баща на Александър Велики. Край този град е* [тече] *реката Хеброс, която днес се нарича Мароца* [Марица]. *В същия град е разположен лагерът на Турчина, който е тръгнал срещу краля на Полша. Там имаше 70 хиляди турци, подредени в чудесен строй*[187].

В писмото си до Николо Микелоци, Бонсиньоре го информира, че *Филипопол е разположен във вътрешността на равнината на 12 мили* [площ?], *антична страна, и е украсен с един дървен мост. За въпросния град се осмелявам да кажа, че някога е бил една трета миля дълъг по суша, но днес може да се каже, че е махала, защото е лишен от стените. Има много хубави джамии, покрити с олово, много антични мрамори се откриват наоколо, а също и огромни гранити, както и някои облицовки на античните стени*[188].

За **Пазарджик** от разглежданите тук пътешественици пише **Арнолд фон Харф**, който се движи по най-удобния път от Югоизточна Тракия към западните балкански земи – Одрин, Пловдив, Пазарджик, Самоков, Дупница, Ълъджа (Кюстендил), Крива паланка, Страцин, Куманово, Скопие и оттам към Венеция[189].

---

[186] Пак там, с. 98; Гюзелев, В. „Бях в три страни...“, с. 110.

[187] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p, 156, n. 69 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[188] Appendix № 4 – MSS Ginori-Conti 29, 99, p. 20. – In: Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, 183–184. За османския Пловдив, джамиите и развитието му виж: Кийл, М. Пловдив (Филибе). – В: Хора и селища в България през османския период, 453–458.

[189] Попова, И. Балканите през погледа на трима западни пътешественици, 432–433; Матанов, Хр. Възникване и облик на Кюстендилския санджак, 55–59, посочва, че по този път се движат османските армии към Западните Балкани, отвеждани са християнските

От Филипопол до Базерсак [Татар Пазарджик, дн. Пазаржик[190]] *три дни път, хубав град, който се намира в* ***Горна България***[191] *и е подчинен на турския император.*

От Пазарджик до Тобиница **[Дупница]** *един ден път, хубав град, покрай който тече река на име Струмонах* [Струма].

От ***Тобиница*** (Дупница[192]) *до* ***Врускабална*** (Скопие[193]) **Кюстендил[194])** *два дни път, много голям, красив град. Минахме през една река на име Вардар. След това се стига до* ***Другата България***[195]*, всичко е под властта на турския император*[196].

От Врускабална яздихме отчасти през нощта, отчасти през деня от един град към следващия чак до Венеция[197].

Да се върнем на пътя **Пловдив – София.**

Според разказа на **Брокиер**, пътят минава през с. Ветрен, възвишението Василица, котловината при Ихтиман, горите по възвишенията между Ихтиман и Нови хан и Софийското поле с р. Искър. *На излизане от Филипопол преминах по мост река Марица и още почти цял ден яздих през равнина-*

пленници и по него се движат западни пътешественици. Осъзнали важното значение на пътя през Дупница, Кюстендил, Скопие, османците строят мост при с. Невестино, Кюстендилско, очевидно с намерение тази пътна артерия да си използва и в бъдеще.

[190] За Пазарджик виж: Кийл, М. Татар Пазарджик. Развитието на един османски град в Централна България, или историята за това, как българите превзеха Горна Тракия без нито един изстрел 1485–1874. – В: Хора и селища в България през османския период, 194–221.

[191] Очевидно Арнолд фон Харф не е добре запознат с географията на Балканския полуостров, наричайки тази част Горна България. Повечето пътешественици посочват, че България се простира до Западна Средна гора и Траянови врата. Виж: Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в., с. 133; Коледаров, П. Народният дележ на „горна“ и „долна“ земя и схващането у българите за единната цялост на своята родина. – В: Македонски преглед, XIV, 1991, кн. 1. Според П. Коледаров *Долна земя* българите наричат югозападните части от родината си, т.е. териториите, които А. фон Харф определя като *Другата България*, докато *Горна България* са земите отвъд Стара планина, към Дунав, докато за фон Харф, *Горна България* е източният дял от българските земи с Пловдив и Тракия.

[192] За урбанистичното развитие на Дупница виж: Матанов, Хр. Възникване и облик на Кюстендилски санджак, с. 61; Кийл, М. Дупница. – В: Хора и селища в България през Османския период, 449–452.

[193] В новото издание на немски на текста на Арнолд фон Харф са предадени само в превод имената на селищата и за Wruskubalna е посочен Юскюб – Скопие. Виж: Rom, Jerusalem, Santiago. Das Pilgertagebuch des Ritters Arnoldf Von Harff 1495–1499. Очевидно основното в идентификацията на Wruskubalna със Скопие е река Вардар.

[194] За Врускабална виж: Глава първа, бел. 79.

[195] Очевидно се имат предвид югозападните български земи, Македония.

[196] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 211; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 247.

[197] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 212; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 248.

та, докато стигнах в подножието на една планина. Преспах в едно село, разположено в планината, до голяма гора. Тъй като преминаването през нея изглежда е било опасно заради живеещите там разбойници и убийци, Турчина наредил всеки, който би желал да се настани там, да бъде свободен. Затова сега по тия места има две села, населени с ***българи****, едното от които е разположено* ***на границата между Македония и България***[198].

Планината е лесно проходима; дължината ѝ е от шестнайсет до двайсет мили [възвишението Василица]. *Когато преминах планината, навлязох в равнината, дълга шест мили и широка две* [котловината между Леща хан – Мирово и Ихтиман]. *След това прекосих твърде красива гора, дълга цели четиринайсет или петнайсет мили* [тогава имало гори по възвишенията между Ихтиман и Нови хан], *а след нея дойдох до много хубава, голяма равнина, отвред оградена с високи планини и доста* ***гъсто населена с българи.*** *През нея надлъж тече река* [Софийското поле и р. Искър]. *И така за три дни път* [от Пловдив до София] *стигнах в голям град, който е най-хубавият в цяла България, на име София*[199].

От разглежданите автори, писали за София, хронологично по-ранен е текстът на **Бертрандон де ла Брокиер**.

И така за три дни път [от Пловдив до София] *стигнах* ***в голям град, който е най-хубавият в цяла България, на име София.*** *Някога София ще да е бил много голям град, което личи по крепостната му стена, разрушена до основи, но сега изцяло разсипан. При него южно има една малка крепост, всред много хубава местност, близо до планината* [Бояна]. *Равнината е дълга около 60 мили и около 10 мили широка. По-голямата част от населението на града и селата е българско. Тук има само малко турци.* ***Всички хора на тази страна имат голямо желание да се отърват от робството****, ако намерят кой да им помогне.*

Когато излязох от София, продължих да яздя през равнината, за която говорих и която се простира на 50 мили. ***Цялата тази земя е добре населена с българи, които са християни от гръцко изповедание***[200]. В този текст бургундецът отново посочва етническия облик на населението и ре-

---

[198] Брокиер, Б. Задморско пътешествие, с. 98, бел. 66. Вероятно с. Ветрен. През 15. в. основният път от Константинопол до Белград върви по̀ на север от днешния, а Ветрен, разположено на изхода на прохода Траянови врата, е село на дервентджии. По отношение границата между Македония и България Брокиер е само частично осведомен. Проходът, известен в историята като *Суки*, *Българска клисура* или *Траянови врата,* при с. Леща хан – Мирово, в древността се смятал за граница между Тракия и Илирик, това била точната среда на големия римски път, през византийската власт това място разделяло темите Македония, т.е. Северна Тракия, и България – западните български земи.

[199] Пак там.

[200] Пак там, 98–99; Гюзелев, В. „Бях в три страни...“, с. 112.

лигиозната му принадлежност – подчертава, че са българи, изповядващи православното християнство. Любопитна подробност е отбелязаната готовност на местното население да се отърве от османската власт, която, както е известно, е факт по време на кампаниите на Ян Хуниади и Владислав Ягело през 1443–1444 г.

София от края на 15. в. споменава в *Мемоарите* си и флорентинецът **Бонсиньоре Бонсиньори**.

На няколко дена път оттам [Ниш] *се намира една друга страна, наречена София, откъдето започва Трачия* (Тракия). *Има също и други хубави страни* [по пътя]*, като от дясната страна е тесалийската планина Олимп*[201]. За съжаление, не разполагаме с подробно описание на град София в този текст, а би било интересно, за да можем да направим сравнение със запазените по-късни описания на днешната българска столица от 16. в. насетне – на Феликс Петанчич, Бенедето Рамберти, Пиер Валон, Антон Вранчич, Ханс Дерншвам.

През 1497/98 г. двамата флорентински духовници **Бернардо Микелоци и Бонсиньоре Бонсиньори** вървят от Адриатическото крайбрежие през вътрешността на Балканския полуостров в посока Константинопол. От Дубровник *осем или десет дена непрекъснато вървяхме през планини, всред които не се намираше нищо забележително, като изключим обстоятелството, че тук-там се срещаха рудници за сребро, които се разработват от турците… Тази част днес се нарича Мурлакия*[202] [Мавровлахия] *и е обитавана от хора, които до един изглеждат като цигани и селяни. После казват, че се влизало в Босина* (Босна)*, но на мене всичко ми изглеждаше еднакво: тоест мисля, че Мурлакия е част от Босина... А най-накрая се намира една твърде добра страна, която се нарича Ниса* (Ниш)*. Казват, че оттам се влиза в Сервия* (Сърбия)*, но на мене ми се струва, че оттам се излиза*[203].

След София бургундският шпионин **Бертрандон де ла Брокиер** продължава своя разказ за **Пирот, Извор, Ниш, Белград**, давайки ценни сведения за природните особености – равнини, планини, гори, реки, за градовете и укрепителната им система, за населението и поминъка, за историята и политическата ситуация на Балканите:

После пък навлязох в хубава планинска местност, лесно проходима на кон, и се озовах в друга равнина, сред която е разположен град ***Пирот****, на*

---

[201] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 156, n. 67 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[202] Вж. Глава 1, бел. 26.

[203] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 156, n. 67 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

***река Нишава**. Градът не е укрепен, но в единия му край има крепост, заградена от едната страна от реката, а от другата – от голямо блато. Градът е неголям, близо до една планина на север. В него има само малко турци.*

От Пирот вървях още малко през планината и свърнах пак към реката, която тече през хубава равнина между две високи планини. В подножието на планината е разположен град, напълно разрушен, със съборени стени, на име Извор [това е крепостта Извор, на нейно място в османския период се създава ново селище – Бела Паланка, *бълг*. Цариброд, дн. Димитровград]. *След планината слязох в хубава местност, оградена от планини, разположена покрай същата река Нишава. Тук има град на име **Ниш**, на реката, която се преминава по мост. Този град бил на сръбския деспот, а преди пет години бил превзет с бой от султана, който го разрушил напълно. Градът се намира сред твърде красива местност, където се сее много ориз. Изглежда в него е имало хубава крепост на брега на реката. От Ниш продължих да яздя през чудесни места, все покрай реката, която преминах на сал, и се озовах сред много хубаво равно и гъсто населено поле, с множество села. След това оставих реката и равнината, навлизайки в планинска местност с големи и гъсти гори. Планините не са много високи и са лесно проходими, но твърде гористи. Стигнах до един град – **Крушевац**, който е на десет дни път от Одрин. Градът е разположен на една миля от **река Морава**, която иде от Босна. Тази голяма река **дели България от Рашка, или Сърбия** – две имена за една и също страна. Преди шест години градът бил завоюван от султана. Той е малък, много добре укрепен, с двойни стени, чиято само горна част с бойниците е разрушена*[204]*. ...*

*Откакто навлязох в Македония, България и Рашка, разбрах, че Турчина призовава войници, т.е. онези, които са задължени да му служат, трябвало да бъдат готови. Когато пренощувахме из някои места, където живеят **българи, които са християни**, те ни казаха, че онези, дето държели коне, за да ходят в поход, не плащали харач. Тия хора много помагат на турците, за да увеличат броя си: някои от тях отивали силом с войската, а останалите плащали петдесет аспри на глава*[205].

И ще завърша с едно лаконично, но съдържателно описание на българските земи от края на 14. в. (1385), дело на **Петер Шпарнау**[206].

И от Константинопол стигнахме в един град, който се нарича Силберпопил [Силиври] *и е на младия император на Константинопол. После отидохме в един град, който се нарича Тринопил* [Адрианопол], *който е*

---

[204] Брокиер, Б. Задморско пътешествие, 99–100.

[205] Пак там, с. 101; Гюзелев, В. „Бях в три страни...“, с. 114.

[206] Röhricht, R. Die Jerusalemfahrt des Peter Sparnau, S. 490.

отдалечен на 4 дена път и е на Амератенс [Мурад I (1362–1389)]. *След още 4 дена ние стигнахме в един град, който се нарича Филепопуло* (Пловдив) *и е на Амератен* [Мурад]. *От Филипопуло ние стигнахме в царство* ***Булгерге*** (България) *и стигнахме в един град, който се нарича Тирнаго* [Търново], *това е най-укрепеният град, какъвто съм видял в тази страна. После от Тирнаго стигнахме в един град, който се нарича Цвиста* (Свищов), *от който минахме през Тирмов* [Дунав] *и стигнахме в земята Галитие* [Влахия], *която има Вайдан* [вероятно има предвид Войводата Дан I (1383–1386)], *и един град, който се нарича Цвиста* [Зимница[207]]. *От Цвиста стигнахме в Прусенарт* [Рошиори де Веде[208]], *после в Нувещад* [Търговище или Питещ[209]], *после в Неркс* [Аржеш[210]], където влизат в *Собинборген* [Трансилвания, Седмиградско], после минават през *Кроне* [Кронщад, т.е. Брашов] *във Ворцеланд* [Бурценланд[, *после в Лангеове* [Кампулунг][211]. По-нататък пътят им води през Херманщад [Сибиу], *Клустербург* [Клаузенбург – Клуж], *Офин* [Буда], *Вине* [Виена], *Праге* [Прага] и оттам пристигат в родината си.

Европейските пътешественици правят относително подробни и на места изключително живи описания на балканските градове от 14. и 15. в. В някои случаи (например описанието на Дубровник от Пиетро Казола, както и описанието на Модон от пътешествениците от края на 15. в.) поведението им може да се окачести като граничещо между любознателно и шпионско. Безспорно е, че някои пътеписи, като тези на Пиетро Казола, Бернард фон Брайденбах, Конрад Грюнемберг, Санто Браска, Антонио да Крема и др., определено излизат извън рамките на традиционната за Късното средно-

---

[207] Приемам идентификацията на Ал. Кузев на втората Цвиста със Зимница, тъй като местоположението ѝ е точно срещу Свищов на румънския бряг на река Дунав. Кузев, Ал. Пътеписни бележки, 68–69.

[208] Тук също се съгласявам с Кузев, който, вероятно следвайки идентификацията на Н. Йорга, свързва Прусенарт или Русенарт с Рошиори де Веде, за разлика от Рьорих, който смята, че става въпрос за Букурещ. Кузев, Ал. Пътеписни бележки, 68–69. Акад. В. Гюзелев посочва Брашов. Виж: Гюзелев, В. България е огромна област и многоброен народ. Земя на блажени. С., 2012, с. 375, бел. 13. Не мога да се съглася с тази идентификация, тъй като в текста си по-долу П. Шпарнау споменава Кроне, което е Брашов.

[209] Călători Străini despre Tările Române. Vol. 1. Bucureşti, 1968, 19–20; Leşano, I. Tradiţia întemeierii Piteştilor – numele oraşului – primele atestări. Restituiri, № 11, Mai 2006. Piteşti, 1388 – 2006, 4–8.

[210] Călători Străini despre Tările Române, 1, 19–20.

[211] Röhricht, R. Die Jerusalemfahrt des Peter Sparnau, S. 490. Ако приемем твърде логичната идентификация на румънските учени на Нувещад по-скоро с Питещ, то с леко объркване в реда на изброените селища, пътят на германските пилигрими е от Свищов през Зимница, Рошиори де Веде, Питещ, Кампулунг, Брашов, Сибиу, Клуж, Буда, Виена, Прага и оттам в родината.

вековие поклонническа литература, в която сведенията за пътя до Светите места са лаконични и схематични, сведени до просто изброяване на населените места, покрай които или през които минават поклонниците. За наше щастие, пътешествениците, предимно от 15. в., водени от любознателност и ренесансов интерес към хората, оставят твърде богато описание на градовете на Балканите.

3.
Църкви и мощи, обичаи и език на Балканите според европейски пътеписни свидетелства от 14.–15. век

3.1. Църкви, реликви и мощи

Повечето от пътешествениците са духовни лица, всички са тръгнали на поклонение към Светата земя. Напълно в духа на епохата и в контекста на тяхното разбиране за света е фактът, че в описанията им преобладават сведенията за църкви и манастири, както и поклонението и почитта пред светите мощи. Почти всички поклонници, които минават през Балканския полуостров – дали с кораб край Далматинското крайбрежие или през вътрешността на полуострова, разказват за църквите и мощите, запазени в Паренцо (Пореч), Ровин(и), Зара (Задар), Рагуза (Дубровник); Модон (Метони), Родос, и преди всичко за византийската столица Константинопол. Ще се спра на някои любопитни примери.

За **Паренцо** (Пореч) пътешествениците отбелязват, че е епископски център, описват църквата **„Св. Никола“**, която се намира на едноименния остров срещу града, както и мощите на **св. Маврций**[1] (**Маурус**) и **св. Елевтериус**[2].

Според германския поклонник **Конрад Грюнемберг,** ***Паренцо*** *е на около 100 мили разстояние от Венеция, той е епископско седалище и двама светци са погребани тук –* ***св. Маврций и св. Лейтериус****. Пред града има манастир, където мощите на* ***св. Никола*** *почиват в мир и вършат чудеса. Манастирът е основан от мараниери, тоест собственици на кораби. Недалеч от него на същата планина се намира висока кръгла кула. Тя е по-*

---

[1] Св. Маурус – първият епископ на Пореч, загинал като мъченик в края на 3. в.

[2] Св. Елевтериус – епископ на Илирик, загинал като мъченик по времето на император Адриан (117–138 г.сл.Хр.).

строена, за да се наблюдава морето за пирати, които могат да навредят на града[3].

На манастира, посветен на св. Никола, разположен на едноименния остров пред Пореч, се спира в текста си и **Санто Браска:** *На 8 юни към 11 часа ... с голяма умора стигаме Паренцо ... и за да се възстановят поклонниците ... престояхме тук до събота вечерта. В този интервал* [от време] *отидохме да посетим църквата на св. Николò, разположена върху една скала* [в морето], *срещу града, място, посветено на всички моряци и твърде прелестно, държано от монасите на св. Бенедикт*[4].

Друг поклонник, **Бернард фон Брайденбах**, правилно ситуира Пореч в Истрия; споменава, че градът е под венецианска власт, че е епископско седалище, и подробно се спира на мощите, пазени там. *Градът* ***Паренцо*** *е разположен в провинция Истрия и е под венецианска власт и отстои от Венеция на около 100 италиански мили. Епископско седалище е и в главната църква*[5] *има запазени множество скъпоценни реликви, които, както следва, посетихме с набожност. Преди всичко в големия олтар почиват* ***светите мъченици Димитър***[6] ***и Юлиан*** [от Анадзарбо][7]*, в един друг олтар пред хора на църквата са* ***мощите на светите девици Берта и Аколита***[8] [Перпетуа и Фелицитас][9]*. В същата църква преди немного време почивали* ***мощите и на светите Мавро и Елевтерио****, но някои генуезци ги отнели и ги пренесли в Генуа*[10]*. Беше ни разказано като нещо сигурно, че въпросните генуезци се опитали да насилят един друг олтар с намерение да вземат мощите на някои светци, но внезапно и чудодейно от този олтар (на който*

---

[3] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 53; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land, S. 32.

[4] Brasca, S. Viaggio, p. 52, § 19.

[5] Ефразианската базилика, построена по времето на епископ Ефразий през 6. в. на мястото на стара базилика от 4. в., която била посветена на св. Маурус. В базиликата има запазени мозайки от 6. в.

[6] Димитър – сподвижник на св. Маурус, местен мъченик от 3. в.

[7] Юлиан от Анадзарбо – християнски мъченик от Истрия, загинал през 3. в.сл.Хр. при преследванията срещу християните по времето на император Деций (249–251), или според православната традиция – в началото на 4. в. при преследванията на Диоклециан (284–305). Светец за католическата, православната и арменската църква.

[8] Според страницата на Ефразианската базилика в интернет, Аколит също е мъченик, един от сподвижниците на св. Маурус (http://www.zupaporec.com/euphrasian-basilica.html. – 20.02.2018).

[9] Перпетуа и Фелицитас – две християнски мъченици (нач. 3. в.). Има запазена мозайка на св. Перпетуа в Ефразианската базилика в Пореч.

[10] През 1354 г. Паганучо Дория, командир на генуезката флота, окупира Паренцо и като военна плячка отнася реликвите на двамата светци и ги поставя в църквата „Св. Матей“ в Генуа, традиционно свързана с неговото семейство.

и днес личат оставените следи) бликнала кръв, при което онези, ужасени, изоставили опитите си[11].

Миланският духовник **Пиетро Казола** също не пропуска да отбележи църквата „Св. Никола“ срещу Пореч и подобно на другите пътешественици набляга на факта, че тези територии са под властта на Венеция: *Ние отидохме да посетим църквата, посветена на св. Николд, построена на скала в морето срещу града. Тя е много красива и е построена от дарения на моряци. Управлява се от двама монаси и от двама светски братя от Ордена на последователите на св. Бенедикт, които имат хубава маслинова гора на споменатата скала, от която идва единственият им доход*[12].

Германският рицар **Арнолд фон Харф** в самия край на 15. в. също като другите поклонници отбелязва разстоянието от Венеция до Паренцо – 100 мили; упоменава също, че градът се намира в Истрия, и набляга на факта, че населението му е славянско, като не пропуска да отбележи и свещените мощи в града: *От Венеция до Паренс (Паренцо) – 100 мили. Паренцо е малък град и е на венецианците. Той е добро пристанище. ... Този град лежи в Истрия и хората тук говорят вендиш, или славянски език. Той е отделно епископство. В катедралата му лежат две свещени тела – на* ***св. Маурус*** *и на св.* ***Леутерий*** [Елевтериус][13].

За запазените в Пореч свети мощи разказва в своя текст и **анонимният германски благородник,** пътувал през 1494 г.: *Земята на Истрия, където лежи Паренцо и други градове като Нови град и още много други градове и замъци, тъй като е земя с много замъци. Влязохме в град Паренцо и посетихме църквите*[14] *и в гробницата там лежи* ***св. Магнус***[15] *и други светци, като* ***Димитър*** *и* ***Юлиан****. И в един друг олтар пред хора лежат мощи на* ***светите девици Берта и Аколита*** [Перпетуа и Фелицитас], *също и преди споменатите двама светци* ***св. Магнус*** *и* ***св. Елефтериус***[16].

По пътя си покрай западното балканско крайбрежие поклонниците често спират и в **Ровин/и/**, Ровиньо, където им прави впечатление катедралата на града, която съхранява **мощите на св. Еуфемия**[17].

---

[11] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 26.

[12] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 118.

[13] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 61; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 72; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 89.

[14] Вероятно Ефразианската базилика, която пази реликви на св. Маурус и св. Елефтериус.

[15] Магнус от Одерцо – италиански епископ от 7. в., светец за Западната църква, основател на редица църкви във Венеция. Вероятно тук става въпрос за св. Маурус.

[16] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, S. 147.

[17] Св. Еуфемия – християнска мъченица от 3. в. (ум. 304 г.), почита се в Източната и Западната църква на 16 септември – датата на мъченичеството ѝ; погребана в околностите на Халкедон. По-късно върху гроба ѝ е построена катедралата, в която през 451 г. се провежда Четвъртият вселенски събор, на който става чудо с мощите на светицата; мощите ѝ са

За мощите на тази мъченица пише и **Конрад Грюнемберг**: *На 15 мили разстояние от Паренцо се намира друг крайбрежен град* ***Зубиня*** [Ровини], *където почиват* ***мощите на девата св. Ефемия***[18].

Според друг германски поклонник, **Бернард фон Брайденбах,** *недалече от Паренцо, отново на морето, има един град, наречен* ***Руфиджина*** [Ровини], *където в една църква е запазено тялото на* ***св. Еуфемия****, девица и мъченица*[19]. На връщане от поклонничеството корабът спира в Ровини и Брайденбах отново отбелязва: *Пристигнахме в Истрия, която е един район от Далмация. Видяхме град Пола и срещу нея влязохме в Рубина* (Ровини) *Слязохме от кораба в град Рубин, който е на един хълм, слязохме за вечерня в църквата на* ***девата св. Еуфемия****. Чухме вечернята, там има една монашеска общност, в преддверието на църквата ни отвориха гроба на св. Еуфемия и видяхме нейното нетленно тяло. Дошла е чудодейно в град Рубина от Халкедон, където станала мъченица, плавайки по вълните със своята твърде тежка гробница*[20].

Друг германец, **Арнолд фон Харф,** отбелязва в своя пътепис: *От Паренцо до Ровиньо, един малък град на венецианците, добро пристанище. От Ровиньо до Св. Андрей. Това е един малък остров* [Св. Андрей, или Червения остров, до Ровини]. *Там на планината има манастир на братята минорити, където лежат погребани мощите на светата дева Еуфемия*[21].

За мощите на св. Еуфемия, пазени в Ровини, пише и **анонимният германски благородник**: *После видяхме друг град, наречен Бебинга* (Ровиньо). *В този град лежи* ***св. девица св. Еуфемия****. После видяхме една църква, наречена на св. Андрей*[22].

Следващата ключова спирка по трасето на корабите покрай Далматинското крайбрежие е град **Зара (Задар)**. Във всички поклоннически текстове се натъкваме на подробно описание на множество ценни реликви и мощи, съхранявани в този адриатически град. И днес град Задар се слави с архитектурните си забележителности, сред които са църквата „Св. Донат“ (ротонда от 9. в.); катедралата „Св. Анастасия“ (базилика в романски стил от 12.–13. в.); църквата „Св. Хризогон“ (романска църква от 12. в.); църквата

пренесени в Константинопол, като според едно предание, през 800 г. саркофагът с мощите на светицата изчезва и доплава до Ровини, където за него е построена катедралата „Св. Еуфемия“.

[18] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 53; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land, S. 32.

[19] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 27.

[20] Ibid., 256–257.

[21] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 61; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 72; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 89.

[22] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, S. 148.

„Св. Симеон“, днес „Св. Стефан“ (базилика от 5. в., преустроена през 12. в.); църквата „Св. Мария“ на Бенедиктинското абатство (от 11. в. и престроявана през 15. в.); францисканската църква и други. Според западните пътешественици от 15. в., в **Зара** се пазят **мощите на св. Симеон[23], пророк Йоел[24], св. Анастасия[25], св. Хризогон[26], св. Донат[27], черепът на Мария Магдалена, черепът на св. Георги.**

В своя пътепис **Мариано от Сиена** пише следното: *На 30-и бяхме в Искиавония* [т.е. Далмация]*, в Джара* (Зара/Задар)*, който е един хубав и голям град, от градски тип е и принадлежи на венецианците. Тук ни бяха показани изтъкнати и красиви реликви, сред които бяха* ***мощите на св. Симеон Праведни****, който получил в обятията си малкия Исус от Дева Мария и казал: Сега освобождаваш своя роб, и е с прескъпа украса; и видяхме мощите на* ***св. Хризогон****, и на* ***св. Анастасия*** *и други свети мощи[28].*

Твърде близки до текста на Мариано са сведенията на **Гаспаре ди Бартоломео** за Зара**:** *На тридесетия ден ... бяхме в Скиавония, където има една красива и голяма страна. ... Нарича се Джара* (Зара) *и е на венецианците. И тук видяхме знатни и красиви реликви, между които* ***тялото на св. Симеон****, който каза Nunc dimictis, с големи украси и големи съкровища, и видяхме тялото на* ***св. Хризогон мъченика и на св. Анастасия мъченицата****, и също други свети мощи[29].*

За богатата на свети реликви Зара разказва в текста си **Габриеле Каподилиста**: *И върху морския бряг на крайбрежната ивица в протежение на три мили е разположена Зара, въпреки че е много малка, има много граждани и търговци; в града са и мощите на славния* ***св. Симеон Пророка****. ... Също така в този град се съхранява и пепелта от тялото на* ***св. Анастасия****[30].*

В пътеписа си **Санто Браска** също отбелязва, че **Зара** е красив и силен град и там се пазят мощите на св. Симеон. *На следващата сутрин се на-*

---

[23] Св. Симеон, според Евангелието на Лука, посреща малкия Исус в Храма, заведен на 40-ия ден.

[24] Пророк Йоел – старозаветен пророк на древен Израел.

[25] Св. Анастасия – християнска великомъченица. Богата римлянка, приела християнското учение от учителя си св. Хризогон, полагала усилия да облекчи мъките на затворниците и бедните, наказана със смърт чрез изгаряне в края на 3. в.

[26] Св. Хризогон – християнски мъченик, живял в Рим по времето на император Диоклециан (284–305). Не се отрекъл от християнската вяра и бил наказан със смърт. Учител на св. Анастасия.

[27] Св. Донат – епископ на Задар от кр. 8. – нач. 9. в.; построява църква, приела по-късно неговото име. Църквата е в предромански стил.

[28] Mariano da Siena. Viaggio, p. 76.

[29] Viaggio di Gaspare di Bartolomeo. – In: Mariano da Siena. Viaggio, p. 145.

[30] Capodilista, G. Itinerario, 166–167, § 8.

мирахме пред Зара, град в Далмация, разположен в равнина, много красив и здраво укрепен град. И тук лежи тялото на св. Симеон. ... Този град се управлявал от народа[31].

Германският поклонник **Бернард фон Брайденбах**, на отиване и на връщане от Св. земя се спира подробно на този далматински град, като посочва съществуването на Стара и Нова Зара и описва мощите на св. Симеон: *Между този град* [Корфу] *и Паренцо, гореказания, се намират различни и важни градове на* ***Славония****. На първо място, един град, наречен* ***Зара****, отдалечен на 100 мили от Паренцо. Там има* ***архиепископство*** *и в главната църква почива старият* ***св. Симеон****, праведен и богобоязлив, който носи в ръцете си малкия Исус, както се казва в Евангелието на Лука. Тук, в големия олтар, е запазено също и тялото на светия* ***пророк Йоел***[32]*. ... И пристигнахме в стария град Зара, и веднага след това в новия град* ***Зара****, където спряхме корабите и влязохме. На следващия ден останахме там, посещавайки църкви и реликви, и в катедралата открихме тялото на* ***св. Симеон***[33]**.**

Друг немски пътешественик, **Конрад Грюнемберг**, определя Зара като столица на Склавония, т.е. на Далмация, и добавя, че е архиепископско седалище. Той изчерпателно описва многообразието от реликви и свети мощи, пазени тук. *На 200 мили от Венеция е* [разположен] *много голям и красив град Зара, столица на Склавония. Той е отлично укрепен и съдържа абатство и множество манастири. Той също така е и архиепископия и република Венеция го е придобила заедно с териториите на крал Венцеслав от Унгария*[34].

Четирима светци почиват в Зара*. Тук е* ***св. Симеон****, който посреща нашия Господ в Храма. Кралицата на Унгария*[35] *е направила красива златна гробница за него. Но св. Симеон отказал да бъде погребан в нея. Така че той лежи отдолу под нея в каменен ковчег, който е изцяло затворен. Църквата има великолепна конструкция. Нейната кула е като дантела, скулптирана от основата. Тук също са погребани* ***св. Доната***[36]*,* ***св. Анастасия*** *и*

---

[31] Brasca, S. Viaggio, p. 55, § 23.

[32] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 27.

[33] Ibid., p. 256.

[34] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 54; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land, S. 33. Вероятно става въпрос за Ладислав Анжуйски, крал на Неапол (1396–1414); по линия на баща си Карл III Анжуйски носи титлата крал на Унгария и Хърватия. През 1409 г. Ладислав продава на Венеция правата си върху Далмация за 100 000 дуката.

[35] Елизабета от Босна – дъщеря на босненския бан Стефан II (1322–1353), омъжена (1353) за унгарския крал Лайош I (1342–1382, крал и на Хърватия от 1342 и на Полша от 1370 до смъртта си през 1382 г.), поръчва на Франческо ди Антонио да Сесто изработката на саркофага на св. Симеон през 1371 г.

[36] Тук Грюнемберг допуска грешка, става въпрос за св. Донат.

св. Хризогония[37]*. Също в Зара е и* ***черепът на св. Георги*** *и* ***пръстът на св. Йоан Кръстител****, с който той посочил нашия Господ Исус Христос. Също тук се намира и* ***ризата****, която Хризогония носила, когато била обезглавена, има все още кървави петна върху ѝ. Също тук е и* ***черепът на Мария Магдалена*** *и* ***част от гъбата****, използвана да дадат да пие* [оцет] *нашият Господ Исус Христос на Истинския кръст*[38].

Грюнемберг продължава с описанието на Зара и околностите, като допълва още подробности за почитта към мощите на св. Симеон. *Напускайки Зара, преминаваш след около 18 мили останките на град, наречен Стара Зара. Някога трябва да е бил хубаво място, но сега са останали само руини. Коварният унгарски крал го е разрушил*[39]*. Всяка година жителите имаха навика да посещават гроба на св. Симеон, който беше на мястото, където днес е Новата Зара. Веднъж, когато тези хора тръгнали да се прибират обратно у дома, кралските люде, маскирани като поклонници, понеже били с поклоннически наметала върху въоръжението си, влезли в града и изклали всичко живо. После като обикновени бандити те изгорили мястото, докато не останало нищо да стои право*[40].

Близо до разрушения град на Стара Зара има манастир на босоногите монаси [францисканците]*, които служат на Св. Богородица. Кацнала високо на планински връх, пред манастира има църква, посветена на св.св. Козма и Дамян*[41].

Пиетро Казола също разказва обстойно за реликвите и мощите в Зара, основно за тези на св. Симеон: *Аз отидох заедно с другите поклонници, според уговорката, в църквата „****Св. Симеон“,*** *където след вечерня се показват мощите на св. Симеон – много забележителна реликва, вероятно най-красивата, която някога съм виждал в Рим или където и да е другаде. Тялото е прекрасно запазено, няма никакви липси нито по лицето, нито по ръцете или по стъпалата. Устата е отворена и на долната челюст няма зъби; аз не бях изненадан от това, защото той е много стар, когато умира. Той е този, за когото Св. Дух казва, че няма да види смъртта, докато вижда Сина Господен, и той е този, който взима на ръце нашия Господ Исус Христос от нашата Богородица, когато е в храма, и който казва*

---

[37] Тук Грюнемберг отново греши, става въпрос за св. Хризогон.

[38] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 54; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land, S. 33.

[39] Вероятно става въпрос за унгарския крал Лайош I Велики (1342–1382), който през 1358 г. превзема далматинските градове от Венеция.

[40] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 55; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land, S. 33.

[41] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 56; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land, S. 35.

Nunc dimittis servum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace, etc. *Ходих няколко пъти да видя реликвата, защото имаше голяма тълпа от поклонници, много хора от града и от селската околност, защото беше празник* [неделя][42]. Миланският духовник отбелязва също така, че тялото е много внимателно охранявано и *Губернаторът на града, венецианец, както казах, пази ключовете*. Казола продължава разказа си за църквата, която *е доста красива, над мястото със светата реликва има една арка, цялата в сребро и по средата на арката има наслов на латински, който една кралица на Унгария е наредила да направят*[43]. По-нататък Казола изброява други забележителности на града, като посочва, че има и *абатство, принадлежащо на Ордена на св. Бенедикт, посветено на* ***св. Хризогон*** *мъченика*[44].

За Зара германският рицар **Арнолд фон Харф** споделя лаконично: *Зара е малък, силен град. Освен това е и архиепископство. В катедралата лежи* ***св. Симон****, и също на високия олтар –* ***пророк Йоел***[45].

За запазените мощи в Зара разказва в своя пътепис и **анонимният германски благородник**, пътувал към Св. земя през 1494 г.:

Дойдохме при Зара, който е един обширен хубав град и има архиепископство там. Влязохме вътре и слушахме меса и бяхме при висшия чиновник и ядохме в града. И след яденето ни показа св. Гробница. Там лежи ***св. Пророк Симеон*** *... после видяхме ... мощите на* ***св. Пророк Йоел****. Тук лежи и* ***прахът на св. Анастасия****, която била изгорена*[46].

Нидерландският пътешественик **Йос ван Гистеле** също споменава за мощите на св. Симеон и на пророк Йоел[47] в Зара и пише за мощите на св. Еуфемия, пазени в Шибеник, за което очевидно допуска грешка, тъй като последните са пазени в Ровини[48].

Интерес представлява текстът на Конрад Грюнемберг, който разказва за катедралата на **Шибеник**[49]: *Те* [неколцина благородници] *дойдоха да ни посрещнат като жест на приятелство и ни поздравиха с добре дошли в техния град Сибенек* [Шибеник]. *Те ни посрещнаха, сякаш им бяхме добри приятели, първо ни заведоха в новозавършена катедрала, чудо, което*

---

[42] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 120.

[43] Ibid.

[44] Ibid., p. 121.

[45] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 63; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 74; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 92.

[46] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, S. 149.

[47] Zeebout, A. Tvoyage van Mher Joos van Ghistele, II, 2, p. 52.

[48] Ibid., II, 3, p. 52.

[49] Катедралата „Св. Яков“ в Шибеник е построена през 1431–1535 г. от Франческо ди Джакомо, Юрай Далматинец (Джорджо да Себенико) и Николо Фиорентино и съчетава успешно готическия стил с изкуството на Ренесанса.

трябва да се види, красиво построена от бял мрамор, украсена със статуи и изображения, прекалено многобройни, за да бъдат описани. ***Мъченик, наречен св. Петър****, почива тук. Ние огледахме църквата старателно*[50].

Следващата голяма спирка по маршрута на поклонниците по Далматинското крайбрежие е **Дубровник,** или според западните пътешественици – **Рагуза**. В запазените текстове от 15. в. е отделено много място на този красив пристанищен град. В Рагуза поклонниците споменават редица свети реликви и мощи – на **св. Власий (св. Влахо)**[51], на **св. Катерина**[52]**, св. Маргарита** [53]**, св. Елизабета**[54]**, св. Урсула**[55]**.**

В своя пътепис **Санто Браска** пише за катедралата на Рагуза[56] следното: *Отидохме първо в катедралната църква, която не е много голяма, но пък е твърде хубава, и тук има една икона*[57]*, цялата в сребро, украсена отгоре с фигури на светци – 18 големи и други малки. И над хора има едно голямо разпятие с Мадоната и св. Йоан по подобен начин* [изработено] *от сребро. Тук има много реликви, всички поставени в сребро… После отидохме в църквата на сан Франческо и сред които братя* [францисканци] *бяхме поласкани и настанени почетно. Преди това ми показаха много реликви, които имаха, сред които са кости на* ***св. Катерина, св. Маргарита, св. Елизабета и главата на св. Урсула,*** *всички обковани в сребро. В целия град има толкова много реликви, че когато има процесия, могат да се украсят 400 духовници*[58].

Германският поклонник **Брайденбах** не пропуска да отбележи църквата, посветена на *св. Биаджо, където се намират черепът и двете ръце на* ***светия мъченик Биаджо*** [св. Власий] *и една сребърна украсена маса*[59].

---

[50] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 56; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land, S. 36. Вероятно става въпрос за катедралата „Св. Яков".

[51] Св. Влас/Власий (ум. 316 г.) – лечител, епископ на Севастия, патронен светец на Дубровник.

[52] Св. Катерина от Александрия – християнска светица и великомъченица (ум. 305 г.).

[53] Св. Маргарита (Марина) (ум. 304 г.) – християнска светица и великомъченица.

[54] Св. Елисавета, според Евангелието на Лука, е майка на Йоан Предтеча и сестра на св. Анна, майката на св. Дева Мария.

[55] Св. Урсула (ум. 383 г.) – християнска светица и мъченица; според легендата е почитана заедно с 11, по-късно 11 000 девици, загинали за вярата. Споменава се за пръв път в надпис от 5. в. в църквата „Св. Урсула" в Кьолн.

[56] Катедралата „Успение Богородично" в Рагуза е построена през 6.–7. в. във византийски стил, през 12.–14. в. е реконструирана в романски стил, а през 17. в. в бароков стил. В нея се пазят мощите на св. Власий – ръка, крак и череп на светеца.

[57] В текста *anchona*, вероятно става въпрос за същата олтарна част, спомената като *majesta* от Пиетро Казола. Виж текста по-долу.

[58] Brasca, S. Viaggio, p. 57, § 28.

[59] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 28.

Друг немски пътешественик, **Конрад Грюнемберг,** също се спира на патронния светец на Дубровник: *Първо посетихме катедралата, красива църква, покрита и украсена много великолепно с мрамор от всякакви цветове, и ние бяхме извънредно възхитени. В тази църква почиват* ***мощите на светия епископ св. Власий****. По време на нашето посещение беше сезонът на жътвата и празникът за освещаване на църквата, така че всички съкровища на църквата бяха извадени на показ, за да бъдат видени от хората. Тук има също* ***малко от дрехата****, в която светецът* [св. Симеон] *внесъл нашия Господ в Храма*[60].

Подобни сведения се срещат и в текста на Роберто да Сан Северино, който също посочва множеството реликви и мощи, съхранени тук, сред които е платно, на което е внесен Исус в храма от св. Симеон, както и мощи на св. Власий. *И ... взеха разрешение от господарите да си тръгнат, отидоха споменатият Господар и спътниците му в църквата на Богородица да видят съкровището, за което бе разпоредено да им бъде показано. То се състои от безброй мощи, опаковани в сребро и поставени в ковчег и между другите има едно платно, в което бил увит нашият Господ Исус Христос, когато бил представен на Симеон в храма. ... Главата, цялата ръка, на която още се виждат пръстените, и краката с ходилата на св. Власий, които са изключително почитани. И всички тези мощи ги целуна цялата компания и след като това бе сторено, споменатият г-н Роберто пожела и групата тръгна. И от всички духовници, които бяха там, му бе подарена голяма стиска восъчни свещи, които са били допрени до светите мощи*[61].

Подробно описание на катедралата на Дубровник и на украсата и мощите, съдържащи се в нея, откриваме и в пътеписа на **Пиетро Казола**. *Главната църква, посветена на Богородица, е малка за архиепископска църква. Въпреки това тя е много красива и е по-красива отвън, отколкото отвътре. Отвън е построена от бял като мрамор камък и има красива аркада – с красиви малки колони, покрай които може да се разхождаш от външната страна на църквата. Всеки може да влезе също така и вътре, и дори жените отиват там* [в галерия?] *над корабите на въпросната църква. Тази църква е малка, но хорът има хубава majesta*[62] *според нашия обичай, с няколко позлатени сребърни фигури. Не видях други красиви предмети в тази църква. Патронният светец на рагузаните е* ***св. Власий*** *и аз мисля, че е много почитан, защото много от въпросните рагузани и също много скиавони извън Рагуза се наричат Власий. Рагузаните имат и друга църква,*

---

[60] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 58; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land, S. 37.

[61] Sancto Severino, R. Felice et divoto ad Terrasancta viaggio, 103–104.

[62] Олтарна част от дърво или метал с релефни фигури на светци.

близо до катедралата и близо до пиацата, която е много добре украсена отвътре и отвън с красив мрамор[63].

В Дубровник има и францискански манастир. Според Казола, този манастир е най-хубавият, който е виждал извън Венеция; в него има красива църква, и миланският духовник отново прави подробно описание на *олтарната част, която е от позлатено сребро с два реда големи фигури, по 12 на всеки ред; на горния ред в средата е Бог Отец, в центъра на долния ред е Богородица с младенеца и всичко е от сребро*[64]. Като допълнение към украсата има много скъпоценни камъни във всякакви цветове, и то твърде големи, поради което Казола се съмнява в тяхната автентичност, *защото, ако бяха истински – биха били цяло съкровище, слабо охранявано. Не можах да открия никой, който да отхвърли съмненията в ума ми. От лявата страна на тази църква има малка капела, в която отново има красива tajesta с няколко фигури, изработени от сребро. Споменатата църква има голям и красив хор и има красива сакристия*[65], *много добре снабдена с няколко реликви, покрити със сребро. Сред другите забележителни неща видях пет тома книги, които съдържаха Псалтира*[66].

Казола продължава разказа си за манастира – говори за прекрасния клостер[67], споменава за спалното помещение на монасите, описва трите градини на манастира, говори за гостоприемството на францисканските братя и т.н.

В описанието на Казола следва текст за друг манастир, този на доминиканците. Пътешественикът съобщава, че в Рагуза има и няколко женски манастира.

Любопитен е разказът и на двамата флорентински духовници **Бонсиньоре Бонсиньори и Бернардо Микелоци** за Рагуза. *Градът е пълен с хора, но е малък, обиколката му е две трети миля. Всички улици са твърде тесни, с изключение на една в центъра. ... В митрополитската църква на Рагуза се* ***намира ръката на св. Йоан Кръстител****, от която липсва един пръст – показалецът. На мене ми се струва, че става дума за онзи пръст, чиято половина се пази в „Санта Мария дел Фиоре“, а другата му половина в „Св. Йоан“ във Флоренция*[68].

За мощите на св. Власий в Рагуза споменава и нидерландецът **Йос ван Гистеле**, който единствен от изследваните пътешественици споменава и за

---

[63] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 126.

[64] Ibid., p. 127.

[65] Ризница – стая за съхраняване на църковните одежди и утвар.

[66] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 127.

[67] Покрита аркада около централен двор в католически манастир.

[68] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 155, n. 62 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

мощите на **св. Доймо** (св. Домниус, св. Дуйе) в Сплит[69], като се има предвид, че и до днес св. Домниус е светец покровител на гр. Сплит и този култ е много силен и в наши дни.

Проследявайки по-нататък пътя на поклонниците покрай западното балканско крайбрежие, не може да не се спрем на Пелопонес, или по-точно на град Модон, венецианска крепост, ключов пункт по пътя към Св. земя. Почти всички пътешественици разказват за **мощите на св. Лъв**[70], както и за **черепа на св. Атанасий**[71], две ценни реликви, пазени в митрополитския храм на Модон.

Едва от 14. в. има сведения за почитането на св. Лъв като светец. **Симоне Сиголи** през 1384 г. говори за мощите на св. Лъв, които според една версия лежат в храма „Св. Доминик", според друга – на планината Св. Никола, а според трета – на о. Сапиенца. В разказите си поклонниците следват текста или на **Симоне Сиголи** (виж откъс от текста по-долу), или на **Лионардо Фрескобалди** (виж откъс от текста на Фрескобалди по-долу в настоящата работа). През 1418 г., пътувайки към Йерусалим, благородникът от Аквитания **Номпар II дьо Комон** разказва, че мощите на св. Лъв са в храм на миля и половина от Модон, и дава подробности за смъртта и погребението му на крайбрежието[72]. Следвайки текста на Номпар, очевидно крайбрежието е първоначалното място на погребението на св. Лъв. Впоследствие мощите са намерени от местен епископ и преместени в местност близо до Модон, където по-късно е издигнат храм в чест на светеца. После мощите отново са преместени в православния храм „Св. Георги" в Tribulleye (?). Този факт се потвърждава от култа на светеца сред православното население и през османския период. Още в разказа на Номпар е споменато, че мощите на св. Лъв извършили *редица големи чудеса*. Г. Стирис заключава в статията си[73], че мощите на св. Лъв са под грижата на епископ Николай Метонски (12. в.) в храм извън стените на града, впоследствие са преместени в храм, посветен на светеца, но отново извън града. В разказа на Номпар не се спо-

---

[69] Zeebout, A. Tvoyage van Mher Joos van Ghistele, II, 3, p. 54, 52. Св. Домниус (св. Дуйе, св. Доймо) – епископ на Салона, мъченик от времето на император Диоклециан (284–305); мощите му са пренесени в Сплит.

[70] Св. Лъв – поклонник, починал на връщане от Св. земя и погребан първоначално на крайбрежието край Модон; мощите му извършват чудеса и започва да се почита в региона, като едва през 14 в. има сведения за почитането му като светец. По-късно мощите му са пренесени в митрополитската църква на Модон. Виж: Στείρης, Γ. Φιλοσοφία καὶ θεολογία τοῦ Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης, σ. 418.

[71] Най-вероятно става въпрос за Атанасий, епископ на Модон (ум. 880), канонизиран. Виж: Δουκάκης, Δ. Μεσσηνιακὰ καὶ ἰδία περὶ Φαρῶν καὶ Καλαμάτας, σ. 271.

[72] Le voyaige d'Oultremer en Jherusalem de Nompar, seigneur de Caumont. Peter S. Noble (ed.). Oxford, 1975, 55–56.

[73] Στείρης Γ. Φιλοσοφία καὶ θεολογία τοῦ Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης, σ. 418.

менава нищо за потеклото на св. Лъв. **Зебалд Ритер** през 1479 г. и анонимен автор през 1480 г. дават сведения, че мощите на св. Лъв вече са в храма на св. Йоан Богослов, митрополитския храм на Модон, заедно с мощите на св. Атанасий[74]. Тези сведения се потвърждават и от поклонниците, обект на настоящото изследване – **Феликс Фабри, Бернард фон Брайденбах, Конрад Грюнемберг, Пиетро Казола**, като последният подробно се е информирал от местните жители кой е този светец и описва получените сведения (виж по-долу).

За наличието на доминикански манастир в Модон, както и за мощите на св. Лъв споменават **Лионардо Фрескобалди и Симоне Сиголи**, които пътуват през Балканите на път за Св. земя през 1384 г. В разказа на Фрескобалди откриваме следното: ... *там* [в Модон] *умря нашият свещеник от Казентино... когото погребахме в споменатата крепост в църквата на братята* [от ордена] *Св. Доминик, която се намира там*.

... Срещу модонското пристанище се намира голямо възвишение, което наричат планината Мъдрост [остров Сапиенца]. *На планината Сапиенца много* ***отшелници се покайват за своите грехове***[75]. *Почти по средата на склона на планината се намира църква, в която е* ***тялото на св. Лъв****, и на това място има много лоцмани, тоест познаващи къде морските скали са под водата. Споменатата крепост, която много невежи наричат град, лежи на 1000 мили от Венеция и я владеят венецианците*[76].

Симоне Сиголи, който пътува заедно с Фрескобалди, също отбелязва в своя разказ за мощите на св. Лъв: ... *и стигнахме до крепост на венецианците, която се нарича Модон. ... Отгоре над крепостта Модон има планина; като че ли* ***на средата на склона има църква, в която са мощите на св. Лъв.*** *Стояхме в Модон един ден и половина и погребахме тук нашия спътник господин Бартоломео в църквата на св. Доминик*[77].

За църквите и манастирите, за светите мощи в Модон доминиканският монах **Феликс Фабри** предава своите наблюдения:

На 13-ия ден, който е празник на девицата св. Лучия, имаше поклонение при братята проповедници, в чиято църква отидохме и в чиято света литургия участвахме. Там даже някои войници поклонници веднага щом

---

[74] Das Reisebuch der Familie Rieter. Hrsg. R. Röhricht, H. Meisner. Tübingen, 1884, S. 46.

[75] Според изследователите, тези каещи се хора в текста на Фрескобалди са всъщност циганите. За това население в Модон виж Глава 4 на настоящото изследване.

[76] Фрескобальди, Л. Путешествие во Святую землю, с. 21.

[77] Viaggio al monte Sinai di Simone Sigoli. Milano, 1841, p. 75; Bedini, Al. Testimone a Gerusalemme. Il pellegrinaggio di un fiorentino del Tecento. Roma, 1999, p. 70; Сиголи, С. Путешествие по гору Синайскую, с. 47; Viaggio al monte Sinai – Simone Sigoli, § 6–7. (http://ww2.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit001582/bibit001582.xml&chunk.id=d6934e124&toc.id=&brand=newlook – 27.03.2018).

се изповядаха, приеха светото причастие в тяхната църква [на проповедниците] *с позволение все пак на господаря викария-епископ на Модон. След като свърши службата и се навечеряхме, посетихме църквите на града Модон и най-напред отидохме в катедралната църква, която се оказа, че е посветена на св. Йоан, в която е положено за поклонение* ***тялото на св. Леон*** [Лъв]*, някакъв поклонник от тевтонски произход. Смятам, прочие, че той е бил поклонник, който е починал при турците, и след като при тях е извършил* [мощите му са извършили] *немалко чудеса, след това е бил пренесен при християните в Модон, за което говори Антон... Видяхме също в тази църква* ***главата на Анастасий, епископ Александрийски***[78]***,*** *и* ***два пръста на св.св. Козма и Дамян****. Отидохме също извън града, където братята минорити имат малък манастир и откъдето се върнахме по вечерня, и след като чухме вечерната служба в църквата на проповедниците, се върнахме на нашето място. За църквичките на гърците, каквито също имат тук, не се поинтересувахме*[79].

Германският поклонник **Бернард фон Брайденбах** допълва тези сведения по следния начин: *Тук говорят гръцки и голямата част са християни мелхити*[80]*, принадлежат към вярата на св. Павел. В действителност има архиепископат на блажените клирици от нашата вяра, тоест от римската църква. В голямата църква* [катедралата?] *се изпълнява божествената служба според нашата литургия и ритуала на Римската църква. В енорийската църква, посветена на св. Йоан, е запазено* ***тялото на св. Лъв епископ и главата на св. Анастасий епископ***[81].

Интересни сведения откриваме и в текста на нидерландския благородник **Йос ван Гистеле**, който, както вече споменахме, пътува в периода 1481–1485 г[82]. В глава VIII, 19, е разказът за Модон. Холандецът подобно на другите западни пътешественици се спира на факта, че *Модон е епископство*, отбелязва, че има два манастира – *на братята минорити* [тоест францисканци] *и якобити* [т.е. доминиканци], посочва, че има *хубава църква на св. Йоан, където са положени* ***св. Леон и Анастасий, светият епископ***[83].

От особен интерес са сведенията на **Жорж Лангеран** за Модон: *Вторник, четвъртия ден на месец юли, пристигнахме в пристанището на споме-*

---

[78] Както вече споменахме, изследователите са на мнение, че става въпрос за Атанасий, епископ на Модон. Виж: Δουκάκης, Δ. Μεσσηνιακὰ καὶ ἰδία περὶ Φαρῶν καὶ Καλαμάτας, σ. 271.

[79] Fratris Felicis Fabri Evagatorium, III, 333–334.

[80] Християни с гръцки ритуал и с арабски език.

[81] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 29.

[82] Zeebout, A. Tvoyage van Mher Joos van Ghistele, p. 389.

[83] Ibid.: *Modon es ooc een bisscopdom, hebbende twee cloosters, deen frereminueren ende dander jacopinen, alwaer eene schoone keercke staet van Sente Jan, daer den lichame leyt van Sente Leo ende den lichame van Anastacius den heleghen bisscop, zeere zuverlic verheven*.

нация град Модон, който също е в страната на гърците. ... В град Модон има две църкви – на якобитите и на св. Франциск. В енорийската църква на този град ни казаха, че тук била ***главата на св. Анастасий****, който направил първия псалм, и е там, но ние изобщо не я видяхме, а видяхме* ***тялото на един пилигрим****, който дошъл от Йерусалим. Това тяло правело много чудеса*[84].

Германският пътешественик **Конрад Грюнемберг** също добавя своя щрих към данните на останалите поклонници: *В енорийската църква на св. Йоан те следват латинския обичай за месата и за пеенето, и в катедралата също, защото тя е седалище на архиепископ.* ***Св. Леон*** [св. Лъв] *почива там, както и черепът на* ***св. Анастасия***[85]*. Мнозинството обаче следва вярата на св. Павел*[86].

Анонимният германски благородник, пътувал през 1494 г. на галерата *Контарина* към Св. земя, пише за Модон, че е подчинен на Венеция, *но този град сам по себе си е гръцки. В Модон един човек ни показа св. Гроб на св. Йоан в енорийската църква. Тук също в един саркофаг лежи* ***св. Лъв,*** *истинският,* ***и главата на св. Фасти***[87]*, едни свети епископи.*

Също такъв лаконичен разказ има в пътеписа на **Арнолд фон Харф**, който посочва, че Модон е добре укрепен, че ... *е подчинен на венецианците. ... Тук говорят гръцки език и пазят вярата на св. Павел. Но венецианците са основали тук Римско епископство, където службата е по нашия обичай. Те са построили тук също и катедрала на името на* ***св. Леон*** [св. Лъв]*, където е положен. Тук също е и главата на* ***св. Анастасий***[88].

Миланският духовник **Пиетро Казола** се спира доста подробно върху църквите и пазените в тях реликви в Модон. Описанието му дава любопитни сведения, като той не се притеснява да дава откровени квалификации за лошото състояние на местните църкви и вярванията на балканското население.

Катедралата, която е епископска църква, може да бъде присъединена към другите жалки църкви, бидейки лошо поддържани във всяко едно отношение. Аз в действителност не видях епископ, но казват, че бил в града.

---

[84] Voyage de Georges Lengherand, p. 98.

[85] Тук Грюнемберг греши, другите западни пътешественици от 14. и 15. в. говорят за св. Атанасий Александрийски, но вероятно имат предвид Атанасий, епископ на Модон от IX в.

[86] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 63.

[87] Die Reise eines niederadeligen Anonymos, p. 160. Под св. Фасти може би се крие отново св. Атанасий, макар че е възможно да става въпрос и за св. Фаустинус, епископ на Бреша от 360 г. (ум. 381).

[88] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 67; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 80. Както вече отбелязахме, вероятно става въпрос за св. Атанасий, епископа на Модон от 9. в.

Неговият дворец, ако е такъв, е разположен пред църквата и входът на този дворец са ред стъпала от твърд камък на пиацата. Някои от поклонниците поискаха да видят реликвите, тези на въпросната църква. ... Най-накрая реликвите ни бяха показани на много лоша светлина. Беше ни показана ***главата на св. Атанасий, епископ на Александрия*** *(имам предвид Велики)*[89] *... и* ***тялото на св. Лъв****. Аз поисках да знам кой е той и ми беше казано, че бил поклонник, който идвал от Божи гроб и умрял на галерата и бил погребан на брега на морето. След време той се явил на епископа, който наредил да бъде преместен в църквата, където той направил много чудеса. Това е всичко, което разбрах за него. Да кажа истината, въпросното тяло се пазеше в дървен ковчег, който беше в много лошо състояние. Аз няма да споменавам другите църкви, защото не видях нищо достойно за отбелязване. Както казах преди, придружих блажения отец брат Франческо до францисканския манастир, който следва правилото на св. Франциск. Той е беден и дори повече от беден, защото потърсих дърво за огън, за да направя вечеря, не беше възможно да открия никакво и направих огън с каквито материали намерих. Въпросният конвент нямаше клостер, нито трапезария, а дормиторият се състоеше от 4 стаи, направени от дъски, накратко, братството беше наистина бедно*[90].

Подобна изключително интересна информация откриваме запазена в друг текст, този на Алесандро ди Филипо Ринучини, приор на доминиканския манастир „Св. Марко“ във Флоренция, пътувал до Йерусалим през 1474 г., който също споменава францисканския манастир в Модон. *Пристигнахме в пристанището на Модон и като оставихме тук кораба, всеки от поклонниците, който пожела, слезе на сушата. И аз, след като слязох на сушата, отидох в църквата „Св. Мария“, където е манастирът на едни наши братя, които ни посрещнаха с милосърдие, подобаващо за францисканци и съобразно бедността на манастира. Неговата обиколка не е много голяма, а освен това мястото е поизоставено, защото там, където едно време е било второто манастирско седалище на нашите братя, сега всичко е открито* [без покрив] *и мястото се използва за цистерна, която по средата е зидана и е много голяма, но се държи под ключ от общината, за да се използва за резерва в смутни времена. Манастирската столова е обърната в склад за жито и е пълна с жито, но е заключена с два ключа от общината, за да бъде за резерва в смутни времена*[91]. Както виждаме от този

---

[89] Става въпрос най-вероятно за модонския епископ от 9. в. Атанасий.

[90] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, 144–145.

[91] Rinuccini, A.d.F. Sanctissimo Peregrinaggio del Sancto Sepolcro 1474. In appendice: Itinerario di Pierantonio Buondelmonti. A cura di Andrea Calamai. Pisa, 1993, p. 53. Благодаря на колегата доц. Пенка Данова, която ми помогна при превода на този пасаж.

текст, ясно са отразени последствията от сложната политическа обстановка в Пелопонес през втората половина на 15. в. и как венецианските владения в региона, каквото е Модон, се подготвят за нашествията на османците[92].

Интерес представляват текстовете на **Мариано ди Нани от Сиена** и **Перо Тафур**, които разказват за реликвите и мощите, пазени на Родос – друга важна спирка по пътя на поклонниците към Св. земи, седалище на рицарите хоспиталиери йоанити от 1309 г. **Мариано ди Нани** споменава, че там се пази **трън от венеца на Исус**, **един от сребърниците на Юда**, **едната ръка на Йоан Кръстител** и други. За Родос четем следното: *Този град е едно знатно и прекрасно пристанище ... кеят е дълъг 12 брача. Има 18 кръгли кули, дебели около 8 брача, от една до друга – около 8 брача, освежихме се с всякакви неща, видяхме твърде прекрасни и преблагородни реликви,* ***един от трънните от венеца на Исус; един от тридесетте сребърника, за които прокълнатият Юда продаде своя любим учител; коритото, в което Исус измил краката на своите избрани ученици; и всеки един от съдовете, с които си е служил Исус по време на вечерята на Велики четвъртък****, и те са благородни вещи от яспис и други скъпоценни камъни;* ***едната ръка на св. Йоан Кръстител****, и много други свещени реликви*[93].

Доста по-подробен е в своето описание испанецът **Перо Тафур**, който, освен че описва укрепленията на Родос и болницата на рицарите йоанити, разказва в детайли за тяхната дейност, но също така се спира и на мощите, пазени от тях.

Град Родос е равен, но укрепен с ров и стена, и от едната страна има място, където е резиденцията на рицарите хоспиталиери от Йерусалим, което се нарича Колахиум [цитадела] *и в него е Болницата, от която те носят името си. Това е едно от най-хубавите благочестиви заведения, които някога съм виждал, и наистина, по начина на строеж и по украса и по снабдяване не би могла да бъде подобрена. Рицарите приемат всеки, който е болен, и пациентът, който умира тук, е освободен от грях и наказание и дори за тези, които посещават Болницата, има някои индулгенции. Тази Болница е разположена точно на входа на Колахиума от лявата страна и е построена от Антон де Флуфиан, бивш Велик магистър на рицарите* (1421–1437)*, каталанец по произход. Оттук ние отидохме да видим града, преминахме много улици и къщи на Рицарите, между тях някои странноприемници, където чужденците се хранят и имат своето място за срещи по националност, всяка отделно от друга, и Рицарите се грижат за всяка от тези гостилници, и осигуряват всичко необходимо за обитателите, според изискванията на тяхната религия.*

---

[92] Модон пада под властта на османците през 1500 г. след тежко поражение.

[93] Mariano da Siena. Viaggio, 124–125.

В края на квартала на Рицарите, от лявата страна, е църквата „Св. Йоан“, в която те постоянно се събират, служат и където те провеждат своя събор. В тази църква има много реликви, включително, както казват, ***купелът, в който нашият Господ се измил****, и* ***голяма част от парите, за които Той бил продаден****, някои* ***тръни*** [от венеца], ***един гвоздей*** [от Кръста] *и много други, и когато избират Велик магистър, Рицарите се кълнат в реликвите, че истинно и честно ще изберат най-достойния да изпълнява тази служба. Пред тази църква е къщата на Великия магистър, обикновено жилище и не богато. Там Магистърът живее с 12 рицари, наречени компаньони, които се съветват с него и винаги се хранят на неговата трапеза*[94].

Един от многото интересни и дори твърде любопитни разкази за християнските забележителности на Балканите е разказът на **Николо да Мартони** за Атина. Той се спира подробно на църквата на Богородица, намираща се на Акропола (античния Партенон), и подробно изброява пазените там реликви. Изключително живото му описание на тази антична и християнска постройка носи наслада и днес:

След това отидохме до една голяма църква вътре в укреплението, която е посветена на Дева Мария[95]*. Църквата е построена от огромни мраморни блокове, като всички те са споени заедно с олово. Църквата е голяма колкото тази в Капуа. Около външните страни на църквата са разположени 60 големи колони. Всяка от тях е по-висока от стълбите, използвани при гроздобер, и всички те са толкова дебели, че трябват петима мъже с разтворени обятия, за да ги обхванат. И върху тези колони има дълги и дебели мраморни греди* [архитрави]. *Върху тях пък стои покривът на църквата. Не е възможно за човешкия мозък да си представи как такива огромни сгради са били издигани.*

Между колоните има една със знак на нея. Св. Дионисий стоял близо до нея и по време на Страстите Христови, когато всички сгради по света се клатели от земетресение, Св. Дионисий казал следните думи: „Или целият свят ще бъде разрушен, или Синът Господен трябва да страда“. На колоната, която той допрял с ръка, се появил кръстен знак и този кръст е все още на колоната. Входът на тази църква, доколкото мога да преценя, е четири родия или саппае [1 canna = 5 метра] *широка и пет висока. Този вход има двери, които идват от град Троя, откъдето са били отнети. Вратите на тамошните градски порти били взети в Атина и били поставени в църквата „Св. Мария“ като храмови двери.*

---

[94] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 693; Тафур, П. Странствия и путешествия, § 48–49.

[95] Става дума за храма на Св. Богородица Атиниотиса на Акропола (Партенона).

Църквата има два кораба, разположени един след друг, като в първия кораб бил поставен първият олтар в света, съграден от св. Дионисий, след като той приел светата католическа вяра.

Хорът на църквата е красив, около олтара има четири колони от яспис, всяка от тях толкова дебела, че двама мъже едва могат да я обхванат с разперени ръце, и с височина от два родия. Тези колони крепят широк и великолепен купол над големия олтар. Близо до олтара има голяма и красива цистерна, в която, когато вали, се събира огромно количество вода[96].

Близо до олтара, в малък параклис от дясната му страна, има икона на св. Дева Мария, рисувана лично от евангелиста св. Лука. Тази икона е украсена с перли, скъпоценни камъни и много други ценни скъпоценности. Тя се пази много внимателно и е под ключ.

По вътрешната обиколка на църквата има 80 мраморни колони, върху които лежат мраморни греди [архитрави]*, а над тях са поставени мраморни плочи. Посредством тях основната носеща греда обточва целия храм. През цепнатина в стената на църквата струи светлина като че ли от запален огън, който никога не угасва. Вярва се, че тяло на светец е зазидано в стената точно тук.*

Този ден в църквата видяхме многобройни свети реликви, които ни бяха показани от пазачите на храма.

Част от главата на св. Макарий*[97]*.

Кост от ръката на св. Дионисий от Франция*[98]*.

Ръка на св. Киприан*[99]*.

Ръка на св. Юстин*[100]*.

Кости от св. Макавей*[101]*.

---

[96] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 616; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 651.

[97] Св. Макарий Египетски (300–390) – подвизавал се в пост и молитва, вършил чудеса, чества се на 19 януари.

[98] Св. Дионисий Ареопагит – ученик на ап. Павел, първи епископ на Атина, през 95 г.сл. Хр. бил изпратен на мисия в Галия, където загинал при гоненията срещу християните по времето на имп. Домициан (81–96 г.сл.Хр.). Православната църква отбелязва паметта му на 3 октомври, а римокатолическата – на 9 октомври.

[99] Св. Киприан Картагенски (ок. 200–258 г.сл.Хр.) – свещеномъченик; по време на гоненията при император Валериан (253–260) е изпратен на заточение, загива от мъченическа смърт.

[100] Св. Мъченик Юстин Философ (ок. 105–165/7 г.сл.Хр.) – раннохристиянски философ и богослов, Отец на църквата, загива мъченически по времето на император Марк Аврелий (161–180 г.сл.Хр.).

[101] Св. Седем мъченици братя Макавеи – старозаветни мъченици (ум. ок. 180 г.пр.Хр.).

Имаше също и книга, съдържаща всички Евангелия, написана на гръцки от ръката на св. Елена върху позлатен пергамент. Тази книга тук се смята за голямо съкровище[102].

Пътешествениците, които минават през византийската столица Константинопол, отделят изключително внимание на църквите, манастирите и светите мощи, които се пазят там. Разбира се, църквата „Св. София“ е тази, която привлича най-силно интереса на поклонниците. На църквата и на мощите, пазени във византийската столица, се спира и германският поклонник **Вилхелм фон Болдензеле** през 30-те години на 14. в. *Най-важното място в града, обаче, се заема от църквата „Св. София“, или Мъдростта, тоест Христос, основана е от пресветия император Юстиниан и той дарил на църквата извънредни привилегии и почести. Аз вярвам, че от Сътворението няма друга такава постройка, която да е завършена на земята, нито по важност, нито по големина, която да може да бъде сравнявана с тази*.

И че в този свещен град видях изпратени от господари императори ***голяма част от кръста на Господ, плащеницата на Господ, също и гъбата и тръстиката, гвоздеи*** [от Кръста] ***и тялото на Йоан Златоуст и други свети реликви***[103].

Както и при Болдензеле, църквата „Св. София“ е обект на особен интерес от страна на немския поклонник **Лудолф от Зюдхайм** и съответно получава подробно описание. *В този град има църква с удивителен размер и хубост, според моето мнение тя е най-голямата в целия свят. Кораб с всички платна лесно би могъл да влезе и нейният размер е толкова огромен, че аз не се осмелявам да дам пълно описание. Тази църква е посветена на св. София, на гръцки, което означава на латински Преображението на Нашия Господ. И църквата е богата с много велики и различно ценни* ***реликви – дрехата на Исус Христос и гвоздей*** [от Кръста] *на нашия Господ*[104].

В края на 14. в. германският поклонник **Петер Шпарнау** отбелязва пътя покрай Галиполи и оттам до Константинопол и Пера. За столицата на Византия той отбелязва: *Константинопол е 20 мили широк и е заобиколен от стени*. Също така, подобно на другите поклонници, той изрежда светите мощи, които се пазят в този град:

В Константинопол ние видяхме ***плащеницата на нашия Господ*** *... и видяхме още ... и* ***хляба,*** *с който Христос е нахранил 5000 човека с 5 хляба ... видяхме и* ***скарата, на която е бил изгорен св. Лаврентий****; и* ***на св. Иполит кръвта****... Също на* ***Константин и други императори кръвта****... също*

---

[102] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 617; Le Grand. L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, p. 652.

[103] Grotefend, E.L. Die Edelherren von Boldensele oder Boldensen, 238–239.

[104] Stapelmohr, I.v. Ludolfs von Sudheim Reise ins Heilige Land, S. 95.

така ние видяхме ***масата, на която Мария е плакала, и капките сълзи са още на нея****. ... също и* ***шестте кани, в които нашият бог направил от водата вино***[105].

За мощите, пазени в Константинопол през 15., в. споменава и бургундецът **Жилбер дьо Ланоа** (пратеник на английския и на френския крал на Изток), който през 1421 г. е във византийската столица. *В това място Константинопол аз открих стария император Мануил и младия император, негов син* [Йоан VIII Палеолог]. *На тях им представих скъпоценностите от краля на Англия заедно с писмата за мир от Франция и Англия. И при моето посланичество от страна на двамата крале, касаещо споменатия мир, а също и желанието им да бъде придвижен напред въпросът за унията между двете църкви – римската и гръцката, аз прекарах много дни при казаните двама императори, които бяха заети с посланиците на папата, които бяха там по същия въпрос. Императорите ми оказаха почит и добър прием, съгласно обичаите на гръцката страна. Младият император ме води няколко пъти на лов и в моя чест даде обяд на полето. Старият император ме дари, при заминаването, с 32 лакти бяло кадифе и нареди да ми покажат тържествено свещени реликви, много от които могат да се видят в града, а други скъпоценни императорът пази при себе си,* ***като свещено желязо от копието на Спасителя и други много почитани реликви. И заповяда да ми покажат чудесата и древностите на града и на църквите.*** *Този град е разположен в триъгълник, лежи на морето и обиколката му е 18 мили. И ме дари на тръгване с* ***един кръст от злато с едри перли, в който, в петте му части, бяха вложени реликви*** *– в първата* [частица] *от робата на Господа наш Irrisoria, в друга* [частица] *от савана на Бог наш,* [частица] *от ризата на Богородица,* [частица] *от кости на св. Стефан и св. Теодор. На всяка част има надпис на реликвата на гръцки език. Този кръст, при завръщането си, наредих да бъде сложен в сребърно ковчеже и го дарих на нашата капела на св. Петър в Лил и получих благодарение на моя брат, монсеньор де Сант, опрощение на греховете за период от 7 години и 7 четиридесетдневни поста*[106].

Интересно описание на „Св. София“ прави немският рицар **Ханс Шилтбергер**, който след участието си в битката при Никопол през 1396 г. попада в ръцете на османците и след тридесетгодишен плен едва през 1426 г. успява да избяга. По пътя към родината си той минава през Константинопол и не остава безучастен към красотите и богатствата на византийската столица.

---

[105] Röhricht, R. Die Jerusalemfahrt des Peter Sparnau, S. 490.

[106] Potvin, Ch. Œuvres de Ghillebert de Lannoy, p. 65; Гюзелев, В. „Бях в три страни...“, 46–47.

В Константинопол има една църква, това е най-красивата цръква, която може да се намери на света. Тя се казва „Св. София“, цялата е покрита с олово и в стените на църквата човек може да се огледа като в огледало, толкова гладко и фино са направени те от мрамор и лазулит. В църквата техният патриарх е със своите свещеници; там ходят на поклонение гърците и всички, които са подвластни на патриарха, както ние ходим в Рим. Когато император Константин завършил църквата, наредил да поставят за украса пет златни колела горе в кубето по средата на църквата. Всяко колело е голямо и дебело колкото воденичен камък. Но император Йоан [става въпрос за Мануил II Палеолог, 1391–1425] *снел две от тях по време на голямата война, която Баязид* [Баязид I, 1389–1402]*, турският султан, водил с него, когато обсаждал седем години Константинопол. При същия този султан аз бях по него време в Турция. Аз видях трите колела в църквата. „Света София“ има триста врати, а сто от тях са целите от месинг* [бронз][107].

Много по-подробни са сведенията за константинополските църкви и пазените в тях реликви, които оставя испанският пратеник **Руи Гонзалес де Клавихо** в своя разказ за пътешествието си до Самарканд. Престоят му във византийската столица е продължителен (зимата на 1403–1404) и той има възможността с византийски придружители да обиколи редица църкви и манастири и да се наслади на изкуството и архитектурата им, на ценните реликви, пазени в тях.

Клавихо посещава **църквата „Йоан Кръстител“**, описва нейното великолепие, говори за мозайките и споменава за реликви, пазени в тази църква: *Тук, в тази църква, има много светини, ключовете от които се пазят у императора. В този ден беше показана* ***лявата ръка от рамото до китката на св. Йоан Кръстител****. Тази ръка толкова е изсъхнала, че представлява кожа с кости, а лакътната става била украсен със злато и скъпоценни камъни. В тази църква се пазят много светини от Исус Христос, които не бяха показани на посланиците този ден, понеже императорът отиде на лов и остави ключа на императрицата, своята жена, а тя, когато ги давала, забравила да даде тези, които били от тези светини. На следващия ден им били показани, за което ще кажа и пиша после. Към тази църква има и мъжки манастир*[108].

---

[107] Schiltberger, H. Reisebuch, S. 47; Шилтбергер, Х. Пътепис, с. 76; Гюзелев, В. „Бях в три страни...“, с. 77; Марков, Н. Когато всички пътища, 416–417.

[108] Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo, p. 31; Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, 53–54. Има различни идентификации на тази църква. Н. Кондаков смята, че Клавихо описва знаменития храм „Йоан Предтеча“, намиращ се близо до Влахерна и смятан за придворен. Той е построен от император Теодосий I Велики (379–395) и се отличава с великолепие, кръглата му форма напомня западните баптистерии. Но Ф. Брун,

Описанието на Клавихо на константинополските църкви и манастири продължава с **църквата „Богородица Перивлепта“**, която той нарича църквата на *Св. Мария, наречена Перибелико*. Тя била построена от Роман III Аргир (1031–1034). Испанецът описва красотата ѝ с олтарите с много изображения и споменава, че *тук се пази* ***втората ръка на благословения Йоан Кръстител****. Ръката изглежда като жива ... освен това, в тази църква им показват малък кръст с размер колкото длан, със златно подножие, златни краища и с* ***малко разпятие****, поставено в златна вдлъбнатина, откъдето може да са сваля и слага. Казват, че е направен от* ***дървото на животворящия кръст****, на който бил разпнат нашият Господ Исус Христос. ... също така им били показани* ***мощи на благословения св. Григорий****, цели и невредими*[109]. Същия ден Клавихо посещава и друга **църква**, носеща името **на св. Йоан (Йоан Студит?)**, манастир и църква, построени при император Лъв I Велики (457–474), възстановени през 13. в. по времето на Андроник II Палеолог[110].

Разбира се, огромен интерес у испанския пътешественик предизвиква прословутата **църква „Св. София“**. За нея Клавихо пише следното: *През този ден посланиците се отправили да посетят и църквата, наречена „Св. София“. Св. София на гръцки означава истинната мъдрост и означава Сина божи, затова е и направена тази църква. Тя е по-голяма от всички* [църкви]*, най-почитана измежду тях и има най-големи привилегии от всички църкви в града. Към нея има канонници, които се наричат калугери и служат в нея като в съборна църква. При нея живее и патриархът, който гърците наричат Марполит* [митрополит]. *На площада пред църквата се издигат девет огромни мраморни колони, най-големите и най-внушителните, които мисля, могат да се видят*[111].

коментатор на тази част от съчинението на Клавихо, смята, че става въпос за Студийския манастир (Fragment de l'itinerario de Clavijo par Ph. Brunn. Odessa, 1883, e. 9, n. 11; Кондаков, Н. Византийские церкви и памятники Константинополя. Одесса, 1886, с. 9, 204). Н. Марков, следвайки Милинген (Millingen, Al.v. Byzantine Churches in Constantinople, 201–206), твърди, че става въпрос за храма „Йоан Предтеча“. Виж: Марков, Н. Когато всички пътища, с. 359, бел. 11.

[109] Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo, p. 31, 33; Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, 55–56. Св. Григорий Богослов (329–389) – един от най-заслужилите Отци на църквата. През 950 г. мощите му са пренесени от Назиан в Константинопол в църквата „Св. Апостоли“. Част от мощите му са взети от кръстоносците по време на Четвъртия кръстоносен поход и отнесени в Рим. През 2004 г. папа Йоан Павел II връща част от мощите и днес те се съхраняват в патриаршеската катедрала „Св. Георги“ в Истанбул.

[110] Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo, p. 34; Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, p. 61.

[111] Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo, p. 36; Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, 66–67.

Тази църква е [четвъртита отдолу, а отгоре] *кръгла, и аз мисля, че по-голяма, по-висока, по-богата и по-красива от нея няма друга по света. Четвъртитото пространство е тялото на църквата и е обградено от три много големи и широки кораба, които са свързани с него с проходи.*

Куполът над четвъртитото пространство е много по-висок от покривите над корабите. И този кръгъл купол е толкова висок, че човек трябва да има добро зрение, ако иска да го види отдолу. Четвъртитотж пространство е дълго 105 крачки, а на ширина е деветдесет и три. Куполът над него е поддържан от четири много големи и дебели колони, а те са облицовани от плочи от разноцветни ясписи, а колоните са свързани с по една арка, върху които има дванадесет много високи и големи колони от мрамор и зелен яспис, които поддържат купола. Между тях има четири много големи мраморни колони, две отдясно и две отляво, които са оцветени изкуствено с някакъв прах, наречен порфир, а сводът е покрит с много богати мозайки, а в средата му над главния олтар има много благочестиво и много голямо изображение на Бог Отец, изработено от многоцветна мозайка. И мястото, където е това изображение, е толкова високо, че гледано отдолу, то изглежда голямо, колкото е нормалният човешки ръст или малко повече, а то е толкова голямо, че казват, че разстоянието между очите му е три педи. На тези, които го гледат отдолу обаче, той изглежда не по-голям от човешки ръст, но това е поради голямата височина, на която е изображението. В същата църква им показаха святото тяло на един патриарх с неизтлели плът и кости. По-нататък им беше показана скарата, на която преславният св. Лаврентий бил печен. И в споменатата църква има подземия и цистерни и подземни помещения, в които има удивителни неща, чудни на вид, както и много къщи и различни други неща, но те са доста занемарени[112].

След подробното описание на „Св. София“ Клавихо и неговите придружители продължават да посещават забележителностите на Константинопол. В описанието му следва разказ за посещение в *друга* ***църква****, наречена „****Св. Георги****“*[113], след това отиват да разгледат ***църквата „Св. Мария де ла Херне“***, тоест **Влахерна**[114], а на следващия ден отиват да видят мощите в „Св. Йоан“, които предния ден не са видели, защото били заключени[115]. Клавихо подробно описва светините, пазени в тази константинополска църква: *Ковчеже в червен цвят ... в което има чувалче от бял плат и в него се намира*

---

[112] Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo, 37–38; Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, 68–72; Марков, Н. Когато всички пътища, 367–370.

[113] Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, p. 73.

[114] Ibid., p. 76; Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo, p. 41.

[115] Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, p. 77.

малко златно ковчеже, и в него се пази късче хляб от Тайната вечеря, който господ Исус Христос дал на Юда в знак на това, че той ще го предаде, но който не могъл да го изяде. ... Този хляб беше колкото три пръста. Освен това от това чувалче извадиха златно ковчеже, по-малко от първото. В него има кутийка, а в нея вградено съдче, което не можеше да бъде отделено от кутийката. И това съдче беше от кристал и в него имаше от кръвта на Нашия Господ Исус Христос, която изтекла от хълбока му, когато Лонгин го пробол с копието. От това чувалче извадиха друго малко златно ковчеже, чийто капак беше пробит като с гребло, и в него имаше кръв от едно разпятие, с което някога един евреин в Бейрут опитал да се подиграе. И извадиха още една кристална съдинка, чието капаче беше привързано към нея със златна верижка, а в нея имаше парче червен креп, в което имаше част от брадата на нашия Господ Исус Христос, от онази, която му отскубнали евреите, докато той бил на кръста. Освен това, извадиха още от това чувалче един реликварий, който съдържаше късче от камъка, на който нашият Господ Исус Христос беше положен след свалянето му от кръста. Освен това извадиха от [червеното] *сандъче едно четвъртито позлатено сребърно сандъче, дълго около две и половина педи. То беше запечатано с шест печата, поставени върху шест чифта сребърни кръгли халки, които бяха захванати с един катинар и на него висеше сребърен ключ. И като отвориха това сандъче, извадиха от него дъска, покрита със злато, а на нея беше върхът на копието, с което Лонгин пробол нашия Господ Исус Христос, и то беше тънко като стилет и като връх на стрела, а при мястото на втулката му дъската е издълбана. И то е дълго около две педи и два пръста, а на края на върха му кръвта е толкова свежа, като че ли току-що се е случило това, което направили с Исус Христос. И това желязо, което е широко колкото два пръста, е поставено на тази дъска, покрита със злато. Желязото не е блестящо, по-скоро е тъмно като поръждавяло. Освен това на същата дъска беше и част от тръстта, с която са били по главата нашия Господ Исус Христос, когато той бил пред Пилат, и тя е дълга колкото педя и половина и е червеникава. А отдолу, под острието на копието и тръстта, на същата дъска е поставена част от гъбата, с която давали жлъчка и оцет на Нашия Господ Исус Христос, когато бил на кръста. В това сребърно ковчеже, от което бяха извадили дъската, беше дрехата на Исус Христос нашия Бог, за която войниците на Пилат хвърляли жребий. Тя е сгъната и запечатана с печати, за да не могат да късат от нея тези, които идват да я видят, както са правели по-рано. Само един ръкав не е сгънат и запечатан. Дрехата е загъната в червено памучно платно, което е като креп, а ръкавът беше тесен и разрязан до лакътя. Придържаха го три копченца, направени от шнурчета, подобни на възелчета, които се привързваха към крачетата на соколите. Копченцата,*

както и ръкавът и всичко, което може да се види от туниката, изглеждаха тъмночервени на цвят, като розовеещи, и като че ли повече се приближаваха към този цвят, отколкото към друг. И като че ли не беше тъкана, а по-скоро изработена с игла, защото нишките изглеждаха усукани като плетка и много стегнати[116].

В разказа на Клавихо следва описание на **манастира Пантократор**, в който според него се пази една интересна реликва – каменна плоча, върху която бил положен Исус след свалянето му от кръста, и запазени сълзите на *трите Марии. В този ден те разгледали един женски манастир, който се нарича манастира на Вседържителя* [Пантократор]. *Там в църквата им показали мраморен разноцветен камък девет длани дълъг. На този камък, казват, бил положен*[117] *нашият Господ Исус Христос, когато бил свален от кръста. На него се виждат сълзите на трите Марии и св. Йоан, които плакали, когато Нашият Господ Исус Христос бил свален от кръста и сълзите били така свежи, сякаш това току-що се е случило*[118].

По-нататък испанският пътешественик де Клавихо се спира на **църквата,** посветена **на Богородица Одигитрия**. Тук следва твърде интересен разказ за икона на Богородица, рисувана от св. Лука. Както видяхме по-горе, Николо да Мартони също говори за такава икона, само че пазена в храма на св. Богородица Атиниотиса на Акропола в Атина. Интересно, дали става въпрос за една и съща икона, пренесена от Атина в столицата Константинопол век по-късно?! Текстът на Клавихо гласи: *Освен това в този град Константинопол има едно много почитана църква, която се нарича „Св. Мария дела Десетрия“* [Одигитрия?]. *... Вътрешността на тази църква е с превъзходни мозайки и в нея се намира образ на дева Мария на дъска, която, както казват, направил и нарисувал с ръката си славният и блажен св. Лука. Този образ извършвал и извършва всеки ден много чудеса и гърците много го почитат и честват. Този образ е изписан на квадратна дъска около шест педи ширина и толкова на дължина. Той е поставен на две крачета. Дъската е обкована със сребро и са инкрустирани много изумруди, сапфири, тюркоази и перли и други различни камъни и той е поставен в желязна кутия* [обков?][119].

---

[116] Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo, 42–43; Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, 78–81; Марков, Н. Когато всички пътища, 373–374.

[117] Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, p. 81; Марков, Н. Когато всички пътища, 374–375.

[118] Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo, p. 43; Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, p. 82; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 375.

[119] Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo, p. 44; Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, p. 82; Марков, Н. Когато всички пътища, 375.

Клавихо продължава своя интересен разказ за светините във византийската столица с любопитен обичай, свързан с тази икона. *Всеки вторник устройват голям празник и на него се събират много духовници и силно вярващи миряни, и много други хора. И към тях се присъединяват свещеносл*ужители *и от много други църкви, и когато се извърши службата, изнасят тази икона от църквата на площад, който е пред нея. А тя е толкова тежка, че я носят трима или четирима души с кожени ремъци, които са закачени към нея с куки и така я изнасят навън. Като я изнесат, слагат я посред площада и всички хора започват да ѝ се молят със силен плач и стенания. И докато тя е там, пристига един старец и се моли пред нея. А после я вдига толкова леко, като че ли тя няма тегло, и я носи при шествието и после я прибира в църквата. И е цяло чудо, че сам човек може да вдигне толкова голяма тежест, колкото в действителност тежи иконата. Казват, че никой друг не би могъл да я вдигне, освен този човек, защото той произлизал от род, угоден на Бога, и той го подкрепя. И на някои празници през годината, заради голямото упование на хората в тази икона, я пренасят с голяма тържественост в църквата „Св. София“*[120].

Клавихо допълва интересното описание с подробности за императорско погребение. Той посочва, че *в тази църква е погребан император, баща на императора, който е прогонен от Константинопол.* Погребаният е Андроник IV Палеолог, а прогоненият – Йоан VII Палеолог[121]. Испанецът допълва: *Този, който сега е император в Константинопол, е Кирманоли, което значи Мануил* [Мануил II Палеолог][122].

Също толкова подробно и любопитно е описанието на друг испанец, **Перо Тафур**, който минава през византийската столица по време на пътуването си към Св. земи през 1436–1439 г. Тафур споделя своите ярки впечатления от църквата „Св София“, също като Клавихо той иска да бъде разведен из константинополските църкви и отразява своите наблюдения в текста си. Първия си „сблъсък“ със „Св. София“ той описва по следния начин:

Когато потеглихме оттук [Селимврия], *сутринта на следващия ден, ние видяхме много висока планина, повече от сто мили, и те ни казаха, че*

---

[120] Narrative of the Embassy of Ruy Gonzalez de Clavijo, p. 44; Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, p. 83; Марков, Н. Когато всички пътища, 375–376.

[121] Андроник IV Палеолог, византийски император (1376–1379), сваля от власт баща си Йоан V Палеолог (1341–1391) и го хвърля в затвора заедно с брат си Мануил, бъдещия император Мануил II Палеолог (1391–1425). Йоан VII Палеолог е син на Андроник IV, император през 1390 г.

[122] Clavijo, R.G. The Spanish Embassy to Samarkand, p. 84; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 376.

това е „Св. София“, която е в Константинопол, и ние стигнахме до място на две мили от града, на което останахме тази нощ[123].

Безспорно „Св. София“ впечатлява силно испанския благородник и никак не е чудно, че подобно на останалите пътешественици той има желание да я разгледа внимателно.

На следващия ден аз отидох при Деспота и го помолих дали ще бъде така добър да разпореди да ми покажат църквата „Св. София“ и нейните реликви и той отговори, че ще направи това с удоволствие и че самият той има желание да отиде там да слуша литургия, както и императрицата и нейният брат, истинският император на Трапезунд. Тогава ние отидохме в църквата на литургията и след това те наредиха да ми покажат църквата. Тя е много голяма и те казаха, че в дните на разцвет на Константинопол тук е имало шест хиляди духовници. Това, което я заобикаля, в по-голямата си част е в лошо състояние, но църквата сама изглежда така, сякаш днес е завършена. Направена е по гръцки маниер с много високи капели, покрита е с олово и вътре има изобилие от мозайки, направени на височина от пода колкото копие. Тази мозаечна творба е толкова фина, че дори с четка не би могла да бъде изобразена по-добре. Долу има много изящни каменни плочи, смесени с мрамор, порфирий и яспис, много богато изработени. Подът е направен от големи камъни, възможно най-деликатно изсечени, които са много великолепни. В центъра на тези капели е главната от тях, тази, за която говорих, че се вижда толкова отдалеч, височината ѝ е такава, че е трудно да се повярва, че този цимент я държи здраво. В тази капела има подобна мозаечна творба с фигура на Бог Отец в центъра. Гледана отдолу, изглежда сякаш е с размерите на обикновен човек, но ми казаха, че кракът е дълъг колкото копие и от око до око разстоянието е много педи дължина. В центъра на храма се намира големият олтар и тук някой може да види голямата грация и богатство, характерни за геометрията[124].

Перо Тафур се спира подробно и на светите реликви, пазени във византийската столица, описва ги с дълбоко християнско благочестие.

Първо, копието, което проболо хълбока на нашия Господ, чудесна реликва; безшевният хитон на нашия Господ, който, както може да се забележи, някога бил пурпурен, но за дългото време станал такъв кафяв, и един гвоздей на нашия Господ, и няколко шипа от венеца, и много други неща, като [парче] *дърво от кръста или част от колоната, на която бичу-*

---

[123] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 697; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 440.

[124] Tafur, P. Travels and Adventures I435–I439, ch. XIII; Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 697; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler, p. 103; Тафур, П. Странствия и путешествия, § 171–173; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 447.

вали Христос, също така и вещи на нашата Дева Мария, и решетката, на която бил изгорен св. Лаврентий, и много други реликви, които св. Елена, бидейки в Йерусалим, взела и донесла тук и се ползват с височайша почит и добре се охраняват. Да даде Бог във времето на днешните разорения на гърците те да не попаднат в ръцете на враговете на вярата, за да не се отнасят с тях болно и непочтително[125]!

Обиколката на Перо Тафур из константинополските църкви продължава на следващия ден, когато той отива в **църквата на Богородица Одигитрия** и също като Клавихо описва иконата на Богородица, дело на св. Лука; продължава през **църквата на Богородица Влахернска**, описва и **манастира Пантократор**, където също се пазят свети реликви.

На следващия ден отидох да видя църквата „Св. Мария“, при която е погребано тялото на Константин, и в която има икона на нашата Госпожа Дева Мария, която е нарисувана от св. Лука, а от другата страна е нашият Господ на кръста, изрисуван на каменна плоча, украсена по ръба и по фона със сребро, за което казват, че било няколко квинтала[126] *и всичкото тежи толкова, че шест души не могат да го вдигнат*[127].

В Константинопол имаше една църква, не толкова голяма колкото „Св. София“, за която казваха, че била по-богата. Тя била построена от св. Елена, която особено силно желаела да покаже своето могъщество. При входа ѝ имало арки, които правели мястото тъмно, и казваха, че там често се събирали хора, извършващи греха на содомията, и един ден върху църквата паднала небесна гръмотевица и я подпалили и нито един от тези, които се отдавали на този грях, не бил пощаден. Тази църква се нарича Влахерна и толкова е изгорена и до днес, че не може да бъде поправена. Там има още един манастир, който се нарича Пантократор, който принадлежи на монаси от ордена на св. Василий (няма друг орден в тези земи) и същият е направен много богато целият със златни мозайки. В него се съдовете, които се напълнили с вино по време на сватбата на Архитеклин, както и много други реликви, там е и мястото на императорските погребения[128].

---

[125] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 697; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler, p. 104; Тафур, П. Странствия и путешествия, § 171–173; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 448.

[126] Според Н. Марков, квинталът в Испания се равнява на 46 кг. Виж: Марков, Н. Когато всички пътища, с. 449, бел. 18.

[127] Пак там, с. 449; Тафур, П. Странствия и путешествия, § 174; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler, p. 106.

[128] Марков, Н. Когато всички пътища, 449–450; Тафур, П. Странствия и путешествия, § 176; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler, p. 107. Църквата „Св. Богородица Влахернска“ е построена или от императрица Пулхерия през 451 г., или от Юстиниан, или от Юстин I (518–527). Унищожена от пожар на 29 февруари 1434. Става въпрос за чудото на Исус при превръщането на водата във вино на сватбата в Кана Галилейска.

Силно вълнуващо е друго описание на Константинопол от същия период, дело на италианския пътешественик **Кристофоро Буонделмонти** в неговата *Liber insularum archipelagi*. Буонделмонти разказва за името на византийската столица, описва укрепителната система на града, формата му на триъгълник, спира се подробно на „Св. София“, като с тъга отбелязва, че въпреки великолепието си, църквата доста е западнала.

И отвъд другата страна бил огромният дворец на Юстиниан с църквата, наречена Нова, чиито мозайки и цялото ѝ изграждане са достойни за изключителен възторг. ... Около „Св. София“ се намират домовете на 800 клирици и както казват, те получават доход от Тринакрия (т.е. от о. Сицилия). *Сега само черупката на църквата е останала и в нея всичко е съсипано и унищожено. В тази църква от горната част до каменната настилка на пода са 134 лакътя, а от пода до дълбоката основа, която е оформена като обширна цистерна, пълна с най-добра вода, са 22 лакътя. Освен това в църквата са 120 лакътя от ъгъл до ъгъл, понеже отгоре е кръговидна, но е стъпила на квадратна основа. Кой може да изброи мраморните орнаменти и мозайките, обградени с порфирен камък и от коя страна да започнем тяхното описание, не ми е ясно*[129].

От същия период е запазен и твърде любопитният текст на бургундския шпионин **Бертрандон де ла Брокиер**. Той оставя редица интересни страници, посветени на византийската столица, както и на църквите и светите реликви, пазени в тях.

В него има много красиви църкви, като например „Св. София“, която е съборната църква. В нея служат патриархът и други висши духовници. Намира се в източния край на града, много е голяма и кръгла. Казват, някога си тя е имала три мили обиколка, но сега не е чак толкова просторна. Съставлявали са я манастири, от които са останали все още три, обшити и застлани с широки плочи от бял излъскан мрамор. Вратите ѝ са широки и високи, излети от бронз. Корабът на църквата е на три еднакви етажа: единият е подземен, другият – приземен и третият – над него. И навсякъде наоколо се обикаля като в манастир. Тя е изцяло обшита и постлана с широки мраморни плочи. Колоните ѝ са големи и разноцветни. Казват, че в тази църква се съхранявала една ***от дрехите на Христос, железният връх на копието, гъбата****, с която му разквасвали устата, и* ***тръстиката****. Но аз видях зад главния олтар големите* ***железни пръти от скарата****, на* ***която е печен св. Лаврентий****. Видях също голям кръгъл камък като кори-*

[129] Buondelmonti, C. Liber insularum archipelagi, p. 51.

то, от което казват, Аврам нахранил тримата ангели, отиващи да разрушат Содом и Гомор[130].

Брокиер споменава още няколко църкви – говори за **църквата „Св. Георги“**, спира се подробно на **църквата Пантократор**, *много хубава и приятна църква, наречена Пантократор, в нея живеят духовници, наричани калогирос, а ние бихме ги нарекли монашеско братство. В тази църква се пази плочата, или камъкът, който Никодим бил изработил, за да го постави на гроба си. Върху тоя* ***разноцветен камък било поставено тялото на Исус Христос****, когато го свалили от кръста, и Богородица го поела в скута си. Той е много свято нещо, защото, както ми се струва,* ***по него личат сълзите на Богородица****, онези, които капали на камъка, а не по тялото Исусово. И наистина аз помислих на пръв поглед, че това са капки восък. Пипах ги с ръка, наведох се, за да ги видя отблизо на дневна светлина и ми се стори, че това са замръзнали капки вода. Много хора са видели това. В същата църква са и саркофазите на св. Елена, майката на Константин, и неговият, поставени на височина около осем стъпки, всеки върху кръгла колона като островръх четириъгълен диамант*[131].

Описанието на Брокиер продължава с разказ за **църквите „Св. Апостоли“ и „Св. Богородица Влахернска“**, които той също успява да посети.

Има и друга църква на името на Светите Апостоли, в която се пази ***част от колоната с човешки ръст, о която бил завързан Исус Христос, за да бъде бичуван пред дома на Пилат****. Тя е от същия камък като другите две нейни части, които видях в Рим и Йерусалим, но тази е с една трета по-голяма, отколкото онези две, взети заедно. И тази църква също е много хубава, а* ***в нея се пазят неизтлелите тела на гръцки светии****, които всеки може да види. Те са поставени нависоко в дървени ковчези*[132]*. ...*

Има още една църква, която наричат Влахерна, близо до императорския дворец и до градските стени откъм сушата, при Пера, където са рововете, за които казах, че не са иззидани. Струва ми се, че тази църква, въпреки че не заема толкова голяма площ, е също тъй хубава, а може би и

---

[130] Le Voyage d’Outremer de Bertrandon de la Broquière, 153–154; Брокиер, Б. Задморско пътешествие, с. 79; Kline. G.R. The Voyage d’Outremer by Bertrandon de la Broquière, p. 99; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 428.

[131] Брокиер, Б. Задморско пътешествие, с. 80; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 430; Kline, G.R. The Voyage d’Outremer, p. 102; Le Voyage d’Outremer de Bertrandon de la Broquière, 160–161. Тук Брокиер допуска грешка със саркофазите на Елена и Константин, които са били не в Пантократор, а в „Св. Апостоли“.

[132] Брокиер, Б. Задморско пътешествие, с. 81; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 431; Kline, G.R. The Voyage d’Outremer by Bertrandon de la Broquière, p. 103; Le Voyage d’Outremer de Bertrandon de la Broquière (Ch. Schefer), p. 162.

по-хубава от всички други, защото е постлана, изографисана, украсена и всичко, което може да се направи.

Навярно има и друг църкви, които не успях да посетя[133].

В края на 15. в. двамата флорентински духовници **Бонсиньоре Бонсиньори и Бернардо Микелоци** също посещават Константинопол и подобно на останалите поклонници обикалят из града, разглеждат много църкви, гръцки и арменски. Но разбира се, бившата „Света София„ е тази, която ги впечатлява неимоверно много. Те я посещават три пъти и се удивляват на размера ѝ, на богатството от мрамори и мозайки. В *Мемоарите* си Бонсиньоре разказва за *великолепния храм „Св. София", днес главна джамия на турците. Той има пет кораба и целият е покрит с мозайки, като обаче фронтеспициото, върху което се вижда един Бог Отец, днес е варосано и изписано с турски букви. Този храм, по моя преценка, не е по-дълъг от „Сан Лоренцо" във Флоренция, но е много по-широк, тъй като, както казах, има 5 кораба; цялата му настилка е от мраморни плочи, досущ както в „Сан Пиетро" в Рим. Въпросният храм в средата има един купол, покрит с олово. Той е около половината на този на „Санта Мария дел Фиоре" и има две камбанарии, които днес са без камбани*[134].

От разказа на Бонсиньоре не става ясно какво все още е останало от мозайките в „Св. София". Той говори в минало време за изображението на Бог Отец над главния вход (вероятно Христос на трон, мозайката, която може да се види сега над императорската врата), явно то е частично закрито от варосването и „турските" надписи. Други изображения, впечатлили Бонсиньоре в църквата, са панелите цветен (жилков) мрамор, които представят фигурите на св. Йероним и Дева Мария на стените в галерията. От писмата на Бонсиньоре до Николо Микелоци научаваме, че те са посетили и *патриаршията, за да чуем гръцка меса от патриарха. Там видяхме някои мощи на светци, които са били погребани на това място*.

За германския пътешественик от края на 15. в. **Арнолд фон Харф**, както и за всички християни от тогава и до днес безспорен интерес представлява посещението на едно от незабравимите архитектурни чудеса на бившата византийска столица – църквата „Св. София". Той разказва подробно за нейната архитектура, външна и вътрешна украса, спира се на османските обичаи, лишили този храм от изображенията на светци.

---

[133] Брокиер, Б. Задморско пътешествие, с. 81; Марков, Н. Когато всички пътища, с. 431; Kline, G.R. The Voyage d'Outremer by Bertrandon de la Broquière, p. 103; Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière (Ch. Schefer), p. 163.

[134] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 160, n. 92 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

После отидохме в главната църква, в християнски времена наричана „Св. София“, която сега е мескита, или молитвен дом на турския император, в която ме пуснаха с помощта на немския отрекъл се от вярата християнин. Това е неописуемо красива и великолепна църква, построена от християните, горе, долу и отстрани изцяло от мрамор, със скъпи пластики в злато и мозайки отвътре. Всички олтари с образите на светците, които са били изградени там по наш начин, са напълно разрушени или изпочупени, тъй като езичниците и турците не искат да имат образи в своите църкви, защото вярват и казват, че това било идолопоклонничество. Старият турски император [Мехмед II] *е дарявал за тази църква ежедневно по 500 горящи свещи. Тази църква открай време е покрита с олово. Долу, горе и вътре има 350 врати, които са от чист излят метал*[135].

В разказа на фон Харф се усеща тъгата на християнина европеец, че в *този град се издигат безброй много разрушени християнски църкви, от които много са направени на езически молитвени домове, а в други са затворени диви животни и птици, които принадлежат на императора*[136].

3.2. Обичаи

Без претенции, че темата за църкви, манастири, свети мощи и реликви на Балканите е изчерпана, в следващите редове ще спра вниманието на някои обичаи тук, предизвикали интереса и дори любопитството на западноевропейските пътешественици. Безспорно едни от твърде занимателните сведения са описанията на **сватбен и погребален обичай**, дело на Конрад Грюнемберг.

Германският поклонник определя Зара като *доста голям, привлекателен град.* Твърде любопитно е неговото описание на местен сватбен обичай: *Понататък в Задар видяхме едно сватбено шествие. Жените в него носеха всякакви украшения от панделки и тъкани. Младоженката имаше на главата си красива златна корона със скъпоценни камъни, а върху нея носеше и венец. Когато тя стигна до края на една уличка – на мястото, където започваше друга улица, тя се спря и се поклони на множеството, което наблюдаваше шествието. Тогава младежите от околните къщи започнаха да я обсипват с жито, зоб, ориз, ечемик и всякакво друго зърно. Това се повтаряше по всички улици до църквата, както и на връщане от нея. Разпитахме нашата стопанка за смисъла на това посипване и хвърляне*

---

[135] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 208; The Pilgrimage of Arnold von Harff, 243–244.

[136] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 208; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 244.

на жито и какво точно означава то. А пък тя ни каза, че то се прави, за да донесе щастие на младоженката и на нейното бъдещо потомство, и то в такъв размер, че никога да не им липсва жито, а точно обратното – винаги да имат всичко в изобилие. Бидейки ненаситни в желанието си да видим всички обичаи на тази чудна страна, възползвахме се от случая да се включим в шествието. Когато стигнахме до църквата, присъствахме на меса, която беше отслужена съгласно славянския обред (глаголическа меса). *Начинът, по който свещеникът служеше Светата литургия, неговите жестове и движения ни бяха крайно непривични, а същото се отнасяше и за* [жестовете и движенията на] *паството му. При тайнството на* [безкръвната] *жертва* (= Евхаристията) *свещеникът се обърна към народа, държейки кръст, и тогава всички мъже дойдоха при него, за да целунат кръста. След това той взе в ръка една плочица с лика на нашия Господ и тогава всички жени дойдоха при него да я целунат. Всички в църквата държаха горящи свещи, докато най-сетне службата не приключи*[137].

Любопитен е разказът на Грюнемберг за **погребален обичай** на Балканите, като неговото описание е твърде живо и цветисто.

Докато бяхме в Корфу, неколцина от нашата компания посетиха града и се натъкнаха на къщата на богата госпожа. Тя току-що беше умряла и беше поставена с пълна официалност върху пищно оплакваателно ложе пред своя дом. Прическата ѝ беше току-що направена и тя беше много красиво, много богато облечена, прибляскваща със злато и обсипана с бисери. Изискани пръстени с чудни камъни украсяваха сгънатите ѝ ръце. Пред ложето се тълпяха жени и момичета, нейни най-близки роднини. До всяка една от тях имаше жена помощник, която държеше ръцете ѝ насила. Защото, ако не бяха държани достатъчно здраво, тези жени щяха да раздерат собствените си лица на парчета, щяха да си изскубят косите и щяха да се бият в гърдите, виейки и ридаейки. Пред тях седеше жена, която беше наета да оплаква. Тя разказваше, по-скоро виеше, че покойната била набожна, добродетелна и милостива към всички, че с радост помагала на съседите си, че била жена чиста и здрава телом и духом. Въпреки че нейният съпруг бил умрял много отдавна, в сърцето ѝ той никога не я бил напуснал като приятел и верен спътник. Жената още казваше, че покойната била паметна за тяхното приятелство и че целият град оплаквал загубата ѝ. Тогава дълга процесия от православни попове със свещи мина покрай тях. Всички носеха черни кожени шапки и имаха дълги бради. Свещеникът, който беше начело, им указваше как трябва да пеят, сочейки по ставите на пръстите си, и те пееха съобразно с това. След като изпяха нощното бдение, близките

[137] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 55; Pivčević, E. Grünemberg o hrvatskim gradovima. – In: Hrvatska revija (Zagreb), 2005, № 2, 18–19.

роднини прегърнаха мъртвата жена, целуваха ѝ ушите, очите и устата, повдигаха собствените си очи към небето и гръмко искаха от Господа да ѝ позволи да се присъедини към своето семейство [покойниците] *и се биеха яростно в гърдите. Сетне покойницата беше внесена вътре в църквата, а жените се разотидоха по къщите, като всички плачеха сърцераздирателно*[138].

Безспорен интерес предизвиква текстът на германеца К. Грюнемберг, описващ православна литургия на остров Крит, в град Кандия, явно твърде странна и непонятна за западните поклонници.

Моят милостив господар херцог Ханс Баварски поръча да бъде изпята меса за него в гръцко-католическата църква. Негова милост ме взе със себе си. Там ние видяхме много неща, които ни изумиха дълбоко. Жената на свещеника му помагаше в олтара, а пък пред олтара, зад майка си, стояха трите възслабички хубави дъщери на споменатия поп, в наистина забележителни одежди, с була толкова дълги, че стигаха до пода. Булата им бяха вързани с дълги възлести въжета. Тези дъщери непрекъснато се кръстеха, като техните ръце първо докосваха челата им, сетне се спускаха надолу към пода, а след това обратно по цялото им тяло. И след всяко кръстене се биеха в гърдите и впервахa просещи погледи към небесата. Попът пееше по странен начин или поне ние мислехме така, без никакъв помен от мерена реч или ритъм, и от главния олтар той изваждаше благоухаещата кадилница до един по-малък олтар. Четирима гърци с дълги бради стояха край него, опирайки се на високи столове. Те бяха светски лица и пееха по време на службата и по такъв начин жестикулираха, че херцогът и аз не можехме да се въздържим да не се изсмеем. След литургията свещеникът отиде в малкия олтар и изпи до край виното, което беше останало в малката каничка. Жената, която му помагаше в олтара, разряза оставащия хляб (понеже те не използват хостия[139]*) и раздаде на всекиго в църквата по малко парченце и те го изядоха. Църквата беше синя, в цвета на лапис лазули, украсена със златни звезди*[140].

3.3. Език и религия

И като последен проблем в тази глава ще разгледам накратко сведенията **за езика и религията** на местното балканско население, отразени в пътеписите на европейските пътешественици.

---

[138] The story of Sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, 61–62.

[139] Безквасното хлебче за причастие при католиците.

[140] Ibid., 65–66.

Голяма част от авторите посочват принадлежността на местното население по западното балканско крайбрежие към славяните и уточняват, че говорят славянски език. Може би в това отношение най-подробен е **Арнолд фон Харф,** който споделя за Пореч следното: *Този град* [Паренцо] *лежи в Истрия и хората говорят виндиш или славянски език*[141]. За Рагуза/Дубровник немският пътешественик отбелязва: *Този град се намира в кралство Хърватия, говорят на славянски език, който е разпространен нашироко по цялата Венетска земя, Славония, кралство Полша, и кралствата на Далмация и Хърватия. Аз съм отбелязал някои думи от езика и ги написвам сега тук*:

Славяска реч

vyno – wiin – вино	*dobro jutro – guden morgen – добро утро*
voda – waser – вода	*spate – schlaffen – спя*
messo – vleysch – месо	*dobro – goyt - добро*
kokoss – eyn henne - кокошка	*ja – ich - аз*
iachge- eyn ey - яйце	*bytte – drinken – пия*
rijba – eyn vysch - риба	*iehe – essen – ям*
guska – eyn ganss – гъска	*gostpoga – eyn edelman - господин*
schoffieck – eyn man - човек	*gena – eyn wijff – жена*
dreuo – eyn schyff – кораб	*swycka – eyn kertz – свещ*

jeden – eyn – едно	*seest – sees – шест*
duwa – tzwey – две	*sedam – seuen – седем*
trji – drij - три	*oescham – acht – осем*
tzettyr – vier – четири	*debet – IX – девет*
pete – vunff – пет	*deschet – X – десет*[142]

Не толкова подробно, но все пак достатъчно ясно и редица други пътешественици подчертават, че населението по Далматинското крайбрежие е славянско и говори на славянски език. **Феликс Фабри** например също отбелязва, че населението по Адриатическото балканско крайбрежие говори славянски език, еднакъв или близък до онзи, който говорят останалите региони в Европа със славянско население. *Далмация е област, която, съгласно древното разделение на земята, е част от провинция Гърция. Тя има от източната си страна Македония и към нея се причисляваше; сега обаче се причислява към Склавония, към която лежи на Изток. Склавия или Скла-*

---

[141] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 60; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 72; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 89.

[142] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 64; The Pilgrimage of Arnold von Harff, 76–77; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 92.

вония е голяма провинция, съдържа също Мизия, Унгария, Бохемия, Полша, Рутения (Галиция, дн. Украйна) *и Далмация и много особени други райони под онези, които говорят почти всички един и същи език и се разбират помежду си*[143].

Пиетро Казола разказва за дубровничани, че населението е славянско, и изказва мнението, че не всички разбират добре латинския език на литургиите: *Защото те са склавони и аз не мисля, че те всички разбират езика.* Италианският духовник подчертава, че *те знаят латински добре, но аз не мисля, че жените разбират много. Въпреки всичко, църквата беше пълна*[144].

Следвайки пътя на поклонническите кораби на юг покрай западното балканско крайбрежие, стигаме до земите на Албания, за която пътешествениците посочват, че местното население е различно от славяните и има свой собствен език. **Арнолд фон Харф,** описвайки албанското крайбрежие на Адриатика, отбелязва, че албанците имат свои език, различен от славянския. За Дулчино той казва: *Това е много хубав малък град, подчинен на венецианците. Намира са в провинция Албания. От Дулчина до Дурацо* (Драч, дн. Дуръс) *– 70 мили. Това е голям град, разрушен от турците, сега подчинен на Венеция. Този град се намира в Албания, където те също имат свои език, който е трудно да се запише, тъй като те имат също и свои букви в тази страна.*

boike – broyt – хляб	*mirenestrasse – guden morgen – добро утро*
vene – wijn – вино	*mireprama – guden nacht – лека нощ*
oie – wasser – вода	
mische – fleysch – месо	*nea – ein – едно*
jat – kese – сирене	*dua – tzwey – две*
foeije – eyer – яйце	*trij – drij – три*
...	*quater – vier – четири*
megarune – essen – ям	*pessa – vunf – пет*
pijne – drinken – пия	*jast – sees – шест*
poylle – eyn henne – кокошка	*statte – seuen – седем*
sto – ja – да	*tette – acht – осем*
jae – nein – не	*nante – nuyne – девет*
fijet- schlaeffen – спя	*dieta – tzien – десет*
kijrij – eyn kerz – свещ	*nijtgint – hundert – сто*[145]

[143] Fratris Felicis Fabri Evagatorium, III, p. 357.

[144] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 132.

[145] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, 64–65; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 78; Idem. Rom – Jerusalem – Santiago, S. 94.

Следващата важна спирка по трасето на поклонниците е Пелопонес, или по-точно венецианската крепост Модон. За този район от вътрешността на Балканите повечето пътешественици посочват, че основното население е гръцко и изповядва източноправославното християнство. **Арнолд фон Харф** пише за Модон, че *този град е подчинен на венецианците и земята, която му принадлежи се казва Морея, и се намира близо до Турция. Тук говорят гръцки език и пазят вярата на св. Павел. Но венецианците са основали тук Римско епископство, където службата е по нашия обичай*[146].

Испанският пътешественик **Перо Тафур** разказва за богатствата на Морея, отбелязва за Модон, че *жилищата са добри, езикът е гръцки, но мястото принадлежи на Венеция... На разстояние шест мили се намира Корон, който лежи на другия залив, за който вече говорих. Той е голям град и могъща крепост. Тук също се говори гръцки и също така е под властта на Венеция. Венецианците притежават тези владения в Морея, защото са твърде важни за тяхната търговия. Хората са много богати, в тези места има пристанища за разтоварване на всякакви видове стоки за Гърция и Черно море*[147].

Германският поклонник от края на 15. в. **Феликс Фабри** отбелязва, че населението е гръцко и говори гръцки език: ... *видяхме град Метон и влязохме с попътен вятър в пристанището. ... и срещнах там също брат Йоханес от Неапол, с когото бях заедно в Йерусалим. Той преподаваше като училищен ректор на гръцките момчета латински език, понеже владееше гръцки, латински и италиански език*[148].

Друг германец, **Бернард фон Брайденбах,** подобно на останалите пътешественици, посочва, че населението в Пелопонес е гръцко и източноправославно. *Градът Модон е солиден и добре укрепен, намира се в Морея, под венецианска власт е и е отдалечен от Корфу на 300 мили. Тук говорят гръцки и голямата част са християни мелхити, принадлежат към вярата на св. Павел*[149].

Европейските пътешественици пишат за населението по островите, че в преобладаващата си част е гръцко, говори гръцки език, изповядва православното християнство, въпреки че голяма част от островите в Йонийско и Егейско море са под венециански контрол. **Перо Тафур** например посочва, че на о. Крит, който е под венецианска власт, се говори гръцки език, а **Арнолд фон Харф** пише за о. Корфу, който също е под контрола на Венеция, че населението също е гръцко и говори на гръцки език[150].

---

[146] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harf, S. 67; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 80.

[147] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 691.

[148] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 277.

[149] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 29.

[150] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 692; Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 67; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 80.

Германският пътешественик **Арнолд фон Харф** за пореден път в своя пътепис се изявява и като филолог-езиковед. Той посочва, че новите завоеватели на Балканите, османските турци, имат *свой език, от който съм запазил няколко думи, както съм записал тук*:

meck – хляб	*balleck – риба*
sarap – вино	*thus – сол*
schauwe – вода	*ben – аз*
heet – месо	*schen – ти*
peuir – сирене	*hee – да*
gemortar – яйца	*jock – не*
stircke – оцет	*mum – свещ*
jaesche – добре	*gee – ям*
jheramasch – лошо	*itz – пия*
gelgitalim – жена	*jat – спя*
adam – мъж	*gouwen – бог*
jur – мия; пера	*sagitan – дяволът*
beuym – мой	*jahat – кон*
goneck – риза	*harpa – овес*
tauck – кокошка	*sama – слама*

Броене

bijr – едно	*gedy – седем*
icky – две	*schekis – осем*
oitz – три	*dockuiss – девет*
dort – четири	*on – десет*
bees – пет	*jues – сто*
alti – шест	*binge – хиляда*

gamti – кораб	*byrsat – град*
joldas – приятел	*birckaewe – село*
gelberi – ела тук	*allamera Лека нощ!*
albari – донеси тук	*ben bilmes – Не го разбирам*
salenmeck – Добър ден!	*ne texe bo – Колко струва това?*
ygon – Добро утро!	*ben allayn – Искам да го купя.*

nytze ygul geder bonuschart – Къде е пътят за града?
aden neder bo – Как се казва това?[151]

[151] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, 209–210; The Pilgrimage of Arnold von Harff, 244–245.

Друг пътешественик, бургундският шпионин **Бертрандон де ла Брокиер**, на твърде много места в своя текст посочва етническата принадлежност на балканското население – гърци, българи, сърби. Той също така отбелязва многократно, че те са източноправославни християни, заплашени от османската инвазия на полуострова и страдащи от нея.

Приведените дотук примери представят картина на етническото разнообразие на Балканите, вярно отразено в пътеписите на западните поклонници и пътешественици. Те правилно отбелязват славянското, гръцкото, албанското и турското население на Балканите, говорещо съответно славянски, гръцки, албански и турски език. На много места в текстовете е посочено, че преобладаващата част от населението на Балканите изповядва източноправославното християнство. В пътеписите и итинерарите пътешествениците споделят своите непосредствени впечатления и любопитни коментари за множеството църкви и манастири на Балканите, описват многобройните ценни свети реликви и мощи, пазени в тях. Безспорно, едно от най-забележителните места, впечатлило силно европейските пътешественици, е византийската столица Константинопол, която ги очарова с многобройните прекрасни църкви, които се намират в нея, заедно с редица твърде ценни реликви и мощи, съхранени там. Редом със „Света София“ поклонниците обръщат подобаващо внимание и на редица други църкви и мощите в тях – в Пореч, Задар, Дубровник, Модон, Константинопол.

Още от ранното християнството реликвите и мощите на светци и мъченици са използвани от вярващите като средство за закрила от болести и беди. Мощите се превръщат в обект на почитание в църквите, където се намират, и стават особени места за поклонение. Седмият вселенски събор в Никея (Втори Никейски) през 786/7 г. постановява, че всеки олтар трябва да съдържа реликви и мощи, което показва, че съхранението на свети мощи вече се е превърнало в норма. Както видяхме от разгледаните текстове, европейските поклонници от 14. и 15. в., които минават през Балканите на път за Йерусалим, се спират и отдават почит на многобройните мощи и реликви, съхранявани в редица градове на полуострова.

4.
Населението на Балканите и поминъкът му според сведенията на европейски пътешественици от 14.–15. век

Настоящата глава разглежда любопитни сведения за населението на Балканите в пътеписите на някои европейски пътешественици от 14.–15. в. Тъй като голяма част от пътешествениците са поклонници, тръгнали към Св. места, основен акцент в пътеписните им бележки, както видяхме в предходните глави, са описанията на храмове, църкви, манастири; градовете, през които минават, укрепителните им съоръжения, архитектурните им забележителности, къщите, улиците, площадите, водоснабдяването, запазените антични паметници; отбелязват също и политическата ситуация, османските войни и обсади, дават някои сведения за историята на Балканите от античността до съвремието им и т.н. Пътешествениците от 14.–15. в. обаче, за разлика от тези през следващите столетия, много по-рядко концентрират вниманието си върху човека, върху хората, върху различните етнически и социални групи. Тук ще насоча вниманието върху някои изключения от това общо правило, в които силно е проявен интересът на западния човек към местното балканско население, към неговия етнически облик, облекло, препитание, обичаи.

Голяма част от пътешествениците посочват, че населението на Западните Балкани, както и във вътрешността на полуострова е славянско, или както отбелязах в предходната глава, говорещо славянски език. Друга основна група население, посочено от пътешествениците, са гърците, говорещи гръцки и изповядващи източноправославното християнство. Поклонниците от 15. в. говорят вече и за турците, които се превръщат в част от местното балканско население. Разбира се, има запазени и твърде интересни сведения за малцинствените групи на евреи и цигани, какъвто пример имаме за Пелопонес.

От почти всички описания на Модон, този ключов за венецианците град в Пелопонес, се получава твърде любопитна картина на неговото населе-

ние. Безспорно пътешественици като Перо Тафур, Арнолд фон Харф, Жорж Лангеран, Пиетро Казола и др. дават сведения, че основното население в Пелопонес и съответно в Модон са гърците. Но определено Модон се радва на разнообразие в социално и етническо отношение. П. Шпарнау (1385), Симоне Сиголи и Лионардо Фрескобалди (1384), както и пътувалите едно столетие по-късно – в края на 15. в. – Йос ван Гистеле, Бернард фон Брайденбах, Феликс Фабри, Конрад Грюнемберг, Дитрих фон Шахтен описват подробно колонията от **цигани**, които обитават едно от предградията на Модон. Тези автори се спират и на основното препитание на циганите (наричани **египтяни или цигани**), които са ковачи, живеят в мизерия и немотия. Само трима пътешественици говорят едновременно за наличието на **цигани** и на **евреи** в предградията на града – това са Арнолд фон Харф, Жорж Лангеран и анонимният германски благородник, пътувал през 1494 г. Пиетро Казола говори само за **евреи**, но от неговия текст става ясно, както ще видим по-долу, че той прави контаминация между евреи и цигани, тъй като Пиетро Казола говори за *общество,* термин, с който традиционно се определя общността на циганите[1]. Заедно със сведенията за населението ще съсредоточа вниманието и върху поминъка му, занаятите, които се развиват тук, селското стопанство в региона, търговията и плодородието, отразени в текстовете на европейските пътешественици. Съответно ще насоча изследването и към храната и виното на Балканите през погледа на Запада. Ще разгледам едновременно текстовете с данни за поминъка и за самото балканско население, тъй като тези сведения са тясно преплетени в разказите на европейските пътешественици.

Започвам с виното, тъй като неговото присъствие на трапезата на средновековния човек е неотменно и важно. Малвазията, за която често говорят европейските пътешественици, е вид сладко вино, което оригинално се свързва с Пелопонес, областта около Монемвасия. Когато франките идват след 1204 г., наричат града и виното **Malvoisie** – **malmsey** в английския вариант. Така малвазията е изнасяна на Запад от Модон. През 15. в. сортът грозде, от който се произвежда малвазия, е култивиран на о. Крит, Кипър и дори в Испания, за да произвеждат достатъчно количество за задоволяване на пазара. В Англия през 15. в., освен **малмси**, се внася още едно гръцко вино, наричано **rumney**, друга твърде сладка смес. Този вид вино идва от Закинтос и Йонийските острови. Това е отново англицизирано наименование, което идва от **Romania**, името на Византия за Запада. В германските текстове от 15. в. се среща под името **romanier, rumenier,** а на италиански **– vino**

[1] Сведения за цигани има и от остров Корфу през 14. в. Засвидетелстван е т.нар. Feudum Acinganorum, установен през 1360 г., когато Корфу е колония на Венеция. Fraser, A.M. The Gypsies, 50–51.

di Romania. През същото столетие вино **романие/р/**, както и малвазия се произвеждат и в Испания[2]. Ще се спра първо на текста на **Феликс Фабри.**

Завръщайки се от поклонническото пътуване до Св. земи, Фабри минава през Пелопонес и в своя пътепис отделя внимание на прочутото вино **малвазия**, чието производство очевидно е основен поминък за населението в региона. *В подножието на Малеа лежи град Малфазия* (Монемвасия). *При него се отглежда* [лозата и се произвежда] *срещаното преди вино, за което хората казват, че е истинска малвазия. Веднъж то било пренесено оттук към западните земи. Тогава критското вино изобщо било неизвестно. След това някой стигнал до извода, че критското вино е по-добро на вкус от малейското, купил си го и го нарекъл малвазия. То не идва повече от Малфазия на запад, защото градът сега принадлежи на турците и не произвежда никакво вино.*

В града Малфазия трябва да живеят твърде лоши и враждебни към чужденците хора, защото капитанът се пазеше да влезе в това пристанище[3].

Тук любопитство буди отношението към местните жители, описани като *лоши хора*, поради негативното им отношение към чужденците. Продължавайки описанието на Пелопонеския полуостров, Феликс Фабри се спира на Модон, подробно разказва за укрепителните му съоръжения. Особен интерес представлява текстът, отнасящ се за предградието на този венециански град. *Отвън има предградие и от едната страна на предградието, на склона на хълма, са разположени много малки домове и къщурки, направени от кълчища, тръстика и съчки, уплътнени с кал; и са като малка вила* [имение] *и са обитавани от онези **цигани**, които се скитат по света и за които беше казано по-горе. И на всеки площад е пълно с коне, свине и всякакви шумотевици и те се движат в това място извън града, а в града е мир и спокойствие и може да се върши спокойно работа в него.*

Градът е епископско седалище, скромна църква, злощастен клир, разделен народ[4].

В поклонническото описание на друг германец, **Бернард фон Брайденбах,** откриваме интересни сведения за този южен полуостров на Европа – Пелопонес, от края на 15. в. В разказа за един от най-важните градове на Морея, Модон, пътешественикът също споменава виното малвазия и се спира на обособена социална група от населението му – **циганите**.

---

[2] Francis, D. The Wine Trade. London, 1972, p. 9, 15, 23; Harris, J. More Malmsey, Your Grace? The Export of Greek Wine to England in the Later Middle Ages. – In: Eat, Drink and Be Merry (Luke 12:19): Food and Wine in Byzantium. Variorum, 2007, p. 249.

[3] Fratris Felicis Fabri Evagatorium, III, p. 314; Idem. Galeere und Karawane, S. 271.

[4] Fratris Felicis Fabri Evagatorium, III, p. 338.

... останахме един ден в ***Модон****. ... Тук няма друго вино, освен* ***малвазия****. Пред града има твърде много схлупени къщурки, към 300, в които живеят бедните, черни като етиопци и различни от нас. Когато дошли в нашата земя, те се нарекли сарацини, с известния термин. Фалшиво твърдят, че идват от Египет, който е много отдалечен от това място, но в действителност са от Гиппе*[5]*, недалечна страна, и са предатели като всички сарацини и са измамници спрямо християните*[6]*. Градът Модон е солиден и добре укрепен, намира се в Морея, под венецианска власт е и е отдалечен от Корфу на 300 мили. ... Някога Морея е била* ***плодородна и процъфтяваща страна****, заобиколена отвсякъде от море, с изключение на един Истъм, който я свързва с Турция, който турците много често преминават и опустошават тази страна и я покоряват, с изключение на Модон и някои малки скалисти места, които са под венецианска власт. Модон е град, разположен в Ахая, на континента, близко до територията на турците, които отиват там заедно с християните на* ***седмичните пазари***[7]. Както става ясно от този текст, освен производството на прочутото вино **малвазия**, друг аспект от икономиката на тази област е **търговията** – с посочените от Брайденбах **седмични пазари**, в които участват християни и мюсюлмани. Наблюдателният патриций от Констанц не е пропуснал да отбележи и опустошенията, на които е подложена областта Морея от османските турци.

Следващите редове в *Перегринациото* са посветени на прочутото вино **малвазия**, което, както в текстовете на Пиетро Казола, Бонсиньоре Бонсиньори и Бернардо Микелоци, Феликс Фабри и редица други поклонници, е обект на интерес и у Бернард фон Брайденбах. *В основата на Малеа е градът* ***Малвазия*** [Монемвасия], *в съседство на която расте великолепната лоза, която наричат малвазия. От това вино народът трансформира името на виното от Крит, което сега навсякъде се нарича малвазия, обаче не е от Малвазия, а от Крит, или Кандия, или от Модон. Пилотите на корабите отказаха да влязат в пристанището на Малвазия, защото казаха, че се обитава от най-лошите гърци, така предпочетоха да обърнат корабите към Цикладските острови, срещу много море, и казаха, че тази пла-*

---

[5] За страната *Гиппе* и за циганите на Балканите през по-ранен период виж: Николов, Ал. Военизирани цигани в пределите на катепаната България от края на XI в. – В: Средновековният българин и „другите“. Сб. в чест 60-год. на проф. дин Петър Ангелов. С., 2013, 175–185. Потвърждение за военизирания характер на някои цигански общности може да се намери в текста на белгиеца Жорж Лангеран, виж настоящия текст по-долу. За произхода и културата на циганите виж: Смирнова-Сеславинская, М.В., Г.Н. Цветков. Цыгане. Происхождение и культура. Москва-София, 2009.

[6] Soulis, G. The Gypsies in the Byzantine Empire, p. 154.

[7] Breydenbach, B.v. Peregrinationes, p. 29.

нина се наричана Малеа заради лошотията на хората[8]. Твърде любопитно описание за нрава на гърците срещаме още у един автор, Феликс Фабри, но с оглед на факта, че двамата с Брайденбах участват в едно и също поклонническо пътуване, очевидно имат и сходни наблюдения и впечатления[9].

Подобни сведения се съдържат и в текста на нидерландския благородник **Йос ван Гистеле,** който, както вече споменах, пътува в периода 1481–1485 г[10]. В глава VIII, 19, е разказът за Модон. Холандецът не пропуска основната „забележителност" – говори за многобройната колония от **цигани [египтяни]**, които обитават укрепеното предградие[11].

От особен интерес са сведенията на **Жорж Лангеран**. За Модон пише следното: *Вторник, четвъртия ден на месец юли, пристигнахме в пристанището на споменатия град Модон, който също е в страната на гърците. ... От тази страна има предградие, в което живеят много* ***евреи****. От тази страна има и голямо предградие, което също се затваря* [т.е. оградено е]. *И в това предградие поклонниците могат да намерят по-добра храна и по-добро пиене, отколкото в града. И отвъд споменатото предградие могат да се видят голямо количество колиби, в които изглежда живеят бедни хора. Все пак по-голямата част от мъжете са* ***платени войници на кон в Модон****; от тези колиби, както и от други близки села се набирали 1000 войници на кон с пла̀та. От тези коне аз видях някои много хубави. По-голямата част от тези колиби се обитават от племето на* ***египтяните****. От тези египтяни по-голямата част са* ***налбанти*** [ковачи] *и работят този занаят, като седят на земята, а техните духала са мехове от кози кожи*[12].

Твърде любопитни сведения за циганите дава белгийският поклонник, както видяхме от цитирания пасаж. Освен ковачество, което е основният им поминък, от този текст разбираме, че е имало и военизирани групи циганско население, включени във венецианските отряди за защита на владенията на Серенисимата от османските нападения.

Лангеран продължава живописния си разказ за обичаите на твърде разнородното местно население – говори за **албанци**, които воюват в помощ на венецианците и са доблестни и дръзки воини: *В тази земя са се настанили и някои* ***турци****, не зная как, било заради данъка или заради друго, или пък за-*

---

[8] Ibid., p. 249. Очевидно пътешествениците правят аналогия с malus (*лат.*) – лош.

[9] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 271.

[10] Zeebout, A. Tvoyage van Mher Joos van Ghistele, p. 389.

[11] Ibid.: *Voor de stede staet een schoon vorbouch ooc bemuert, al vol van stradioten ende verjaechde lieden, ghevlucht vanden Torcken, ende zeere vele* ***(385v) egipteneers****, zoot ooc daer alle de landen duere doet, maer en useren daer niet dat zij hier int land doen, van stelen of zulcke saken, ende van dat zij zegghen in Egipten woonende, dat en es niet waer, want men weetter daer niet af te spreken*.

[12] Voyage de Georges Lengherand, p. 98.

щото са добре дошли, тъй като другите изоставят земята. И когато споменатите египтяни си тръгват, за да дойдат в нашите земи или другаде, те подпалват своите жилища и не могат да строят други къщи. Другите повикани са ***албанци****, които живеят тук от 30 години, което е времето на войната на венецианците с турците.* ***Те дошли на помощ на венецианците и се оттеглили да живеят в Модон****.* ***Те са доблестни мъже и дръзки воини****, както говорят в Модон. Гребците на нашия кораб излагат стоките си за продан, както сториха и в Корфу.*

Сряда, петия ден на споменатия месец юли, отидохме да чуем месата в Модон и да обядваме. След това собственикът на кораба нареди да свирят тръба, така че всички да се върнем на галерата. Опънахме платна около 2 часа подир пладне и след три мили плаване се насочихме към Кандия. Когато изминахме около 18 мили, от лявата ни страна, където до момента се виждаха скали и планини, видяхме град, наречен Корон, по-голям и по-хубав от Модон, както ни казаха, в ***хубава плодородна страна****, подвластна на венецианците. От другата, дясната страна се виждат само небеса и води, но не изминахме 18 или 20 мили, за да гледаме само скали и планини. И този ден, докато падне нощта, друго не видяхме*[13]. Авторът акцентира върху плодородието на областта, сведения, които се откриват и у други европейски пътешественици.

Занимателен е разказът за Модон на друг германски поклонник – **Конрад Грюнемберг**, който разказва за смяната на венецианския управител, също споменава за общността на **циганите**, говори за производството на вино тук и разбира се не пропуска да отбележи и политическата действителност – османското присъствие в региона.

Днес, събота, първия ден на юли, ние пристигнахме пред Модон. Всички поклонници слязоха и отидоха на брега. ... Това е великолепно красив остров, изцяло занимаващ се с производство на виното ***романиер****.*

Това вино е много силно, дори ако го смесите с равно количество вода, все още трудно бихте му се насладили. Пребивавайки в Модон, се настаних в германската странноприемница и получавах яденето си в купа за грозде [шира]. *Моят домакин Йохан фон Хусен, рицар от Тевтонския орден, ми каза, че събира гроздето седем пъти годишно, и действително, когато късаше зряло грозде, имаше изобилие от незряло, зелено и лозови пъпки навсякъде. ...*

Около 300 колиби от тръстика и глина са разположени до града Модон. Те са населени с ***цигани****, които тук са наричани също неверници*[14].

---

[13] Ibid., p. 99. Изказвам специални благодарности на колегата доц. д-р Пенка Данова за българския превод на този откъс.

[14] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 63; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land 1486, S. 46; Konrad Grünembergs Pilgerreise ins Heilige Land, S. 341.

Пред Модон, далече навътре в морето много голям турски кораб стоеше на котва.

Той имаше на борда си 800 мориски [маври], *които те* [турците] *бяха купили в Тунис и Гренада. Много турци дойдоха в града, великолепно облечени, и те имаха причудливи златни монети и други пари, не кръгли като обикновените наши пари, а квадратни. Те купиха голямо количество волове, овце и други хранителни продукти, и така всичко стана по-скъпо в Модон*[15].

Както личи от цитирания текст, Модон е център на търговия между венецианци, турци и местното население; в региона е силно развито и животновъдството – отглеждат се волове, овце, а вероятно и друг едър рогат добитък.

Друг германец, който дава сведения за Модон и неговото население, е **Дитрих фон Шахтен,** който пътува за Св. земя през 1491 г. Той говори за наличието на **евреи** на о. Корфу и за колонията от **цигани ковачи** в предградието на Модон. Преди да стигнат Модон, минават през Корфу, *Корсун* според Дитрих фон Шахтен, който отбелязва, че *е остров, който принадлежи на венецианците, силен град, освен два хубави замъка, над града, на една планина, има също много* ***евреи****, които са на сигурно в града... Корфу е епископство и е отдалечено от Рагуза на 300 мили.*

... Така при Модон, пред града, на планината отвъд градските укрепления, има много малки, ниски, нещастни колиби, в които живеят ***цигани****, както хората ги наричат в германските земи, съвсем беден народ, и обикновено всички са ковачи, седят долу на земята заради работата си и имат яма в земята, за да държат там огъня, и ако мъжът или жената има чифт мехове в ръка, изглеждат напълно доволни; с меховете духват въздух* [да поддържат огъня]. *Толкова нещастно и бедно нещо не е възможно да бъде описано; правят достатъчно много гвоздеи, и то много добре работят*[16].

Анонимният германски благородник, пътувал през 1494 г. на галерата *Контарина* към Св. земя, пише за двете малцинствени групи население в Модон следното: *В 3 часа следобед стигнахме Модон. Аз с моята компания слязохме в Модон, за да се настаним при германските господа, защото те имат хубава къща. На следващия ден останахме в Модон и отидохме този ден на градските стени, които обикалят около града, който е един могъщ град. Но много* ***цигани*** *живеят там и в предградието те имат малки къщички и в голямата си част са жалки хижи. И в града има голямо приста-*

---

[15] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 64; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land 1486, S. 47.

[16] Röhricht, R., H. Meisner. Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande. Berlin, 1880, 179–180 (Dietrich von Schachten); Soulis, G. The Gypsies in the Byzantine Empire, p. 155.

нище и голям брой ***евреи****, които са търговци и упражняват там занаят. Но този град сам по себе си е гръцки.*

Тази земя Морея, в която лежи този град [Модон]*, е плодородна земя и тук се събират* [хора] *от целия свят. И нищо друго не се ражда, освен безполезни* ***бергамоти*** [диви портокали] ***и вирее много добро вино и зърно***[17]. Както разбираме от този пасаж, в района населението отглежда зърно и лозя, от които се добива качествено вино.

Подобни сведения за плодородието на района получаваме и от испанския дипломат и пътешественик **Перо Тафур**, който минава през Балканите през 1436–1439 г. Тафур отбелязва за Модон и Корон следното: *На четвъртия ден ние стигнахме Модон. ... и тук хвърлихме котва и акостирахме,* ***за да си набавим провизии за кораба*** *и за да могат господарят и пасажерите да направят малко търговия тук, защото са венецианци и мястото принадлежи на Венеция. Тук има 2000 жители и морето го обгражда от двете страни. Добре защитен е със стени, достатъчно силни, но равни.* ***Аз видях тук многобройни градини с всякакви плодове и почвата е много плодородна, като тази в Андалусия****. ... На разстояние шест мили се намира Корон, който лежи на другия залив, за който вече говорих. ... Венецианците притежават тези владения в Морея, защото са твърде важни за тяхната търговия. Хората са много* ***богати****, в тези места има пристанища за разтоварване на всякакви видове стоки за Гърция и за Черно море*[18].

Както отбелязах, повечето от поклонниците, описващи Модон, са германци, а едно от изключенията е миланският духовник **Пиетро Казола**, който оставя подробен разказ за града, за етническата общност на евреи; за виното и селскостопанската продукция от региона, за производството на коприна, както и за светите мощи, с които е богат Модон.

Сряда, 25 юни, стигнахме Модон ... въпреки че наистина няма възможност да се открие тук голям комфорт при настаняването за поклонниците, аз последвах отеца във францисканския манастир, надявайки се на по-добри условия. Но имаше твърде малко – успяхме да намерим едва няколко яйца. ...

Четвъртък, 26 юни, останахме в Модон ... и понеже аз никога не оставах да спя на сушата и винаги се връщах на галерата, придружих капитана до някаква малка църква извън града, която била реставрирана с даренията на моряците. ... След вечеря, виждайки, че той няма намерение да отплава този ден, аз отидох с някои придружители да разгледам гореказания град ***Модон*** *малко по-добре. Има голямо* ***предградие****, също укрепено със стени. На мен ми изглежда, че голяма част от* ***копринено производ-***

---

[17] Die Reise eines niederadeligen Anonymos ins Heilige, S. 160.

[18] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 691.

***ство** е съсредоточено в това предградие. Наистина много **евреи**, и мъже, и жени, живеят тук, и работят с **коприната**. ... Те са много мръсни хора във всякакво отношение и миришат много лошо. **Тяхното общество не ми беше приятно**, аз говоря за това, което беше извън града*[19]. ... Обръщайки се, влязох в града. ... Мисля, че има малко жители; на най-хубавата и широка улица тук къщите изглеждаха затворени в голямата си част, и когато бях на пазара, не видях много хора. Тези, които видях, освен че **бяха гърци** – на тях също принадлежи Морея, – бяха **слаби и грозни** да ги гледаш. ...*

*Споменатият град имаше **изобилие от вино и също от зърно**, и виното го правеха силно чрез добавянето на смола* [рицина] *по време на ферментацията, което оставя много странен аромат. Те казват, че виното не може да се запази по друг начин. Този аромат на мене не ми допада. Виното е винаги скъпо поради многото кораби, които идват тук, за да се снабдяват с хляб и вино. Не видях много хубави плодове – няколко* [дръвчета] ***смокини**, но малко. Хората се гордееха много с някакви **сливи**, които вкъщи при нас са давани на прасетата, и аз разсмях капитана, като му разказах това. Има много **дълги зелени краставици**. Има **добър пазар на месо, особено телешко, говеждо и овнешко. Месото е добро, а също така и пилета, но те са скъпи. Има скъпотия на риба,** въпреки че хората са посред морето. Този град се управлява от един капитан и един кастелан, изпратени от Синьорията, и те се сменят на всеки две години. Тук може също да се открие **хубаво вино малвазия, мосхато*** [т.е. мускат] ***и румение***[20]. От цитирания текст на Пиетро Казола може да се направи заключението, че наистина Модон е богат град, в който се събира голяма част от селскостопанската продукция на региона – освен зърното и гроздето – хлябът и виното, безценни за ежедневната трапеза на средновековния човек, очевидно се отглежда и много добитък – крави, телета, говеда, овце, също и птици, най-вероятно кокошки. Наблюдателното око на миланския духовник не без основание е отчело и скъпата риба, която се предлага на пазара, въпреки че Модон е заобиколен от три страни от море. Любопитен е разказът за зеленчуците (дълги зелени краставици) и плодовете – смокини и сливи, за последните също споменава и Петер Шпарнау, докато за наличието на бергамоти пише в текста си неизвестният по име германски дребен благородник. Твърде занимателно е описанието и на местното гръцко население – за Казола гърците, както вече видяхме, са *слаби и грозни*.

За щастие има и други подобни живописни описания – на защитните съоръжения на Модон, артилерията му, светите мощи, а също и на двете различни социални и етнически групи местно балканско население, както и

---

[19] Виж текста в началото на тази глава и бел. 1.

[20] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, 142–143, 145.

на техния поминък. Автор на такова описание е германският рицар **Арнолд фон Харф.**

Този град Модон е много силен. Този град е подчинен на венецианците и земята, която му принадлежи, се казва Морея и се намира близо до Турция. Тук говорят гръцки език и пазят вярата на св. Павел. ... Така ние отидохме по-нататък, отвъд портата, в първото предградие, в което има много дълга улица, населена само с ***евреи****, чиито жени произвеждат красиви* ***изделия от коприна****, правейки колани, качулки* [гугли]*, воали и покривала за лице, някои от които аз купих*[21]*. Ние продължихме през предградието, което е населено от много бедни черни голи хора, които живеят в малки къщички с покрив от тръстика* [камъш]*, някъде към триста семейства. Те са наречени* ***цигани****. Ние ги наричаме диви езичници от Египет, които пътуват из нашите страни*[22]*. Тези хора се занимават с всички видове занаяти, като обущари, кърпачи на обувки и ковачи. Странно е да видиш наковалня на земята, на която мъжът седи както шивач в нашата страна. До него, също на земята, седи неговата жена, предейки, така че огънят е помежду им. Между тях има два малки кожени меха, като гайда, които са наполовина изгорели в основата от огъня. Докато жената преде, тя вдига единия мех от земята от време на време и го натиска отново надолу. Това духва вятър от земята към огъня, така че ковачът може да работи. Тези хора идват от страната, наречена Гиппе, която лежи на около четиридесет мили от Модон. ...*

Турският император ги взел преди шестдесет години, но много господари и графове не служат на турския император и са избягали в нашата страна, в Рим, при нашия свят отец Папата, търсейки удобство и подкрепа от него. По тяхно искане той изпратил препоръчителни писма в Империята да им предоставят сигурност, управление и подкрепа, въпреки че те са отхвърлени от християнската вяра. Той изпратил тези писма до всички владетели, но никой не им оказал помощ. Те умират в мизерия, предавайки писмата на своите слуги и деца, които и до днес се скитат по страната, наричайки се малки египтяни. Но това не е истина, тъй като техните родители са родени в земята Джипе, наречена Сугиниен (Тцигания)*, което място не е и наполовина от пътя оттук, колкото от Кьолн до Египет. По която причина те са станали скитници и разузнават* [шпионират] *земите.*

---

[21] За наличие на еврейска общност в Модон виж: Bowman, St. The Jews of Byzantium, 1204–1453. Alabama, 1985, p. 85, 87, doc. 130.

[22] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, p. 67; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 81; Soulis, G. The Gypsies in the Byzantine Empire, p. 154. Сулис грешно твърди, че Арнолд фон Харф говори за 100 къщи на цигани, докато в текста на фон Харф много ясно е казано 300.

Така този майстор на оръжие има ***много красива градина****, обградена със стени, в която има* ***всякакви видове редки плодове****, в която той ни оказа голяма чест с всякакъв вид наслади. В тази провинция* ***не вирее друго вино, освен ромение, което е много силно и добро***[23].

Както виждаме и от текста на Арнолд фон Харф, Модон определено се слави с производството на вино, също така очевидно е богат на различни видове плодове. Интерес за западноевропейския поклонник представляват и малцинствените групи на цигани и евреи, като авторът посочва поминъка им – съответно ковачи за циганите и производители на копринени изделия за евреите. За пореден път в текст на западен пътешественик е поставен акцент върху мизерията, в която живее обществото на циганите.

Накрая, но не и по важност, ще посоча и няколко по-ранни текста, от края на 14. в., в които също се споменава Модон, неговите укрепления, мощите на св. Лъв, виното и обособеното общество на цигани там. Става въпрос за текстовете на **Лионардо Фрескобалди и Симоне Сиголи**, които пътуват през Балканите на път за Св. земя през 1384 г., и за текста на **Петер Шпарнау**[24], който на 31 юли 1385 г. заедно с Улрих фон Тенщет[25], придружени от слугата Клаус Фрибате, потеглят от Плауе при Арнщадт в Германия на поклонение в Йерусалим. Пътят им на връщане минава през Константинопол, Пловдив, Търново, през Влахия и Трансилвания, през Виена и Прага, откъдето се завръщат в родината си[26].

Фрескобалди подобно на други поклонници отбелязва здравите укрепления на Модон и изобилието на всякакви продукти, като също не пропуска да спомене за прочутото вино. Той пише следното: *На 19-ия ден на казания месец пристигнахме в Модон. Това е чудесна крепост със здрави стени и тя е в Романия, и* ***тук се събира всичко, което е най-доброто в Романия и се разнася по целия свят****. И ние пристигнахме по време на* ***гроздобера****, поради което не намерихме никакво старо вино, а когато те правят младото си вино, намазват бъчвата отвътре с дървесна смола като мазилка, защото иначе заради гъстотата на виното всичко червясва. Така че вече не зная кое е по-лошо – едното на око, другото на вкус…*

… Споменатата крепост, която много невежи наричат град, лежи на 1000 мили от Венеция и я владеят венецианците. … На казания месец септември на 20-ия ден, вечерта, след като се запасихме с ***месо, оцет, сирене, и чесън****, напуснахме Модон и плавахме покрай брега до Корон, който също*

---

[23] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, 67–68; The Pilgrimage of Arnold von Harff, 81–82.

[24] Röhricht, R. Die Jerusalemfahrt des Peter Sparnau, 479–491; Кузев, Ал. Пътеписни бележки, 68–69.

[25] Deutsche Reiseberichte, № 11, 55–56.

[26] Röhricht, R., H. Meisner. Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande, 468–469.

принадлежи в Романия на Венеция, и тук взехме някакви стоки от венецианските търговци[27].

Германският поклонник **Петер Шпарнау** споменава специално за съществуването на циганска общност в Модон, нещо, което се потвърждава, както вече отбелязахме, в по-късните текстове – от края на 15. в.

После стигнахме до една планина, и до един град, който се нарича Мадона [Модон] *и е на венецианците, където останахме 10*? *дни. В тази страна растат много* ***сливи***[28] *и в града има едно голямо* ***общество*** [цигани], *и* [градът] *има много земя и хора, които живеят тук, този град е отдалечен на 1000 мили от Венеция. После отидохме на 12 мили до един друг град, който се нарича Корана* (Корон) *и също е на венецианците и лежи от лявата ни страна на 12 мили. И после стигнахме ние след 200 мили до една планина и земя Кандида* (Кандия – Крит), *където произвеждат много* ***малмси***[29]. *И ни лежи от лявата страна*[30].

Ще посоча и някои други примери за поминъка на местното балканско население, отнасящи се до о. Крит, който, както видяхме, също се слави с великолепното вино малвазия. На връщане от Св. земя **Феликс Фабри** оставя твърде интересно описание на о. Крит: *Накрая пристигнахме в Крит. Тук останахме няколко дни в едно пристанище, наречено Кандия.*

Това първокласно и ***богато морско пристанище е пълно с всички блага на земята***, ***на пазара има всякакви превъзходни неща***, *които можеш да си купиш, но на първо място* ***вино***, *което ние наричаме* ***Malphaticum*** *– малвазия, и което е известно по целия свят. ... Сладкото и чисто, предразполагащо към настроение критско вино, когато човек си пийне богато, причинява замайване на главата*[31].

За Критската малвазия говори и **Мариано ди Нани** през 1431 г.

На 13-ия ден бяхме в Кандия. ... ***Всичката малвазия*** *се произвежда тук. Подкрепихме се с* ***великолепна малвазия*** *и се* ***освежихме с всякакви неща***. *От Модон дотук са 300 мили ... стигнахме пристанището Модон в Романия, което е на континента, и понеже на нас всичко ни липсваше, имахме развален хляб и развалена, червива вода, нямахме месо, натоварихме* [от тук] ***всякакви пресни продукти***[32]**.**

Успоредно с превъзходния вкус на малвазията за едни и твърде неприятен за други, за разнообразието и изобилието на всякакви плодове, редица

---

[27] Frescobaldi, L., S. Sigoli. Viaggi in Terrasanta, p. 21.

[28] За наличието на сливи в Модон говори и Пиетро Казола през 1494 г. Вж. по-горе.

[29] Става въпрос за прословутото вино малвазия.

[30] Röhricht, R. Die Jerusalemfahrt des Peter Sparnau, S. 486.

[31] Fabri, F. Galeere und Karawane, 33–34.

[32] Mariano da Siena. Viaggio fatto al Santo Sepolcro, p. 124.

пътешественици говорят за недоимък, за липса на достатъчно продукти, за некачествени хранителни продукти.

За хляба, който не се харесва на европейските пътешественици, споменава **Пиетро Казола**. При описанието на Дубровник/Рагуза, той пише: *Аз не видях и не опитах добър хляб. Струва ми се, че хлябът им е неквасен, направен без втасващите съставки, които ние използваме*[33].

Миланският духовник отбелязва подобни свои наблюдения и по отношение на Курцола/Корчула и не пропуска да опише местното славянско население, преди всичко жените и облеклото им. *Споменатата крепост е пълна с хора. Мъжете са облечени както във Венеция и повечето от тях знаят италиански език. Когато аз попитах за причината, казаха ми, че често ходят до Венеция. Техните жени не усещат студ. Те ходят с изцяло непокрити гърди и рамене от гърдите нагоре и* [облеклото] *така е пригодено, че бюстът им държи дрехите и не им позволява да се свличат към стъпалата.*

Мястото ми изглежда ***бедно по отношение на всичко, с изключение на виното, което е в изобилие и е добро****. Островът не е много култивиран, защото голяма част от мъжете са галеоти* [моряци на галера] *и са непрекъснато в морето.*

Повечето от поклонниците слязоха на сушата, тъй като се надяваха да намерят добра вечеря. ***Но нямаше риба, въпреки че мястото е посред морето, нито яйца****,* ***нито сирене.*** *Имаше топъл хляб, тъй като, когато хората чуха за пристигането на галерата, всеки се втурна да прави хляб, за да припечели малко пари. Хлябът беше хубав, също и виното.* ***Имаше сушени смокини и също стафиди и всичко беше скъпо***[34]**.**

Антонио да Крема изказва подобни мисли за качеството на вината в Корчула, като споменава и друг аспект от поминъка на местното население – търговията с мрамор. *А пък вината са много добри и изобилни, и поради необходимостта от производството на вино се изразходва цялата реколта. Имат недостиг на сирена. И понеже там има хубави бели мрамори, за търговия галеотите* [малките галери] *пренасят вар и камъни, за да ги препродават в Леванта*[35].

Впечатленията на **Пиетро Казола** от Лесина/Хвар също са любопитни. Той отново се спира върху бедността на мястото и липсата на основни хранителни продукти за пътешествениците. *Когато галерата спря и беше подсигурена, голяма част от поклонниците слязоха на брега, надявайки се да намерят нещо освежаващо, освен силния вятър, но не откриха нищо, освен*

---

[33] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 130.

[34] Ibid., 262–263.

[35] Crema, A.d. Itinerario al Santo Sepolcro 1486, p. 40.

вятъра и водата – ***нито яйца, нито риба, трудно намериха дори хляб и вино****; и всички се върнаха на галерата, изразявайки голямо учудване, че Патронът е направил спирка в такова място. Що се отнася до провизиите, открихме по-добри в Яфа. Всички бяха много удивени, че Лесина е смятана за град, тъй като тук не може да се намери подслон дори за един човек.*

Хората са бедни и в лошо състояние. ***Те са горди, дори и жените, така че чиновниците не знаят как да ги накарат да си изпълняват задълженията***[36]. Казола добавя, че освен вино, там няма нищо друго, и че градът си набавя дори зърно от Апулия. Интересна е квалификацията на Казола за местното население, което, въпреки своята бедност и *лошо състояние,* е твърде гордо и трудно се поддава на подчинение от страна на управляващите го венецианци.

Текстът на миланския духовник Пиетро Казола съдържа много богата информация за поминъка на балканското население, особено що се отнася до населението на Дубровник – производство на кораби, вино, зърно, восък и други продукти.

Тези рагузани имат, както и венецианските благородници, място, построено срещу пристанището, което наричат ***Арсенал****, където те също строят галери и кораби. По това време там имаше четири частично завършени такива*[37]*. ...*

От страна на сушата рагузаните имат много ***красиви градини****, в които имат много украсени къщи, и отиват там, за да се забавляват. Имат* ***качествени вина и правят хубава малвазия и много други вина****, според местностите.*

От това, което чух, те не произвеждат достатъчно зърно за собствените си нужди и внасят това, което им липсва, от Апулия. Както вече споменах, произвеждат ***добри червени вина и великолепна малвазия****. Казват, че техните вина са по-добри от тези на Кандия, но аз не мога да отсъдя. Рагузаните произвеждат големи количества* ***восък*** *и също така* ***много други продукти****. Заради бедността в селската околност, селяните се събират в града в събота и неделя и с това, което носят със себе си, печелят няколко bagattini*[38]*.*

Любопитни подробности за местното население, за характера, обичаите и облеклото на славяните от Далмация правят разказа на Пиетро Казола твърде интересен.

---

[36] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 264.

[37] Ibid., 128–129.

[38] Ibid., p. 129. *Battino* или *bagattino*, понякога наричан *danaro* или *piccolo*, е малка медна монета, за пръв път сечена във Венеция през 1282 г. Стойността ѝ варира според тази на *soldo*, от която е една дванайсета част. Двайсет *soldi* правят една *lira.*

В този град хората като цяло са хубави, и младите са по-високи, отколкото изглежда да бъдат; всички, и млади, и стари, дори момчетата, носят тоги по венециански обичай. Има тълпи от тях. Може би те полагат специални усилия да се покажат пред чужденците, докато галерата е там. Наистина, те са много любезни и приятни към чужденците, поне на думи. Доколкото можах да преценя, виждайки църквите им, те са много отдадени [на бога] *и дават големи помощи за монасите, особено за просешките ордени и сред тях най-вече за францисканските монаси*[39].

Впечатлен от особеното облекло и красотата на дубровничанките, миланецът отбелязва в детайли модата сред знатните представителки на адриатическия град.

Жените от Рагуза изглеждат много странно, защото по-голямата част носят странни дрехи. Не знам как да ги опиша, но мога да ви уверя, че техните дрехи са повече от порядъчни. Те не само носят дрехите си до много нагоре и се покриват до гърлото, но имат и някакво нещо, което изглежда като опашка на угоен овен, което върви отпред точно под брадичката и също над косата отзад. ... Отчитайки важността на града, аз видях, особено на празник, някои красиви жени, въпреки че не са много, но тези, които видях, са много красиви и добре накичени с бижута. ... Те бяха облечени според гореспоменатия обичай и блестяха със злато, сребро и перли. Те бяха приятни за гледане дори за чужденците. Те излизаха с голяма скромност от вратите. От това, което чух, те не работят много[40].

Италианският духовник с любопитство се спира и на един твърде странен обичай, характерен за Дубровник.

Наистина, когато чух за обичаите на рагузаните, те всички ме задоволиха, освен този, че човек не може да пази вино в къщата си, дори ако то е произведено от негова собственост. Когато те искат вино, трябва да изпратят за него някой в таверната. И техните жени и слуги, ако искат вино, трябва тайно да правят същото[41].

Пиетро Казола отбелязва още, че дубровничани са славяни, и изказва мнението, че не всички разбират добре латинския език на литургиите: *Защото те са склавони и аз не мисля, че те всички разбират езика.* Италианският духовник подчертава, че *те знаят латински добре, но аз не мисля, че жените разбират много. Въпреки всичко, църквата беше пълна*[42].

Миланският пътешественик като цяло прави едно подробно и изключително живо и непосредствено описание на град Дубровник, като разглежда

---

[39] Ibid., p. 130.
[40] Ibid., p. 131.
[41] Ibid.
[42] Ibid., p. 132.

почти всички аспекти на обществения, политическия, икономическия и културния живот на местното славянско население в Далмация.

Занимателен е разказът и на германския поклонник **Конрад Грюнемберг**, който също пише за дубровничани, за тяхното облекло, за красотата на мъжете и жените, акцентира на развитата търговия там. *В Рагуза ние видяхме голямо разнообразие от дрехи и чухме голямо различие в езиците, дори между самите местни – унгарци, славяни, турци, гърци, италианци. Много от мъжете, както и от жените са поразително красиви. Те са могъщи благородници и търговци*[43].

Дубровничани са направили впечатление и на неизвестния по име **германски благородник**. За населението на града той отбелязва лаконично: *Вътре* [в града] *има прекрасни богати хора, рицари и други градски търговци*. Любопитно е наблюдението му, подобно на Пиетро Казола и Конрад Грюнемберг, че *в този град има страхотно хубави мъже и жени, които са облечени по венециански маниер*[44].

Интересен щрих към сведенията за дубровничани оставят и двамата флорентински духовници **Бонсиньоре Бонсиньори и Бернардо Микелоци**. В своите *Мемоари* Бонсиньоре пише: *Градът е пълен с хора, но е малък, обиколката му е две трети миля. Рагузаните са много високомерни, а градът им се управлява от благородници, от които всеки месец началник е един, когото наричат по венециански „конте весково“* [граф епископ]. *Те дори са по-надменни и от венецианците*[45].

Важни сведения дава **Феликс Фабри** за политическата обстановка в края на 15. в. в Средиземноморието и също се спира на пазара и продуктите, които могат да се открият на остров Родос. При първото си пътуване през 1480 г., преди да тръгнат от Венеция с кораб на Агостино Контарини, Феликс Фабри и неговите спътници получават информация, че Мехмед II е обсадил Родос: *Турският султан Мехмед Велики обсади о-в Родос по море с голяма флота и по суша с войска от конници и пехота. Цялото Егейско, Карпатско*[46] *и Малейско*[47] *море гъмжеше от турци, затова не беше възможно да бъдат превозени поклонници до Светата земя*[48]. При тези обстоятелства поклонниците се чудят какво да правят, а немците се обединяват и се обръ-

---

[43] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, p. 58; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins heilige Land 1486, S. 38.

[44] Die Reise eines niederadeligen Anonymos ins Heilige Land, S. 153.

[45] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, p. 155, n. 62 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[46] По името на о. Карпатос, тоест морето между Родос и Крит.

[47] По името на нос Малеас, най-южната точка на Източен Пелопонес, тоест има се предвид морето между Пелопонес и Крит.

[48] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 16.

щат към Съвета на Венеция с молба един кораб да ги охранява, за да не станат плячка в ръцете на османците. *Отговориха ни, че заради съюза между Венеция и турците не могат да поемат никаква гаранция за свободата на поклонниците и на кораба, и ни посъветваха да не пътуваме тази година*[49]. И те решават да отидат на остров Корфу, където има венецианска флота, и оттам стигат Св. земя. На връщане до тях стига новината, че турците при Родос са разбити и отблъснати, което окуражава поклонниците да се отправят към острова. *Четири дни останахме в Родос и дадохме много пари, защото след опустошаването и плячкосването на острова от турците* ***всичко на пазара беше много скъпо****. Аз купих за моя господар Георг* ***две кокошки за 1 дукат****, защото и той като мен беше много отслабнал* [загубил сили]. *Аз страдах от разстройство и почти се бях отчаял от живота*[50].

Едни от най-любопитните сведения за населението на Балканите, както и за храната, която успяват да си осигурят пътешествениците, са дело на двамата флорентински духовници **Бонсиньоре Бонсиньори и Бернардо Микелоци**. След кратък престой в Рагуза (Дубровник) те продължават през вътрешността на полуострова през 1497 г. От писмо на Бонсиньоре научаваме за пътя им през планините. *С настоящото ви разказвам за нашия път през планината откъдето излязохме, за да стигнем в Диримилия* [Дмитровица, Косовска Митровица] *на десетия ден. В планините бяхме шест дни, от които* ***два дни пихме само вода, тъй като не открихме никъде вино, и месер Бернардо две вечери си легна, без да е вечерял, за да не пие вода****. Достатъчно месо намерхме: един овен за 5 аспри, гълъби за две аспри, 15 яйца за една аспра, като ни липсваше хляб, тъй като свърши този, който си носехме от Рагуза,* ***ядохме неквасен, печен върху жар,*** *защото така го правят хората тук,* ***ако въобще могат да се нарекат хора, понеже на мене ми се струва, че е по-подходящо да бъдат наречени диваци****, без каквато и да е религия, незнаещи дали произхождат от Бога или от Дявола*[51]. Както показва това твърде цветисто описание на местното планинско население, според двамата италиански духовници то не само е твърде диво, но е и без религия – може да се постави въпросът: дали са наистина езичници?!

Още едно интересно допълнение към описанието на балканското население откриваме и в друг пасаж от *Мемоарите* на Бонсиньоре, който разказва, че след като тръгват от Дубровник, *осем или десет дена непрекъснато*

---

[49] Ibid., p. 17.

[50] Ibid., p. 32.

[51] Appendix № 3 – MSS Ginori-Conti 29, 99, p. 5. – In: Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, 145–197. Според Şevket Pamuk, през 1481 г. 47 аспри са един венециански дукат, през 1490 – 52 аспри са 1 дукат. Виж: Money in the Ottoman Empire, 1396–1914. – In: An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914. Ed. by Halil Inalcik. Cambridge, 1994, p. 956.

вървяхме през планини, всред които не се намираше нищо забележително, като изключим обстоятелството, че тук-там се срещаха рудници за сребро, които се разработват от турците. ... Тази част днес се нарича Мурлакия[52] [Мавровлахия] *и е обитавана от хора, които до един изглеждат като* ***цигани и селяни***[53].

Този текст свидетелства за развитието на рударството при османците, наследено от балканското население (известно е, че те продължават да използват в рудодобива на Балканите т.нар. саси – население с немски произход, рудари). Що се отнася до квалификацията на местните хора в областта Мавровлахия като цигани и селяни, това демонстрира представата на градските хора от Флоренция за обитателите на провинцията, в случая балканската, както и познанията им върху малцинственото население на циганите – египтяни, както ги наричат в Западна Европа, с които те сравняват *черните власи*.

В цитираните откъси от пътеписите се откриват любопитни сведения не само за населението на Балканите (славяни, гърци, цигани, евреи), но също и по отношение на стопанството. За региона на Пелопонес и по-конкретно на Модон определено едно от първите места заема отглеждането на грозде, от което се произвежда прочутата **малвазия**, за която говорят П. Шпарнау, П. Казола, Б. Брайденбах, Ф. Фабри и др. Освен това вино, се произвежда друго сладко вино, т.нар. **романие**, или **вино от Романия**, споменавано от К. Грюнемберг, П. Казола, Арнолд фон Харф. Пиетро Казола говори и за **мускат**, произвеждан в региона на Модон. Почти всички пътешественици отбелязват плодородието и изобилието от всякакви харни в региона (Анселм Адорно, Б. Брайденбах, П. Тафур, Ж. Лангеран). За наличието на редки плодове в Модон пише А. фон Харф, за многобройни градини с всякакви плодове – Перо Тафур, за изобилието от зърно – Пиетро Казола и анонимният германски благородник, за производството на дълги зелени краставици пише П. Казола, за сливи – П. Шпарнау и П. Казола, за смокини – Пиетро Казола, за бергамоти – анонимният германски благородник. За развитието на животновъдството в района свидетелстват К. Грюнемберг (волове и овце), Ф. Фабри (коне, свине), П. Казола (телета, говеда, овце, пилета, риба), Лукино да Кампо, който описва пътешествието на господаря си Николо д'Есте, говори за *овни, козлета, пилета, хляб и портокали*[54]. В този ход на мисли трябва да споменем и активната търговия, разгръщана в този район, за която споменават почти всички европейски пътешественици – Б. Брайденбах (за седмични пазари с участие на християни и мюсюлмани), П. Казола (за добър пазар на месо), К. Грюнемберг и т.н.

---

[52] Виж: Глава първа, бел. 26.

[53] Borsook, E. The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori, 156, n. 67 – BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

[54] Dal Campo, L. Viaggio dil marchese Niccolo III d'Este, p. 45.

Много от пътешествениците разказват, както пролича вече в текста по-горе, за политическата обстановка в Европейския Югоизток, за османското нашествие, за опустошенията, причинени от турците на Балканите, за военните действия, които се водят тук. Постепенно османците се превръщат във фактор на полуострова и сведения за тях също присъстват в пътеписите от 15. в. В следващите редове ще се спра на описанията, посветени на едно ново за Балканите население – **османските турци**.

Твърде любопитен е разказът на **Конрад Грюнемберг** за турците, които среща в Рагуза, като личи дори възхищението на германския поклонник от новите господари на Балканите.

*Ние видяхме **много турци в Рагуза**: **красиви, величествени хора**, които изглеждаха много добре на гърба на коня, защото са **красиво облечени в коприна и златотъкани дрехи**.*

*Както може да се види от моите рисунки, яничарите и турците яздят своите коне на празнични дни и как седят на големите си седла с прегънати колене. Знатните турци и царедворците на техния султан носят червени шапки, които слизат назад до една точка на гърба и са ушити много подобно на нашите **дъблетс*** [вид дреха], *и копринена връхна дреха и колан* [т.е. пояс], *направен от тъкан, която те наричат **бюгетце**. Само важни личности носят оръжия, като огнестрелните или лъковете например, които те наричат **церф**. Своите криви мечове те наричат **сайбел*** [саби]. *Мъжете прислужници на тия турци носят облекла от същия модел, но техните шапки са бели и те носят копия, подобни по форма на малки пики. Те се наричат **шафт*** [дръжки], *или железни палки* [боздугани]. *Турските коне носят от едната страна на седлото **сумер,** или вид барабан, а от другата страна глинен съд* [делва], *покрита с рогозка от тръстика, за да не се счупи. В този съд те си пазят брашно и сирене. Когато са принудени да галопират, или когато са на война, или когато храната е трудно откриваема, единият от тях прерязва аортата на коня си и смесва кръвта с брашното и те ядат това ястие. Вярва се, че то дава на човека голяма сила. А когато яздят, за да се сблъскат с врага, те бият тъпаните. Мнозина от тях имат по два тъпана, висящи от седлото, с цел да повдигнат своя дух и този на конете.*

Конете им не знаят какво е обор, без да се държи сметка за времето, те стоят на полето или на улицата и турците връзват торба на устата на всяко животно, в която слагат пшеница, сено или трева. И това е цялата грижа, която турците полагат за своите коне. И не е чудно, че те отслабват поради липса на храна или вода или от прекомерното яздене[55].

---

[55] The story of sir Konrad Grünemberg's Pilgrimage, 58–59; Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins heilige Land 1486, S. 38.

Свидетели сме на едно пространно и подробно описание на облеклото и обичаите на османците, въоръжението им, прехраната им по време на бойни действия, вярванията им, както и военните им практики.

Друг германски пътешественик, рицарят **Арнолд фон Харф**, също оставя изключително интересен и подробен разказ за османските турци, за двореца на султана в Истанбул, за управлението на държавата, за службите в султанския двор, за войската и военните порядки, за обичаите на турците, за жените им и т.н. В Константинопол Арнолд фон Харф е повикан на аудиенция при султана (Баязид II, 1481–1512) и макар първоначално да се опасява, че може да бъде пленен, той отива и предава живо своите непосредствени впечатления от турския двор.

След като три дни бездействахме близо до Константинопол, турският император изпрати един от своите рицари на има Франк Касан, който е отрекъл се от вярата си християнин и роден в Брасберг в Щайермарк немец, който ми каза, че веднага трябва да дойда при неговия господар, от което аз се уплаших, тъй като помислих, че ще ме пленят. Така отидох с него в палата на турския император, нагоре към една висока зала, в която турският император стоеше с може би 200 от своите мъже. Три пъти трябваше да падна на пода и да го целуна, както ме беше учил немският рицар. Тогава застанах до могъщия владетел, на около седем крачки от него. След това той ме попита за много неща чрез този немски рицар, за да научи новини, тъй като турците и езичниците по това време бяха много развълнувани и угрижени за това, че краля на Франция Шарл е превзел със сила Неапол, Апулия и Калабрия, и както се носеше слухът из цялата страна, щял да потегли през морето със сила за Ерусалим, за да завладее Светите места. Той ме попита за армията и властта на крал Шарл Френски[56]*, за което аз не знаех много, освен чутото във Венеция и на корабите. Но им дадох пълен отговор за тяхна радост*[57]. На въпросите на султана кой е, къде иска да отиде и какво прави тук, немецът му отвръща следното: *Аз отговорих, че съм от Венеция и следвам нашите търговци, тъй като по това време венецианците бяха в много добри отношения с турския император.* От страна на Баязид II следва предложение Арнолд фон Харф да премине на султанска служба със заплата от 200 дуката месечно и запазване на християнската вяра. Но германският рицар учтиво отказва и моли да получи придружително писмо за пътуването по суша до Венеция, което султанът

[56] Шарл VIII Любезния, крал на Франция (1483–1498). Той започва т.нар. Италиански войни. Навлиза в Италия през 1494 и на 22.02.1495 е в Неапол, където е коронясан за крал. Венеция, Папството, Австрия и Милано организират коалиция срещу него и го побеждават през юли 1495 г. Опитва се да събере нова войска, но е затруднен поради големите дългове.

[57] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 204; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 239.

веднага разпорежда да се изпълни[58]. Освен това Баязид II му дава благоволението си във вид на ценни подаръци и повелява да бъде разведен из града.

Щели да ми предложат 200 дуката месечно като заплата и да ми оставят вярата, за да им стана слуга. Аз все пак се притеснявах, че те няма да ми вярват, тъй като се бях представил за търговец, ако след това се представя за наемен войник. Затова се измъкнах от тях с добри думи и им казах, че когато се отчета на своя господар във Венеция за търговията, ще се върна. С тези думи помолих да ни се даде писмено придружително писмо за пътуването по суша до Венеция, което той веднага нареди да бъда издадено. Освен това ни даде придружител на кон до град Нойве, където свършва земята под негова власт. Той ми подари също в присъствието на всички господа един голям, може би колкото две кокоши яйца кварцов камък с диамант, бял ленен воал дълъг 30 лакътя, обточен със златен орнамент във вид на преплетени филизи, наречен почетния знак на рицар салофтар, защото всички негови рицари носят увити около главите си такива кърпи. Той също каза на немския рицар да ме разведе навсякъде, където искам. С това се разделихме с могъщия владетел и трябваше да прекосим цялата зала на заден ход, за да не обръщаме гръб на повелителя[59].

Съпровождащият го Франк Касан (вероятно е Хасан), немец, приел новата вяра, го развежда първоначално из султанския дворец[60], *за да разгледам обстойно воденето на домакинството, двора и цялата наличност, за което искам да запиша нещо, което видях. Този дворец е много голям и невъобразимо разкошен. Вътре в двореца има три големи площада, на които неговите слуги трябва да се появяват веднъж на ден, с изключение на петък, който те приемат за своята неделя. Когато турският император дава там аудиенция, той изслушва всеки един и упражнява правосъдие. Като постоянна домашна прислуга и на военна служба при турския император се намират 60 000 души без войската, която също е на ежедневна военна служба и която винаги е разположена по границите на Турция и никога не се явява пред господаря. Това са винаги около 200 000 наемници и ежедневна прислуга, от която аз видях по-голямата част*[61]. *Така той има 32 000 пешаци, сравними със стрелците с лъкове във Франция, които винаги го следват в бой или трябва да тичат след него, или окупират лявата*

---

[58] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 205; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 240.

[59] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 205; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 240.

[60] Очевидно става въпрос за двореца Топкапъ – основната му част е построена до 1464, а до 1478 г. са издигнати и околните стени. Виж: Иналджък, Х. Османската империя, с. 80.

[61] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 206; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 240.

страна на градовете. Той има 600 рицари, наречени ***салофтар***[62]*. Това в голямата си част са отрекли от вярата си християни. Той има също 700 спагаглан*[63]*, това са телохранители. Постоянно в двора си възпитава 700 или 800 млади момчета, които се пленяват от всички християнски земи. Тях той превръща в своите рицари, наречени* ***салофтар,*** *и им дава много пари, на всекиго според заслугата. Той има още 400 стражи и портиери, които пазят народа и затварят портите. Има още пазещи оборите, готвачи, келнери, хлебари, ловци, рибари, майстори на топове и над 700 гледачи и пазачи на диви животни. Той има също 8 куриери по това време, на които им е изваден далакът и които в действителност в продължение на ден и нощ тичат от Константинопол до Адрианопол. Това са 5 дни път на кон. Има също възпитатели, стражи на вратите, ратаи и слугини, които прислужват на неговата домовладичица. Има над 700 и още много други, които не съм видял, така че всеки ден той дава 60 000 възнаграждения на своята домашна прислуга и плаща на всички добре*[64]*.*

Немският рицар се спира и на обичаите на османските турци по отношение на техните жени, разказва за харема и пазителите му. *Недалеч от тази крепост минахме покрай един дворец на име Градината на господаря* [харема]*, където са живели 101 съпруги или жени на стария турски император* [Мехмед II (1451–1481)]. *Казано ми бе, че сегашният император имал не повече от 72 жени, които обаче не всичките живеят в този дворец, тук една част, а другите в Адрианопол, Филипопол и във Врускабална* [Кюстендил[65]]. *Този дворец за жени е много красива и богато украсена сграда, в която всяка жена си има свои покои с нейни слуги, а точно в средата на двореца има много хубава чудесна градина с чужди видове дървета и плод по тях, в която всички те могат да ходят заедно. Всички техни прозорци и врати гледат към тази градина, освен една врата, през която всички те трябва да влизат. Толкова строго ги пазят. Всички техни възпитатели и слуги са кастрирани и в голямата си част са отрекли се от вярата си християни, които се разхождат там в златни одежди и всички са дебели, дебели като бъчви, за да не нанасят щети*[66]*.*

Турските жени вървят по улиците с лице, покрито с прозрачна черна мрежа, така че да могат да виждат всичко добре, но да не могат да ги

---

[62] Вероятно става въпрос за силихтар – личната гвардия на султана начело със силихтар ага или силяхдар – носещ сабята на султана. Виж: Иналджък, Х. Османската империя, с. 83.

[63] Става въпрос всъщност за ичоглани – пажове, виж: Пак там, с. 82.

[64] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 206; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 241.

[65] За Врускабална (Кюстендил) виж: Глава първа, бел. 79.

[66] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, p. 207; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 242. За харема в султанския двор виж: Иналджък, Х. Османската империя, 88–89.

разпознават под нея. Обичай в Турция е жените и девиците да носят гащи до коляното. Някои са направени от кожа, други от коприна, някои от ленено платно. Винаги когато мъж иска да спи с жена си, тя отива предобед в банята, а мъжът следобед и той дава на жената 3 аспри като пари за баня, колкото три стари кроншилинга.

Тези турци са мохамедани и във всяко отношение се придържат към закона, както писах преди това за езичниците[67].

В следващите редове Арнолд фон Харф се спира и на друго население в бившата византийски столица – гърците християни и голямата колония от евреи. *Поведоха ме по дълги улици, на които живеят много* ***евреи****. Броят на тези хора трябва да е може би 36 000, от които всеки трябва да плати на турския император годишно данък от три дуката. Много гръцки християни живеят под данък към турския император в този град*[68].

Любопитни подробности за населението на Константинопол от 30-те години на 15. в. получаваме и от текста на **Кристофоро Буонделмонти**. *В града има малко обитатели, а те са и врагове на латинците, и никога не са сключвали с тях* [с латинците] *сигурен мир и дори ако са го обещавали, не са го спазвали. Беше едно време този град прекрасен и преизобилстващ с почест и мъдрост, а сега* [жителите му] *са станали груби и невежи относно някогашната си слава, и единствено се отдават на греха на лакомията. И в този грях са отнесени поради изобилието на риба и месо, поради което една четвърт от населението на целия град страда от проказа. И освен това са изоставили учението на св. Йоан Златоуст, св. Йоан Дамаскин, както и ученията на другите отци*[69]. В този текст виждаме отразена типичната за Запада представа за гърците – схизматици, които са загубили някогашното си величие на учени и богослови, изпаднали са в алчност и невежество и съответно заслужено страдат под ударите на османците – приемани като Божие наказание за греховете им. Тук е предадена вярна картина на византийската столица от началото на 15. в. – с малобройно население, западнал, Градът вече е загубил своя ореол на царстващ град, а населението се намира в духовен и материален упадък.

---

[67] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 208; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 244.

[68] Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, S. 209; The Pilgrimage of Arnold von Harff, 244–245. За населението на Истанбул в края на 15. и началото на 16. в. виж: История на Османската империя, 144–146. Там е посочено, че през 1478 г. в Истанбул живеят 9517 мюсюлмански домакинства, 5162 християнски и 1647 еврейски. След декрета на католическите крале за изгонването на евреите от 31 март 1492 г. от Иберийския полуостров, Южна Италия и други европейски области голям брой евреи пристигат в Османската империя.

[69] Buondelmonti, C. Liber insularum archipelagi, p. 52.

Много сходни са впечатленията от Константинопол и населението му у испанския пътешественик **Перо Тафур**.

Градът е с много малко жители и е разделен на отделни селища, но най-много от тях живеят до брега на морето. Хората не са облечени добре, а са тъжни и бедни, като демонстрират нищетата, в която живеят, въпреки че я заслужават, защото те са много покварени и затънали в грях. Имат обичай, когато някой умре, да не отварят вратата на къщата цяла година, освен при необходимост, и бродят непрестанно из целия град и вият като че ли ридаят, като непрестанно през цялото време оповестяват за своето нещастие[70].

Подобни впечатления за поквареността на гърците, тяхната продажност и дори нетърпимостта между латини и гърци откриваме отразени и в текста на **Бертрандон де ла Брокиер**.

Когато се качих на гръцкия кораб в Скутари, взеха ме за турчин и ми оказаха голяма почит ... гърците, разбрали, че съм християнин, и като се върнах ... те се опитаха да ме ограбят, като ме накараха да платя повече, отколкото се следваше за преминаването. Щяха да ме набият, ако бях им се оставил, защото по него време мразеха много християните, та рискувах да бъда здравата ограбен. Но аз още носех меча и добрия си четиривръх щит и те нищо не ми сториха. А на помощ ми се притече един генуезки обущар, който живееше близо до градските порти.

Пиша това, за да се знае от ония, които някой ден биха имали работа с тях, защото – доколкото съм посещавал гърците, доколкото съм се сближавал или съм имал работа с тях – срещал съм повече приятелство у турците и повече съм им вярвал, отколкото на гърците. *Както разбрах,* ***те не обичат никак християните, подчинени на римската църква.*** *А ако от известно време ѝ оказват почит, правят го не от любов към нея, а от бедността и оскъдица. Научих, че малко преди да пристигна, те предизвикали пак проклятието на папата, което изрекъл на вселенски събор. Той ги заклеймил като схизматици и ги проклел да станат роби на ония, които са били роби. Казват, че някога си цяла Тракия и Романия били подчинени на константинополския император и на гърците, но преди да мина из тия места, Великия Турчин завоювал и двете Влахии, тоест Мала и Голяма. Впрочем не останал никакъв град, селище или крепост, владени от константинополския император, които да не са подчинени или зависими от султана*[71].

---

[70] Марков, Н. Когато всички пътища, 453–454; Тафур, П. Странствия и путешествия, § 181; Vasiliev, A. Pero Tafur. A Spanish Traveler, p. 113.

[71] Брокиер, Б. Задморско пътешествие, с. 76.

Бургундският шпионин Брокиер е автор и на едно твърде занимателно описание на Великия Турчин [(Мурад II (1421–1451)] – както европейските автори наричат османския султан.

По-нататък стигнах в един град сред полето на име Еникьой, съграден от турците. Тук спрях да чакам Турчина, който щеше да мине през него. След два дни го видях, когато пристигна с малка свита, както им е обичай, защото той яздеше за свое удоволствие и развлечение на малки преходи. Все пак го придружаваха от четиристотин до петстотин конници, повечето от които – соколари и ястребари, и такива имал множество. Както ми казаха били над две хиляди.

Аз видях как въпросният Велик Турчин влезе в града с най-много четиридесет-петдесет конници. Валеше дъжд, та беше облечен в тъмночервена кадифена наметка, подплатена със зибелинови кожи, както се носи у тях, и с тъмночервена шапка, каквато носят другите турци. Пред него яздеха дванадесет стрелци с лъкове и дванадесет негови роби. Той се настани в шатра, защото по негова заповед винаги му носели всичко, което му е необходимо. ... ето защо те си носят всичко, като карат големи кервани от камили и други животни.

Същия ден вечерта видях Турчина съвсем отблизо, когато отиваше на баня да се къпе. Беше още светло. Той яздеше на кон и бе придружен само от шест души, които вървяха пеш, защото банята беше близо до шатрата.

На главата си имаше шапка и беше облечен в дреха от тъмночервен атлаз. На възраст беше около двайсет осем-трийсет години. Доста пълен е. Чух го да говори с хората си с доста мощен глас[72].

Брокиер, подобно на други пътешественици[73], отбелязва любопитната подробност за султанския харем, част от който се намира в Одрин.

На излизане от града преминахме Марица на корабчета и стигнахме едно село край реката, където намерихме около петдесет жени на султана, придружени от дванадесет или шестнадесет роби-скопци, двама от които дойдоха при нас, заговориха ни и ни казаха, че Турчина щял да дойде насам на връщане, а жените му отивали в Одрин. Там щял да отиде и той[74].

Бургундецът не описва подробно самия град Одрин, а продължава да допълва описанието на султан Мурад II и неговото управление: *Аз го разгле-*

---

[72] Пак там, 86–87.

[73] Близо 60 години по-късно Арнолд фон Харф също отбелязва, че част от жените на султана са в Константинопол, *а другите в Адрианопол, Филипопол и във Врускабална* [Кюстендил]. Виж настоящия текст по-горе. Също и Попова, И. Балканите през погледа на трима западни пътешественици, с. 428.

[74] Брокиер, Б. Задморско пътешествие, с. 85.

дах и казах вече, той е с нисък ръст, пълен, с възширoко лице на татарин, с доста голям и извит нос, твърде дребни очи и много тъмен цвят на лицето, с дебели бузи и кръгла брада.

Беше облечен в зелена златошита дреха, която не беше много скъпоценна...

Той има четирима души, които се наричат паши и везир-паши, т.е. управители, военачалници или съветници. Само чрез тези четирима души може да се говори със султана, освен чрез ония, които изцяло се грижат за него и двора му. А управителят на Гърция е натоварен с ръководството на други хора по време на война, ако въпросните са в Турция.

... Всички в страната му [на Великия Турчин] *се подчиняват напълно – изпълняват всичко, което им заповяда, без възражение, доколкото им е възможно, вършат всичко, което пожелае, и никой не се противи. Той раздава правосъдие, поддържа пълна сигурност в страната, не взима нищо с насилие от своите хора, турците, т.е. данък или друго.*

Ако иска да вдигне голяма войска, както научих от добре осведомен човек, той лесно можел да събере сто и двайсет хиляди души от Гърция, но като им дава плата, а именно – по осем аспри на конник и по пет на пешак. Шейсет хиляди от тях били и добре въоръжени – конниците – с четиривърхи щитове, лък, сабя, а останалите пешаци са зле въоръжени. ... впрочем, половината от последните са от Турция. Въпреки това той ги цени повече от ония от Гърция, а те са и по-опасни. Войската, която напоследък беше в Гърция, в по-голямата си част бе християнска. Това означава, че призове ли деспота на Сърбия, той му изпраща един от синовете си с три хиляди наемници конници, а и много други от Албания и България, които също са християни и които не смеят да откажат. Освен това и много от робите, участващи във войните, също са християни. ... от Турция са длъжни да дойдат трийсет хиляди души платени войници, от Гърция пък двайсет хиляди, извън личните му роби, от които две до три хиляди души са добре въоръжени[75].

Брокиер подробно се спира на обичаите в османския двор при приема на посланици – поднасянето на подаръци за пашите и за султана, предаването на съобщението от пратеника и получаването на отговора – не директно от султана, *защото обичай е никой пратеник да не говори директно на султана, откакто един сръбски пратеник убил дядото на султана*[76].

И разбира се, бургундецът отново се насочва към любопитното – описва османските жени – *жената на един паша, придружена от трийсет или по-*

---

[75] Пак там, 88–90.

[76] Пак там, с. 94. Става въпрос за битката при Косово поле, проведена на 15 юни 1389 г., когато Мурад I (1362–1389) е убит от сръбския болярин Милош Обилич.

вече жени, всички много добре облечени, в скъпи дълги рокли от тъмночервено кадифе, а някои – от златотъкан плат, без всякакви кожи. Пашовата жена бе облечена в дреха от тъмночервен златотъкан плат, а лицето ѝ беше покрито с тънко було от много скъп плат, отрупано със скъпоценни камъни, според обичая. А и другите бяха много богато нагиздени. Те яздеха на кон точно като крале, прекрачили седлото ... някои от жените яздеха на много скъпи седла[77].

И в заключение ще цитирам един интересен пасаж за приел исляма българин; според Брокиер, това е бейлербеят на Румелия [бейлербей тогава е Синан бей[78]].

На излизане от него [от ***Фереджик*** – Фере или Трапезица в Беломорска Тракия, до устието на Марица]*, на около една трета миля, срещнахме управителя на Гърция, който отиваше при Турчина по негова заповед. Придружаваха го сто и двадесет конници.* ***Този управител беше хубав и висок мъж, бил от България и бил роб у казания владетел.*** *Казаха ми, че Турчина го направил управител на Гърция, защото умеел здравата да пие, като му дал петдесет хиляди дуката приход*[79].

Това са само някои от твърде любопитните сведения на европейските поклонници за Балканите, които илюстрират многообразието при възприемането на балканската среда през 14.–15. в. За западните пътешественици, както видяхме от посочените примери, **хлябът** на Балканите не е особено вкусен, тъй като е неквасен; очевидно тук се отглеждат всички основни **зърнени култури**; също така пътешествениците могат да си осигурят месо от всякакъв **едър и дребен рогат добитък**, **птици**, гълъби, кокошки; за храна се използват и **яйцата** им. Важна храна е **рибата**, но някои области, въпреки че са по крайбрежието или дори острови, нямат изобилие от риба, освен това цената ѝ е твърде висока; а във връзка с търговията между местното население и европейските пътешественици, в голяма част от текстовете е посочено и изобилието на **плодове** – сливи, смокини, портокали, грозде и всякакви други плодове в градините; **и най-ценното от храната е великолепното вино**, с което Балканите се славят в Европа, **малвазията**, за която също има разнопосочни мнения, очевидно дължащи се на специфичния вкус; за едни пътешественици, както посочихме, виното е превъзходно, за други е прекалено силно, със странен вкус.

Пътешествениците и поклонниците, минаващи по западното балканско крайбрежие и през вътрешността на полуострова, се спират на почти всички

---

[77] Пак там, 96–97.

[78] Имбър, К. Османската империя, с. 161; Гюзелев, В. „Бях в три страни...“, с. 102, бел. 422. Акад. Гюзелев посочва, че Синан бей е от гръцки, а не от български произход.

[79] Брокиер, Б. Задморско пътешествие, с. 88; Гюзелев, В. „Бях в три страни...“, с. 102.

аспекти на обществения, политическия, икономическия и културния живот. Като цяло обаче ще отбележа факта, че на общия фон от пътеписите през следващите столетия авторите от 15. и особено от 14. в. сравнително слабо се концентрират върху хората, върху местния балкански жител. Малцина са онези, които, обладани от ренесансов дух, разказват подробно за местните хора – за преобладаващите славяни и гърци, както и за новото население – османците. Тези пътешественици отбелязват и наличието на различни социални и етнически групи сред населението, както конкретния пример за цигани и евреи в предградията на Модон, описват обичаите, ритуалите, храната, облеклото, поминъка, ежедневието на хората от полуострова и създават една жива и подробна картина на Балканите с тяхната специфична историко-културна, религиозна и политическа действителност от 14.–15. в.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Трудностите по пътя

Многобройни са перипетиите по дългия път. По време на своето пътуване пътешествениците се сблъскват с множество пречки от различно естество, които водят до по-малки или по-големи проблеми, дори до провал на тяхното пътуване, принуждават ги да не спират на дадени места, да заобикалят и да удължават пътя си или дори да не продължат, а да се завърнат в родината си. Основните и най-сериозни такива препятствия могат да се сведат до няколко по-общи варианта – религиозна принадлежност, липса на провизии, природни и метеорологични условия, болести – най-често чума, различни суеверия и никак не на последно място – големия страх от османските турци.

1. Болестите

Това, което твърде често проваля плановете на пътуващите, са върлуващите в дадено населено място болести. Най-често става въпрос за чумата. Ето какво отбелязва Феликс Фабри: *После напуснахме това пристанище Паренцо и бавно плавахме няколко дена към Зара*, *далматински град. Но тъй като чухме, че в града върлува* ***чума****, го напуснахме и продължихме нататък към Лесина*[1].

Подобни проблеми имат и близо 70 години по-рано Мариано от Сиена и Гаспаре ди Бартоломео при пътуването си през 1431 г. Гаспаре ди Бартоломео отбелязва: *На четвъртия ден бяхме в пристанището на Рагуза в Искиавония – това е един красив и богат град. Ръководени са отново от краля на Унгария. Имаше там голям* ***мор*** [чума]. *Останахме около един час и никой поклонник не слезе на сушата. От Курцола до Рауджа* [Рагуза] *са 100 мили*[2].

Текстът на Мариано продължава с разказ за чумата в Пелопонес и на островите: *На 10-ия ден бяхме в Романия, на континента, в Модон, и заради големия* ***мор*** [чума] *стояхме далече от града. Това е хубав град и е на венецианците. На 13-ия ден бяхме в Кандия, чиято обиколка е 700 мили. На всичко господари са венецианците. Има много кастели и пет града. Главният град се нарича Кандия. Има гърци и латини и голям брой евреи; те упражняват всякакви занаяти и са много богати. Всичката малвазия се*

---

[1] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 18.

[2] Viaggio di Gaspare di Bartolomeo, p. 145.

произвежда тук. Стояхме 2 дни с голям страх заради ***големия мор****, който имаше. ... На 17-ия ден бяхме в пристанището на Родос, така се нарича и островът, обиколката на който е 150 мили. И всички са господари и братя* [хоспиталиери]. *Не слязохме заради* ***големия мор****, който вирлуваше, казаха ни, че за 6 месеца са умрели 8 хиляди християни*[3].

2. Безветрие и буря

Тук ще представя най-често срещаните превратности по морските пътища – безветрие и бури, с които се сблъскват пътешествениците през Средновековието. За постигането на тази цел използвам пътеписа на италианския духовник Пиетро Казола, който описва своите непосредствени впечатления от пътуването си до Светите места.

Поради факта, че текстът е особено атрактивен, наситен и богат на информация и не се нуждае от особен коментар, представям в български превод големи откъси от пътеписа, в който трудностите по пътя, морето и Балканите са видени през погледа на един италианец от края на 15. в.

Пиетро Казола тръгва от Венеция на 4 юни 1494 г.

Първоначално имахме благоприятен вятър, затова моряците казаха, че към 18 ч. ще сме изминали 60 мили по посока на Паренцо (Пореч). *Тази част от морето се нарича Залива на Триест. След казания час обаче имаше спокойно море* [т.е. безветрие]*, което спря галерата, така че тя не помръдна чак до нощта. Тогава излезе лек вятър, придружен с дъжд, и моряците, смятайки, че това ще е в наша полза, разпънаха и трите платна, надявайки се да стигнат Паренцо поне на сутринта. Но те останаха разочаровани, защото вятърът се промени и нищо не можеше да се направи, освен да се чака промяна на времето, а междувременно галерата се движеше както можеше, дрейфираща по пътя и тласкана към брега*[4].

След като галерата все пак успява да стигне Пореч, минава покрай Зара (Задар) и оттам продължава да плава по Далматинското крайбрежие.

След вечеря на 9 юни бе дадена заповед всички поклонници да се качат на кораба, защото вятърът, наричан сироко [югоизточен вятър]*, който задържа всички ни предната вечер чак до 18-ия час на споменатия ден, е спрял. Когато всички се качиха на борда, галерата отплава в 19-ия час. Казаха, че е над 300 мили от Венеция до Зара.*

След бавна навигация, само със слаб гарбино [югозападен вятър, наричан още африкано]*, открихме между тези скали на Скиавония, които са безбройни и много пустинни и каменисти, че сме изминали 70 мили от Зара*

---

[3] Mariano da Siena. Viaggio, p. 77; Viaggio di Gaspare di Bartolomeo, p. 146.

[4] Casola, P. Viaggio a Gerusalemme, p. 116.

до следващия вторник, който беше 10 юни. Тогава морето, или както може да се каже заради скалите – каналът, защото на мен не ми изглежда да е по-широк от река По в Ломбардия, изпадна в безветрие.

Във вторник, в третия час на деня, сирокото задуха отново и тласкаше галерата назад. Всички платна бяха свалени и котвите спуснати за голямо безпокойство на капитана, който искаше поклонниците да продължат пътя си. Така останахме чак до сряда сутринта.

Сряда, 11 юни, на изгрев слънце той заповяда да бъдат разпънати платната, защото мислеше, че излиза благоприятен вятър. Но времето внезапно се промени, и всички платна отново бяха свалени и по неговата заповед – котвите отново спуснати. Разбрахме, че за цялата сутрин сме изминали само една миля. Капитанът и неговите съветници мислеха да се върнем в Зара, защото хлябът започна да свършва и трябваше да минем на сухари, и въпреки че имаше поселения тук и там между скалите, въпреки това нямаше откъде да се осигури хляб. В действителност нямаше нищо, освен овнешко и няколко козлета. По-нататък, виждайки, че той не може да продължи пътуването, защото насрещният вятър продължаваше, капитанът реши, че ще му струва по-малко разноски, ако обърне и акостира в Зара, понеже оттук нямаше друго място, където можеше да намери убежище. Ние бяхме твърде близо до град Себенико (Шибеник)*, но той не можеше да отиде там, защото галерата беше твърде широка, както вече отбелязах, и не би могла да бъде придвижена на весла. Та ние останахме така за голямо неудобство на поклонниците, големи загуби за капитана, който поемаше всички разходи и не можеше да продължи пътя, и за извънредна преумора на галеотите* (моряците на галерата)*, които трябваше да спускат и да вдигат платната твърде често и също да вдигат и да спускат котвите. Беше много жалко да се види такава умора, че чак не беше за вярване това, което се виждаше.*

Накрая, на 12 юни, четвъртък, на изгрев слънце или малко след това, задуха благоприятен вятър. Главното и средното платно бяха разпънати и след като благодарихме на Господ с думи и със звук на тромпети, ние продължихме нашето пътуване, преминавайки край скалите при Себенико (Шибеник) *в Скиавония*[5].

Техните перипетии продължават и вечерта. По време на вечерята над всички надвисва нова опасност, тъй като изглежда, че ще потънат. Не всички разбират какво се е случило, но Пиетро Казола, който вечеря на капитанската маса, е сред онези, които са наясно със събитията.

Ето какво се случи. Правило е за тази галера да взима водач – човек с голям опит в морето – един ни водеше от Венеция до Паренцо. В Паренцо

[5] Ibid., 121–122.

ни пое друг, както и друг ни пое от Модон. От Модон друг ни пое до Яфа. Изглежда, водачът [навигатор, лоцман] *или пилотът, както го наричаха, който ни пое в Паренцо, загуби пътя сред тези далматински скали и позволи на галерата да се отклони към плитчина, така че рулят се удари три пъти в ръката на кормчията и смятаха, че се е пробило дъното на галерата. Но Бог се смили над многото душѝ, които се намираха на тази галера, и особено над толкова много различни духовници, които бяха на борда. При прегледа, въпреки че се смяташе, че корабът се е ударил в скала, се установи, че само е закачил тиня или пясък. Така ние заобиколихме риска и въпреки че бяхме в голяма опасност, не бяха нанесени щети*[6].

По време на плаването по-нататък към Светите земи пътешественикът се сблъсква и с една от най-големите и най-страшни морски опасности – бурята.

Така, по време на вечернята, когато ние смятахме, че ще стигнем Корфу, тази нощ и времето беше толкова хубаво, и когато вече бяхме срещу остров Якинтос (Закинтос)*, често наричан Дзанте, на 100 мили от Корфу, се изви страшна буря от всички ветрове едновременно – сироко, гарбино и остро* [южен вятър], *– така че офицерите на галерата не знаеха какво да направят, и след като свалиха платната, чакаха да видят какво ще се случи. В последвалата нощ морето беше толкова развълнувано, че всяка надежда за живот беше изоставена от всички, повтарям, от всички. Бяхме изхвърлени от нашия курс и галерата беше оставена в открито море на съдбата си и платно, наречено кохина, беше вдигнато, макар и да не беше използвано досега в пътуването. Бурята беше толкова яростна, че всеки се укри на долната палуба и нямаше полза да се каже: Това е моето място, защото в този час всички неща бяха общи в нашето оскърбление. Смъртта ни улавяше.*

През нощта няколко тежки вълни удариха кораба така, че покриха ... и цялата галера напълно с вода. ... Водата идваше от небето и от морето, от всяка страна имаше вода. Всеки постоянно мълвеше Исусе и Милост, особено когато тези грамадни вълни се срутваха върху галерата с пълната си сила, така че за момент всеки очакваше да отиде на дъното.

Така мина нощта сред такива плачове, че изглеждаше сякаш всички душѝ страдаха в ада... От време на време галеотите, които останаха на палубата, изложени на стихията на времето, за да управляват галерата, идваха долу мокри до кости, и при това положение заслужаваха цялото ни състрадание, дори ако те бяха по-лоши, отколкото бяха. Аз им отстъпих моето място с голямо желание, за да могат да се облекат в сухи дрехи. Колко много пазарлъци бяха направени с Всевишния, който не приема без-

[6] Ibid., p. 123.

смислени приказки, нито празно дърдорене. Аз самият направих много такива [пазарлъци], *само да бяха приети! По това време не липсваха обети, общи и индивидуални. Сред общите клетви, ако се пада на мен да запиша една, фигурираше обещанието да се каже някоя литургия във Венеция. Аз няма да забравя индивидуалния обет, който сам дадох, и ще го осъществя колкото мога по-скоро.*

Тъй като страшната буря продължи, в четвъртък, на 14 октомври, по заповед на капитана и също на дон Лоренцо Вениер, три поклонничества бяха разпоредени – едно до Нашата Богородица в Лорето, друго до св. Антоний в Падуа и трето във Венеция. Много пари бяха набрани за целта и мнозина поклонници доброволно се съгласиха да участват в тези поклонничества.

По време на тази буря ние се бяхме оставили на милостта на морето, с нищо друго, освен платното, споменато по-горе. Трима много силни мъже оставаха винаги на руля на галерата, но беше извън възможностите им да направят нещо. Аз останах на палубата, защото морето не преобърна моя стомах, както се случи на мнозина други.

Аз стоях да съзерцавам яростта на морето, която беше много по-голяма, отколкото мога да опиша някому, който не я е видял. Когато морето беше гневно, тези планини от вода, на каквито приличаха, се появяваха, сякаш искаха да разрушат галерата. Както отбелязах, това беше едно от нещата, в които аз не вярвах, когато чувах за тях. Когато тези планини стигаха до галерата, така я удряха, изглеждаше, сякаш тя ще се прекърши, което всъщност трябваше да стане, ако не беше така добре построена. Старите и опитни моряци казваха, че няма друга галера, която би могла да устои на толкова много и толкова силни удари, и аз винаги съм в състояние да свидетелствам за това, което видях.

Бурята приключи към полунощ. Беше невъзможно при това време да се акостира в което и да е пристанище, така че ние оставихме Корфу зад нас, макар че да акостираме, беше желанието на толкова много хора, като се започне с мен самия[7].

Както свидетелстват предложените пасажи от пътеписа на миланския духовник Пиетро Казола, най-сериозните превратности по морските пътища за пътешествениците през Средновековието са липсата на благоприятен вятър, продължителният престой във или извън пристанищата и едно от най-страшните премеждия – морската буря. Бурите, или по-точно ужасът, който са вдъхвали те, оставят трайна следа в творбите на средновековните автори. Без да разглеждам въпроса за пиратството, от посочените откъси е видно как дори в края на 15. в. пътуването по море си остава голямо предиз-

[7] Ibid., 258–260.

викателство. Въпреки нововъведенията през Средните векове, като усъвършенстването на морските карти и на самите кораби, на уредите (астролаба, появата на компаса), въпреки помощта на лоцманите, които познават пътя и водят кораба през плитчини и покрай скали – в крайна сметка пътешествениците – търговци, поклонници, дипломати, авантюристи – са оставени на милостта на морето.

3. Турският страх

Твърде илюстративен за *турския страх* е текстът на един поклонник, пътувал през Балканите в самия край на 14. в., когато турската опасност тепърва набира сила. Става въпрос за Николо да Мартони, който предприема поклонничество до Йерусалим през 1394/5 г. Той минава през вътрешността на Балканите и оставя твърде интересни описания на Централна Гърция, Пелопонес и древностите в Атина.

Като изгнаници и страхувайки се от турците, които редовно дебнат в този район, ние намерихме две товарни животни и коне от рибарите, които живеят там. Наехме ги за 1 дукат, за да стигнем до град Атина, и по здрач напуснахме това пристанище (Порто Рафти)*, което е на 24 мили от Атина, и цяла нощ вървяхме под дъжда през планините и пустошта и към сутринта, в сряда, на 24 февруари, ние стигнахме град Атина*[8]*...*

Така ние напуснахме (Атина) *в четвъртък, 25 февруари, потегляйки за управлявания от венецианците остров Негропонте, с очакването да намерим там кораб от Венеция. Яздихме цял ден на двойка магарета, защото в Атина не намерихме каквито и да е коне, за да ги наемем, и чак късно вечерта, в тъмнината на нощта, стигнахме до укрепено място, наречено Зукамини* (Сикаминон)*. В този ден турски конници се скитаха в околностите, принадлежащи на това място, и плячкосваха хора и животни, и по здрач пресякохме пътя, откъдето само час по-рано бяха минали турците. Беше само по Божията воля, че този ден човекът от Атина ни изигра за магаретата, които ни беше обещал. По тази причина ние закъсняхме твърде много, а пък иначе щяхме да попаднем в ръцете на турците. Затова ние си казахме, че много трудности понякога могат да бъдат всъщност скрита Божия благословия, както често се случва в действителност*[9]*.*

Нататък разказът на Николо да Мартони продължава с опитите на поклонниците да се завърнат в родината и с пречките и трудностите, които ги дебнат по балканските пътища. Проблемите при пътуването са свързани

---

[8] Van der Vin, J.P.A. Travellers to Greece and Constantinople, p. 615.

[9] Ibid., p. 618; Le Grand, L. Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, 652–653.

както с трудностите при осигуряването на превоз по суша или по вода (товарни коне или магарета, кораби и/или лодки), но и с многобройните опасности, които дебнат на пътя – преди всички османските турци, които вече са превзели голяма част от Балканския полуостров и необезпокоявани тормозят населението, плячкосват и убиват.

Подобни страхове има по пътя си и Феликс Фабри в края на 15. в. Неговият разказ също съдържа любопитни моменти от османското присъствие на полуострова и опасността, която то представлява за поклонниците.

Турският султан Мехмед Велики обсади остров Родос по море с голяма флота и по суша с войска от конници и пехота. Цялото Егейско, Карпатско[10] *и Малейско*[11] *море гъмжеше от турци, затова не беше възможно да бъдат превозени поклонници до Светата земя. ... Заради вятъра чак на третия ден стигнахме Паренцо, град в Истрия, която е част от Далмация. Тук хората ни изплашиха, понеже ни разказаха страшни неща за турците. Поради това останахме няколко дена, тъй като те ни обезкуражиха, че е невъзможно да стигнем до Корфу, тъй като цялото Адриатическо море гъмжеше от турците и всеки, който им се изпречеше, го пленяваха и плячкосваха*[12]. По-нататък Фабри продължава: *След три дни най-накрая дойде благоприятен вятър и ние отново се насочихме в открито море, където ни срещна един венециански военен кораб*, от който питат поклонниците дали са срещнали вчера или онзи ден нещо страшно в морето. На този въпрос поклонниците отговарят, че не са се натъкнали на нищо, *освен на насрещен вятър, който ни хвърли към скалите*. Тогава венецианците им казват: *Благодарете се на този вятър, който ви е спасил. Ако вчера сте били в открито море, щяхте да срещнете турската флота, която нахлула в Апулия, за да плячкосва християните там... И благодарейки с молитви на Господ, който ни спасил по този начин от ръцете на турците, продължихме по пътя си и пристигнахме след няколко дни в Курцола в Илирия и след като рано сутринта акостирахме в пристанището на този град, чухме там сутрешната меса*[13]. Фабри акцентира на факта, че жителите на Корчула изпитват голям страх от турците, и ги съветват да прекратят поклонническото пътуване и да се върнат обратно. *Сред жителите му цареше голям страх от турците, които* [жители] *гледаха ден след ден да преминават покрай тях* [турци], *плячкосвайки из морето, и те самите бяха нападани. И ни се учудваха как сме предприели морското пътешествие при такава опасност.*

---

[10] По името на о. Карпатос, тоест морето между Родос и Крит.

[11] По името на нос Малеас, най-южната точка на Източен Пелопонес, тоест има се предвид морето между Пелопонес и Крит.

[12] Fabri, F. Galeere und Karawane, S. 16, 18.

[13] Ibid., p. 19.

Мъдрите хора ни съветваха да се върнем, но ние ни най-малко не мислехме това, напротив, качихме се отново на нашия кораб[14].

Същия съвет – да се върнат назад поради турската опасност, получават поклонниците и на остров Корфу от адмирала на венецианската флота. Фабри дава ценни сведения за случващото се през 1480 г. в Средиземноморието, когато турците обсаждат Родос в Егейско море и успоредно с това превземат Отранто на италийския бряг. Поклонниците отиват при него *за съвет и помощ за нашето поклонничество.* Те предават писмото на адмирала, дадено им от Венецианския сенат. *След като го прочете, той ни посъветва да се върнем с кораба обратно във Венеция.* Адмиралът им казва, че опасността е голяма и морето е пълно с турци... *Отплавайте за Венеция или останете в някое друго пристанище, докато не получите по-добри новини. Ако вие сега при всякакви обстоятелство искате да пътувате на Изток, огледайте се сами за някаква възможност. Кораба, с който дойдохте, аз няма да го освободя, тъй като принадлежи на Св. Марко. ... Въпреки че след думите на адмирала мнозина си загубиха смелостта, преди всичко епископите с цялата свита решиха да отплават обратно. Също и някои от рицарите ни станаха страхливи и се подготвиха за обратен път, други обаче запазиха смелостта си и не се уплашиха. Към тези се присъединих и аз*[15].

Това са накратко някои от най-често срещаните проблеми, които провалят частично или изцяло пътуването през Средновековието. Безспорно историческата обстановка, свързана с османската опасност на Балканите и в Европа като цяло, е от особена важност, тъй като подобно на природните бедствия може не само да провали пътуването, но и да доведе до физическото унищожение на пътешественика. Не по-маловажни са и останалите изброени препятствия, като липсата на храна и вино, или чумата, които провалят пътуването. Разбира се, както видяхме от посочените текстове, упоритостта на пътешествениците, силата на божието им рвение може да преодолее множество препятствия и да доведе до успешна реализация на пътуването.

---

[14] Ibid.

[15] Ibid., p. 22.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение ще посоча, че разгледаните западноевропейски извори разкриват само някои интересни моменти от представата за Балканите, отразена в запазените текстове на европейски пътешественици и поклонници, преминали през 14.–15. в. покрай Адриатическото крайбрежие и през вътрешността на Балканите. Тези пътеписни бележки съдържат множество любопитни описания на природни забележителности, местности и селища по крайбрежието и във вътрешността на полуострова.

Европейските пътешественици като цяло имат познания върху географията на Балканския полуостров, с някои допустими грешки, разбира се. Те ясно разграничават Истрия, Далмация, Тракия, Пелопонес; посочват имената на редица реки и на някои планини в тези области. Не на последно място вниманието ни привлича и интересът на западния човек към античните паметници по балканските земи, запазени или разрушени, интерес напълно в духа на Хуманизма и Ренесанса от 14.–15. в. Неслучайно древностите във византийската столица Константинопол се радват на подробни и живописни описания. Като цяло западните пътешественици отразяват географската среда на Балканите, историческия и политическия контекст на полуострова в разглеждания период.

Европейските пътешественици са оставили изключително увлекателни описания на балканските градове от 14. и 15. в. В някои случаи (описанията на Дубровник и на Модон) поведението им може да се окачести като граничещо между любознателното и шпионското. Ще отбележа, че някои от пътеписите излизат извън рамките на традиционната за Средновековието поклонническа литература, в която сведенията за пътя до Св. земя са крайно лаконични. За наше щастие, пътешествениците, предимно от 15. в., водени от любознателност и ренесансов интерес към хората, оставят твърде богато описание на градовете на Балканите.

От приведените откъси от текстовете на Арнолд фон Харф, Бертрандон де ла Брокиер, Феликс Фабри, Бернард фон Брайденбах, Конрад Грюнемберг, Жорж Лангеран, Пиетро Казола, Санто Браска, Перо Тафур, Йос ван Гистеле, Роберто да Сансеверино, Арнолд фон Харф, Бонсиньоре Бонсиньори и Бернардо Микелоци, Петер Шпарнау, Лудолф фон Зюдхайм, Анселм Адорно и др. личи познанието на западноевропейския човек за Балканите и тяхното население през 14. и 15. в. Пътешествениците подробно разказват за местното население – основно славяни и гърци, отбелязват наличието на различни социални и етнически групи сред него – например за цигани и евреи в предградията на Модон; описват обичаите, ритуалите, храната, облеклото, поминъка, ежедневието на хората от полуострова и създават една изключително колоритна картина на Балканите през 14. и 15. в.

Разгледаните и анализирани текстове разкриват представата на Европа за Балканите и за историко-политическата карта на полуострова през 14.–15. в. Отбелязани са и българските земи, но винаги в контекста на славянската източноправославна общност. Безспорно отделено е подобаващо внимание на новата политическа реалност – появата на османците с техния начин на живот, поминък и религия, войска и въоръжение, жените им и харема, прислугата, и разбира се, самия османски султан; особено място заемат и разказите за поробеното християнско население, за готовността на местните хора да се включат в евентуални европейски кръстоносни инициативи; пътешествениците споделят т.нар. *османски страх*, разказват за зверствата срещу християнското население. Но успоредно с това не пропускат да задоволят любопитството на читателите си, като отбелязват странните за Европа обичаи на мюсюлманите, техния език, мирния ход на политическия живот и управлението на новата ислямска държава на Балканския полуостров.

В приведените в настоящото изследване откъси от пътеписи на западни поклонници и пътешественици се откроява вярно отразеното етническо разнообразие на Балканите. Те правилно отбелязват славянското, гръцкото, албанското и турското население на Балканите, говорещо съответните езици. На много места в текстовете е посочено, че преобладаващата част от населението на Балканите изповядва източноправославното християнство. В пътеписната литература е отразено наличието на множество църкви и манастири на Балканите, документирани са редица ценни свети реликви и мощи. Безспорно, едно е от забележителните места, впечатлило силно европейските пътешественици, е византийската столица Константинопол, която ги очарова с многобройните прекрасни църкви с твърде ценните реликви и мощи, съхранени в тях. Редом със „Света София“ обаче поклонниците обръщат подобаващо внимание и на редица други църкви и мощите в тях – в Пореч, Задар, Дубровник, Модон.

В представените тук текстове се натъкваме на истинско разнообразие и богатство от сведения на европейски пътешественици от 14. и 15. в. за Балканите. В тях откриваме отразен светогледът на западния човек и представата му за хората от Изтока; откриваме отразени познанията на ренесансовия човек по история, митология, класическа древност и християнско вероучение, по география и етнография. Тези интересни сведения за Балканите са в по-голямата си част исторически верни, дело на непосредствени наблюдения и личен опит, събрани по дългия път, независимо дали морски или сухоземен, от Западна Европа през Балканския полуостров към Св. земя и обратно. Тези западни щрихи от битието на Балканите през 14. и 15. в. допълват културно-историческата картина на полуострова и допринасят за по-пълното опознаване на балканската действителност.

SUMMARY

The book analyses abundant information which the western travelers offer about the Balkans during the 14th and 15th centuries. Their accounts could be divided in the following categories:

1. Texts providing geographical, historical and archaeological information.
2. Texts describing cities, city plans, fortifications, military facilities, shipyards, outstanding buildings, water supply, aqueducts, etc.
3. Texts referring to churches, monasteries, relics and holy places.
4. Texts containing demographic data about the population of the Balkan Peninsula, e.g. about minority enclaves, isolated ethnic and social groups, specific customary practices, language, religion, manufacture, costume, agriculture, trade, wine production, wealth, pauperization, and basic amenities.

These categories do not comprise all the varieties of information available in the relations of the western travelers, yet they elucidate the image which the pilgrims of the early Renaissance had d about the Balkans and their population in the 14th and 15th centuries.

We pay special attention to the texts composed by Niccolò da Mortoni (1394 –1395), Mariano di Nanni from Siena (1431), Gabriele Capodilista (1458), Santo Brasca (1480), Conrad Grünemberg (1486), Pietro Casola (1494), as well as to the intriguing data provided by Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori (1497–1498), Felix Fabri, (1480 and 1483–1484), Bernard von Breydenbach (1483–1484), Arnold von Harff (1496–1499) and others.

As far as geography is concerned, almost all the travelers are well acquainted with the peculiarities of the Balkan Peninsula. Sailing along its west coast most of them commentate that Parenzo (Poreč), Umago, and Pola (Pula) are situated in the peninsula of Istria (Mariano di Nanni, Gaspare di Bartolomeo, Conrad Grünemberg, Gabriele Capodilista, Santo Brasca, and Felix Fabri). Further south they describe Dalmatia, or, as most of them label it, Sciavonia, with its principal cities of Curzola (Corčula), Zara (Zadar), Ragusa (Dubrovnik) (Mariano di Nanni, Gaspare di Bartolomeo, Conrad Grünemberg). Some travelers (Santo Brasca, Pietro Casola, Arnold von Harff) pay special attention to the Albanian coastline and its cities – Antivari, Dulcino (Ulcinj), Scutari (Shkodër), Durazzo (Durrës), Valona (Vlorë), while other describe the landlocked inner part of the Balkans. Bonsignore Bonsignori, Bernardo Michelozzi and Arnold von Harff speak at length of Philippopolis. Von Harff emphasizes that after Tatar-Padardzhik the pilgrim enters the so-called Upper Bulgaria, while after Kjustendil – the Outer Bulgaria or Macedonia.

As far as historical data provided by the western travelers are concerned, they are not very abundant and are prevailingly connected with well-preserved build-

ings of the classical and late antiquity. Mariano di Nanni and Arnold von Harff are impressed by the amphitheater which they saw in Pula, comparing it to the Colosseum in Rome. Felix Fabri remarks that Modon (Methone) in the Peloponnese was a very ancient city and was mentioned in the History of Thucydides. Bonsignori and Michelozzi are cognizant of the fact that Philippopolis was founded by Philip II of Macedon, and emphasize that the district around it is rich with antiquities. These two Florentine clerics also underscore that the plain around Adrianople featured numerous low hills which were either remains of ancient settlements or antique tombs. According to Bonsignori, Adrianople could be even compared with Florence.

Bonsignori and Michelozzi describe the population of the mountains in the western part of the Balkan Peninsula. They also offer an intriguing description of the ancient remains available in the Hippodrome of Constantinople. Roaming across the Hippodrome Michelozzi copied several Greek inscriptions and translated them into Latin, while Bonsignori was greatly impressed by the well-known snake-shaped bronze column and the fifty feet high Egyptian obelisk whose marble base, according to him, was commissioned by the emperor Theodosius.

Interesting information about the coastal cities of the Adriatic and the cities along the basic Balkan transport routes – Philippopolis (Plovdiv), Adrianople (Edirne), and Constantinople - can be found in the accounts of many western travelers. For instance, Pietro Casola is impressed by the steep and paved yet narrow and dark streets of Curzola (Corčula), which were anything but convenient for walking. Casola also points out that the houses in Curzola are beautiful and modern - built with white stone and decorated with sculptures. Felix Fabri describes Curzola as a small but densely populated city, well-fortified and conveniently situated on the coast. According to Casola, among the other Dalmatian cities only Zara (Zadar) featured cobbled streets. Speaking of Ragusa (Dubrovnik) many travelers state that is was a delight to roam among the beautiful houses of this city. However, all of them are prevailingly impressed by the city's massive fortifications, the sturdy aqueduct and the water supply of the town which, based on what Santo Brasca and Pietro Casola say, was so abundant that, aside from watering the entire town, it was sufficient to power nine water-mills and two public fountains, each of them with multiple nozzles. Nevertheless, Casola remarks that in Dubrovnik there were also many cisterns collecting the rain water and that the water kept in them was better in quality if compared with that coming through the aqueduct. Pietro Casola has also composed an intriguing description of the Raguzan women. Being deeply impressed by the peculiar costume and the beauty of the women in Dubrovnik, this Milanese cleric offers plethora of details connected with the dressing fashion dominating among the noble ladies in this Adriatic town. In his turn, Pietro Casola discusses the habitual occupations and the prevailing professions of the Ragusan people. Unlike

Casola, Santo Brasca offers the reader only a fine description of Dubrovnik's ramparts and aqueduct.

Due to the fact that most of the pilgrims were clergymen, their descriptions pay special attention to churches and monasteries, as well as to the abundance or scarcity of holy relics. Almost all the pilgrims travelling along the Dalmatian coast provide information about the churches and the relics kept in Zara. They speak of the relics of St. Chrysogonus, St. Anastasia, St. Symeon, and St. Donatus as well as of the skulls of St. Mary Magadalene and St. George. As far as Parenzo is concerned, the pilgrims refer to the relics of St. Nicholas, St. Maurice, and St. Eleutherios. Conrad von Grünemberg connects the town of Rovine with the relics of St. Euthymia, while Santo Brasca underscores that in Ragusa there were relics of St. Catherine, St. Elisabeth, and St. Ursula. Describing the church of the Mother of God Atheniotissa on the Acropolis of Athens, i.e. the Parthenon, Niccolò da Mortoni refers to the following relics: particle of the head of St. Makarios, bone from the hand of St. Dionysios (St. Denise), and hands of St. Cyprian, St. Justin, and St. Maccabaeus.

The descriptions of Constantinople and especially those of St. Sophia which are composed by travelers who had visited the city, are rather picturesque. Bonsignori, Michelozzi, and Von Harff also tell impressing stories about Christian churches transformed into stables or menageries. According to them, the Constantinopolitan church of St. Mark had been converted into a zoo with stalls for exotic beast which they admired. Arnold von Harff speaks of ten lions fettered with chains, two elephants, and two gazelles kept in a former Christian church.

The data which the western travelers provide us about the population of the Balkan region are of special interest. Most pilgrims point out that the majority of the populace is of Slavic and Greek ethnic origin. Yet, there are also intriguing accounts referring to minority groups. Felix Fabri, Arnold von Harff, and Bernard von Breydenbach speak of a large Jewish colony at the Venetian port of Modon (Methone) and of a gypsy enclave in the city's suburbs. These authors commentate the basic profession of "the Egyptians", i.e. the gypsies – that of the smith – emphasizing that they were living in a stunning poverty and misery. A German traveler who provides interesting details about Modon and its population is Dietrich von Schachten who travelled to the Holy Land in 1491. Most of the pilgrims describing Modon were Germans and the Milanese churchman Pietro Casola is probably the only exception. He describes the city walls and fortifications, the local Jewish community, the wines and the agricultural production of the region, the silk industry, and the holy relics which were rather abundant in Modon. However, only two western authors refer to the presence of both gypsies and Jews at Modon - Arnold von Harff and Georges Lengherand.

Arnold von Harff has composed a comprehensive description of the customs of the Ottoman Turks, the new lords of Constantinople. He offers interesting information concerning the population of Constantinople and the taxes it used to pay in the late 15th century. Von Harff was impressed by the huge Ottoman navy. He was invited to Constantinople by the Ottoman Sultan Bayazid II (1481–1512) and initially was seriously concerned that he might be imprisoned. However, Bayazid II proposed to him to enter his service with a monthly payment of 200 ducats, without converting to Islam. The German knight kindly declined and asked the sultan for a letter of recommendation that could enable him to travel safely to Venice by land. Bayazid ordered his servants to satisfy this request. Moreover, the sultan expressed his sympathy to him with several precious gifts and ordered that Harff should be given a guided tour around the city.

Harff's companion to Constantinople was a certain Frank Kasan (most probably Hasan), a German who had converted to Islam. It was Kasan who showed Harff the palace of the sultan and the result was a detailed description of the Top Kapı palace. Von Harff paid special attention to the servants of the sultan. He underscores that the sultan had at his disposal 200 000 mercenaries, 32 000 infantrymen, 600 knights, most of them former Christians who had converted to Islam, 700 bodyguards and 800 young boys.

The German knight also describes the attitude of the Ottoman Turks to their wives, speaking at length about the *harem* and its guardians. Von Harff also discusses the garments of the Turkish ladies, their customs and some specific Ottoman habits in the sphere of the hygiene. In his travel notes von Harff also includes a description of the notorious Ottoman prisons and the punishments imposed on the culprits, regardless if they were eminent people, i.e. aristocrats who had committed a crime against the sultan, or common criminals. Von Harff is also well acquainted with the linguistic reality. He emphasizes that the Ottoman Turks have a language of their own which is very different from the Greek, the Slavic and the Albanian.

The western travelers never concealed their vivid interest for everything which was unusual for them. They paid special attention even to the most insignificant details of the local customs, costumes, habitual occupations, religious practices, architectural achievements, historical past and legendary background of the Balkan populations. It is exactly this last element which is of great importance to us when we study and analyze the western interpretation of what happened in the eastern Mediterranean during the irreversible decline of Christian Byzantium whose place in European history was immediately occupied by the ascending power of the Ottoman Turks.

The western travelers face the Balkans, their population and their historical heritage as an intrinsic part of Europe and its civilization. For them the Ottoman

Turks are totally unfamiliar and extremely different, not only because of their religion but also because of their customs, language and culture. However, the Ottomans are viewed as having some valuable achievements, mainly military techniques, which from the western point of view are worth of being admired in many aspects.

СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БАЛКАНИ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ЕВРОПЕЙСКИ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ (14.–15. в.)

ИВАЙЛА ПОПОВА

Българска, 2018

Редакционен съвет: доц. д-р Славия Бърлиева, доц. д-р Албена Миланова, проф. дин Илия Илиев, проф. дин Димитър Димитров, доц. д-р Ана Стойкова, доц. д-р Александър Николов, проф. дфн Валери Стефанов

Издание на КМНЦ при БАН
ISBN 978-954-9787-35-1